COLUMNA TRAIANĂ

STUDIATĂ DIN PUNCT DE VEDERE

ARCHEOLOGIC, GEOGRAFIC ȘI ARTISTIC

DE

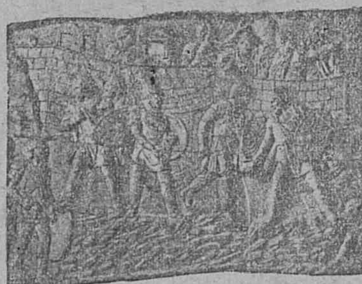
TEOHARI ANTONESCU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

VOLUMUL I

OPERA ILUSTRATA CU 29 PLANȘE

ȘI MAI MULTE PLANURI ȘI DESEMNE

IAȘI

TIPOGRAFIA H. GOLDNER, STRADA PRIMĂRIEI No. 17

1910.

COLUMNA
TRAIANA

PLANȘA I. ANTONESCU, COLUMNA TRAIANĂ.

VEDEREA COLUMNEI TRAIANE DIN ROMA.

COLUMNA TRAIANĂ

STUDIATĂ DIN PUNCT DE VEDERE

ARCHEOLOGIC, GEOGRAFIC ŞI ARTISTIC

DE

TEOHARI ANTONESCU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI

VOLUMUL I

OPERA ILUSTRATA CU 29 PLANŞE

ŞI MAI MULTE PLANURI ŞI DESEMNE

IAŞI

TIPOGRAFIA H. GOLDNER, STRADA PRIMĂRIEI No. 17

1910.

IN LOC DE PREFAŢA

Scriu aceste câteva rânduri cu durerea în suflet, căci acel ce a muncit din greu la alcătuirea acestei însemnate lucrări, explicarea şi comentarea Columnei lui Traian, a părăsit lumea noastră cu mult înainte de timp şi s'a dus de unde nimeni nu se mai întoarce. Şi s'a dus tocmai atunci când după multă trudă şi multe cercetări ajunsese la deplinătatea desvoltărei sale intelectuale, alcătuind opere de samă ce vor rămînea ca pietre de temelie în studiul trecutului nostru.

După ce Teohari Antonescu îşi îndrumase mintea către archeologie sub conducerea marelui maestru, neuitatul Alexandru Odobescu, prin teza sa de licenţă Cultul Cabirilor, *el dădu la lumina zilei pe lângă mai multe articole publicate în „Convorbiri literare", întăi volumul său de vulgarizare a cunoştinţelor asupra civilizaţiilor vechiului Răsărit,* Lumi uitate*; apoi cercetările sale privitoare la* Monumentul de la Adamclissi *şi acuma se apucase, de vr'o 8 ani, de un studiu foarte greu şi obositor, identificarea basoreliefelor de pe Columna lui Traian cu localităţile actuale care au păstrat în ruinele ce le împodobesc rămăşiţe din viaţa de demult a Dacilor şi a Romanilor. Aceste cercetări sunt depuse în lucrarea de faţă. Pentru a scoate la capăt această întreprindere, a trebuit să facă un studiu amănunţit al localităţilor din toate Ţările Romîne de la nordul Dunărei, care înfăţişează rămăşiţi de zidiri vechi, să le cerceteze cu cea mai mare luare aminte în planurile lor, în modul lor de construire, în aşezarea lor geografică sau strategică, şi după aceea să caute a determina, care din aceste localităţi se pot identifica cu scenele înfăţişate pe monumentul lui Traian.*

Este cunoscut că toţi comentatorii spiralei basoreliefelor acestui monument au fost convinşi că sculpturile de pe dânsul nu sunt plăzmuiri fantastice, ci reproducerea unor scene şi înconjurimi reale redate de artiştii ce au împodobit columna. Fröhner *cel întăi, apoi după dânsul* Cichorius, Domaszewski, Petersen, Torma *şi alţii, în comentarea tablourilor de pe columnă, au presupus totdeauna această reproducere; dar ei nu avuseseră prilejul de a cerceta cu deamănuntul Ţările Romîne şi rămăşiţele de ruini păstrate încă, în ciuda distrugătorului timp. Antonescu reia munca predecesorilor săi şi întemeindu-se pe multe din rezultatele lor, împinge mai departe identificările şi ajunge la descoperiri nouă, îndreptând multe greşeli şi îndeplinind multe lipsuri din lucrările înainte-mergătorilor*

lui. Aici stă meritul cel mare al încercărei lui Teohari Antonescu, care va face din cartea lui un nou adaos la interpretările Columnei lui Traian şi deci la marile rezboae care au pus temelia naţionalităţei romîne.

Şi trebuea ca un Romîn, şi un Romîn plin de focul sfânt al iubirei de ţară şi neam să se apuce de această treabă; căci deşi cercetare curat ştiinţifică, trebuea totuşi atragerea către dînsa a unei simţiri mai adînci de cît dorul după adevăr, pentru a întreprinde o asemene lucrare.

Păcat că Antonescu nu ne a lăsat un memoriu asupra călătoriilor şi cercetărilor la faţa locului ce a trebuit să facă spre a scoate la capăt lucrarea lui. Am fi cunoscut atunci toate greutăţile, toate ostenelile, toate primejdiile chiar, prin care a trecut, când trebuia să urce munţii, să se acaţe de crengi şi de rădăcini crescute pe prăpăstii, pentru a se putea apropia de ruinile însălbăticite, atîrnate pe piscuri neumblate ca cuiburi de vulturi. De câte ori ploaia năprasni-ă nu l-a scăldat ca într'un rîu, fără a putea găsi adăpost pentru a'şi usca veştmintele udate, şi de câte-ori nu s'a îmbolnăvit el din pricina acestor primejdioase umblete. Pentru o bună parte îmbolnăvirea şi moartea lui prea timpurie sunt datorite recelilor suprapuse contractate de el şi care i-au atacat rinichii întăi şi apoi întregul său organismu.

Dar cel puţin nu şi-a dat el viaţa degeaba, căci lucrarea croită din această muncă obositoare poartă pecetea veşniciei. Ori câte s'ar putea întimpina contra nouelor ipoteze aduse de Antonescu în explicarea columnei şi restatornicirea împrejurărilor dispărute, aceste ipoteze vor rămânea ca nişte călăuze îndrumătoare de nouă cercetări. Aşa bună oară Antonescu emite pentru întăia oară presupunerea unui atac făcut peste Dunăre de Roxolani şi de Bastarni, în timpul expediţiei lui Traian asupra Daciei, pentru a detrage pe împărat de la întreprinderea lui, ameninţîndu-i linia de retragere şi ţara din care îşi trăgea proviziile. Tot aşa de nouă este ipoteza, că coborârea oştirei romane pe şăici pe cursul Dunării către teatrul războiului, după încheierea întăiului an al expediţiei, nu s'a făcut din Panonia, unde Traian s'ar fi retras pentru a petrece iarna, cum se admitea pînă acum, ci această expediţie plecă de la Pontes în faţa Turnului Severin de astăzi, pentru a coborî Dunărea pînă în Dobrogea, unde Traian voia să supună pe Roxolani şi pe Bastarni, ce năvăliseră peste Dunăre şi unde bătându'i, a râdicat măreţul monument de la Adamclissi, o paralelă din Dacia a Columnei ridicate în Roma. Incercările de identificare a scenelor de pe Columnă cu acele de pe monumentul dobrogean, merită toată luarea aminte.

Cetirea cărţei lui Antonescu cere o încordată luare aminte, căci este întemeiată pe o reţea de principii archeologice stabilite anume pentru interpretările de făcut basoreliefelor columnei.

Aceste principii sunt scoase întăi din nevoile artistice şi estetice de reproducere a scenelor reale, precum bună oară reprezentarea proporţională mult mai mare a oamenilor decît a câmpeniei, (peizagiului) înconjurător,—văi, rîuri, munţi,— apoi din nevoia artistului de a reduce unele elemente numai la nişte semne sau simboluri: precum cetăţile, la un turn; cetăţile dace, la un turn cu ceardac; adîncimea rîurilor, la partea de corpuri omeneşti ce rămân afară din apă, etc.

Mai greu mult de priceput este orientarea tablourilor, adică dispoziţia lor

față cu cele 4 punte cardinale care nu sunt respectate după așezarea lor naturală, ci întoarse de artist cum îi venea mai bine pentru înfățișarea tabloului. Restabilirea adevăratei orientări este însă neapărată pentru identificarea tablourilor cu localitățile reale.

Greutatea ideilor este însă mult redusă prin talentul cel mare de expunere al autorului, prin stilul său cel curgător și frumuseța limbei în care e scrisă cartea; căci una din însușirile de căpetenie a celui ce a fost Teohari Antonescu era îngrijirea de formă. Deși fondul lucrărilor sale este absolut științific, veștmântul limbei în care Antonescu își îmbracă gândirile este totdeauna frumos: frumos mai întăi prin limpezeala expunerei, frumos apoi prin rotunzimea frazelor, frumos în sfîrșit prin graiul său cel neaoș românesc care leagă între ele noțiunile technice.

Și cum nu ar fi îngrijit Antonescu de toate elementele plăsmuirilor sale, când el lucra, nu doar dintr'un interes lăturalnic, ci îmboldit numai de dragul științei și de dorul de a face ca și țara lui să contribue la înaintarea ei?

Ast-fel e această carte, Columna lui Traian, *pe care cuvintele noastre vrau s'o însoțească în viața ei viitoare, ca o vie mărturisire a părerei de rău că Antonescu n'o să le mai cetească.*

A. D. XENOPOL

INTRODUCERE

REZUMAT. Columna operă de artă şi monument istoric. Fröhner reproduce bine reliefele. Descrierile sale sunt sobre şi totuşi complete. Principiul localizării scenelor. Cichorius şi descrierile sale amănunţite. Concluzii scoase din aceste descrieri. Superioritatea lui Cichorius în localizările scenelor. Prima şi cea de a treia campanie în linii generale bine localizate, în amănunte însă greşite. Cauza greşelilor sale. E. Petersen şi meritele sale. Repartizare nouă de scene. Reliefele devin adevărate izvoare istorice. Campania a doua militară are loc în Moesia inferioară. Greşelile sale privitoare la a treia campanie. Neîncrederea sa în rolul signelor şi emblemelor scuturilor. Domaszewski localizează definitiv o bună parte din scenele primei campanii.

Columna traiană este fără îndoială unul din monumentele cele mai importante pe care anticitatea le-a transmis timpurilor noastre. Este mărturia cea mai veridică nu numai a luptelor cumplite din care s'au urzit începuturile neamului românesc, dar în acelaş timp şi a vieţii artistice şi militare a imperiului roman din vremile sale de înflorire. De aceia, taina figurilor săpate în lungul îngustei spirale de reliefe, a atras aşa de mult luarea aminte a învăţaţilor din apus, şi mai cu seamă a artiştilor de la Renaştere încoace[1]).

De patru veacuri mereu încercările de explicare ale acestor reliefe se repetă neîncetat, precum neîncetat sunt reproduse figurile sculptate şi cu toate acestea ultimul cuvânt asupra lor încă nu s'a spus[2]). Până la publicaţia lui Fröhner nu aveam nici măcar o descriere exactă a diferitelor reliefe. Reproducerea figurilor columnei era neîndestulătoare: unul, (Girolamo Muziano, 1528—1590), cu toată exactitatea desemnelor sale, era „manierat“, altul, (Bartoli, 1635—1700),

1). „Raphaël, Jules Romain, Polydore de Caravage, copièrent les bas-reliefs de la colonne et s'en inspirèrent dans leurs tableaux“. Salomon Reinach, *La colonne Trajane*, p. 13.

2). Iată publicaţiile cele mai de seamă apărute asupra acestui monument: Alf. Ciacomo, *Historia utriusque belli Dacici a Traiano Caesare gesti*, Romae, 1576; P. S. Bartoli, *Colonna Traiana*, Roma, 1672; R. Fabretti, *De columna Trajani Syntagma*, Romae, 1683; Engel, *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium*, Viena, 1794; Fröhner, *La colonne Trajane*, reproduite par Arosa, Paris, 1872; J. H. Pollen, *A Description of the Trajan column*, London, 1874; S. Reinach, *La colonne Trajane*, Paris, 1886; C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896 şi 1900, 2 vol. text şi 2 vol. planşe; E. Petersen, *Trajans dakische Kriege*, Leipzig, 2 vol. 1899 şi 1903; A. von Domaszewski, *Beiträge zur Kaisergeschichte*, în *Philologus*, 1906, vol. LXV, 3, p. 320.

dăduse figurilor o eleganță, pe care originalul roman nu o avea, „elegantius quam accuratius“, zice Fabretti, şi în general toţi puseseră mai multă luare aminte asupra figurilor omeneşti, de cât asupra amănuntelor topografice, cu care artistul căutase să deosibească şi în acelaş timp să pironească geograficeşte scenele sale. Dacă Fabretti adusese lămuriri preţioase asupra amănuntelor înfăţişate în lungul spiralei de reliefe, opera sa totuşi nu putea împlini cele două cerinţe absolut necesare unei publicaţii de asemenea natură: o descriere exactă şi completă şi o reproducere fidelă a originalului[1]). De altminteri, problema era prea grea pentru ca primii comentatori să izbutească în cercetările lor.

Columna, înainte de a fi o operă de artă, este un monument istoric, unde ni se desfăşură o întreagă epopee rezboinică, asupra căreia ştirile scriitorilor vechi sunt puţine şi îmbucătăţite. Ca atare, comentatorii sunt datori să descopere în acea neîntreruptă înşirare de figuri sculptate, adevărata istorie pe care artistul columnei o săpase ca un comentar ilustrat la memoriile scrise de către însuşi Traian asupra acestui rezboi.

In vederea aceasta, comentatorului i se impunea de la sine să facă o descriere cât mai exact posibilă a scenelor sculptate; să determine situaţia relativă a amănuntelor topografice puse de către artist; să hotărască rostul fiecărui amănunt după felul persoanelor şi acţiunilor înfăţişate; să lămurească legătura reală şi uneori cauzală între figurile şi scenele săpate în piatră; iar acolo, unde se poate, călăuzindu-se după semnele topografice cercetate şi după legătura lor de înrudire şi de vecinătate, „să recunoască localităţile şi ţinuturile, unde s'au petrecut diversele acţiuni şi întâmplări înfăţişate şi cu modul acesta să regăsească calea sau căile, pe care armatele romane au înaintat spre ţinta lor, cucerirea Daciei“ [2]).

Comentatorul aşa dar trebue să îndeplinească laolaltă şi pe rând următoarele patru acţiuni deosebite: 1) să descrie scenele, 2) să le analizeze şi să le explice; 3) să arate legătura lor, înseilându-le totdeodată hotarele lor despărţitoare, şi în fine, 4) să le localizeze.

Ei bine, toată munca comentatorilor înainte de Fröhner se mărginise numai la cele două acţiuni dintâi: să descrie şi să explice figurile înfăţişate pe columnă. Cu totul altfel procede Fröhner însă. „Având s'aleg între cele două alternative, scrie dânsul, sau studiul amănuntelor, relativ mult mai uşor sau acela mai greu al totalităţii şi pe care trebuia să-l atac deadreptul, n'am stat o clipă la îndoială să mă hotărăsc pentru acesta din urmă, considerând columna drept un monument istoric. Cu textele trunchiate ale vechilor autori în mână, am încercat să prind şirul evenimentelor şi s'aduc lumină în acest chaos învălmăşit de figuri“ [3]). In patru volume de planşe ne a dat o reproducere fototipografiată a tutulor reliefelor columnei, reproducere exactă în ce priveşte forma şi caracterele sculpturilor, deşi figurile sunt prea puţin scoase în relief, iar scenele prea îmbucătăţite. Textul, care însoţeşte aceste planşe, cuprinde

1). Fröhner, *op. cit.*, p. XX.
2). E. Petersen, *Trajans dak Kriege*, I, p. 4.
3). Fröhner, *La colonne Trajane*, reproduite par G. Arosa, Paris, 1872.

o descriere sobră, dar completă. Nimic din ceiace este important nu-i trecut cu vederea.

Tot aşa de preţioase sunt şi lămuririle pe care el le dă reliefelor columnei, lămuriri întemeiate pretutindeni pe notiţele celor vechi.

Dar Fröhner nu s'a mărginit a face numai operă de archeolog; el a vrut, să fie şi un adevărat istoric, încercând să scoată din reliefele columnei tot ceiace acestea conţineau ca notiţe istorice. De aci, nevoia de a alipi sau de a despărţi scenele după alte norme: unele, fiind-că sunt înrudite sau nu între ele altele, după convergenţa sau divergenţa personagiilor în jurul uneia şi aceleiaşi acţiuni. Cu modul acesta se întocmeşte legătura necesară şi reală între mai multe scene, fundamentul solid al ori cărei înţelegeri mai adânci a mişcărilor militare de ansamblu. Din această legătură necesară şi reală a eşit povestirea sa istorică asupra rezboaelor dacice, mai ales asupra celui dintâi războí.

Pe de altă parte, noua repartizare de scene l'a împins pe Fröhner spre ideea localizării feluritelor peripeţii rezboinice înfăţişate pe columnă. Principiul acesta nou al localizării este bogat în rezultate, căci întrebuinţării lui consecvente se datoreşte în fond deslegarea problemei care priveşte reconstituirea mersului armatei romane spre cucerirea Daciei, problemă socotită de Mommsen drept insolubilă [1]). Fireşte, rezultatele concrete la care a ajuns Fröhner pe această cale, au fost greşite, de altminteri el însuşi a revenit asupra lor în a doua ediţie a lucrării sale, dar în definitiv principiul deschidea perspective largi comentatorilor columnei şi pregătea în acelaş timp izbânda finală.

In adevăr, după 25 de ani de linişte pe tărâmul studiilor privitoare la columnă, apare opera lui C. Cichorius [2]), care nu numai ne lărgeşte zarea cunoştinţelor noastre asupra rezboaelor dacice, dar în acelaş timp ne luminează cu o putere vie întunecimile care învăluiau în multe puncte viaţa rezboinică a Romanilor.

Descrierile făcute de Cichorius, deşi prea migăloase, ne dau totuşi rezultatele cercetărilor unui om care a studiat cu deamănuntul fiecare figură de pe columnă şi care a întocmit, pentru ori şi ce cercetător venit mai în urmă, o bază sigură de fapte bine controlate. Fără această bază, cel nemulţumit cu lămuririle aduse de alţii asupra scenelor columnei, poate să găsească o nouă deslușire, care s'ar întemeia pe un şir de fapte, tot aşa de sigure, ca şi cum el însuşi le-ar fi cercetat şi observat pe monumentul din Roma.

Dar marea superioritate a lui Cichorius asupra comentatorilor care l'au precedat stă în felul cum explică el scenele columnei. Lămuririle lui sunt pretutindeni un pas înainte în înţelegerea reliefelor. De altminteri, lucrul acesta era şi firesc. Viaţa romană sub toate manifestările sale, era, acum la finele veacului al XIX, cu mult mai bine cunoscută de cât în timpul lui Fröhner. Câte inscripţii, câte castele şi lagăre romane nu se desgropaseră pe tot întinsul imperiului roman, în decursul acestui ultim sfert de veac! Viaţa militară romană

1). Th. Mommsen, *Röm. Geschichte, V*, p. 205.

2). C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule* Berlin, 1896 şi 1900, 2 vol. text şi 2 vol. planşe.

fusese pusă în plină lumină printr'o serie de lucrări de o mare valoare. In această privință lucrările lui Domaszewski țin locul de frunte. Inarmat cu noile cunoștințe, i-a fost ușor lui Cichorius să îndrepte greșelile pe care Fröhner și alții le făcuseră, sau acolo, unde aceștia se ținuseră la suprafață, să pătrunză în miezul lucrurilor și să lărgească cercul vederilor noastre.

Superioritatea lui nediscutată vine fără îndoială și din felul cum a știut să se folosească de principiul descoperit de Fröhner: localizarea geografică a scenelor. Pe temeiul acestui principiu, nici o indicare ori cât de neînsemnată ar părea pe columnă, nu este pusă de prisos și fără un scop bine hotărât. Un munte, o apă, o cetățue, o ridicătură de deal, sau ori ce alt amănunt, capătă în cercetarea lui Cichorius o însemnătate pe care nimeni nu o bănuise mai înainte. Prin ele s'a putut îndeplini localizările scenelor de pe columnă; iar prin aceasta reliefele monumentului înălțat de Traian, au ajuns un izvor, o povestire istorică neîntreruptă, care este nu numai veridică și deci vrednică de luat în seamă, dar care în acelaș timp are darul să ne arate în icoane vii personagiile și actorii care au luat parte la cumplita dramă.

Mai toți comentatorii anteriori lui Cichorius, admiseseră ca punt de trecere în Dacia pentru armatele romane un singur loc, Lederata, unde se clădise podul de vase reprezentat pe columnă. Cichorius este cel dintâi care crede hotărât, că trecerea s'a făcut în acelaș timp în două punte: pe la Rama și pe la Turnu-Severin [1]). De aci, două poduri de vase, unul mai spre răsărit (Drobetae), reprezentat în scena IV, care pune în legătură Moesia cu Sarmizegetusa prin valea Cernei și pasul Domașna, și celalt, mai la apus pe la Lederata. Pe această cale pătrunde însuși împăratul, luând direcția, precum o spune fragmentul memoriilor sale [2]), prin valea Carașului, prin Berzovia și Tibiscum, spre pasul Porții de fer transilvane. Prima campanie, care, după columnă, se sfârșește la Dunăre, ne înfățișază, în afară de o singură luptă și o pustiire de teritoriu, numai simple clădiri de castre. Pe unele din acestea izbutește Cichorius să le localizeze. Așa este Arcidava (scena XIV), pe care o stabilește cu siguranță la Vărădia, și cetatea dacă Tibiscum (scena XXII) la împreunarea Timișului cu Bistra.

Cu sfârșitul campaniei, Traian, după părerea lui Cichorius, s'ar fi retras în lagărul de iarnă din Siscia, reprezentată în scena XXXIII și care încă din timpul lui August a fost un centru de aprovizionare al armatelor romane în luptele cu Dacii și Sarmații.

Cea de a doua campanie militară începe cu îmbarcarea împăratului și trupelor sale pe vase de rezboi și de transport. Traian pogoară pe Dunăre la vale spre Moesia inferioară, cu gând să-și rezbune de încălcările Sarmaților și Dacilor, încălcări înfățișate în scenele XXXI și XXXII. La Stari Nicup (în Bulgaria) sfărâmă mai întâi pe Sarmații Roxolani, iar apoi trecând în Oltenia

---

1). Dierauer, *Beiträge z. Gesch Trajans*, p. 8, propusese ca loc de trecere pe lângă Lederata și vechea Taliatis, de unde Romanii au pătruns pe valea Cernei.

2). Priscian, VI, 13: Trajanus in I Dacicorum: inde Berzobim. deinde Aizi processimus.

surprinde pe Daci în regiunea dealurilor din valea Oltului, unde-i bate cumplit. Această primă luptă este urmată de o a doua, în care Romanii câştigă o biruinţă şi mai strălucită asupra aceloraşi barbari, care încercau să treacă în Transilvania pe la pasul Turnu roşu.

In fine, a treia campanie ne înfăţişază peripeţiile armatelor romane, care pornesc de la Drobetae prin Oltenia şi Turnu roşu, pentru ca să ajungă prin valea Mureşului şi a Streiului în faţa capitalei dace, care se predă. In scena LXXV, artistul ne prezintă în chip solemn actul supunerii lui Decebal şi poporului său la bunul plac al împăratului, care le impune condiţiile de pace raportate de Dion Cassiu.

Acesta este sistemul de explicare şi localizare în acelaş timp al lui Cichorius.

Nu încape îndoială, că părerea acestui învăţat asupra mersului armatelor romane, în prima şi cea de a treia campanie a întâiului rezboi dacic, cuprinde în liniamente largi mult adevăr. In amănunte însă localizările propuse din scenă în scenă sunt greşite.

Care să fie pricina acestor greşeli e greu de spus. Ea atârnă de faptul, credem noi, că Cichorius nu ţine în deajuns seamă de arătările columnei; sau vede lucrurile altfel de cât cum le-a înfăţişat artistul, sau că privirile sale de archeolog, precum foarte bine spune Petersen, sunt stăpânite de combinări istorice. Aş putea s'adaog că pricina este şi reaua împărţire p'alocuri a scenelor, care-l silesc să repartizeze elementele topografice dintr'o scenă în scena vecină şi prin aceasta, îl fac să piardă mijlocul cel mai bun de orientare şi localizare.

Tocmai această greşită împărţire a scenelor l'a împins ades pe Cichorius să fie nedrept cu artiştii care au sculptat reliefele columnei. Căci, ori de câte ori învăţatul german se vede stânjinit în localizările sale, mai ales ori de câte ori între realitatea topografică a ţinutului şi indicările columnei în anumite scene există deosebiri izbitoare şi de neînlăturat, Cichorius, în loc să mărturisească lipsa mijloacelor noastre de cercetare, el aruncă vina pe „neglijenţa“ şi „neştiinţa“ artistului lucrător. El afirmă, sau că sculptorul care a lucrat relieful nu a copiat bine după schiţa maestrului, sau că a adaos din propria sa gândire lucruri care nu fuseseră puse în original. Invinuire grea şi nedreaptă în ambele cazuri, învinuire cu atât mai nedreaptă cu cât artiştii s'au muncit şi au izbutit să ne înfăţişeze partea caracteristică a ţinuturilor şi acţiunilor militare cu o exactitate şi limpezime de admirat. De altminteri, ei se simţeau, — şi de fapt erau, — controlaţi la fie-ce pas în opera lor.

In rezumat, Cichorius ne-a dat o reproducere fidelă a reliefelor columnei, şi o descriere exactă şi complectă a lor; el a lămurit foarte multe puncte remase întunecate de la alţii în imaginile şi acţiunile înfăţişate. Dar mai presus de toate a izbutit să ne înfăţişeze istoria adevărată a campaniilor militare ale împăratului în primul rezboi. Pentru întâia oară columna devine o istorie sculptată în imagini de piatră, care ne povesteşte mersul şi peripeţiile armatelor romane spre cucerirea Sarmizegetusei. Şi acesta este unul din marele merite ale operei lui Cichorius. Totuşi el n'a reuşit să localizeze exact fiecare scenă a columnei. De aceia o nouă încercare se impunea.

Această nouă încercare o și face un archeolog de frunte, pregătit în această direcție prin studiile sale asupra columnei antoninice [1]) și înarmat cu o cunoștință adâncă a trecutului roman. Acest comentator este Petersen.

Lucrarea sa, *Trajans dakische Kriege*, apărută în două volume [2]), avea mai presus de toate scopul următor: controlând lucrarea lui Cichorius, să precizeze mai bine poziția geografică, unde avuseseră loc diferitele evenimente pe care columna le eternizează în reliefele sale. Dacă uneori Petersen încearcă să lămurească și diferitele scene care alcătuesc spirala columnei, el n'o face de cît în mod trecător și oarecum lăturalnic.

Opera lui Petersen conține două părți, una negativă și alta pozitivă, amândouă de o însemnătate netăgăduită. In cea dintâiu, el trebuia s'arate greșelile de amănunte și uneori, precum este cazul cu cea de a doua campanie militară, greșelile de liniamente generale pe care opera lui Cichorius le introdusese în știință. Această parte, cu puține abateri,—mai cu seamă cele privitoare la insignele militare și emblemele scuturilor,—este întocmită fără greș. Mai pretutindeni Petersen vede mai bine și mai precis de cât ceilalți comentatori. El introduce în mod metodic ca element de sub împărțire a reliefelor columnei, ideea grupării figurilor împrejurul imaginei lui Traian. Prin urmare, ori de câteori împăratul apare în lungul spiralei, trebuesc socotite tot atâtea scene. Iar unde figura împăratului lipsește, pentru individualizarea scenelor avem principiul orientării figurilor în direcții opuse; adică, figurile dintr'o scenă apar întoarse cu spatele către figurile din scena vecină. Principiul e adevărat și ne servește de minune la precizarea geografică a diferitelor acțiuni înfățișate.

Uneori învățatul german se călăuzește de motive curat estetice, care-l fac să alipească sau să despartă două sau mai multe scene laolaltă. Aceste motive estetice el le împrumută din arta clasică elenă a veacului al V a. Ch., la a căreia școală de sigur s'a format autorul schițelor columnei. In această direcție este interesant exemplul alăturării scenei, zisă, supunerea lui Decebal (sc. LXXIV—LXXVI), de faimosul tablou al nimicirii Troei de Polygnot. In lumina acestor alăturări, problemele cele mai aride și întunecate se clarifică și capătă perspective nebănuite, care le înalță și le fac interesante și atrăgătoare. Se înțelege de la sine, că acest principiu estetic nu putea avea un rol de cât în anume scene, adică în cele mai întinse, oare-cum mai solemne. In restul scenelor el trebuia să se călăuzească „de însăși motivele care se aflau în composiție chiar", motive care aci îl sileau să despartă, aci să împreune două sau mai multe scene. De aceia alipește el laolaltă scenele XI și XII sau XIII și XIV, sau XV, XVI și XVII, care după Cichorius erau „absolut fără nici o legătură" între ele.

Această alipire diferită a scenelor ne îngădue nu numai o localizare mai preciză a acțiunilor înfățișate, dar în acelaș timp ne luminează și mișcările ar-

1). E. Petersen, Domaszewski și Calderini, *Die Marcussäule*. cf. E. Petersen, *Die Marcussäule auf Piazza Colonna in Rom*, în *Jahrbuch Arch. Instituts*, XI, 1896, *Beibl.* p. 2.

2). E. Petersen. *Trajans dakische Kriege*, Leipzig, vol. 1899 și 1903

matelor romane pe teren. Un exemplu de asemenea natură ni-l dă discuţia privitoare la momentul când se împreună cele două armate romane, cea din apus de pe valea Caraşului şi cea din răsărit de pe valea Cernei şi Timişului. Cichorius socoteşte că această împreunare s'a făcut după lupta de la Tapae (sc. XXIV), Petersen din contra mai nainte. Fără a admite localizările propuse de acest din urmă învăţat, care greşit vede în scena XXI imaginea lagărului şi pasului din Teregova, ideea unei împreunări între cele două corpuri de armată înainte de lupta de la Tapae, are pentru dânsa mai multe probabilităţi de cât părerea lui Cichorius. Impăratul cunoştea prea bine virtutea şi tăria armatelor dace, pentru ca să facă încă odată experienţa comandanţilor romani sub Domiţian şi să se măsoare cu Dacii, fără a-şi avea toate trupele sale adunate.

Dar este un punct şi mai luminos în comentariile lui Petersen, punt care se cuvine să-l scoatem la iveală. Ne amintim că întreaga a doua campanie militară a lui Traian, pe care artistul o înfăţişează din sc. XXXIII până în XLVII, fusese rău înţeleasă de Cichorius. Tocmai asupra acestei grupe aruncă Petersen o lumină vie.

Mai întâi, se întreabă dânsul, ce rost au cele două arcuri de triumf pe care artistul le figurează în scena XXXIII pe ambele ţărmuri ale unui fluviu larg? Cichorius văzuse într'ânsele nişte simple arcuri de triumf, puse ca să indice îmbucătura Savei în Dunăre. In realitate, ele înfăţişează cele două capete ale podului de piatră de la Severin. Acest pod, după cum arată Petersen, a început să fie zidit odată cu izbucnirea primului rezboiu dacic. Bănuiala lui se vede întărită şi de faptul că în scena XXXIII, oraşul cu ziduri puternice de lângă malul fluviului nu este altul de cât Pontes.

Localizarea aceasta ne luminează în acelaş timp întreaga serie de reliefe care se desfăşură mai departe din scena XXXIII până în XLVIII. In adevăr, dacă oraşul din sc. XXXIII este Pontes şi nu Siscia, precum susţine Cichorius, atunci împăratul scoboară fluviul la vale până la Novae (sc. XXXV), unde descinde din corăbii împreună cu trupele sale; de aci porneşte în mare grabă în interiorul Moesiei. La Nicopoli, lângă poalele munţilor Haemus surprinde şi bate pe Sarmaţi, pe care-i arătase artistul năvălind în imperiul roman cu câteva scene mai înainte (sc. XXXI). Tot prin părţile locului sfărâmă el în două lupte cumplite pe Daci şi Bastarni, care trecuseră în acelaş timp cu Sarmaţii peste Dunăre.

Această localizare nu numai se potriveşte mai bine cu desfăşurarea imaginilor de pe columnă, dar ea stă în armonie cu notiţele scriitorilor vechi, care vorbind despre această năvălire a Dacilor şi Sarmaţilor în Moesia, ne întăresc în credinţa că oraşul Nicopoli fusese ridicat lângă Haemus în amintirea biruinţelor câştigate de către împărat în partea locului. Cu această lămurire fireşte, nu mai avem nevoe să trecem împreună cu Cichorius, când pe un mal, când pe celalt al Dunărei, unde bănuise acest învăţat că avuseseră loc luptele din a doua campanie a lui Traian. Petersen însă este mai puţin fericit când e vorba să localizeze scenele din cea de a treia campanie. Aici nedumerirea lui este mare şi nesiguranţa paşilor săi vădită. Identificările propuse de

Cichorius nu-l mulţumesc aproape nicăeri; mai peste tot locul el pune în lumină greşelile şi totuşi nicăeri nu face alte propuneri. Această parte a lucrării sale, socotită din punct de vedere al criticei de negare este desăvârşită, dar ca valoare pozitivă este vădit inferioară. Adaosul său la identificarea scenelor este cu mult mai puţin însemnat de cât în cele două prime campanii militare.

Mersul armatelor romane, după Cichorius, se făcuse în această a treia campanie pe la Severin, Bumbeşti, pasul Turnu roşu, Mureş şi Strei. Petersen îl crede greşit. Sfios şi aproape fără voe el ne sugerează altă idee: el bănueşte că drumul de invazie în Ardeal a trebuit să fie pe la Pasul Vulcan. Pe această cale, zice dânsul, s'ar desluşi mai bine de ce Romanii, în şirul de reliefe care se întinde din XLVIII şi până în LXXV, trec numai de două ori apele unui râu; ceiace în cazul unei năvăliri pe la Jiu, Olt, Mureş şi Strei, lucrul ar fi fost cu neputinţă. „De altminteri, fiindu-mi cu neputinţă, zice dânsul, să găsesc o asemănare între peisagiile reliefelor şi acelea pe care le desvăleşte drumul pe la pasul Vulcan, mă văd nevoit a-mi mărgini activitatea mea prin a pune la probă pas cu pas identificările propuse de Cichorius".

Spirit sănătos ştiinţific şi ades bănuitor, Petersen priveşte cu o vădită neîncredere toate încheierile pe care Cichorius le scosese din studiul acelor *signa* manipularice ori legionare şi acelor embleme de scuturi. Neîncrederea lui, după cât se pare, vine din două motive: întâi, aceste *signa* se deosebesc prea tare de la scenă la scenă, în cât mai niciodată nu se repetă întocmai, şi al doilea, ele apar foarte rar în al II-lea rezboi dacic, ceiace nu-i firesc.

Incheierea aceasta însă se ciocneşte de anume fapte bine observate: signele, caşi imaginile acvilelor legionare, după cum se va vedea într'un capitol special al lucrării noastre, revin şi revin încă foarte des în lungul spiralei de reliefe. Revenirea, se înţelege, este un semn clar că trupele pe care aceste *signa* le indică, sunt întrebuinţate în diferite acţiuni militare. Dar acest lucru se va limpezi mai târziu.

Iar dacă aceste *signa* apar foarte rar în al II-lea rezboi, nu trebue să scoatem încheierea că ele sunt fără folos în cunoaşterea mişcărilor armatelor romane. Căci acum ochiul privitorului, obişnuit în tot lungul reliefelor din primul rezboi, cu sistemul de forme convenţionale ale artistului, putea mai uşor să înţeleagă mişcările trupelor; nu mai avea deci acum nevoie, pentru ca să precizeze felul trupelor în acţiune, de toate elementele caracteristice de mai nainte; îi era de ajuns pentru orientarea sa, să se călăuzească sau numai de signele manipulare, sau de emblemele scuturilor, sau numai de acvilele legionare.

Cu toate aceste lipsuri, valoarea operei lui Petersen asupra columnei remâne extraordinar de mare. El ne-a dat o bună împărţire a scenelor; la rândul ei aceasta a servit la o grupare şi repartizare mai firească şi mai reală a elementelor topografice indicate de artist. Din gruparea şi repartizarea mai bună a elementelor topografice s'a putut face localizări mai bune şi mai precize a scenelor şi cu dânsele s'a găsit legătura mai strânsă care le împreună laolaltă şi le dă o semnificare mai largă. Această legătură reală între scenele columnei ne face să pătrundem rostul mai adânc al mişcărilor armatelor romane şi

printr'însa să măsurăm mai bine nu numai grozăvia catastrofeî militare a unui popor viteaz, şters acum din rândul neamurilor de sine stătătoare, dar în acelaş timp şi mărirea geniului unui împărat, care fără îndoială este expresiunea cea mai desăvârşită a spiritului rezboinic imperial roman. Acest tablou luminos al meritelor lui Petersen, am văzut mai sus, conţine şi umbre. Deci problema, cel puţin în, părţile sale mai întunecate, trebuia reluată. Şi în adevăr a şi fost reluată de către învăţatul german A. von Domaszewski [1]).

Domaszewski este un epigrafist de o autoritate ştiinţifică europeană. Istoric în acelaş timp, el era în măsură mai bine de cât ori care altul să cunoască peripeţiile luptelor dintre Daci şi Romani. Bun cunoscător al ţinuturilor de la Dunărea de jos, fireşte, din punct de vedere archeologic, era de aşteptat să încerce o nouă explicare asupra înţelegerii reliefelor columnei. De fapt, explicările şi unele localizări propuse de el asupra reliefelor din prima campanie, sunt contribuţii fericite la problema ce urmărim.

Domaszewski începe prin a discuta asupra pasagiului lui Iordanes [2]), unde ni se vorbeşte de cele două căi mari care duceau spre plaiurile Ardealului: „unum per Bontas, alterum per Tapas“. Pe acesta din urmă îl identifică exact cu Tapae; asupra celuilalt însă tace. Cu toate acestea de mult încă Fröhner întrevăzuse în Bontas pe Pontes, capătul căii din răsărit, care, pornind de la Severin prin Oltenia, ducea în Transilvania pe la Turnul roşu. După câteva excelente îndreptări aduse asupra înţelegerii celor două scene dintâi [3]), trece la scena III-a pe care o alătură ca şi Petersen de cele două următoare (IV şi V). In cetatea cu ziduri şi porţi din scena IV, el vede lagărul roman din Oescus, capitala Moesiei inferioare; de asemeni în cele două construcţii mari din 10, canabele legiunii stabilite aici, pe când porticul cu arcade dintre cetate şi *canabae* un simplu *quadrivium* „înfăţişat de dinadins într'o perspectivă falşe“. Caşi Petersen, şi în contra lui Cichorius, el crede că armatele romane de apus (pe la Lederata) şi de răsărit (pe la Drobetae) se împreună în valea Timişului, mai nainte de a se da sângeroasa luptă de la Tapae.

Asupra primei campanii şi în special asupra scenelor XI—XXII, care cu toată încordarea lui Cichorius şi Petersen, remăseseră nedeterminate pe teren, el propune o nouă lămurire. Anume, Domaszewski porneşte de la ideea că seria aceasta de imagini trebue să înfăţişeze diferitele staţiuni militare ocupate de armata romană pe drumul Lederata-Tibiscum. Amintindu-şi de indicările tablei Peutingeriane, care ne prezintă dincoace de Dunăre şase staţiuni şi anume, Apus Flumen, Arcidava, Centum Putea, Bersovia, Aizis şi Caput Bubali, luând în acelaş timp ca bază pentru individualizarea scenelor imaginea lui Traian, care se repetă din două în două scene, învăţatul german formează şase

1). A. v. Domaszewski, *Beiträge zur Kaisergeschichte*, în *Philologus*, 1906, Bd. LXV, 3, p. 320 sq.

2). Iordanes, *Getica*, XII, 74.

3). Domaszewski, *Philologus*, p. 325: «In clădirea cu peristil cu columne din 8, el vede un armamentarium. Boloboacele depuse pe mal conţin făină (frumentum), nutrimentul principal al trupelor şi nu vin, precum susţine Cichorius.

grupe, pe care le localizează în punte anumite: sc. XI—XII, înfățișând stațiunea Apus Flumen, sc. XIII—XIV Arcidava, sc. XV—XVII Centum Putea, sc. XVIII Bersovia, sc. XIX—XX Azizis, sc. XXI—XXII Caput Bubali. Aceste localizări, precum vom vedea mai departe, sunt exacte, afară de scena XXI, care, după părerea noastră, ne înfățișază Caput Bubali.

Mai puțin fericite sunt localizările pe care Domaszewski le propune asupra șirului de reliefe care se întinde între lupta de la Tapae (sc. XXIV) și invazia barbarilor în Moesia (sc. XXXI). Pentru dânsul evenimentele care se desfășoară între aceste două margini, au loc în părțile de apus ale Daciei, adică pe la Mureș și Tibiscum. Fără să ia în considerare gingașa analisă a lui Petersen asupra sc. XXX, unde acesta văzuse imaginea Dunării, Domaszewski susține „că după mersul evenimentelor, acel fluviu, ale căruia valuri se văd așa de bine indicate, nu poate fi de cât numai Mureșul".

Cât privește cea de a doua campanie militară a împăratului, Domaszewski o prezintă în linii generale, cași în amănunte, în felul arătat de Petersen. Introduce însă două inovații: una, că ambele arcuri din sc. XXXIII ne înfățișază un simplu pod de vase, iar nu începuturile podului de piatră de la Severin; cealaltă, că orașul întărit din sc. XXXIII este Drobetae și nu Pontes, precum susținuse Petersen.

Cea mai puțin reușită din explicările sale însă, este partea privitoare la a treia și ultima campanie a împăratului din primul rezboi. Traian, după concepția lui Domaszewski, trece Dunărea la Oescus (sc. XLVIII); la Celei, care se află aproape de gura Oltului în Dunăre, încep cele două valuri romane, reprezentate pe columnă în sc. XLIX, unul, mai spre nord, care se termină la Drobetae și altul, mai spre sud și care se încheie aproape de Calafat. Intre amândouă se află valul de pământ cu palisadă, păzit, după părerea aceluiaș învățat, de trupele Moesiei inferioare, pe când legiunea I Minervia, caracterizată prin imaginea berbecului, trece spre vest pe dinaintea valului din nord. Legiunea romană ajunge împreună cu Traian la ad Mediam (sc. LI), unde îi es înainte trupele garnizonate în timp de iarnă în lagărul de aici. In sc. LII avem Praetorium, apoi ad Pannonios, Gaganis și Masclianis (sc. LX). Aici, îndărătul munților se vede calea spre Caput Bubali, păzită de legionarii romani, pe când în LXII zărim pentru a doua oară localitatea Tapae și anume, în primul plan pe șesul câmpiei lagărul roman, iar printre vârfurile dealurilor patru turnuri ronde, care, deși ciudate la formă, sunt totuși, după Domaszewski, clădiri romane, păzite de Romani. Aceste clădiri nu sunt de cât acele altare funerare ridicate de Traian spre cinstirea celor căzuți în lupta de la Tapae. Ceva mai mult, învățatul german găsește o asemănare izbitoare între aceste construcții ronde și altarul funerar din Adamclissi, care totuși, după reconstituirea fericită a lui Niemann [1]), este dreptunghiular.

In scena LXIV Lucius Quietus cu cavaleria sa numidă atacă pe cărări

1). G Niemann, *Neues über Adamclissi*, în *Jahreshefte Oesterr. arch. Instit*, 1903. Bd. VI. p. 252.

lăturalnice pe Daci întăriţi la Pasul de fer transilvan. In fine castrul roman din sc. LXV a fost ridicat de legionari ca să închiză pasul. Celelalte scene înainte de căderea Sarmizegetusei şi supunerea lui Decebal, adaogă Domaszewski cu sinceritate, sunt cu neputinţă de localizat. Nu e momentul să arătăm ce ne convine şi ce nu în toate aceste alăturări; căci chiar erori dacă sunt, ele ne pun în evidenţă un principiu pe care niciodată Domaszewski nu-l perde din vedere: folosirea ruinelor actuale de lagăre şi cetăţi romane din Dacia la localizările scenelor de pe columnă.

S'ar cuveni să fac aici o dare de seamă şi a unui studiu de Kiraly P. asupra „rezboaielor dacice după reliefele columnei“ [1]), studiu asupra căruia îmi atrage atenţia un bun român şi prieten din Transilvania, un iubitor şi un cunoscător al trecutului nostru, d. Stefan Erdélyi. D. P. Kiraly, după cât pot deduce din rezumatul pe care d. Erdélyi mi l-a făcut din această lucrare, publicată în limba maghiară, admite în mai toate părţile părerile lui Petersen, p'alocuri revine la propunerile lui Cichorius. Campania a doua militară, din întâiul rezboiu dacic o reconstitue în felul arătat de Petersen. Din contra, cea de a treia campanie o îndrumează pe calea de la Drobetae prin Turnu roşu, Mureş şi Strei, la Grădişte.

Dar originalitatea sa îl face să se abată în parte şi de la această presupunere: el vede în cele trei ziduri paralele din scena XLVIII—XLIX, cele trei valuri din Dobrogea [2]) puse, după cum susţine dânsul „pro forma“. De asemeni, Kiraly vede în cetatea din scena L, 126, imaginea lagărului roman din Bumbeşti, care „a putut fi clădit în timpul lui Domiţian sau ceva mai nainte“. Scena LXVI ne înfăţişează lupta cea mare dintre Romani şi Daci, dată la împreunarea Sibiului cu Oltul. Restul localizărilor sale mi se pare hipotetic şi nu în deajuns dovedit.

Dar e timpul să încheiem.

De la apariţia lucrării lui Fröhner, primul studiu serios asupra columnei traiane, şi până acum, progresele făcute în înţelegerea acestui monument istoric sunt aşa de hotărâtoare, în cât astăzi se poate vorbi cu temei despre ştirile istorice preţioase pe care reliefele ni le aduc cu privire la rezboaele dacice ale împăratului Traian. De unde odinioară, şi încă nu de mult, cercetători mari ca Mommsen şi archeologi de frunte ca Benndorf, numeau reliefele columnei „o carte cu şapte peceţi“, astăzi, graţie studiilor lui Fröhner, Cichorius, Petersen şi Domaszewski, ele povestesc într'un grai precis şi limpede lucruri pe care în zadar le-am căuta aiurea în notiţele rare şi trunchiate ale scriitorilor vechi. Aceste fericite rezultate, se înţelege, nu au fost dobândite dintr'o dată; au trebuit rând pe rând să vie fiecare cercetător şi întemeindu-se pe rezultatele obţinute de înaintaşi, să smulgă părticică cu părticică adevărul care-l cuprindeau.

Fröhner a fost cel dintâi, care printr'o chibzuită întocmire şi lămurire a

---

1). P. Kiraly, *Anuarul reuniunei istorice a comitatului Hunicdoarei*, numărul din 12 Februarie, 1907, (A Hunyadmegyei történelmi és régesroti torsulot éorönyoc, 1907).

2) Cf. Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, Bucarest, 1900, p. 145.

scenelor a pregătit înţelegerea istorică a monumentului. Cichorius, urmărind cu o răbdare de admirat sensul şi legătura strânsă a reliefelor între ele, a alcătuit primul început de localizare geografică a lor; prin aceasta ne-a deschis o perspectivă nouă în studiul columnei; căci ea nu mai era acum numai un izvor nepreţuit de cunoaştere a vieţii militare a Romanilor şi popoarelor de la Dunărea de jos, dar în acelaş timp ea ne făcea să vedem localităţile şi deci să urmărim pas cu pas mersul armatelor romane spre cucerirea ţinuturilor noastre. Cu Cichorius columna este de fapt un izvor istoric.

Totuşi cu acest învăţat legătura între scene, aşa cum o alcătuise dânsul, prezinta lacune, p'alocurea era rău făcută sau slabă. Povestirea istorică era întreruptă şi conţinea în sine prea multe episoade şi repeţiri. A dovedi însă legătura strânsă şi necesară între scene, a scoate dintr'însele o povestire simplă şi curgătoare, care să se desfăşure în chip firesc dintr'un punct începător, a recompune cu modul acesta „metoda împăratului Traian de a conduce rezboiul“ şi a o face vizibilă ochilor şi minţii noastre, a prinde în fine însemnătatea artistică a acestui monument şi a-l pune la locul său în evoluţiunea artei vechi, iată care sunt rezultatele obţinute de Petersen şi care meritele lucrării sale. Dacă după dânsul învăţatul Domaszewski a îndreptat o sumă de erori, în unele liniamente mai generale însă raporturile istorice fuseseră găsite şi fixate.

Dar cu toate aceste însuşiri alese, lucrarea lui Petersen, ca şi ale celorlalţi comentatori, aveau lipsuri mari, s'ar putea zice fundamentale. Alăturările făcute între scenele de pe columnă şi ţinuturile reale, nu sunt întemeiate pe studiul naturii locurilor, unde acţiunile rezboinice par să se fi petrecut şi au fost localizate; nu s'a încercat de cât arare ori a se descoperi pe teren construcţiile şi lagărele înfăţişate pe columnă. Cichorius vizitează, e drept, atât Banatul cât şi Ardealul şi Ţara Românească, dar, cu rare excepţii, alăturările sale geografice nu corespund şi nici nu lămuresc elementele topografice date de columnă. Nu găsim pe teren construcţiile reale, nici rămăşiţele de zidiri romane şi dace folosite de artist în vederea localizărilor. Principiul îl admisese Domaszewski, în parte îl aplicase, dar nu l'a urmărit cu energie pretutindeni. Şi numai cu acest preţ localizările pot fi valabile şi ajunge cu adevărat un mijloc de îndrumare în cercetările noastre istorice. Aceste lipsuri sperăm noi să le împlinim în paginile următoare.

CAPITOLUL I

ELEMENTELE CONVENȚIONALE INTREBUINȚATE

de

ARTISTUL COLUMNEI

REZUMAT. Pentru reprezentarea acțiunilor militare de pe columnă era nevoe de alcătuirea unui sistem de convențiuni. Covârșitor era să se determine întinderea scenelor și legăturile lor în grupe. Diferitele semne convenționale alese de artistul columnei: munți, rîuri, lagăre de piatră și de pământ, valuri, etc. Clădirile dace și ceardacele lor de lemn. Arătarea celor 4 puncte cardinale servea la cunoașterea localizării scenelor. Condițiile unei bune localizări: a) reproducerea exactă a tutulor elementelor caracteristice; b) reproducerea lor în modul cel mai pregnant; c) arătarea direcției de mișcare a trupelor; d) să armonizeze aceste mișcări diferite cu mersul spre dreapta al spiralei. Cunoaștem patru cazuri diferite de orientare: 1) linia nordului e pusă jos și a răsăritului la stânga; 2) linia nordului sus și a răsăritului la dreapta; 3) linia nordului jos și a răsăritului la dreapta; 4) linia nordului la dreapta și a răsăritului jos.

Reprezentarea luptelor dintre Romani și Daci, pentru a cărora glorificare împăratul Traian pusese să se sape reliefele columnei, cerea alcătuirea unui sistem de convențiuni, care să traducă precis și complet prin limbagiul formelor aceia-ce cuvintele îndeplinesc în povestirile istorice scrise sau vorbite. Acest sistem de forme convenționale trebuia ales din elementele cele mai simple, care să ne desfășoare în icoane lămurite și ușor de înțeles întâmplările felurite ale războiului ce avea să fie povestit. Această înțelegere repede a icoanelor sculptate, se cade să reiasă din jocul firesc al rațiunii și închipuirii privitorului. Căci, întocmai ca și cuvântul, icoana săpată în piatră trebuia să reproducă, nu numai în linii largi, dar și în amănunte, drama sângeroasă, care Romanilor le adusese stăpânirea asupra unei noi provincii, iar Dacilor le răpise neatârnarea și viața lor națională chiar. Cuvântul însă, întru cât e înțeles de fie-care, ne deșteaptă în minte gânduri și simțiri care, cu neînsemnate abateri, sunt mai la toți aceleași, din contra, graiul formelor nu are nici aceiași limpezime, nici aceiași precizie prin puterea sa de rostire. Artistul, pentru ca să-și exprime

în piatră toată gândirea sa, vrând nevrând trebuia să-şi alcătuiască un şir întreg de convenţiuni, care să arate privitorului şi alte idei de ordine mai abstractă, aproape cu neputinţă de întrupat în forme şi icoane.

In general, artistului îi e uşor să ne înfăţişeze un oraş sau vre-o localitate oare-care, un lagăr întărit sau o cetate, un munte stâncos sau o câmpie şeasă, un lac, un rîu, sau o vale păduroasă; ar fi putut de asemeni să ne înfăţişeze trupe legionare sau părţi ale lor, cu acvilele sau cu signa manipulare, ori, dacă e vorba de duşmanii Romei, şirurile barbare cu felul lor de îmbrăcăminte sau de înarmare; ar fi putut să treacă pe dinaintea ochilor noştri,—lucru pe care l'a şi făcut,—figura comandanţilor sau a personagiilor mai însemnate, indicând cu câte-va trăsături semnele caracteristice ale lor; ar fi putut în fine să ne arate desfăşurările de lupte pe un ţinut mai larg sau mai restrâns, după cum ele avuseseră loc în realitate.

Dar şi aici era o parte convenţională, care se cerea neapărat la ori ce exprimare mai lămurită.

Mai întâi, raporturile dintre om şi natura înconjurătoare, trebuiau schimbate după însemnătatea reciprocă pe care o au aceşti doi factori faţă de povestirea istorică de sculptat pe columnă. Se înţelege de la sine că omul trebue să ocupe în totdeauna un loc important, pe când peisagiile naturei, în care se desfăşură acţiunea lui şi locuinţele sale trecătoare, vin în al doilea rând. De aceia şi artistul a înfăţişat şi figura omenească în proporţii cu mult mai mari de cât munţii şi codrii, de cât lagărele, cetăţile sau în general locuinţele omeneşti. De asemeni, şi acestea din urmă au o însemnătate mai mare de cât natura şi peisagiile înconjurătoare. Fireşte, aceste nepotriviri între om şi lucrurile dimprejurul lui sunt neplăcute, ele totuşi se impuneau de la sine artistului.

Erau însă acţiuni militare care prin firea lor sunt greu de prezentat sub o formă plastică şi caracteristică, fie că aceste acţiuni uneori nu se deosibesc de altele de un gen apropiat, fie că nu coprind în sine elemente care să răsară lămurit înaintea ochilor sau minţii noastre. Aşa, de pildă, cum putea artistul să înfăţişeze facerea unui drum sau unui val, care prin firea lucrurilor nu pot fi indicate de cât la fel? Şi într'un caz şi într'altul el trebuia s'arate o grupă de soldaţi lucrând în acelaş chip aproape. Dar să ne închipuim că, adăogând ceva elemente convenţionale, scobitul pământului ori căratul pietrelor în panere, ar fi reuşit în fine să ne înfăţişeze ideia sa. Este întrebarea, cum ar fi fost el în stare să ne facă a înţelege că un castru e zidit din pământ cu valuri şi aggeres şi nu din piatră?

Sunt cetăţi ridicate de Romani; dar sunt altele, deşi mai puţine, clădite de Daci. Cum va face artistul să apară lămurit privitorului această deosebire de origine? Nu era oare nevoe şi aici de oarecare semne convenţionale care să ne călăuzească?

Dar temeiul şi rostul întregei serii de reliefe stătea fără îndoială în putinţa de a localiza acţiunile înfăţişate. Fără această precizare în spaţiu a faptelor şi acţiunilor omeneşti, nici o povestire istorică nu poate avea o valoare documentară; căci faptul istoric cel mai veridic, desbrăcat de împrejurările de

timp şi spaţiu, în care s'a petrecut, remâne un simplu mit istoric fără miez şi fără viaţă. Pe de altă parte, fără o legătură strânsă, care să reiasă din înfăţişarea scenelor, evenimentul istoric devine o simplă anecdotă, care nu spune nimic din mişcările complicate şi de lungă durată ale acţiunilor rezboinice de reprezentat. Fără una şi fără alta columna încetează de a mai fi un document istoric preţios.

In vederea acestui scop esenţial, după părerea noastră, trebuia comentatorul să săvârşească două acte: întâi, să mărginească întinderea fiecărei scene, aşa după cum bănuia că artistul columnei a indicat-o; al doilea, să arate legătura strânsă dintre scenele care alcătuesc grupe aparte. Primul act ne dă putinţa să descoperim elementele topografice care ţintuesc scena în anume ţinut geografic. Cel de al doilea, ne pune în stare să precizăm nu numai legătura necesară între diferitele scene vecine, dar în acelaş timp ne dă indicii preţioase să cunoaştem direcţia mişcării către care tind acţiunile înfăţişate. Unul ne orientează în câmpul strimt al unei scene, ne dă mijlocul de a găsi poziţia geografică a locului şi a-i prinde individualitatea sa topografică, faţă de celelalte scene învecinate, celalt, ne îndreaptă ochiul şi mintea către o întreagă desfăşurare de acţiuni militare, care după ce au evoluat se încheie definitiv la capăt, precum o perioadă sau o frază se încheie printr'un punct.

Orice despărţire între scene şi în acelaş timp orice grupare a lor, rău făcută, atrage după sine şi neputinţa noastră de a le localiza. Şi aceasta din două motive: 1) limitarea rău stabilită între scene vecine face să treacă dintr'o parte în alta elementele topografice sculptate de artist; 2) dacă într'o serie de scene nu descoperi adevărata lor legătură, care le împreună şi le luminează, atunci firul tău conducător se rupe; căci uneori elementele topografice puse pentru precizarea geografică, cu toată specifica lor formă, se poate întâmpla să se regăsească deodată în mai multe localităţi reale. Aşa de pildă, o cetate pe vârful unui munte la poalele căruia se întinde o câmpie străbătută de două ape, se poate regăsi deodată în mai multe ţinuturi, căci atât câmpia cu cele două rîuri, cât şi muntele cu cetate pe vârf, nu sunt absolut specifice unui loc. Numai cine a precizat bine legătura scenelor în grupă, poate să se orienteze şi în situaţia unei scene particulare, deşi elementele ei topografice nu sunt tocmai rĕsărite. Şi aceasta fiind-că de obicei artistul nu procede în alegerea scenelor prin salturi: scenele învecinate de pe reliefele columnei sunt vecine şi în natură, adică geograficeşte se aşează regulat unele după altele. Vroeşte artistul să arate mersul armatelor romane de la Severin la Turnu roşu, nici odată nu va înfăţişa scenele altfel de cât în ordinea lor firească: mai întâi Severinul, apoi Bumbeşti, mai departe Râmnicul Vâlcea şi Racoviţa-Copăceni etc., iar nu Racoviţa întâi, apoi Bumbeşti, Turnu roşu, etc.

Ori cum ar fi, se pune întrebarea, cum a putut artistul columnei să exprime lămurit această izolare şi deci neatârnare a scenelor şi totuşi legătura lor în serie? Cum a putut altfel, dacă nu prin mijlocul unor semne convenţionale?

Unul din aceste semne convenţionale, care apare din loc în loc pe reliefele

columnei, este copacul format dintr'un trunchiu lung, conic, care se termină prin plete de frunze [1]), sau prin spicuri. Acest mijloc de despărţire, împrumutat din pictura greacă orientală [2]), e întrebuinţat de artist aproape numai pentru despărţirea grupelor de scene, şi foarte rar pentru ca să izoleze o scenă de alta.

Dar aceste epizoade mai lungi sunt şi ele formate, am spus-o mai sus, dintr'o sumă de momente mai scurte, din acţiuni rezboinice de o importanţă mai restrânsă. Aceste momente,—aşa numitele scene,—trebuiau şi ele individualizate. De aici nevoia subîmpărţirilor în scene aparte, unde artistul trebuia să indice pe lângă acţiunea militară şi elementele topografice de localizare şi semnele convenţionale despărţitoare.

Greutăţile deci cu care artistul se luptă acum sunt mai multe, mai mari şi mai complicate; căci sunt cazuri când nu-i destul numai să subîmparţi grupele în scene, dar trebue să nu le izolezi nici prea mult între ele, fiind că în acest caz unitatea grupei poate să sufere. In vederea acestor cerinţe introduce artistul figura împăratului, ca un element convenţional, care grupând pe toate celelalte figuri împrejurul său, dă scenei unitatea care trebue s'o aibă şi în acelaş timp hotarele ei despărţitoare faţă de celelalte scene vecine. Aceasta este cauza pentru care adeseori figurile sculptate apar într'o mulţime de scene întoarse cu faţa de la cele două margini către centru, unde se află împăratul; prin acest mijloc limitarea scenei este mai clară şi deci individualizarea ei pusă mai bine în lumină.

Nu avem de gând să trecem aici în revistă toate elementele despărţitoare folosite de artist. E destul să spunem că artistul s'a folosit uneori până şi de diferinţa de nivel a solului, pentru ca să-şi izoleze şi să despartă scenele sale. Mai ales, în al doilea rezboi, unde acţiunea se desfăşură cu mai puţină varietate, precum este cazul cu asediul Sarmizegetusei [3]), întrebuinţează artistul cele mai delicate nuanţări în această operă de hotărnicire şi izolare.

In general putem spune, că sunt semne convenţionale pentru precizarea geografică a scenei, care nu-şi capătă valoarea lor de cât din preciza limitare a scenelor; sunt semne convenţionale pentru determinarea raporturilor reciproce dintre figurile omeneşti şi natura fizică a ţinutului unde se desfăşură acţiunea militară reprezentată; semne convenţionale în fine pentru indicarea elementelor care alcătuesc natura fizică înconjurătoare. Aşa sunt, de pildă, munţii, râurile, plaiurile mai mult sau mai puţin frământate, etc.

Vom lua pe rând câte-va din aceste semne convenţionale mai resărite şi vom încerca să ne dăm seama despre rolul şi semnificarea lor.

MUNŢII. —Pentru localizarea scenelor artistul în totdeauna se întemeiază pe copierea identică a suprafeţii solului. Mai ales munţii la dânsul joacă un rol hotărâtor, căci ei sunt înfăţisaţi cu forma lor caracteristică, adică îi prezintă cu

---

1). Reprezentările de copaci în felul acesta se văd şi pe reliefele crenelurilor trofeului din Adamclissi. Vezi O. Benndorf, *Das Monument von Adamklissi,* fig. 114.
2). E. Petersen, *Trajans dak. Kriege,* I, p. 6.
3). Vezi scenele CXIII—CXXVI. Cititorul poate vedea din aceasta, că eu urmez după împărţirea reliefelor columnei, cum a fost făcută de Cichorius în opera sa.

profilul lor real, aşa cum se proectează eĭ pe zare, pe un plan vertical [1]). Cu toate acestea, elementul convenţional apare mai în toate scenele. De pildă, nici o dată munţii nu sunt înfăţişaţi după o normă de proporţii statornicită de la început. Prin urmare, nu poţi zice văzând imaginea unor munţi în scene diferite, că unul este mai mare sau mai mic de cât celalt, aşa precum este în realitate.

Intr'o scenă artistul ne înfăţişază un lanţ de munţi, care uneori nu numai ating marginea de sus a reliefului columnei, dar chiar nu pot încape cu vârful lor în acest cadru. Alteori în scena următoare munţii au mărimi neînsemnate. Şi cu toate acestea, se întâmplă ades ca tocmai munţii din această din urmă categorie, să fie în realitate mai înalţi de cât cei care eşeau din cadrul reliefului [2]).

Artistul în reproducerea munţilor nu procedează după o scară de proporţie fixă: sunt munţi înalţi în realitate care pe columnă sunt indicaţi în mărimi reduse şi din contra, munţi mărunţi care în relief sunt foarte mari. Un singur lucru însă urmăreşte artistul: el păstrează relativa înălţime a munţilor în cadrul aceleiaşi scene. Aşa dar, proporţia absolută între înălţimi a fost păstrată în aceiaşi scenă, nu însă şi în lungul spiralei de reliefe.

RÎURILE. — Acelaş lucru putem spune şi despre modul cum artistul a înţeles să reproducă imaginea rîurilor din drumul armatelor romane. Mărimea relativă a rîurilor nu este aproape nici odată socotită după aceiaşi normă. Fireşte, deosebirile mari care există între Dunăre şi afluenţii săi, au fost păstrate şi în imaginile de pe reliefele columnei: întotdeauna albia Dunării este cu mult mai largă de cât a rîurilor care dau într'însa. Nu tot astfel a făcut şi cu celelalte ape. Aşa, de pildă, rîurile Caraşu [3]), Bârzava [4]), Pogoniş [5]), Oltul [6]), Sargetia [7]), Topolniţa [8]), Mureş [9]), Siret [10]), nu sunt înfăţişate în mărimile lor reciproce. Pogonişul, caşi Bârzava, au mărimi mult mai impunătoare de cât Oltul şi Siretul, care în realitate sunt şi mai largi şi mai adânci. Dar ceea ce este şi mai hotărâtor, nici măcar apele aceluiaş rîu nu sunt înfăţişate după raporturile reale.

Aşa dar, artistul nu a avut în vedere la înfăţişarea rîurilor de cât claritatea: acolo unde simţea nevoe de o mai mare precizie, nu s'a sfiit de a da rîurilor proporţii cu mult mai mari de cât cele reale. Afară de asta, ori de câte ori artistul trebuia să arate curentul apei, el a introdus note caracteristice de orientare, care ades sunt cu adevărat iscusite. Se ştie, că întotdea-

---

1). Interesante sunt formele de munţi din scenele LVIII, LIX, LXII, LXVI, LXVII şi mai cu seamă reprezentarea împrejurimilor muntoase ale Sarmizegetusei şi Porţii de fer transilvane (sc. LXXV—LXXVI).

2). Aşa sunt munţii din sc. L, care ne reprezintă vârful Orcavei de lângă Vârciorova, în raport cu cei din sc. XLVII, care nu sunt de cât imaginea malurilor Dunării la Carataş, în Serbia. In primul caz, munţii ating 790 m., în celalt, unde par mai înalţi (sc. XLVII), de abea au 25 m.

3). Vezi scena XIV, în 36.
4). Scena XVII, în 41.
5). Scena XIX, în 44.
6). Scena LVI, în 138.
7). Scena LXXIV, în 191.
8). Scena CI, în 265.
9). Scena CXXXI, 350—353.
10). Scena CL, în 400.

una apele rîurilor sunt mai adânci spre gură de cât spre izvoare. Aceste adâncimi diferite le-a exprimat artistul prin figura soldaţilor cari trec curentul apei în puncte diferite: dacă rîul îşi are izvoarele spre stânga şi în faţă, precum este în scena XXVI, atunci imaginea soldatului din planul întâi va răsări mai mult din apă de cât a celor figuraţi în aceiaşi scenă pe planul din fund şi dreapta, încotro curentul se îndreaptă.

La fluviile mai largi (Dunărea) artistul procede altfel: fiindcă năvile plutitoare ancorate în porturi sau la malurile apelor, sunt în totdeauna întoarse cu pieptul în potriva apei, el a întrebuinţat acest mijloc ca să precizeze pentru privitor mersul curentului, la vale sau la deal [1]). Dar fluviul Dunărea, după cum se ştie, străbate ţinuturile din preajma masivului Carpatinic pe o linie, care cu neînsemnate cotituri, merge direct de la apus spre răsărit, cel puţin de la Viminacium şi până la Durostorum. Cunoscând încotro duce curentul apei, cunoaştem în acelaş timp nu numai răsăritul şi apusul scenelor înfăţişate pe columnă în preajma fluviului, dar şi anume, care din cele două maluri este stâng sau drept.

Afară de imaginea munţilor şi rîurilor, unul din mijloacele cele mai caracteristice pentru artist, ca să ne determine poziţia geografică a scenelor, este înfăţişarea de lagăre, castele, cetăţi sau oraşe întărite. Sunt clădiri de origine romană, sunt altele de origine dacă.

Lagărele şi cetăţile romane au mai pretutindeni forma cunoscută dreptunghiulară, fie că artistul a înfăţişat toate cele patru laturi, fie, că din pricina lipsei de spaţiu, nu a schiţat de cât două sau trei din ele. Sunt cazuri când configuraţia solului nu îngăduia Romanilor să dea lagărului lor forma clasică întrebuinţată [2]), atunci forma stâncii şi în general a solului se impunea castrului. De fapt însă, în primul rezboi nu găsim de cât şase cazuri de abateri de la forma obişnuită [3]); şi încă din aceste şase cazuri două (scena XLVIII şi XLIII) nu sunt de cât repetarea altor două anterioare (scena IV şi XXXIX).

O abatere de asemeni este forma lagărului sau mai exact a lagărelor din prima campanie a rezboiului întâi dacic, din scenele XI şi XII. Anume, se află aici înfăţişate două lagăre de formă regulată patrulateră, având însă înaintea lor un val de întărire, care spre dreapta se încovoae în linie curbă. Această înfăţişare, după cum se va vedea în comentariile de mai departe, corespunde exact cu forma unor lagăre romane descoperite de mine la Grebenaţ. Se înţelege de la sine, că artistul, copiind în toate amănuntele înfăţişarea lagărelor, a fost nevoit să înlăture elementele convenţionale, cu atât mai mult cu cât acestea ar fi contribuit mai repede la învălmăşirea de cât la clarificarea imaginilor.

Totuşi, se pune întrebarea, elementul convenţional putea el oare să fie înlăturat cu totul? Aşa, de pildă, prin ce mijloc putea s'arate artistul că un lagăr

1). Vezi figura năvilor din scenele II, III, IV, XXXIII, XXXV şi XLVI.
2). Hygin, *De munit. castror.* 56; Veget., *Epit.*, III, 8; cf. R. Cagnat, *Armée romaine d'Afrique*, Paris, 1892, p. 509.
3). Vezi scenele IV, XXVIII, XXXIX, XLIII, XLVIII şi LXXIII.

este de piatră, pe când în altă parte, din contra, e un simplu castru de pământ? De obicei pe columnă, castrele sunt înfăţişate ca fiind de piatră. Şi cu toate acestea, câte din ele n'au fost ridicate din val de pământ! Dovadă că între imaginea de pe columnă şi realitate nu este desăvârşită potrivire, ni-l dă exemplele următoare: aşa, castrele romane din Bumbeşti (scena LII), de la Râmnicul-Vâlcea (sc. LIII) şi de la Crivadia (sc. LXV), ale cărora urme s'au păstrat foarte bine, sunt de pământ, cu toate că pe columnă sunt arătate ca fiind de piatră. Şi ciudat, artistul cunoştea foarte bine mijlocul convenţional de a reprezenta un val de pământ: o întăritură de uluci (palisadă), precum sunt cetăţile romane de-alungul Dunării pe malul ei drept, cetăţi romane închise cu întărituri de uluci în formă de cerc [1]). De asemeni, valul, care în scena XLIX se află între cele două ziduri de piatră, îl vedem înfăţişat printr'un simplu gard de uluci. De ce într'un caz artistul întrebuinţează mijlocul său cunoscut, adică palisadă pentru val de pământ şi de ce în altul nu? Pentru ce, în cazurile când lagărele erau din pământ, nu întrebuinţează valul cu palisadă, mai ales că forma aceasta s'apropia mai mult de realitate de cât zidul de piatră? Probabil explicarea trebue s'o căutăm în dorinţa artistului, de a fi cât mai clar în exprimarea sa,. şi de a-şi micşora cât mai mult sarcina. In adevăr, dacă lagărele romane de pământ ar fi fost înfăţişate cu întărituri de palisadă, artistul pe deoparte şi-ar fi îngreuiat fără folos munca, iar pe de alta claritatea imaginilor ar fi suferit. De aceia a ales şi el sistemul convenţional al zidirii de piatră, cu toate că multe lagăre erau de pământ.

Cu totul altfel a urmat artistul cu construcţiile dace. Aceste clădiri, toate câte le vedem indicate pe reliefele columnei şi câte au putut fi localizate de noi pe teren, sunt clădiri de piatră. Excepţie nu încape. Şi cu toate acestea, pe columnă, multe cetăţi dace sunt înfăţişate ca fiind de lemn [2]). Nu-i oare nici un element convenţional adoptat de artist pentru ca să facă mai clară privitorului intenţia sa? Sunt însă şi zidiri dace de piatră; dar în cazul acesta artistul s'a grăbit a adăoga un element convenţional cu desăvârşire special, care să caracterizeze îndată originea clădirii; acest element constă din nişte ceardace de lemn, care sunt adaose în totdeauna deasupra porţilor de intrare la cetăţi, sau la colţurile zidurilor de împrejmuire [3]). Aceste galerii de lemn ne amintesc construcţia de lemn, semnul convenţional ales de artist pentru reprezentarea cetăţilor dace, deşi în fond, o repetăm, acestea erau de piatră.

Tot în această categorie intră şi zidirile dace, care aveau partea centrală de obicei formată dintr'un turn de piatră, pe când spre stânga şi spre dreapta, erau apărate de un val cu palisadă [4]). Forma aceasta s'a născut, poate, din nevoia de a copia aidoma realitatea, unde întăriturile dace, ridicate la intrarea unor văi înguste, erau alcătuite dintr'un turn de piatră, care spre stânga şi spre dreapta

---

1). Vezi scenele I şi II.
2). Vezi scenele XXV (unde în primul plan între 63 şi 64 se vede o localitate dacă căreia Romanii îi dau foc), LVII (o căsuţă pusă pe taraci de lemn) LIX, LXVI în 169 sus, LXXV în 195—196, LXXVI în 200—201.
3). Vezi scenele XIV. XVIII în 43, XXII în 50—51. L, LI, LXVI şi LXXV.
4). Vezi scenele LXVII la dreapta în primul plan şi LXX în faţă.

era susţinut de valuri de pământ trase pe coasta dealurilor care formau valea. Prin adaosul acestor valuri cu palisade, ideea unei construcţii dace reeşea pentru privitor cu mai multă limpezime, de cât dacă s'ar fi folosit de aceleaşi forme ca la clădirile romane.

Sunt însă zidiri dace, care, prin înfăţişarea şi întocmirea lor externă, nu puteau fi nici-odată confundate cu vre-o clădire sau cetate romană. In general acestea sunt turnurile ronde din scena LXII. Aceste construcţii, asupra rostului cărora învăţaţii au putut discuta, nu însă şi asupra originei lor [1]), sunt de piatră şi au servit, precum vom vedea la comentariile scenei LXII, la închiderea unui pas de trecere prin munţii Carpaţi. Forma lor rondă, acoperişul ascuţit şi prins sus într'un inel, poarta de intrare şi acele abagele de deasupra, sunt amănunte care nu numai reproduc imaginea reală a lucrului, dar o şi caracterizează ca o construcţie neromană. Tot aşa putem spune şi despre zidirea de piatră, pe care artistul o înfăţişază în scena XXVI sus pe vârful unui deal înal pe stânga râului, care curge din faţă spre fund.

Alteori artistul îşi simplifică cu totul problema înfăţişării clădirilor dace: un simplu turn dreptunghiular cu poartă pe faţa cea ingustă şi sus un fronton triunghiular, iar pe laturea cea lungă o ferestrue mică, îi este de ajuns ca să ne indice existenţa unei cetăţi [2]).

Dar asemeni reprezentări dau naştere uneori la nedomirire; căci unele din ele (turnul din XXXIV), prin faptul că sunt pe teritoriul roman, ca şi cetatea întărită, unde împăratul descinde din navă (scena XXXV), ne-ar sili să credem că sunt simple staţiuni romane [3]). Totuşi artistul a avut grije să ne scoată din această nedomirire prin adaosul unor amănunte care le-a caracterizat în deajuns spre a nu fi confundate cu clădirile dace. In general, forma de turnuri dreptunghiulare a fost aleasă, poate, pentru ca să înfăţişeze tocmai forma pe care aceste construcţii dace o aveau în realitate.

In rezumat, artistul a înfăţişat zidirile dace când de lemn, când de piatră. In acest din urmă caz, el a avut grije să le deosebească de cele romane, înfăţişate în aceiaşi scenă, sau în scenele următoare, prin adaosul unui amănunt foarte caracteristic: acele turnuri cu ceardace de lemn deasupra. Când însă îndoială nu era asupra originei clădirilor, atunci artistul înfăţişa cetăţile dace, fie prin simpla formă caracteristică a lor, fie printr'un semn convenţional: acel turn pătrat însoţit sau nu de valuri cu palisadă deoparte şi de alta. Aceste construcţii dace, după cum vom vedea mai departe, au fost, poate, călăuzele noastre cele mai sigure la localizarea scenelor columnei.

Dar elementul cel mai preţios pentru localizarea acţiunilor înfăţişate, remâne de sigur indicarea celor patru punte cardinale care le încadrează. Am văzut mai sus, că răsăritul şi apusul se pot deduce la scenele din preajma Dunării,

---

1). Singur Domaszewski (*Philologus*, 1906, p. 335) a presupus că sunt de origine romană; toţi ceilalţi le consideră cu drept cuvânt ca zidiri dace.

2). Vezi scenele XXIX, XXXI în 74, XXXIV în 86, XXXV în 88 şi XLV

3). Că turnul sau căsuţa de piatră înseamnă pe columnă imaginea unei localităţi, aceasta a arătat-o Petersen cu prilejul construcţiilor din scena II.

după direcția către care se îndreaptă valul apei. Acest mijloc însă, nu putea avea de cât o întrebuințare restrânsă. Dar cum remân celelalte scene din interiorul țării, departe de Dunăre și unde de altminteri se desfășoară întreaga acțiune rezboinică?

Aici avem prilejul să admirăm iscusința artistului, care cu câteva elemente simple, a știut să ne dea mijloace de călăuzire de o desăvârșită precizie.

Sunt cazuri de lustratio exercitus, când comandantul suprem al armatei era dator să aducă la începutul fiecărei campanii militare, o jertfă, zisă suovetaurilia, către zeul rezboaelor, jertfă urmată apoi de o alocuție către trupe [1]). In primul rezboi avem două asemeni scene de lustrație (sc. VIII și LIII) și în ambele cazuri, atât lagărul, unde se petrece acțiunea, cât și peisagiul înconjurător, ca și poziția împăratului, sunt altele, un semn, că nu este vorba de o reproducere tipică a unui lagăr oare-care. Deosebirile de formă vin de sigur din deosebirile de aspect ale terenului, unde aceste două lagăre au fost întocmite. Cum se explică însă direcția diferită către care stă întoarsă figura împăratului? Pentru-ce în primul caz (sc. VIII) împăratul săvârșește actul solemn al jertfirii privind spre stânga și pentru ce în al doilea (sc. LIII) stă cu fața întoarsă spre dreapta? Să fie o simplă întâmplare, sau avem aci de a face cu un element convențional ales de către artist ca să ne indice unul din puntele cardinale? Respunsul ni-l dă cunoscutul obicei roman, ca „întotdeauna sacrificatorul să se întoarcă cu fața spre răsărit, în momentul când jertfește [2])". Ca o urmare a acestui fapt se impune s'admitem, că laturea lagărului din fața lui Traian (scena LIII), să fie laturea de răsărit, pe când cea opusă, din contra, laturea de apus. Tot asemeni și la scena VIII, unde laturea din stânga (din fața lui Traian) trebue să fie cea din spre răsărit, pe când cea din dreapta, din contra, laturea de apus.

* * *

Dar problema orientării scenelor are și alte fețe, de aici complexitatea ei. Pentru deslegarea ei se cere negreșit să cunoaștem condițiile în care problema localizării se înfățișază.

Prima condiție, pe care de altminteri artistul columnei a păzit-o și împlinit-o cu multă luare aminte, era cea următoare: el trebuia să prezinte acțiunile militare nu numai în mod plastic, dar în chipul cel mai realist posibil, adică nici unul din elementele topografice mai caracteristice nu trebuia să lipsească, căci numai așa imaginea de pe columnă putea fi ușor deosebită de artist și prin urmare regăsită în natură de privitor.

Un exemplu. Inchipuiască-și cineva că artistul columnei trebuia să reproducă Iașii în seria reliefelor sale. Cum avea el să procedă, ca să înfățișeze

---

1). A. von Domaszewski, *Arch. epigr. Mitth.* XIV, p. 19; C. Cichorius, *Trajanssäule*, II, p. 48.

2). Henzen, *Acta frat. Arvalium*, p. 7: «Manibus lautis, velato capite sub divo culmine contra orientem, sacrificium indixit» cf. Marquardt, *Röm. Staatsalterthümer*, III, 2, p. 156 și 178; cf. Vitruv. IV, 5: «uti qui adierint ad aram immolantes aut sacrificia facientes, spectent ad partem coeli orientis simulacrum»,

acest oraş, lăsând de o parte frumuseţea lui pitorească şi plină de melancolie? I se impunea mai întâi şi mai presus de toate, să reproducă elementele topografice mai importante, adică: a) valea Bahluiului şi rîul care alunecă de la apus la răsărit, între cunoscutele dealuri aproape paralele care-i alcătuesc valea; b) strimta vale a Nicolinei care, după ce tae pe cea dintâi perpendicular, se urmează cotit, mai departe spre nord sub forma văii Calcainei; c) oraşul însuşi care se desfăşură pe poalele dealurilor din nord, drept în faţa întretăerii văilor Bahluiului şi Nicolina; d) în fine, cele două dealuri rîpoase din dreapta şi stânga părîului Nicolina, cu cetăţile Galata şi Cetăţuia. Fără reprezentarea acestor elemente topografice, imaginea Iaşilor n'ar fi fost nici clară, nici completă şi prin urmare privitorul nu ar fi recunoscut-o.

Dar mai este o condiţie de împlinit, condiţie, care, mi se pare şi mai importantă de cât cea dintâi: artistul era dator, nu numai să reproducă pe relieful său toate elementele topografice mai importante ale ţinutului, dar mai cu seamă această reproducere s'o facă în modul cel mai pregnant posibil, adică, ţinutul trebueşte văzut din acel punt, de unde elementele lui topografice pot să reiasă mai clar în lumină şi să-şi capete semnificarea lor întreagă. Precum un peisagist îşi alege vederea ţinutului pe care-l pictează din puntul cel mai expresiv artistic, tot aşa şi autorul reliefului trebuia să prinză elementele locale văzute din puntul cel mai pregnant şi expresiv topografic.

Ca să revenim la exemplul de adineauri, nu din orice punt privit Iaşii poate să fie înfăţişat cu toate elementele sale topografice mai de seamă. Văzut din spre nord, acolo unde dealurile care mărginesc valea Bahluiului sunt mai înalte, suntem în primejdie să nu putem înfăţişa nici şesul din fundul văii Bahluiului, nici cele două ape (Nicolina şi Calcaina), nici însuşi oraşul, care stă parcă pitit pe poalele dealului Copou. Oricât de dibaci ar fi artistul în mânuirea legilor perspectivei, va fi nevoit totuşi să jertfească ceva din largul văii Bahluiului şi din toate celelalte elemente topografice, care remân ascunse după pantele dealurilor nordice. Acelaş lucru ar fi, dacă ar reproduce ţinutul văzut din spre apus sau din spre răsărit: în primul caz, n'ar putea înfăţişa văile Nicolinei şi Calcainei, în al doiea caz, valea Nicolinei şi partea de apus a văii Bahluiului. Singurul punt de observare şi înfăţişare n'ar putea fi decât din spre sud; căci numai din această parte s'ar putea indica şi câmpia, care se desfăşoară între dealurile paralele de la vest la est şi matca şerpuitoare a celor două râuri, care se varsă în Bahlui la poalele oraşului, precum tot de aci s'ar putea înfăţişa conturele oraşului risipit pe dealuri şi cele două cetăţi-mănăstiri de pe Galata şi Cetăţuia.

Acest principiu, adică alegerea puntului de privire al scenelor, nici-odată artistul columnei nu l-a scăpat din vedere; de aceia îl vom vedea că-şi schimbă aşa de des puntul său de privire; de aceia scenele sunt arătate când văzute din nord, când din sud, şi uneori,—deşi mai rar,—chiar din apus şi răsărit.

La aceste două condiţii trebueşte să mai adăogăm o a treia. Acţiunile omeneşti se desfăşoară în spaţiu şi în timp în chipul cel mai capriţios; iar cele militare în special, au un mers schimbăcios, pe care i l-a impus natura solului,

unde ele au avut loc, sau geniul militar care le-a dat impulsul. In rezboaele dacice mişcările armatelor s'au desfăşurat, aci de la sud (de la Lederata la Dunăre) spre nord (la Aizis), aci de la apus (Aizis) la răsărit (Poarta de fier transilvană), aci de la nord (Tibiscum) spre sud (Dunăre la Drobetae), aci în fine de la răsărit (pasul Turnul roşu) spre Apus (Sarmizegetusa).

Ca să fie veridic, artistul era nevoit să ţie seamă şi să indice aceste mişcări de trupe, altminteri icoana rezboaelor săpată de dânsul n'ar fi fost adevărată, nici întreagă.

Pe de altă parte, felul de întocmire a câmpului de piatră, pe care artistul avea să sape imaginile, îngreuia şi mai mult datele, destul de complicate ale problemei sale. El nu avea la îndemână de cât o făşie îngustă de relief. Câmpul său de sculptat nu era în fond de cât acel sul de pergament, pe care scribul copia operile literare. Pe această făşie îngustă a lungii spirale, care se desfăşura de la stânga spre dreapta şi de jos în sus, avea el să sape şirul neîntrerupt de peripeţii rezboinice, a cărora glorificare columna era chemată s'o facă. Toată întrebarea stă, cum avea să se ia artistul ca să înfăţişeze acţiunile rezboinice, ţinând seamă nu numai de elementele topografice ale ţinutului real, unde aceste acţiuni avuseseră loc, dar şi de continua varietate de mişcări, aci spre nord sau sud, aci spre apus sau răsărit? Cum avea de asemeni să proceadă ţinând seamă şi de puntul de observare cel mai bun, de unde elementele topografice puteau fi mai pregnant precizate? In fine, cum avea să proceadă artistul, pentru ca să coördoneze şi în acelaş timp să armonizeze diferitele mişcări cu singura mişcare a columnei, care ne desfăşură acţiunile într'o continuă progresie de la stânga spre dreapta şi de jos în sus?

Iată deci o parte din complexitatea problemei. Deslegarea ei ar părea că trece peste puterile inteligenţei omeneşti. Şi totuşi cu ce minunată iscusinţă a ştiut artistul s'o descopere!

Se ştie, orice hartă astăzi ne înfăţişază ţinuturile geografice într'o anumită orientare, care se rezumă în următoarele: sus este linia nordului, jos aceia a sudului, iar la stânga apusul şi la dreapta răsăritul. Artistul columnei însă nu întrebuinţează această orientare a cartografilor noştri de cât într'un singur caz: când scena este văzută dintr'un punct aşezat la sud. In celelalte cazuri însă orientarea punctelor cardinale se schimbă după poziţia puntului de observare. Avem scene pe columnă, unde linia de jos reprezintă linia nordului, iar cea de sus sudul, la stânga răsăritul şi la dreapta apusul. Fireşte, alte schimbări se întâmplă în orientare, dacă puntul de privire este apusul sau răsăritul. Toată greutatea şi arta în acelaş timp constă în a găsi un mod de reprezentare de aşa fel, în cât şi privitorul, care nu poate cunoaşte gândul artistului, să-l ghicească totuşi printr'un simplu raţionament şi să se călăuzească.

In general, recunoaştem în lungul columnei patru cazuri diferite de orientare a scenelor, provenite din direcţia diferită către care se îndreaptă mişcările trupelor romane.

1). Dacă acţiunea de reprezentat s'a desfăşurat pe terenul real în direcţia de la răsărit la apus, artistul columnei, pentru ca s-o prezinte în concordanţă

cu mersul spiralei de la stânga spre dreapta şi totdeodată şi pregnant, a ales în totdeauna punctul de observare din spre nord. Urmarea acestui fel de înfăţişare se vede din însăşi orientarea puntelor cardinale, linia nordului este fixată jos, iar sus a sudului; pe de altă parte, la stânga se află răsăritul şi la dreapta apusul; adică absolut contrar felului de procedare al cartografilor moderni. In această categorie intră cele mai multe din scenele sculptate pe columnă.

Un exemplu însă va lămuri lucrul pe deplin. Primul act al Romanilor în rezboiul lor cu Dacii, după cum îl arată columna, este aprovizionarea cetăţilor romane din Moesia, şi anume, a acelora care se aflau în apropierea puntelor de trecere peste Dunăre. Trebuia ca baza de operaţiune a armatelor romane să fie nu numai bine apărată, dar şi prevăzută cu toate cele necesare pentru campania rezboinică. Acest prim act, care formează oarecum prologul sângeroasei drame, este sculptat de către artistul columnei în scena II şi III din Cichorius. Trecerea pe podul de vase s'a făcut, precum vom vedea mai departe, pe la localitatea zisă Carataş, un sat la jumătate drum între Cladova şi Tekja, peste drum de Gura Văii în România. Pe de altă parte, la Clăduşniţa şi Cladova, spre răsărit de Carataş, acolo unde se văd şi astăzi urme de cetăţi romane, trebueşte să localizăm noi diferitele construcţii reprezentate pe columnă în 9, 10 şi 11 (sc. II şi III) şi unde soldaţii romani depun proviziile necesare expediţiei militare.

Tema artistului era următoare: să ne înfăţişeze pe lângă actul trecerii peste Dunăre, nu numai depunerea proviziunilor în localităţile romane de pe malul drept al fluviului, în Moesia, dar şi elementele topografice deosebitoare pentru peisagiul din preajma locului. Această prezentare, am spus mai sus, trebuia făcută în acelaş timp din puntul cel mai favorabil, din care elementele topografice privite aveau să iasă mai rĕsărit şi mai limpede la iveală.

Intrebarea este: cum trebuia înfăţişată scena şi din ce punct văzută? Din nord, din sud, din apus, sau din răsărit? Din aceste două din urmă punte, lucrul era cu neputinţă de înfăţişat, fiind-că în acest caz, localităţile romane care se înşiră în linie dreaptă şi dealungul Dunării de la apus la răsărit, privite dintr'unul din aceste două punte, s'ar fi acoperit unele pe altele. Este firesc deci, ca vederea lor în scenă să fie prinsă fie din nord, fie din sud. Iar dintre aceste două, puntul de vedere din nord era singurul mai nimerit.

In adevăr, pregătirile militare romane se fac pe malul drept al Dunării, malul roman, precum de asemeni trecerea are loc de pe teritoriul roman pe cel nordic al Daciei. Dacă artistul ar fi ales ca punt de prezentare a scenei sudul, adică linia de jos înfăţişând sudul şi stânga apusul, atunci el ar fi întâmpinat două greutăţi: a) malurile Moesiei lângă Carataş fiind înalte şi rîpoase, artistul ca să reproducă realitatea, ar fi fost nevoit să ridice un perete de stâncă în planul din faţă, jos; din această pricină nu ar mai fi putut înfăţişa nu numai vasele de transport ancorate dincolo de malul fluviului, adică mai la nord, sus, dar nici măcar o bună parte din podul de vase; b) Acţiunea în realitate s'a desfăşurat de la răsărit spre apus, — flota romană aducea proviziunile din spre mare şi nu din spre Viminacium, — fiind-

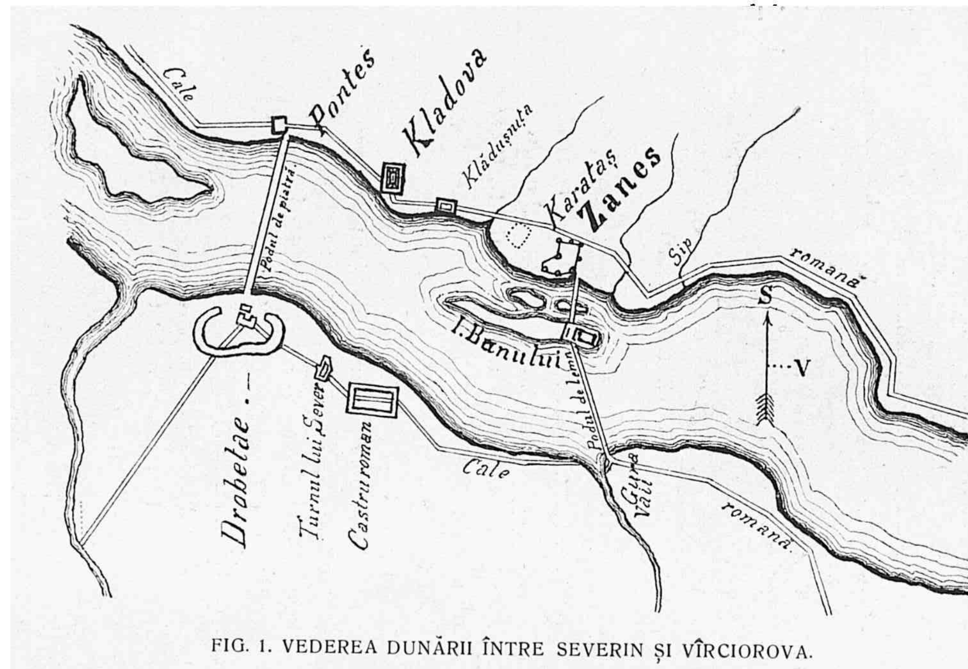

FIG. 1. VEDEREA DUNĂRII ÎNTRE SEVERIN ȘI VÎRCIOROVA.

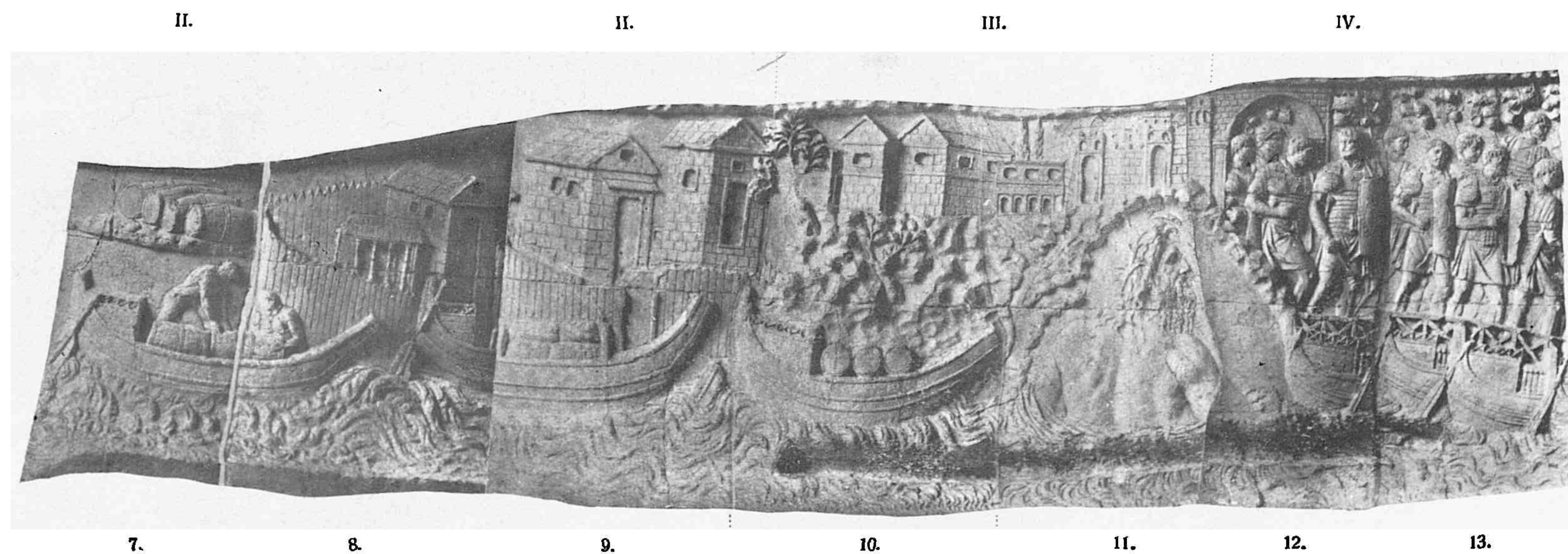

FIG. 2. ACEIAȘI VEDERE PE COLUMNĂ.

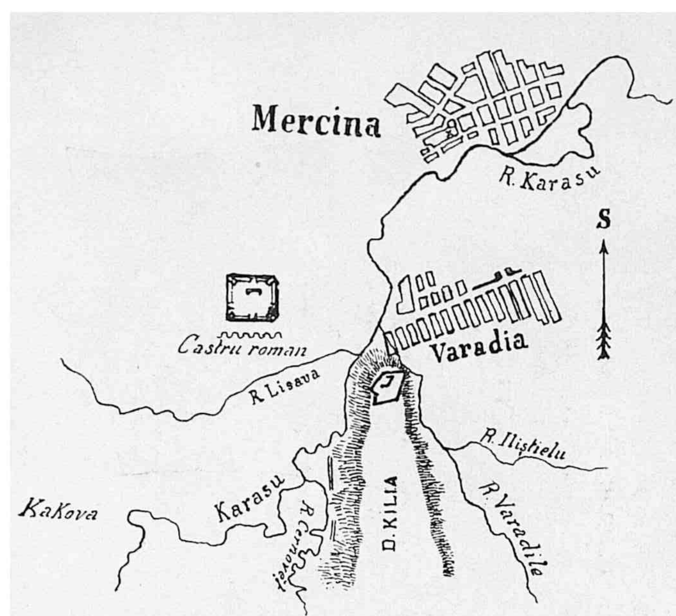
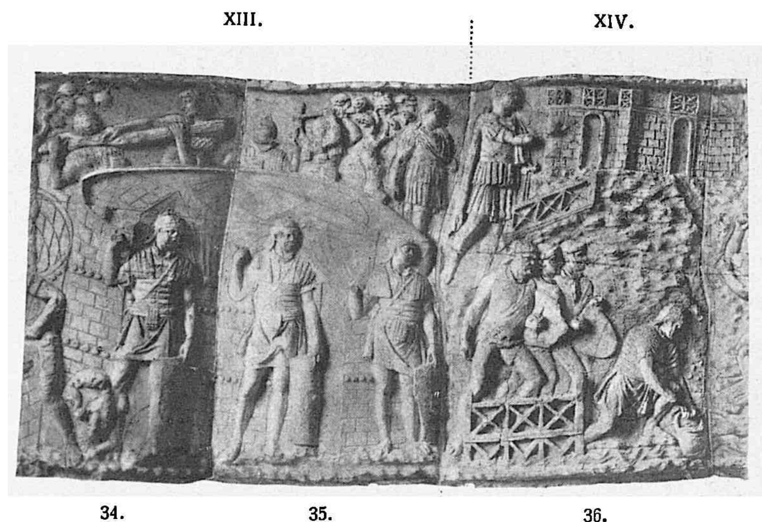

FIG. 1. VEDEREA VĂRĂDIEI ȘI ÎMPREJURIMELE.

XIII. XIV.

34. 35. 36.

FIG. 2. ACEIAȘI VEDERE PE COLUMNĂ.

PL. IV.

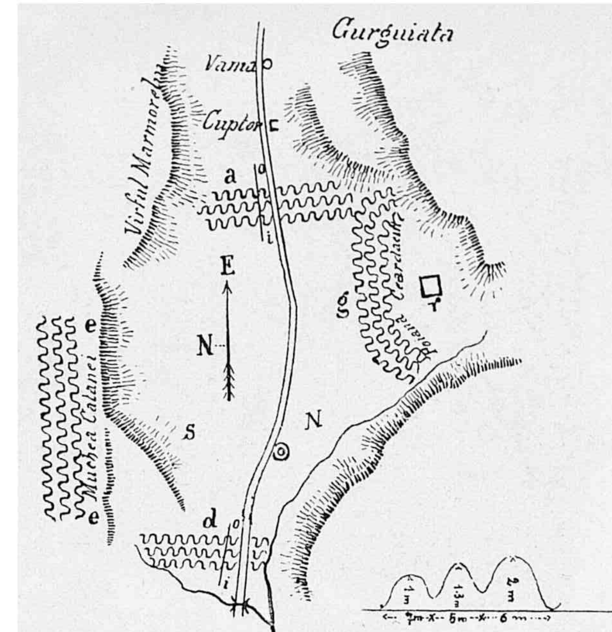
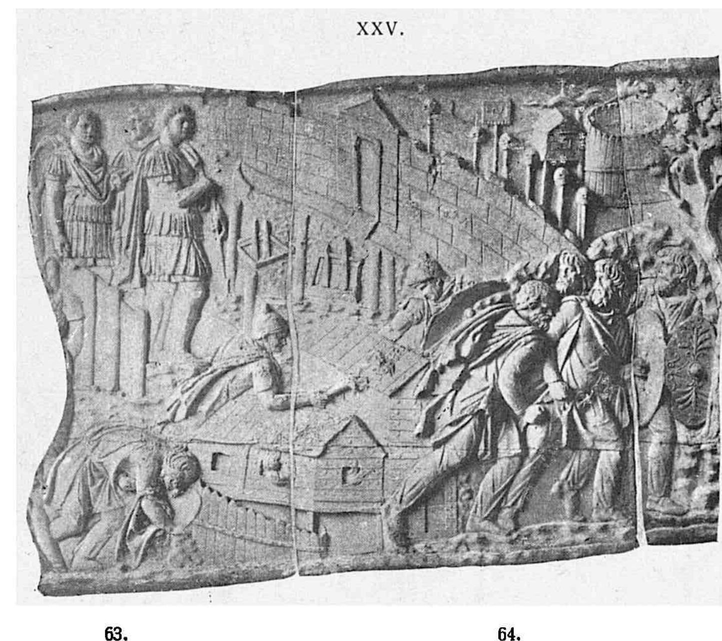

FIG. 1. PLANUL ÎNTĂRITURILOR DE LA MARMORE.

XXV.

63. 64.

FIG. 2. VEDEREA ACELORAȘI ÎNTĂRITURI PE COLUMNĂ.

PL. III.

ANTONESCU. COLUMNA TRAIANA.

că spre apus de Carataş era cu neputinţă ori-ce comunicare pe Dunăre, din pricina vâltorilor de la Poarta de fier. De altminteri, lucrul acesta îl arată artistul columnei destul de clar, înfăţişând năvile ancorate la malul drept (în fund) al fluviului cu cârma spre stânga; adică curentul apei venind din dreapta, unde este apusul, dacă priveşti ţărmul Moesiei din spre Severin. Artistul transportând pe relieful spiralei mersul acţiunei reale de la răsărit spre apus, ar fi fost nevoit să înceapă sculptarea scenei din dreapta spre stânga, pentru că în hipoteza aceasta, linia de jos fiind linia sudului, în dreapta se află răsăritul şi în stânga apusul. Şi atunci am fi avut pe columnă ciudata înfăţişare: în dreapta ar fi fost scena I, apoi mai spre stânga scena II şi tocmai la capătul stâng, de unde începe chiar spirala, scenele III şi IV, cu imaginea podului de vase. Mişcarea aceasta însă ar fi fost în opoziţie cu mersul acţiunei pe spirală, acţiune care se desfăşoară de la stânga spre dreapta.

De aceia şi artistul a ales celalt punt de presentare a scenei, adică nordul. In casul acesta el se află în situaţia unui om, care ar privi de pe malul nordic (dacic) al Dunării acţiunea care se desfăşoară pe malul sudic (roman). El fiind cu faţa întoarsă spre sud, are la dreapta apusul şi la stânga răsăritul. Cu mijlocul acesta el putea să proecteze pe planul din fund (sud) malurile rîpoase ale fluviului care închideau zarea spre fund, precum şi cetăţile romane cu vasele de transport şi chiar o parte din luciul apei. In acelaş timp, mişcarea de la stânga spre dreapta, care de fapt însemna mişcarea de la răsărit spre apus, era în armonie cu mişcarea spre dreapta a reliefului columnei, precum se vede din alăturata planşă (II fig. 2). In adevăr, pe această planşă ni se dă icoana ţărmului sudic (roman) din preajma Carataşului (vechiul Zanes) [1]) şi Gura Văii, la jumătate drum între Drobetae (T. Severin) şi Tsierna (Orşova). In 8 avem imaginea localităţii Cladova, în 9 a celei din Clădușniţa, precum în 11 ni se înfăţişază cetatea de la capul podului de lemn de la Carataş şi în 10 canabele aceleiaşi cetăţi. Pe planul din faţă curge Dunărea, pe care artistul o simbolizează prin bustul unei divinităţi bărbăteşti. Fluviul curge de la dreapta spre stânga [2]); deci în dreapta este apusul şi în stânga răsăritul.

Sus pe aceiaşi planşă (II fig. 1) avem vederea ţinutului din preajma Dunării la apus de Severin. Şi anume, în dreapta, pe malul sârbesc, cetatea poligonală din Carataş, alături şi mai spre stânga castelele romane din Clădușniţa şi Cladova; iar mai spre stânga cetăţuia Pontes de la capătul sudic al podului de piatră al lui Apollodor.

Cine nu vede însă din această alăturare, că imaginea de pe columnă nu este în fond de cât icoana ţinutului real, cu deosebirea numai, că linia nordului în loc să fie sus, precum se obişnueşte în hărţile moderne, ea este jos? In această sistemă de înfăţişare intră o sumă de alte scene, în special seria întreagă care începe cu scena LXV. şi sfârşeşte cu mici întreruperi cu scena LXXV inclusiv.

2). Dar se întâmplă uneori,—şi cazurile nu sunt tocmai rare,—ca o acţiune

1). Vezi comentariile noastre privitoare la scenele II, III şi IV.
2). O deducem aceasta din rânduirea cârmii la corăbii.

rezboinică de reprezentat să se fi desfăşurat, nu în direcţia de la răsărit spre apus, precum am văzut-o în casul de mai sus, ci urmând mişcarea contrară, adică de la apus spre răsărit. De fapt, împăratul Traian, pornind cu armatele sale de apus, de la Dunăre spre Tapae, era nevoit să pătrundă mai întâi pe valea Caraşului direct spre nord şi apoi, cam din părţile Bersoviei (Bogşa română) sau Aizis (Delineşti), să meargă drept spre răsărit. Este întrebarea, cum avea să exprime artistul în reliefele sale această mişcare, vădit contrară celei din primul caz? A reprezenta diferitele scene, iarăşi văzute din nord, lucrul era cu neputinţă; pentru că linia nordului fiind jos şi a răsăritului la stânga, orientarea puntelor cardinale ar fi fost identică cu aceia din primul sistem şi deci acţiunea înfăţişată nu ar mai fi corespuns cu mişcarea reală a armatelor, care se face acum în direcţia de la apus spre răsărit şi nu de la răsărit la apus. Nu-i remânea deci artistului de cât s'aleagă modul de înfăţişare al cartografilor moderni, adică, sus linia nordului, jos aceia a sudului, la stânga apusul şi la dreapta răsăritul. Elementele topografice, ca şi mişcările personagiilor care iau parte la acţiune, trebuiau rânduite după normele întrebuinţate astăzi.

Un exemplu de acest fel de înfăţişare ni-l dă scena XXV, care ne reprezintă Poarta de fier transilvană de la Bucova. O armată, care, pornind de pe valea Bistrei, ar căuta să pătrundă din valea Timişului în câmpia Sarmizegetusei (Grădişte) nu ar avea de cât o singură cale de luat, cea de la Zăicani. Contra năvălirei însă pe această parte, apărarea are un punt minunat de împotrivire şi anume, acolo unde munţii Ruscăi şi munţii Negrii aproape se împreună nelăsând între ei, mai ales în puntul numit Marmore, de cât o sugrumătură îngustă şi înaltă care desparte apele Bistrei, tinzând spre apus, de acelea ale Bălţii, care se îndreaptă spre răsărit.

Acest punt a fost întărit încă din timpul Dacilor. In adevăr, cum porneşti, de la Băuţar [1]) spre răsărit, şoseaua actuală care leagă Caransebeşul cu Haţegul, trebue să treacă pripoarele înalte de la Marmore. Pe stânga se vede o coamă înaltă de munţi, căreia locuitorii îi dau numele de „Muchea Catanei“ Această culme, după ce face un unghiu cu vârful către nord, se prelungeşte până aproape de Zăicani sub numele de dealul Marmorei. O a doua coamă de dealuri, zisă „Poiana Ceardacului“, se înalţă pe dreapta. Ambele coame închid un spaţiu a căruia formă se aseamănă cu aceia a unui romb. La intrarea colţului din spre apus al rombului se înalţă trei şiruri paralele de valuri şi şanţuri (*d*), care sunt astfel rânduite în cât valul cel mai mic (înălţimea 1 m.) este la apus, iar cel mai înalt (2 m.) la răsărit. In partea opusă, adică în colţul din răsărit al aceluiaş romb, se află alte trei şiruri paralele de valuri şi şanţuri (*a*) rânduite perpendicular pe şosea şi în acelaş fel cu celelalte din apus. Pe dreapta drumului, ca şi pe stânga, sunt iarăşi alte şiruri paralele de şanţuri şi valuri, care încheie de jur împrejur spaţiul rombului. Deosebirea este însă că aceste din urmă întăriri sunt întocmite de o parte şi de alta a drumului cu valurile

1). Vezi pl. III, fig. 1.

mai scunde în spre drum şi cu cele mai înalte spre fund. O altă deosebire de asemeni este, că şanţurile şi valurile de pe dreapta drumului *(g)*, cele de pe Poiana Ceardacului, sunt în formă de semicerc, cu capetele rezemate de culmea dealurilor, iar nu în linie dreaptă ca la celelalte trei laturi.

Cu modul acesta spaţiul cuprins între valuri este întărit în formă de romb sau de pătrat, contra unui duşman care ar veni din apus, din spre Băuţar şi ar vrea să treacă în spre Zăicani. Tot aici trebue să mai adăogăm că, afară de aceste întărituri alcătuite din şanţuri şi valuri, se mai află pe dreapta drumului, ceva mai la răsărit de valurile din *d*, un turn rotund de piatră, ale căruia temelii abia se mai zăresc în N; iar pe puntul cel mai înalt al Poienii Ceardacului şi îndărătul valurilor, era un turn de piatră sau mai multe, care s'au risipit acum cu totul.

Dacă luăm seama însă, această descriere ne lămureşte minunat scena XXV de pe columnă [1]). In adevăr, cele patru şiruri de şanţuri şi valuri, care închid spaţiul dreptunghiular sau romboidal din preajma Marmorei ne explică forma şi întocmirea zidurilor înfăţişate pe columnă. Aşa, de pildă, zidul de piatră dublu cu poarta din mijloc, cu şanţul din faţă-i şi tidvele de morţi înfipte pe pari,—zid care începe din 64 de lângă capetele Dacilor şi se încheie sus aproape de mâna împăratului,—nu este altul de cât şirul de întărituri din *a* pe figura de mai sus. Zidul, care se prelungeşte paralel cu linia de sus a reliefului în stânga împăratului şi tovarăşilor săi, este şirul celor trei valuri de pe Muchea Catanei ; pe când ulucile în linie încovoiată, care împrejmuesc clădirile de lemn incendiate de auxiliarii romani, dintre 63 şi 64, uluci care după sistemul convenţional al columnei înseamnă valuri cu palisadă, ne înfăţişează şirurile de valuri încovoiate de pe Poiana Ceardacului. Iar locuinţele de lemn aprinse de auxiliari,—un semn convenţional ca să reprezinte ideea nimicirei unor întăriri,—nu sunt altceva de cât acele turnuri de veghe zidite în piatră, ale căror urme le-am descoperit pe culmea Poenii Ceardacului. In fine, cel de al patrulea şir de valuri şi şanţuri, care închideau localitatea din spre apus *(d)*, le vedem înfăţişate pe columnă prin acel gard de scânduri din spatele lui Traian (în 63 la mijloc) şi asupra căruia comentatorii columnei erau nedomiriţi. Nu mai stăruim asupra celorlalte punte de asemănare dintre elementele topografice locale de la Marmore şi cele înfăţişate în scena XXV. Acest lucru îl vom face cu prilejul comentării scenei. E destul însă să spunem, că artistul columnei ne a prezentat scena văzută din sud, adică, linia de jos înfăţişând sudul, cea de sus nordul, stânga apusul şi dreapta răsăritul, întocmai precum obişnuesc să facă astăzi şi cartografii noştri.

3) Sunt cazuri însă când artistul, fie din împrejurări locale anumite, fie din altă pricină, nu poate să înfăţişeze scena după sistemul de mai sus, deşi acţiunea militară se desfăşoară de la apus spre răsărit; nu poate, de pildă, să cuprindă elementele topografice pregnante dintr'un punt aşezat în sud. Cum are să proceadă artistul ?

Mai întâi, va reprezenta scena văzută din nord, adică va fixa linia nordu-

1) Vezi pl. III, fig. 2.

lui jos, pentru că în hipoteza cealaltă îi va fi cu neputinţă să prinză şi să arate toate elementele mai răsărite ale ţinutului; însă în loc să pue, precum cerea adevărata orientare, răsăritul la stânga, el îl mută la dreapta. Cu modul acesta, puntele cardinale ale scenei nu vor fi asemeni nici cu cele din primul, nici cu cele din al doilea sistem, deşi va avea cu unul identitatea liniei apusului indicată la dreapta. Un exemplu ar putea să ne clarifice mai bine ideea.

Este în prima campanie a primului rezboi dacic o scenă (XXIX—XXX), în care împăratul Traian, după ce primeşte o ambasadă dacă, petrece către ţărmul Dunărei o femee, o prinţesă, gata de a se îmbarca într'o navă. Această scenă, precum se va vedea mai departe, ne înfăţişază ţinutul din preajma Severinului de astăzi, cu câmpia întinsă din marginea Dunării, cu şirul munţilor Matoreţul, care se întind dela nord-vest spre sud-est, cu cetatea de piatră, zisă „Turnul lui Sever", din grădina oraşului, cu cealaltă cetate „Zidina Dacilor", iarăşi de piatră, de pe culmea Grădeţului, cu valea Topolniţei şi dealurile dimprejur. Toate amănuntele topografice sunt indicate cu multă măestrie de către artistul columnei [1]).

Ca să înfăţişeze scena văzută din sud, lucrul era cu neputinţă şi aceasta pentru motivul că muntele Grădeţul, pe vârful căruia se află zidită cetatea Zidina Dacilor„ nu este vizibil din câmpia Severinului, acoperit precum este de dealurile Faţa Bulighii şi Pitulaşul; din această cauză, scena trebuia neapărat reprezentată ca văzută din nord. In faţa acestei greutăţi artistul columnei a ales altă cale: a pus linia nordului jos, prin urmare, cetatea de pe muntele Grădeţul (în 71 din scena XXIX, se vede din ea între Pannonius Veredarius şi auxiliarul roman din stânga numai o dungă lată şi încovoiată în jos, ca o seceră), şi dealurile Pitulaşului (din 72 — 73 scena XXX) sunt indicate jos; din contra, fluviul Dunărea cu câmpia Severinului şi cetatea Turnul lui Sever, sunt rânduite în şir de la stânga spre dreapta în planul de sus, care înseamnă sudul. Ca să ne dăm seama în acest sistem de orientarea ţinutului real, n'avem de cât să resturnăm imaginile, ca şi cum ar fi resfrânte într'o oglindă: în acest caz, toată scena ar avea aceiaşi înfăţişare cu cea dată de artist, cu deosebire însă că linia de jos ar ajunge sus şi scena ar fi înfăţişată atunci după sistemul cartografilor moderni: cu nordul sus, sudul jos, apusul la stânga şi răsăritul la dreapta.

4) Dar acţiunea, care trebueşte înfăţişată, se întâmplă foarte adesea să progreseze de la sud la nord; în cazul acesta intră seria de scene, care ne prezintă diferitele popasuri ale armatei romane de apus, îndată după trecerea Dunării la Lederata şi până la Berzovia, când direcţia se schimbă spre răsărit. Armata romană de apus, precum se va vedea la comentariile scenelor respective (XIII—XVIII), a urmat calea dealungul rîului Caraşu şi afluentului său Cernovăţul, întărindu-se atât pe un mal, cât şi pe celalt al rîurilor cu câte un lagăr, care formau capete de pod. Aceste două lagăre erau de obiceiu aşezate

1). Pentru înţelegerea deplină a acestui sistem de reprezentare, este absolută nevoe de a cunoaşte spusele noastre cu privire la scena XXIX—XXX.

cam pe acelaş paralel, unul la apus şi celalt la răsăritul văii şi râului, care servea de legătură între ele. Ça să le reprezinte aceste popasuri ale armatei romane, artistul era nevoit să le indice pe reliefele sale cu elementele lor caracteristice, adică trebuia să reproducă ambele lagăre cu formele şi întocmirile lor aparte şi deosebitoare.

In vederea acestui scop el nu putea să le înfăţişeze de cât văzute sau din nord, sau din sud; altminteri, dacă le-ar fi înfăţişat văzute din răsărit sau din apus, ar fi fost în primejdie să nu poată desfăşura scena în mod lămurit: una din cetăţi sau unul din lagăre fiind mai aproape de artist, ar fi împiedicat vederea celeilalte cetăţi, care în această hipoteză era pe aceiaşi linie. Pe de altă parte, ca să reprezinte scenele sale văzute din sud, artistul se expunea mai întotdeauna să nu ne arate faţa lagărelor romane care era întoarsă spre nord, unde era vrăjmaşul, ci spatele lor şi, fireşte, şi a clădirilor interioare care cu greu puteau constitui elemente topografice destul de pregnante şi de caracteristice. De aceia îl vedem că alege de preferinţă vederea lor din miază-noapte. Să luăm un exemplu.

Impăratul Traian, după ce părăseşte staţiunea, înfăţişată în scenele XI şi XII (Cichorius), ajunge la Arcidava, care după arătarea lui Torma trebueşte pusă la Vărădia de astăzi [1]). Această staţiune a armatelor romane o prezintă artistul în scena XIII şi XIV.

Geograficeşte staţiunea are următoarea înfăţişare [2]): a) rîul Caraşu, care venind din răsărit din spre Kakova, după ce primeşte pe dreapta Cernovăţul, o ia spre sud până la Mercina (Mercsina), de unde coteşte spre sud-vest; b) un deal cu panta din spre răsărit abruptă, după ce se desface din dealurile din nord, se îndreaptă spre sud, despărţind rîurile Cernovăţul şi Caraşul de „Ogaşul Iliştielu; c) pe culmea acestui deal şi în faţa rîului Lisava, care vine din răsărit, se află ruinile unei cetăţi de origine dacă [3]); d) în fine, pe stânga Caraşului şi ceva mai la sud de Lisava se întinde o câmpie destul de largă, unde se văd şi astăzi urmele unui castru roman. Toate aceste elemente topografice au fost indicate de către artist aşa de bine şi aşa de pregnant, în cât localitatea o putem recunoaşte cu toată precizia ştiinţifică dorită. Şi anume, artistul ne prezintă scena văzută cam pieziş din nordest. La stânga [4]), din 34 până în 36, avem imaginea castrului roman cu porţile sale şi cu cei trei legionari din faţă (nord) puşi de pază; la dreapta, din 36 până în 37, se înalţă stânca rîpoasă, pe culmea căreia stă cetatea dacă cu cele două porţi şi cu galeriile de lemn suprapuse; la poalele stâncei este o apă, Caraşul, peste care se vede o punte de lemn, pe unde trec auxiliarii romani.

Din această localizare reese deci, că aceia ce era rânduit în realitate pe o linie orizontală de la răsărit la apus, a fost transformat în relieful de pe columnă într'o linie cam piezişe cu capătul ei dinspre răsărit la stânga, pe când

1). F. Milleker, *Gesch. Stadt Verschetz*, p. 18.
2). Vezi pl. IV, fig 1.
3). Vezi comentariile la scena XIII—XIV.
4). Vezi pl. IV, fig. 2.

cel din sprê apus este la dreapta. Tot aşa procedează artistul şi cu celelalte staţiuni militare înfăţişate în scenele următoare.

Ca o variantă a acestui sistem este reprezentarea următoare: uneori acţiunea progresează de la sud la nord, însă, peripeţiile militare, în loc să se desfăşure pe o linie orizontală cu capetele îndreptate unul la răsărit celalt la apus, ele din contra urmează după o linie verticală, ale căreia capete unul se află (jos) la sud, celalt (sus) la nord. Această desfăşurare de la sud la nord uneori se impunea artistului şi din pricina formei particulare a ţinutului, care nu îngăduia rânduirea elementelor topografice unul lângă altul, ci unul sub altul.

Ca să limpezim lucrul, vom lua un exemplu, înfăţişat în scena LXII. Aici artistul avea să înfăţişeze ocuparea strîmtului defileu de pe marginea Oltului dintre graniţa română la Turnu roşu şi Tălmaci. Acest defileu, prin care trec apele Oltului, prins precum este între Carpaţii Făgăraşului şi acei ai Sibiului [1]), are direcţia de la nord la sud. Dela gura Lotrioarei în Olt şi până la Tălmaci, Dacii ridicaseră de a dreapta râului şi în puntele cele mai însemnate strategiceşte,—cele care închideau mai cu seamă văile laterale din apus,—o sumă de turnuri ronde, Şi anume, un turn în partea unde acum se află rüinile „Turnului spart", un al doilea pe locul actualului Turnu roşu de lângă Boiţa, un al treilea lángă comuna Tălmaci, şi aşa mai departe; în fine pe culmea dealului, zis Landskrone, au zidit o cetate de piatră, care privind în adâncul defileului de la Boiţa, stăpâneşte de fapt intrările şi eşirile din Ardeal în ţara Românească pe la Olt.

După ce Romanii au cucerit defileul cu toate aceste turnuri dace şi prin urmare au luat în stăpânire şi văile laterale ale Oltului, nevoiţi au fost să zidească un lagăr puternic acolo unde era cheia întregului ţinut, adică în câmpia de lângă Boiţa. Toate aceste elemente topografice trebuiau trecute în scena de pe columnă; ceia ce şi face artistul în scena LXII şi LXIII [2]). In adevăr, ca să înfăţişeze defileul Oltului văzut din nord, ori din sud, precum făcuse cu atâtea alte scene, era în primejdie, ori cât de iscusit ar fi fost, şi ori cât de stăpân pe legile perspectivei, să nu poată înşira unul deasupra celuilalt elementele topografice, care în natură se aflau rânduite de la sud la nord. Pentru ca să-şi uşureze greutatea sa şi să deslege problema, el a alergat la următorul mijloc: a luat linia de jos a spiralei de pe columnă drept linia de răsărit, iar cea de sus, apusul; stânga atunci a remas se înfăţişeze sudul, pe când dreapta nordul, In acest cadru, astfel orientat, a fixat diferitele elemente topografice fără nici o greutate, înşirându-le de la stânga spre dreapta în ordinea, în care ele erau în natură de la sud la nord. Şi anume, la stânga, printre munţii cu vârfuri ascuţite a sculptat cele 4 turnuri ronde (din 150—153), la dreapta, pe culmea unui deal a pus imaginea unei cetăţi cu două porţi şi turn cu galerie deasupra, ca să răspundă la forma vestitei Landskrone, iar pe planul întâi, în câmpie, precum este şi în realitate lângă Boiţa, a înfăţişat un lagăr puternic roman.

1). Vezi pl. V, fig. 1.
2). Vezi pl. V, fig. 2.

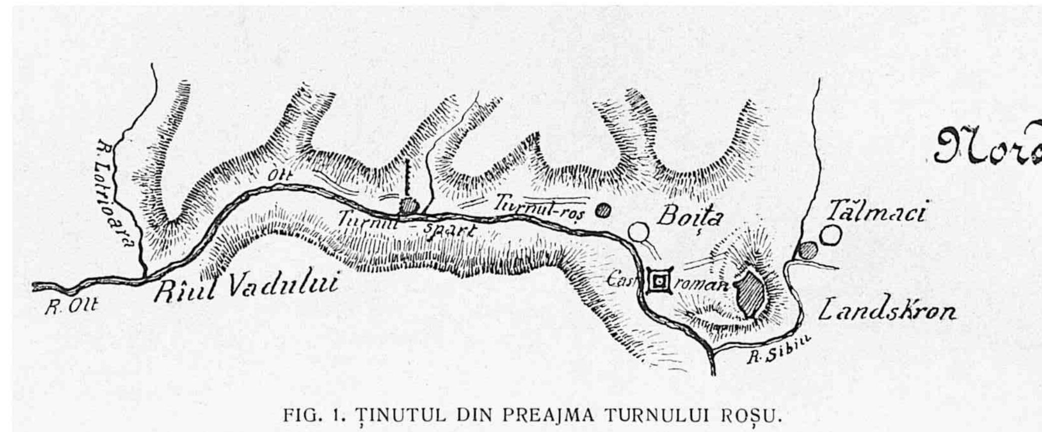

FIG. 1. ȚINUTUL DIN PREAJMA TURNULUI ROȘU.

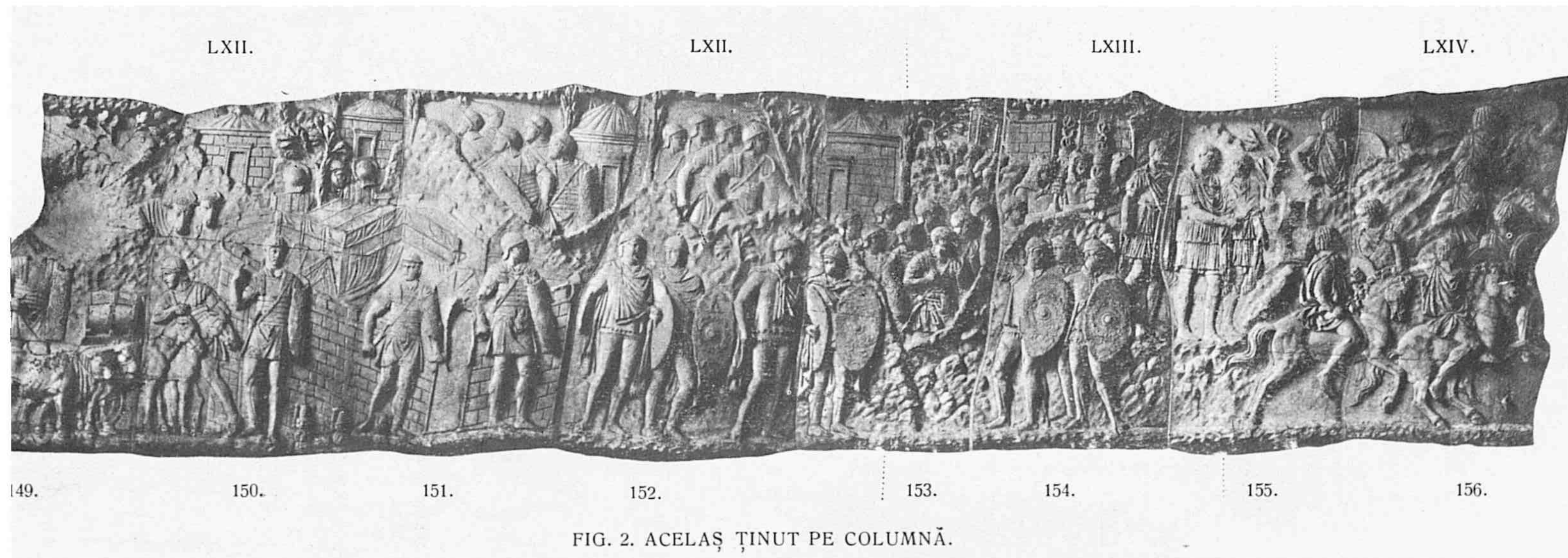

FIG. 2. ACELAȘ ȚINUT PE COLUMNĂ.

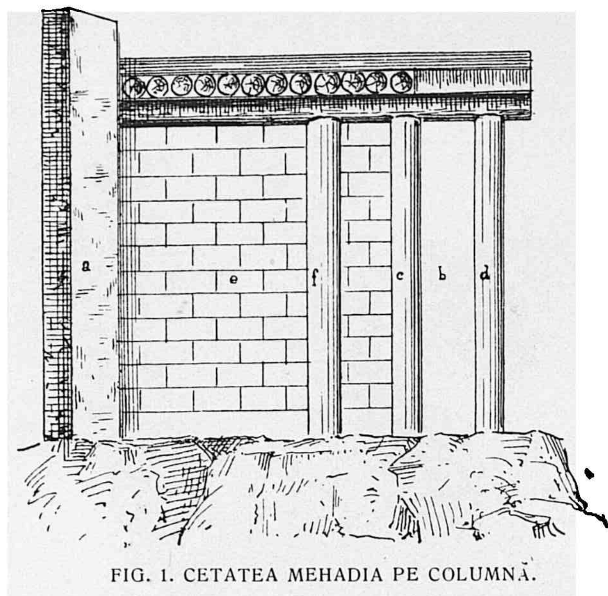

FIG. 1. CETATEA MEHADIA PE COLUMNĂ.

PL. VIII.

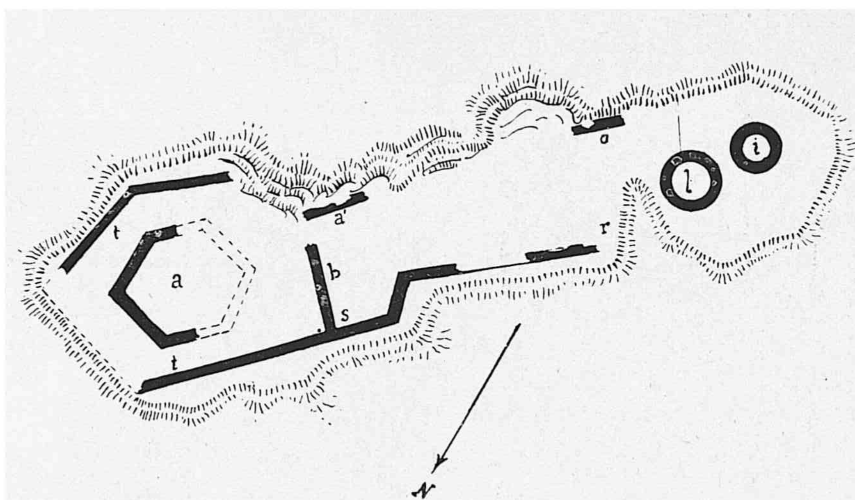

FIG. 2. PLANUL RUINILOR ACTUALE ALE CETĂȚII MEHADIA.

ANTONESCU. COLUMNA TRAIANA.

PL. VI.

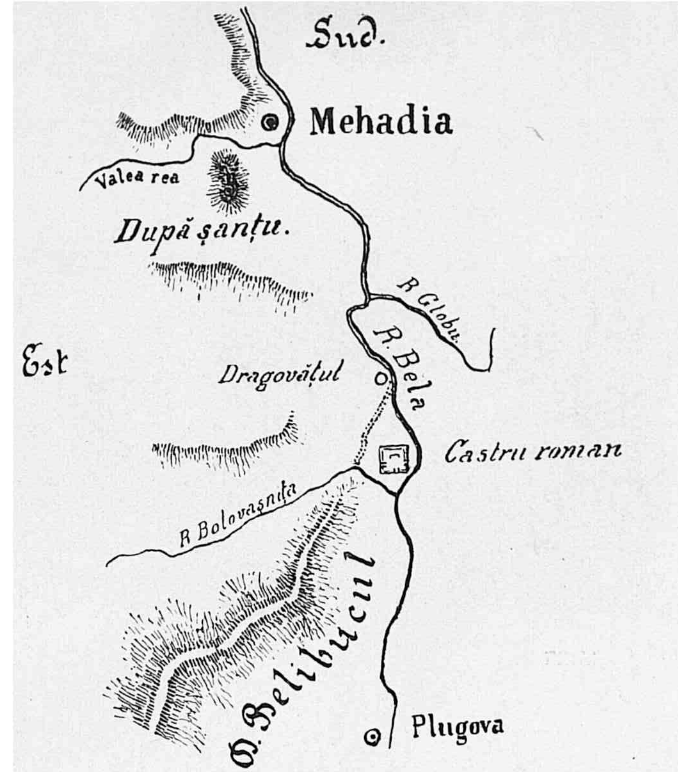

FIG. 1. VEDEREA ȚINUTULUI DINTRE MEHADIA ȘI PLUGOVA.

XXVI. XXVII.

66. 67. 68.

FIG. 2. ACELAȘ ȚINUT PE COLUMNĂ.

Cu alte cuvinte, a privit scena reală dintr'un punt de la răsărit, şi cu modul acesta tot ce cădea la stânga era pentru el sudul, iar în dreapta nordul. In această orientare mersul acţiunei militare, care se desfăşura de la sud la nord, se armoniza minunat cu mersul de la stânga la dreapta al spiralei [1]). Nu este locul să înşirăm aici toate cazurile, pe care le întâlnim în reliefele columnei cu această orientare curioasă, unde sudul se află la stânga şi nordul la dreapta, cu linia de jos drept linia orientului. Este destul să spunem că sistemul acesta îl regăsim ades întrebuinţat şi în reprezentarea unor scene din al II-lea rezboiu dacic.

5) In fine, ultima variantă de înfăţişare, asupra căreia se cuvine să spunem un cuvânt, este cea următoare:

Acţiunea care trebuia înfăţişată, se desfăşură de la nord spre sud, ea însăşi intrând într'un şir de scene, care ne arată momente diferite ale unei acţiuni desvăluindu-se de la nord spre sud. Aici, ca şi în cazul contrar, când acţiunea progresa de la sud spre nord, artistul avea în vedere două momente, unul pe care l'am putea numi static şi celalt dinamic. In primul caz, scena ne pune în vedere o imagine, unde acţiunea este în repaos. In asemenea împrejurare artistul arată scena văzută din nord, cu linia de jos a reliefului înfăţişând nordul, la stânga răsăritul şi la dreapta apusul. In al doilea caz însă acţiunea e în plină desfăşurare; atunci, după cum ea progresează de la răsărit spre apus, sau din contra, de la apus spre răsărit, artistul o va prezenta după primul sau după cel de al treilea sistem.

Să luăm câte un exemplu de fie-care din aceste cazuri. Pentru primul caz avem scena XXVI — XXVII, care ne înfăţişază castrul roman Praetorio din sudul Plugovei şi a cetăţii dace din preajma Mehadiei de astăzi.

Artistul columnei, după ce ne a prezentat în scena XXV întăriturile de la Poarta de fier transilvană [2]), caută să ne înfăţişeze ultimele momente, care încheie prima campanie militară a lui Traian contra Dacilor. Scenele acestea sunt alese din drumul lui Traian spre Dunăre, drum care a avut loc prin valea Timişului şi apoi prin pasurile Teregova şi Domaşna, în valea Belarechii şi Cernei. Primul popas, pe care artistul ni-l arată din această cale, este trecerea unei legiuni romane prin apele râului Bolovaşniţa (scena XXVI) şi sosirea lor în castrul Praetorio din preajma Plugovei de astăzi (scena XXVII), unde se află împăratul roman, în momentul de a primi o ambasadă de barbari.

Iată cum stă poziţia geografică a ţinutului, pe care alăturata schiţă o înfăţişază mai mult sau mai puţin preciz [3]): spre stânga [4]) în faţă, se văd ramificările Carpaţilor mehedinţeni, zise culmile Belibucului, de unde izvorăşte rîul Bolovaşniţa, care cade în Belareca aproape la jumătate drum între Plu-

---

1). Pentru o lămurire mai deplină se va alătura şi spusele noastre cu privire la comentariile scenei LXII.

2). Vezi comentariile asupra acestei scene.

3). Pentru că imaginea de pe columnă, reprodusă în scenă XXVI—XXVII, ne arată vederea ţinutului din spre nord, care este pe linia de jos, înfăţişăm şi noi schiţa noastră geografică cu linia nordului jos, iar nu precum se obişnueşte sus.

4). Vezi pl. VI, fig. 2.

gova la nord şi Mehadia la sud. Astăzi matca râului Bolovaşniţa, după ce coteşte dealurile Belibucului, merge direct spre răsărit până ce dă în Belareca; cu 70—80 de ani mai în urmă însă rîul se vărsa ceva mai la sud în dreptul Dragovăţului. Acolo însă, unde se împreună ambele ape, se văd urmele unui castru roman de piatră, de formă pătrată. Mai sus de comuna Mehadia, spre apus pe Valea rea, se află o culme de deal foarte abruptă; pe vârful ei la locul numit „după şanţ" se înalţă ruinele pitoreşti ale unei cetăţi dace, din care n'a mai remas în picioare de cât zidurile unui turn puternic. Aşa dar, elementele topografice pe care artistul columnei avea să le reprezinte erau: 1) un munte, care avea direcţia est-sud-vest (dealurile Belibucului); 2) un rîu (Bolovaşniţa), care curgea mai la sud de aceste dealuri; 3) un deal abrupt mai spre sud, cu o cetate dacă pe vârf; 4) şi în fine, între Belareca şi Bolovaşniţa un castru roman.

Pe columnă aceste elemente topografice sunt înfăţişate după primul sistem şi anume: linia de jos a spiralei reprezintă linia nordului[1]; la stânga, în 65—67 a indicat în primul plan şirul Belibucului, aşa precum este în realitate, mai înalt la stânga (răsărit) de cât la dreapta (apus); în 67—68 se află castrul roman, unde împăratul primeşte pe barbarii călări; şi în fine, de partea cealaltă a rîului Bolovaşniţa, care curge în al doilea plan şi spre miază-zi,—artistul arată acest lucru prin adâncimea apei mai mare spre fund de cât în faţă,—se înalţă o stâncă abruptă pe culmea căreia este o cetate dacă.

Dar dacă era uşor de făcut transpunerea elementelor topografice hotărâtoare de pe terenul real pe câmpul reliefului, în cazul când acţiunea se desfăşura de la răsărit la apus, cu atâta era mai greu când această acţiune mergea în sens contrar, de la apus spre răsărit. In această nouă împrejurare, acolo unde scena putea fi privită şi arătată din spre sud, artistul n'avea de cât să reproducă ţinutul cu elementele sale topografice mai însemnate, în felul cum procedase la Poarta de fier transilvană (scena XXV), adică, linia de jos a spiralei indica sudul, cea de sus nordul, în stânga apusul şi la dreapta răsăritul.

Dar dacă ţinutul nu putea fi văzut din sud? In cazul acesta artistul vrând nevrând era nevoit s'aleagă modul de reprezentare descris de noi mai sus sub puntul al treilea. Aşa este cazul cu scena XXIX — XXX, care ne înfăţişază trecerea împăratului Traian din valea Cernei (apus) pe la Mătoreţ în valea Topolniţei şi câmpia Severinului (răsărit). Cred că lămuririle date ne explică îndeajuns şi cazul de faţă pentru ca să mai revin.

Aruncând acum o privire generală asupra sistemului convenţional al artistului, ca să transpună pe banda îngustă a spiralei scenele şi acţiunile militare petrecute în rezboaele dacice, observăm următoarele:

Ori de câte ori acţiunea reală se desfăşură progresiv de la răsărit la apus, de la sud la nord sau de la nord la sud, procedeul artistului în înfăţişarea scenelor este în totdeauna acelaş. Adică, pretutindeni artistul desface acţiunile cu durată mai lungă în părţi mai mici, care înfăţişază feţele sau mai exact

1). Vezi pl. VI, fig. I.

momentele diferite prin care trece acţiunea importantă în desfăşurarea ei progresivă. Aceste momente diferite sunt aşa fel despărţite de artist şi individualizate unele faţă de altele, în cât ele apar mai mult îmbinate şi lipite de cât desbinate şi întrerupte. Cu atâta meşteşug şi fineţe ştie el să le îngrădească! Această individualizare în fond nu este de cât o îngrădire între patru linii care formează un dreptunghiu; linia de jos, care este şi linia de jos a spiralei, în marea majoritate a cazurilor este linia nordului, cea de sus sudul, precum linia din stânga ne indică răsăritul.

Elementele topografice la rândul lor se înşiră, aci mai spre stânga, aci mai spre dreapta, după cum întâmplarea a făcut ca în ţinutul real, unde se petrece scena, să fie mai la răsărit sau mai la apus; alteori se rânduesc unul îndărătul altuia, după poziţia lor mai aproape sau mai departe de linia nordului. Şi fiind-că acţiunea progresează de multe ori de la răsărit spre apus, ea se potriveşte minunat cu mersul spiralei de la stânga spre dreapta.

O variantă a sistemului acesta o găsim în înlocuirea liniei nordice de jos cu linia răsăritului; prin această înlocuire se produce o schimbare şi în rânduirea celorlalte punte cardinale: fiind jos linia orientului, sus trebue să fie neapărat linia apusului, iar la stânga sudul şi la dreapta nordul, căci aceasta este poziţia puntelor cardinale pentru un om întors cu faţa spre apus. In noua rânduire remâne mişcarea de la stânga spre dreapta aceiaşi, precum aceiaşi remâne şi întocmirea celorlalte elemente topografice pe planuri diferite de sus în jos (apus spre răsărit) sau de la stânga spre dreapta (sud la nord).

Când însă acţiunea rezboinică de prezentat pe relief, progresează de la apus spre răsărit, atunci artistul ca să-i dea o orientare, este nevoit sau s'o înfăţişeze în felul cartografilor moderni, adică jos sudul, sus nordul şi la stânga apusul, iar la dreapta răsăritul sau, dacă după sistemul acesta lucrul este cu neputinţă, să caute un alt mijloc convenţional de exprimare, e drept, dar mai potrivit. Am arătat mai sus, că sistemul actual nu este folosit de cât în cazul când scena poate fi privită din sud. Iar când lucrul acesta nu se poate, atunci artistul se foloseşte de modul de exprimare cu linia nordului jos şi a apusului la stânga. Nu mai revenim însă asupra lucrului; este destul să spunem, că după acest nou mod de rostire, imaginea reală a ţinutului se poate dobândi printr'o simplă resturnare a scenii şi figurilor prezentate în scenă. In acest cadru resturnat astfel, ca într'o oglindă, se rânduesc în ordine de sus în jos şi se înşiră de la stânga la dreapta toate elementele topografice indicate de artist.

Din aceste observări, înţelegem îndată câte încheieri însemnate se pot trage pentru deslegarea multora din tainele care învălue localizarea scenelor de pe columnă. Mai întăi, concepţia unor „reprezentări tipice", prin care artistul ar fi avut în vedere să reprezinte, nu o porţiune de teritoriu anumită, ci o serie întreagă de localităţi, această concepţie, născocită de Cichorius şi admisă fără rezervă de către Petersen şi Domaszewski, nu-şi găseşte întărirea ei în cercetările noastre. Noi am dobândit altă convingere: pretutindeni unde elementele topografice sunt destul de caracteristice ca să ne localizeze scenele, ajun-

gem la aceiași concluzie, anume, că artistul n'a avut în vedere de cât „localități anumite“, care se pot pironi în anume spațiu. Scene simbolice, ori „tipice“ columna nu cunoaște, precum nu cunoaște nici acțiuni tipice care să nu aibă o legătură strânsă cu realitatea. Povestirea realistă și istorică a reliefului columnei nu cunoaște nici mituri, nici legende, nici simboale. Artistul n'avea timp, nici spațiu să-și înfrumusețeze povestirea sa istorică, plină de viață și palpitantă în sine, cu alte podoabe lăturalnice, care, ori cât de iscusit ar fi fost repartizate printre grupele omenești, ar fi întunecat mersul maestos și dramatic al poemei reale.

Dar o încheiere și mai importantă reese din constatările noastre asupra principiilor de orientare a scenelor : știind cum procedează artistul în orientarea scenelor sale, știind mai ales, că în marea majoritate a cazurilor linia de jos a reliefului reprezintă aproape 8 din 10 linia nordului, știind de asemeni că stânga poate însemna răsăritul, în unele cazuri (mai rare) apusul, atunci cadrul punctelor cardinale fiind lămurit pentru noi, nu ne mai remâne de cât să studiem într'însul amănuntele topografice indicate cu multă pricepere și chibzuială de către artist. Se înțelege de la sine, că altfel se poate controla pe terenul real spusele columnei, de cât atunci, când fără lumină și fără busolă căutăm pe dibuite, sau după caprițiul de o clipă a minții noastre, să localizăm niște date, precize dacă le știi rostul, confuze dacă nu cunoști limbagiul lor. Așa se explică, de ce cercetători însemnați și cunoscători adânci ai anticităților romane, ca Petersen, Domaszewski și Cichorius, n'au putut ajunge la concluzii care să ne lumineze pe noi și să-i mulțumească chiar pe dânșii.

CAPITOLUL II

CETAŢILE DACE, CARACTERUL

şi

ROSTUL LOR

REZUMAT. Remas-au cetăţi dace? Dion Cassiu ne spune lămurit că inginerii romani au ridicat cetăţi pentru Daci. Ruini de cetăţi de piatră sunt multe pe pământul fostei Dacii. Tradiţia le dă pe seama «Urioşilor», sau «Jidovilor», sau lui «Negru-Vodă», «Ştefan cel Mare», «Decebal», «Darie». Cetăţile acestea prin poziţia lor, prin forma întocmirii lor, prin technica materialului întrebuinţat, prin alcătuirea elementelor de apărare, formează o grupă unitară, care le deosibeşte de toate celelalte cetăţi de pe pământul Daciei. Această grupă de cetăţi are o strânsă înrudire cu întăririle romane. Saşii pretind că aceste cetăţi au fost clădite de către coloniştii germani veniţi în Ardeal prin al XII şi al XIII veac. Faptele se opun contra acestei hipoteze. Alţi învăţaţi au susţinut că întăririle grupei noastre au fost ridicate de Romani. Faptele se opun şi contra acestei hipoteze. Cetăţile sunt de origine dacă. Invăţaţii care au propus această părere. Identitatea de formă între unele cetăţi din grupa noastră şi cele înfăţişate pe Columna traiană.

Am văzut în capitolul precedent, că unul din mijloacele noastre cele mai sigure pentru localizarea scenelor de pe columnă, — în afară de orientarea acestora faţă de punctele cardinale,—sunt fără îndoială şi clădirile dace. Prin înfăţişarea lor aparte şi prin felurimea formelor lor, aceste zidiri, care apar din loc în loc în drumul armatelor romane, sunt uneori singurile puncte luminoase, care ne călăuzesc paşii în cercetările noastre. Dar mai întâi, remas-au cetăţi dace?

Aşa pusă întrebarea, respunsul a urmat de la sine: cetăţi dace, chiar şi cele care n'au fost dărâmate de Romani, au pierit. Aceasta este o dogmă nu numai pentru bătrânii noştri archeologi, care de obşte au spiritul prea cumpătat, dar mai ales pentru cei tineri, la care pornirea spre negare ţine loc ades drept metodă de cercetare. Unul singur a îndrăznit între învăţaţii noştri să admită şi oare-care urme de dacisme în cultura noastră, — e drept în limbă, unde putinţa păstrării este mai uşor de admis, — acesta este marele Hasdeu; dar se ştie ce zile fripte i-au făcut mai în urmă neîngăduitorii noştri filologi mai tineri.

Ei bine, voi zice de la început cu hotărâre şi dogmatic: cetăţi dace au remas şi ruinele lor impunătoare stau şi astăzi pe pământul Daciei, ca o mărturie neştearsă a unor timpuri mari din trecutul nostru. Probele vor urma mai departe, iar tăria lor va fi o chezăşie despre tăria adevărului, pe care-l înaintăm.

Mai întăi, columna traiană ne arată în mod lămurit: Dacii îşi apără pământul patriei lor de încălcările armatelor romane, fie cu bărbăţie în câmp deschis, opunând legiunilor romane o îndărătnică împotrivire, fie dindărătul unor cetăţi, care zidite pe culmile munţilor sau în curmezişul văilor, închideau căile de pătrundere spre inima Carpaţilor şi spre Sarmizegetusa, capitala regatului.

Aceste cetăţi, înfăţişate pe columnă,—sunt vre-o 30—40,—după felul lor de clădire s'arată a fi unele de lemn, altele din contra de piatră. Numărul acestora din urmă este cu mult mai mare. Şi era firesc lucru să fie aşa, pentru că cetăţile aveau menirea să închidă sau o trecătoare însemnată sau să apere un punt strategic tare. Şi ca atare, dacă ar fi fost de lemn, cu mijloacele de care arta militară veche era înzestrată, ele ar fi fost aprinse din depărtare şi deci apărarea ţării ar fi fost primejduită.

Dacă dar Dacii au înălţat cetăţi de piatră spre apărare,—şi lucrul acesta îl spune lămurit Dion Cassiu,—atunci ruinile lor măcar trebue să fie undeva în ţinutul vechei Dacii; căci nu se poate ca nişte clădiri, pe care le-au zidit architecţii şi inginerii romani,—acest lucru ni-l spune tot Dion Cassiu,—să fi pierit, să se fi şters de pe faţa pământului, când simple întărituri de lemn cu şanţuri şi valuri au înfruntat şi urgia vremii şi mânia oamenilor şi au ajuns până la noi.

Mai greu ar fi respunsul la următoarea întrebare: din mulţimea cetăţilor de piatră câte mai sunt astăzi la noi în fiinţă, care sunt de origine dacă şi care nu?

Pe cele romane, fireşte, uşor le putem deosebi, acestea sunt în de ajuns de bine caracterizate prin forma lor dreptunghiulară, prin întocmirea porţilor şi în general a planului şi mai ales prin technica construcţiei (mortarul, cărămizile mari cu dungi pe ele, pietrile tăiate foarte regulat, etc.) pentru ca asupra lor să mai fie vre-o umbră de îndoială.

Mai greu este să facem deosebirea între cele dace şi cele medievale. Căci şi domnii noştri din trecut obişnuiau să înalţe cetăţi pe piscul rîpos al unui deal, de unde vederea se desfăşură neţărmurită; de asemeni, în tăcerea neturburată a codrilor sau pe vârfuri semeţe de munţi cavalerii Teutoni şi mai târziu Saşii au ridicat cetăţi impunătoare, a cărora ruini pline de poesie ne farmecă gândul şi astăzi. Pe multe din aceste ruini au crescut copaci bătrâni, care împodobind peisagiul, ne arată că viforul vremii a lucrat îndelung asupra lor.

Poporul nostru, în neştiinţa lui, minunat de tăria şi ades de mărimea acestor clădiri străvechi, nu şi le-a putut închipui zidite de cât de oameni cu braţe mai vânjoase şi minte mai isteaţă de cât a celor de astăzi. De aci numirile de „cetatea Urieşilor“ sau „cetatea Jidovilor“ sub care tradiţia mai totdeauna le cunoaşte.

Sau când tradiţia nu s'a mai mulţumit cu această vagă denumire, ea a căutat din numile mari ale trecutului să aleagă pe acelea care tot mai pluteau în amintirile sale şi le a alipit de diferitele ruini.

Aceste numiri variază după ţinuturi şi localităţi. In Muntenia zidirile acestea sunt puse pe seama legendarului Negru-Vodă [1]), mai rar a lui Ţepeş-Vodă; în Moldova tot ceea ce s'a creat mare şi însemnat în trecut este opera lui Ştefan cel Mare [2]).

Ciudat este numele lui Decebal, care ades se leagă de aceste cetăţi de piatră [3]). Poporul în închipuirea lui aprinsă vede chiar rătăcind printre ruinile pustii umbrele morţilor apărători prefăcute în trupuri de aur; alte-ori povestea adaogă că prin tainiţele ascunse ale acestor zidiri dorm în jurul unei mese de aur sub privirea încruntată a mâhnitului rege Decebal, căpeteniile sale împietrite ca nişte stane de aur [4]). Şi mai ciudat este faptul că pretutindeni remăşiţele de cultură descoperite în aceste cetăţi, mai ales cele care stau în legătură cu numele lui Decebal, se apropie mai mult de cultura de bronz, în orice caz de cea preromană [5]).

In această denumire de „cetatea Dacilor“ sau „cetatea lui Decebal“ să s'ascunză oare ceva real? Să fi păstrat oare tradiţia în întunecata ei amintire ceva din firea adevărată a lucrurilor? Sau în spusele acestor legende se oglindesc raporturi şi fapte care au fost născocite pe de a întregul din închipuirea poporului? Intr'un cuvânt, o parte din aceste zidiri de piatră să fi fost cu adevărat clădite din porunca regelui Decebal?

Iată ceea ce vor lămuri paginile următoare.

Incepem printr'o constatare:

Cetăţile noastre, fie prin poziţia lor, fie prin forma întocmirii lor, fie prin technica materialului întrebuinţat şi alcătuirea elementelor de apărare, formează

---

1). Cetatea lui Negru-Vodă din Breaza, comitatul Făgăraşului. Bielz, *Die Burgen und Ruinen in Siebenbürgen*, în *Jahrbuch Karpathenver*. XIX, n. 251. Cet. lui N. V. de la podul Dimbovicioarei la nord de Rucăr, jud. Muscel. Cet. lui N. V. de la Stoeneşti pe malul Dîmboviţei, jud. Muscel. Cet. lui N. V. pe dealul Gruiului, jud. Buzeu, com. Şarînga. Cet. de pe vârful dealului Căpăţâneni, jud. Argeş. In Muntenia se obişnueşte ades şi numele de Neagoe-Vodă sau Mihai Viteazul. In Oltenia însă numele lui Tudor Vladimirescu tinde a se impune tuturor ruinilor mai vechi, asupra cărora tradiţia nu poate spune nimic precis.

2). Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 10; G. Ghibănescu, *Originea Iaşilor.*

3). Cetatea lui Darie lângă Hévszamos, comit. Colos. G. von Windisch, *Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen*, Pressburg, 1790, 381. L. von Treuenfeld, *Siebenbürgens geograph-topograph.* etc. *Lexicon*, 1839, IV, 388. Zidina Dacilor pe piscul Grădeţului. C. Bolliac. *Excursiunea archeologică din 1869*, p. 60—61; Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 897. G. Ianescu, *Oltenia şi Banatul*, p. 155, susţine că poporul o mai numeşte şi «cetatea romană». Această cetate e reprezentată pe columnă în scena LI. Cetatea de pe dealul Jidovilor, după tradiţie a fost zidită de Daci; Ackner, *Die römischen Alterthümer und Burgen*, Wien, 1857, 18; Neigebaur, *Dacien*, p. 181. Cetatea Devei, zidită de Daci din ordinul lui Decebal. Legenda mai adaogă că regele învins şi-a ridicat viaţa chiar aici în cetate. Bielz, *Siebenbürg.* II ed. p. 99 şi Ackner, *op. cit.* 2, 3, 58. La Săsciori e un drum vechi zis «drumul Dacilor». Amlacher, *Wanderungen im Muhlbachgebirge*, în *Jahrbuch Karpathenv.* IX, 1889, p. 37.

4) Această legendă se povesteşte de către cei bătrâni la Săsciori, comit. Sibiului în Ardeal, unde se şi află «cetatea lui Decebal». Tradiţia aşează aici reşedinţa de vară a lui Decebal. Alb. Amlacher, *op. cit.* IX, 1889, p. 35. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, *Ibid.* p. 81.

5). Măgura Dacilor, pl. Amaradia, com. Goeşti, jud. Dolj. «Aici s'au descoperit obiecte de bronz şi bucăţi mari de cărămidă». *Diction. geografic al Românici.* Exemple sunt foarte multe, mai cu seamă la cetăţile din Ardeal.

o grupă unitară care le deosibeşte de toate celelalte cetăţi de pe pămîntul Daciei.

Acesta este faptul.

Ca să-l punem în lumină însă, se cere să luăm pe rînd fie-care din elementele distinctive şi caracteristice ale acestor cetăţi şi să le cercetăm ceva mai de aproape.

1). De obicei mai toate aceste cetăţi sunt zidite pe piscuri rîpoase de munţi sau de dealuri, de unde vederea se desfăşură largă şi nemăsurată [1]). Architectul clăditor nu s'a dat îndărăt din faţa nici unei greutăţi, a zidit pe piscuri aşa de prăpăstioase, în cît mintea noastră aproape nu pricepe, cum s'a putut căra materialul în înălţime. In această privinţă cetatea lui Negru-Vodă de pe culmea Arefului, cetate care pare crescută pe o stîncă piramidală cu pereţi aproape perpendiculari, încinşi la poale cu apele Argeşului este o adevărată minune.

Cu toate acestea, când era vorba să se închidă intrarea unui pas sau unei văi, architectul nu s'a sfiit să se pogoare de pe înălţimi în vale şi aici să-şi zidească turnul sau cetatea sa de apărare [2]).

Totuşi trebue să recunoaştem că o bună parte din aceste zidiri sunt simple puncte de observare şi ca atare ele au fost înălţate pe piscuri de munţi şi la împreunarea a mai multor văi, de unde ochiul putea să înbrăţişeze o zare cît mai largă. La asemenea cetăţi rolul fiind neînsemnat şi forma în care cată să se întrupeze nevoia trebue să fie simplă.

2). In adevăr, cea mai simplă formă este cea de turn pătrat [3]), sau rond. Aşezate pe culmea dealurilor, aceste turnuri au de obicei trei sau patru etaje de cîte 4 m. înălţime, cu acoperişul înalt şi ţuguiat, aşa precum le vedem înfăţişate pe Columna traiană [4]). Intrarea în turn avea loc printr'o poartă largă în primul etaj, poartă care în totdauna se încheie sus printr'o boltă cu arc ascuţit; în celelalte etaje nu sunt de cât nişte înguste meterezuri. In etajul de sus însă se vede ades o fereastră largă, de obicei pusă pe laturea care dedea spre drumul de trecere [5]).

Aceiaşi întocmire se vede şi la turnurile ronde [6]), cu singura deosebire că acestea, aşezate fiind în punte strategice hotărâtoare, sunt prevăzute cu mete-

---

1). Aşa sunt cetăţile din Bogşa română, Mehadia, Oreava, Grădeţ, Copăceni, Săsciori, Orlea, Crivadia, Neamţul din Moldova, etc.

2). In acest caz sunt: cet. din grădina Severinului; «Turnul spart» din apropierea Oltului la Turnul roşu; cet. Smeredova din Gădinţi, etc.

3). Forma pătrată o au următoarele turnuri: Turnul din Ruieni, zis şi al lui Ovid; Turnul la apus de Suceava, în Bucovina, Romstorfer, *Das alte Fürstenschloss Suczawa*, 1902, p. 4; Bucova, în dreapta drumului când vii din spre Caransebeş; Răchitova lângă Ciula mică, valea Haţegului, Bielz, *op. cit*, XIX, n. 440, Turnul din Zăicani, etc.

4). Vezi Cichorius, *Trajanssäule*, pl. II.

5). Un exemplu tipic se poate vedea la turnul lui Ovid; cf. Iosif Bălan, *Turnul lui Ovid* (Ruieni), Caransebeş, 1903, p. 10.

6). La Boiţa, «Turnul spart», Neigebaur, *Dacien*, p. 273; cf. C. Goos, *Chronik*, p. 304; Bielz, *op. cit.*, n. 436. La Tălmaci, Neigebaur, *Ibid.* p. 274; Goos, *Ib.* p. 312; Bielz, *Ibid.* n. 437. La Crivadia, Neigebaur, *Ibid.* p. 84; C. Goos, *Ibid.* p. 289; Ackner, *Alterthümer*, p. 8; Kövári László, *Erdély régiségei, Koloszvàr*, 1856, p. 47; Lenk von Treuenfeld, *Siebenbürgens Topographie Lexikon*, 1839, II, p. 37; Bielz, *op. cit.* n. 507.

rezuri mai multe şi mai bine întocmite de cât cele pătrate. Rolul lor într'un cuvânt este mai însemnat.

Pretutindeni, unde solul era mai puţin râpos, architectul, ca să mărească tăria turnului, punea să se sape ceva mai departe de temelie, un şanţ adânc şi larg, care încingea pe din afară de jur împrejur zidirea. Alteori, nemulţumit cu această măsură de apărare, el adăoga un zid de împrejmuire între buza şanţului şi turnul de apărare. Acest zid de piatră avea ades forma dreptunghiulară, mai mult sau mai puţin neregulată [1]; iar când terenul îi îngăduia architectului să-şi impue forma sa, zidul de împrejmuire era aci rotund, aci oval. Ajuns aci turnul era o adevărată cetate. Căci la acest zid de împrejmuire se clădeau în puntele mai gingaşe, acolo pe unde duşmanul putea pătrunde mai uşor, câte un turn de apărare, une ori chiar mai multe [2].

Cele mai complicate forme de cetate, însă, sunt cele dreptunghiulare; acestea sunt în acelaş timp şi cele mai puternice, atât prin mărimea turnurilor şi grosimea zidurilor, cât şi prin întinderea locului pe care-l ocupă. In forma lor regăsim icoana lagărelor romane cu turnurile de la cele 4 colţuri şi ades de la intrarea porţilor [3]. Cetatea din grădina Severinului în fond nu este de cât un castru roman, cu deosebire numai că architectul, nesigur de tăria zidurilor de pe sprinceana dealului, a mai clădit un al doilea zid şi mai puternic de cât cel dintâi, la poalele colinei. Cetatea are 7 turnuri, dintre care patru sunt zidite la colţurile dreptunghiulare dinăuntru, iar trei pe laturi şi anume, unul semirond la mijlocul laturii de răsărit a zidului din afară şi alte două pătrate la mijlocul laturilor de apus şi de răsărit a zidului dinăuntru.

Când însă, cununa de sus a stâncii sau cine ştie ce altă împrejurare, nu îngăduia architectului să dea clădirii sale o formă regulată, fie dreptunghiulară, fie ovală, atunci cetatea căpăta forma terenului pe care era zidită; de aci neregularitatea planului la unele din aceste clădiri, precum este forma triunghiulară a cetăţii Colţea din comitatul Huniedoarei, în Ardeal; aşa este forma de gheată fără toc a celei din Săsciori; aşa este în fine forma de stea a cetăţii Gădinţi, din preajma Romanului [4].

3). Unitatea de origine şi scop a tuturor acestor cetăţi din grupa noastră o pune în plină lumină însă technica de alcătuire a zidurilor. Acest fel de clă-

---

1). In acest caz sunt turnurile din Crisbafu, Filtsch, *Kronstadt*, p. 106. Bielz, *op. cit.* n. 245; dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen* în *Jahrbuch Karpathenv.* III, p. 59; din Gîrbova, comitat Sibiului; din Bogşa română, în Banat, P. Dragalina, *Istoria Banat. Severin*, II. p 47.

2). La Oreava, în jud. Mehedinţi, lângă Vârciorova; la Grădeţ, pe râul Topolniţa, mai la nord de Severin; la «Turnul lui Doancă», pe valea Băieşilor, în Argeş; la Sibiel, în comit. Sibiului, la locul zis, Vârful Zidului; la Mălăeşti, comit. Huniedoarei; la Tilişca, comit. Sibiului; la Bologa, în nord-vestul Ardealului; la Sibişel, comit. Huniedoarei; la Orlea, lângă Haţeg, etc.

3). Cetatea Neamţu are forma dreptunghiulară cu câte un turn la colţuri. Turnul central lipseşte. Romstorfer, *Schloss Neamţu*, Cernăuţi, 1899. Cetatea Sucevei, care are o cingătoare de zid cu o sumă de turnuri din loc în loc. Romstorfer, *Das alte Fürstenschloss in Suczava*, Cernăuţi, 1902. Cet. Negru Vodă de pe culmea Arefului, are forma trapezoidală cu turnuri aci ronde, aci pătrate la colţuri; în interior sunt alte 2 turnuri de piatră. Vezi reproducerea, de altminteri greşită, din *Architectura* I, p. 42, de architectul V. G. Ştefănescu,

4), Asupra formelor acestor cetăţi vom reveni ceva mai departe,

dire este aşa de caracteristic, în cât el singur dă cetăţilor noastre o înfăţişare aparte şi le deosibeşte de toate celelalte cetăţi din câte cunoaştem în Dacia.

Elementul de căpetenie este mortarul cu care pietrele sunt legate.

Zidul este făcut pretutindeni din piatră; cărămida nu este întrebuinţată de cât în unele locuri, la încheierea arcurilor de deasupra ferestrelor sau atunci când architectul ţine să dea zidirii sale o tărie şi mai mare [1]). Pietrele sunt de obicei colţuroase şi de forme neregulate, cu şlefuirea pe care le a dat-o apele râurilor, de unde au fost culese. Alte ori, şi aceasta mai des, ele au fost rupte de pe stânca unde zidirea e înălţată. De aici felurimea moleculară a pietrii: p'alocuri piatră simplă de var, mai des lespezi de gneis, de şiste sau chiar de granit. Legătura pietrilor a fost întocmită cu un mortar de o tărie nespus de mare.

Elementele din care se compune mortarul acesta sunt următoarele:

a) *Var alb* şi gras de o calitate foarte aleasă, în care se turna *nisip aspru* şi anume, pentru o parte de var se adăogau două, dacă nu trei părţi de nisip mărunt.

b) In acest amestec se adaogă apoi *cărămidă pisată*, care se arată ochilor noştri sub forma de steluţe roşii. După cătimea de cărămidă pisată, mortarul şi prin urmare zidul pare aci mai roşcat, aci mai cenuşiu.

c) In pasta aceasta se amesteca şi *bucăţele mici* de *cărămidă roşie*, ca boaba de alună sau de porumb, la care se adăoga şi *prundiş* (pietriş) de mărimea boabei de mazăre.

d) In fine se punea şi *cărbune pisat* în cătime mai mică. In ori ce caz la toate cetăţile grupei noastre când priveşti mai cu multă luare aminte, părticelele acestea mărunte de cărbune nu lipsesc din mortar.

Cine nu vede de aici că mortarul întrebuinţat de către architectul cetăţilor noastre nu este altul de cât cel roman? Căci în alcătuirea lui se găsesc toate elementele zise „neutre", pe care prescripţiile lui Vitruviu (II, cap. 4—6) şi Pliniu *(lib.* 35, 52) le cer de la ori ce mortar bun [2]).

Une ori, deşi mai rar, architectul introducea printre păturile de piatră şi câte o frântură de cărămidă, sau chiar câte o cărămidă întreagă. Când însă orizontalitatea păturilor de piatră se putea cu greu obţine numai prin bulgării de piatră colţuroşi şi cu forme neregulate, atunci architectul clădea pături întregi numai din cărămidă [3]). La cetăţile noastre construcţia în cărămidă nu lipseşte mai nici odată în următoarele două împrejurări: a) la zidirea bolţilor care încheiau pragul de sus al porţilor de intrare şi a ferestrelor mai largi. Cărămizile în acest caz sunt de mărimi neobişnuite. La turnul din Crivadia, ne

---

1). La cetatea lui Negru Vodă de pe culmea Arefului cărămida alcătueşte o căptuşală de o jumătate de metru pe din afara zidului de piatră, mai ales la laturea de apus a cetăţii.

2). Vezi asupra cestiunii mortarului roman spusele lui O. Piper, *Burgenkunde*, München, 1905, p. 76 şi mai ales Blümner H., *Technol. u. Terminologie der Gewerbe u. Künste bei Griechen u. Römern*, vol. III, p. 138.

3). Alcătuirea zidului din pături de piatră şi pe alocuri de pături de cărămidă este un semn de originea romană a clădirei, zice Piper, *op. cit.* p. 92,

asigură Neigebaur, ele au „întocmai mărimea cărămizilor romane“ [1]); b) la temelia arcurilor ascuţite,—un fel de arc ogiv,—care încadrau porţile de intrare. In acest caz, cărămizile erau aşezate într'o pătură foarte lată de mortar. Acest fel de construire însă se regăseşte iarăşi numai la clădirile romane din epoca cea bună [2]).

4). Zidurile acestor cetăţi au grosimi care merg de la 1 $^1/_2$ m.—3 m., uneori şi mai mult. Când cetatea avea o însemnătate strategică foarte mare sau era clădită în vale, atunci architectul învăluia acest zid pe dinăuntru, dar mai des pe din afară cu o cămaşe de pietre bine cioplite şi foarte regulat tăiate. Aşa se vede la cetatea din grădina Severinului şi din Mehadia [3]). Rosturile dintre aceste pietre cioplite sunt foarte fine şi foarte bine rânduite, ceea ce este iarăşi un semn de înrudire cu clădirile romane [4]).

Pentru o mai bună întărire zidul cetăţilor în toată lungimea lui era sprijinit din distanţă în distanţă cu căpriorei, un fel de stîlpi groşi de piatră; unii din ei ajung până la 3 m. grosime şi 5—6 m. înălţime. La cetatea Neamţul fie-care colţ din cele 4 este sprijinit de câte 2 căpriorei [5]), câte unul de fie-care lature, a cărora continuare şi par. Acest element architectonic este cu desăvârşire roman [6]), în tot cazul architectura burgurilor medievale nu l-a întrebuinţat de cât foarte rar.

Afară de asta, pentru ca să încleşteze şi mai bine legătura zidurilor cetăţii între ele, architectul s'a folosit la colţuri de o anumită construcţie: a împreunat un zid cu altul la cant printr'o ţesetură de lespezi mari de piatră cioplită, rânduite alternativ cu laturea cea lungă când pe o parte, când pe cealaltă a muchii zidurilor. Acest sistem de clădire, se ştie, este iarăşi roman [7]).

6). Dar un element capital al acestor întăriri este fără îndoială turnul care aci se înalţă din loc în loc în lungul sau în unghiurile zidurilor de împrejmuire, aci este pus lângă poarta de intrare sau chiar peste gangul porţilor boltit mai totdeauna în ogivă [8]).

---

1). Neigebaur, *Dacien*, p. 85.

2). «Als eine Besonderheit römischer Mauertechnik wird man freilich die bei Ziegelbauten nicht seltenen besonders dicken Mörtelfugen bezeichnen können». Piper, *op. cit.*, p. 79.

3). La cetatea din Severin şi din Mehadia se vede şi astăzi învelişul de piatră cioplită.

4). Krieg von Hochfelden, *Geschichte der Militärarchitektur in Deutschland*, Stuttgardt, 1859, p. 105, dovedeşte că acest amănunt la zidire este un semn de originea ei romană.

5). Rostul acestor căpriorei era vădit: să împiedice alunecarea zidului în spre afară; mai ales că erau ziduri de 20 m. înălţime p'alocuri.

6). Vezi R. Cagnat, *l'Armée romaine d'Afrique*, p. 576; Le P. Delattre, *Revue de l'Afrique française*, 1888, p. 175; Otto Piper, *op. cit.* p. 96.

7). Krieg von Hochfelden, *op. cit.*, p. 132: «Römisch sollen sich die genau senkrechten und glatt gemeisselten Borden an den Kanten des Baues und der feine kaum sichtbare Fugenschnitt; nicht römisch die ungenau bearbeiteten Kanten». Pentru regularitatea acestor pături la canturile cetăţii Neamţ, vezi Romstorfer, *op. cit.* p. 23.

8). Forma ogivă a arcurilor de piatră, cu care se încheie bolţile de deasupra porţilor de intrare, este de asemeni romană, deşi, după învăţaţii saşi şi germani, ar fi semnul cel mai vădit al originei gotice şi deci sase a tuturor cetăţilor noastre. Se ştie însă, că arcul în ogivă a fost cunoscut încă din anticitate, mai ales de către Etrusci, de unde apoi a trecut în architectura romană şi folosit mai cu seamă la porţile de intrare ale cetăţilor. De altminteri, trebueşte să nu perdem din vedere faptul, că arcul ogival apare la burgurile medievale cu mult mai înainte de a se fi alcătuit stilul gotic, unde arcul în formă ogivală este un element esenţial în construcţie. Astfel poarta burgului Steinsberg (zidit în 1109) are arc ogiv deasu-

La cetăţile mai mari ele se ridică pe dinăuntru în cele patru colţuri ale dreptunghiului (la Turnul din grădina Severinului sau la cetatea Neamţu) sau pe din afară (la cetatea Colţii din Ardeal) sau es numai de 1 m. ori 2 m. din linia zidului de împrejmuire. Toate aceste turnuri sunt clădite după acelaş calapod, adică au meterezuri şi ferestre cu pragul de sus boltit cu cărămizi după forma romană într'un arc semirond.

De fapt, existenţa acestor turnuri clădite în lungul zidurilor cetăţii este unul din elementele capitale care deosibesc cetăţile romane de cele medievale. Mai întâi, turnurile acestea n'au fost introduse la burgurile şi cetăţile medievale de cât târziu în urma cruciatelor, când popoarele Europei apusene au făcut cunoştinţă cu întăriturile din Asia mică [1]). Şi apoi atunci când au fost introduse, repartizarea lor în lungul zidurilor era cu desăvârşire neregulată, iar nu la depărtare egală unele de altele, precum se vede la cetăţile noastre şi la cele romane [2]).

7). In fine, architectul nemulţumit cu acest întreg sistem de apărare pe care-l alcătuesc zidurile de împrejmuire cu turnurile lor, a încins cetatea pe din afară şi cu un şanţ adânc şi larg, care aci este săpat în pământ, aci scobit cu multă greutate în stâncă chiar. Lărgimea acestor şanţuri este de multe ori de la 10—15 m. La cetăţile din câmpie însă, care erau mai ameninţate de vrăjmaşi, acest şanţ trece chiar peste 30 m. lărgime,—aşa e cetatea din grădina Severinului,—pe când adâncimea remâne între 5—7 m.

Nu avem să facem aici un studiu amănunţit asupra acestui element de întărire; destul este să spunem că nu este cetate din grupa noastră, care să n'aibă pe lângă zidurile de împrejmuire şi o cingătoare de şanţ, când mai largă, când mai îngustă, după poziţia terenului. Trebue totuşi să amintim faptul următor, care îşi are însemnătatea sa: cetăţile noastre, care se aseamănă cu cele romane, în totdeauna încinse cu val şi şanţ, se deosibesc în mod isbitor însă de toate burgurile şi cetăţile medievale. Se deosibesc prin faptul că aproape nici un burg nu are şanţ de jur împrejurul zidurilor sale de apărare; sau dacă au o asemeni cingătoare (Ringgraben), apoi profilul acesteia este diferit: la cetăţile medievale pereţii şanţului snnt perpendiculari şi adeseori zidiţi cu piatră; la cetăţile noastre şi cele romane pereţii şanţurilor sunt înclinaţi. De asemeni şi adâncimea: la acestea din urmă ea este de cel mult 5 m., pe când la burguri trece ades de 10 şi 12 m. [3]).

Ne mai remâne acum să spunem câte-va cuvinte asupra porţilor secun-

---

pra. Krieg von Hochfelden, *Militärarchitektur,* pretinde că burgul este «de origine romană». Tot aşa şi burgul Schilteck, (zidit în al XII veac), avea deasupra porţii acelaş arc ogiv ca şi la cetăţile noastre ; Piper, *Burgenkunde,* p. 188. Şi acest burg este «de origine romană», după Piper.

1). O. Piper, *Burgenkunde*, p. 228: «In der That wüsste ich keine deutsche Burg zu nennen, welche nachweislich Mauertürme überhaupt aus der Zeit vor der Kreuzzugen aufzuweisen hätte».

2). O. Piper, *Ibid.* p. 96: «Die Besetzung der Ringmauer mit Türmen in regelmässigem Abstande ist den Burgenanlagen fremd».

3). O. Piper, *op. cit.*, p. 264: «Der Ringgraben, einen wesentlichen Bestandteil fast jeder Wasserburg bildend, kommt bei Höhenburgen nur ausnahmsweise vor».

dare, care se regăsesc la cetăţile noastre. Aceste portiţe sunt de obicei sau puse la baza turnurilor sau în apropierea lor chiar. Numărul lor variază după mărimea cetăţii. La cetatea Neamţul, unde ruinile sunt mai bine păstrate, ele sunt în număr de patru, câte una de fie-care turn. Rolul lor era, să îngădue garnizoanei să fugă din cetate, atunci când primejdia era prea mare şi nădejdea de a o păstra perdută cu desăvârşire. Aceste portiţe sunt un fel de guri ale unor tainiţe ascunse, care porneau din cetate în afară.

Tainiţele acestea, zidite din piatră, mergeau ades mult pe sub pămînt, până ce eşiau departe în câmpie, sau într'un loc, unde vrăjmaşul nu le-ar fi bănuit niciodată. La cetatea Neamţul, după arătările arhimandritului Chiriac Neculau, sunt trei asemeni lagume sub-pămîntene, care pornesc din fântîna din mijlocul cetăţuii [1]).

Această fântână, „cu ghisduri de stejar pînă în fund“, avea o adâncime foarte mare, atingea nivelul rîului Ozana, care curge la poalele muntelui Ţifu. Din această fântână porneau trei ganguri, unul spre apus, un altul spre nordest şi cel de al treilea cel mai lung „mergea pe sub zidurile şi şanţul cetăţii, spre miază noapte, până sub muntele Timuş, de unde se desfăcea în două, o parte spre nord-vest către valea Dracului, iar alta spre nord-est către băile din Oglinzi [2])“.

Un asemenea gang se află şi la cetatea din Gădinţi, de pe malul Siretului, în faţa Romanului. „Acest lagum de piatră subteran, descoperit în timpurile din urmă, la 1872, prin săpături accidentale, scrie episcopul Melchisedec, are o formă rotundă şi o lărgime cât poate merge un om pe brânci. El pornea de la Gădinţi pe sub albia Siretului, până la cetatea de pământ, situată pe povârnişul vechiului mal al Moldovei, ce este acum în grădina Episcopiei“ [3]).

Ideea aceasta, de a lega interiorul cetăţilor cu împrejurimea printr'un gang este iarăşi romană [4]).

Şi în acest punct deosebirile între cetăţile noastre şi cele medievale sunt hotărâtoare: acestea din urmă n'au niciodată asemeni ganguri, deşi tradiţia ne povesteşte în totdeauna despre existenţa lor [5]).

In adevăr, din mulţimea cea mare de burguri din Germania şi Austria, se pare că trei fac, în această privinţă, excepţie (Starhemberg, Khaja şi Rabs) [6]); însă, după cercetările lui Piper, şi ele intră în ordinea obişnuită, adică, sunt lipsite de asemeni ganguri subterane [7]).

1). C. A. Romstorfer, *Schloss Neamţu*, 1899, p. 11.
2). C. Romstorfer, *Ibid.* p. 12.
3). Episcop. Melchisedec, *Chronica Romanului*, Bucureşti, 1874, p. 10. Asemeni ganguri se găsesc la Săsciori (Amlacher, *op. cit.*, IX, p. 35); la Grădeţ, *Dicţ. geogr. Rom.* vol. II, p. 624; la cet. lui Negru Vodă de pe Argeş.
4). Aşa, de pildă, la Takricht, în Algeria, era în vremea Romanilor o cetate, care «comunica printr'o subterană cu o cetate vecină din Idren. Gura subteranei a fost regăsită la Idren. Ea are la suprafaţa solului 60—80 cm., dar gangul merge continuu strimtându-se către interior». Colonel Mercier, *Bullet. du Comité des travaux historiques*, 1886, p. 473. Alte exemple vezi R. Cagnat, *l'Armée romaine d'Afrique*, p. 622.
5). Asupra acestui fapt vezi spusele lui O. Piper, *op. cit.* p. 474.
6). Scheiger, *Burgen und Schlösser*, p. 46.
7). O. Piper, *op. cit.* p. 474. : «Während ich (bei den ersteren beiden Burgen nach ei-

Dar e timpul să tragem o încheiere din studiul amănunţit al cetăţilor noastre. După întocmirea planului şi a materialului din care sunt zidite cetăţile acestea, după poziţia şi forma lor, după alcătuirea technică a mortarului şi a diferitelor elemente de apărare (turnuri, căpriorei, arc ogival deasupra porţii, şanţuri, ganguri subterane, etc.), ele alcătuesc, prin înfăţişarea lor, o grupă, care nu numai se deosibeşte cu totul de toate celelalte clădiri din ţinutul Daciei, dar în acelaş timp poartă caracterul unei unităţi anumite de origine.

A doua încheiere: cetăţile noastre au o vădită înrudire cu întăririle romane.

II.

Se pune întrebarea însă, care sunt originile acestor cetăţi, al cărora caracter unitar de familie îl constatarăm mai sus. Respunsul, care ne înfăţişează părerea aproape general admisă astăzi între învăţaţi, ni-l dă cu toată limpezimea scriitorul sas Amlacher, cu prilejul ruinilor impunătoare ale cetăţii Săsciori:

„Numai nişte braţe germane, scrie dânsul, au putut dura asemeni clădiri. Fireşte, se poate foarte bine ca pe vârful dealului care domină valea Sebeşului să fi locuit odinioară şi alte popoare şi să fi zidit cetate ca să apere valea contra unui duşman venit de peste munte; descoperirile de topoare de bronz şi de monete romane o dovedesc aceasta; totuşi ceea ce zace aici în ruini nu este de cât opera braţelor germane; asupra acestui lucru îndoială nu încape [1])".

Pe ce se întemeiază însă această părere?

Se ştie cât de aprigă a fost dorinţa regilor maghiari din dinastia Arpazilor de a-şi asigura în chip mai real şi mai trainic stăpânirea lor peste ţinuturile bogate din Carpaţi şi mai ales din Transilvania. „Ţara ungurească, scrie istoricul german Otto von Freisingen, care a călătorit pe la 1147 prin Ungaria, era în interior pustie sau foarte puţin populată" [2]). Ca s'o populeze, regii Geisa II (1142—1161), Andrei II (1206) şi Bela IV (1230) au adus o sumă de colonişti germani de la Rin şi din Flandra şi le au dat pământuri, pe care aveau să le lucreze; le-a impus însă o singură sarcină, să apere ţinutul contra năvălirilor cumane.

Primele colonii au fost stabilite în părţile de nordest ale Ardealului, pe la Bistriţa şi Rodna, unde s'au întărit şi au înflorit; apoi, în al doilea rând şi ceva mai în urmă, au colonizat ţinuturile dintre Mureş şi Olt, de unde s'au în-

---

gener Besichtigung, bei Rabs nach zuverlässiger Mitteilung) diese angeblichen Ausnahmen für in Wirklichkeit auch nicht vorhanden halten muss». Steinbrecht, *Preussen zur Zeit der Landmeister*, 1888, p. 96, vorbind despre castelele medievale zice: «Unterirdische Verbindungsgänge lassen sich bei Ordenschlössern bisher nicht nachweisen».

1). Dr. Alb. Amlacher, *Wanderungen im Mühlbachgebirge* în *Jahrb. Karpathenv.* IX, 1889, p. 34. Acelaş lucru îl susţin Bergner Rudolf, *Siebenbürgen*, Leipzig, 1884, p. 351; vezi E. Sigerus, *Siebenbürgisch-sächsische Burgen und Kirchenkastelle*, 1901; Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen* în *Jahrb. Karpathenv.* III, 1883, p. 135.

2). Vezi asupra acestui punt, Schwicker, I. H. *Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen*, 1881, p. 78.

tors mai târziu și în văile celor două Târnave; în fine, cu mult mai în urmă, adică pe la începutul veacului al XIII, au luat în stăpînire și țara Bârsei [1]).

Intre alte condiții cu care se face învoială între regele maghiar Andrei II (1211) și cavalerii „Mariani“, aduși să apere ținutul Bârsei, se află și cea următoare: li se îngădue acestor cavaleri să clădească cetăți de lemu și orașe. Dar după 10 ani, regele le dete dreptul să-și clădească și cetăți de piatră și în acelaș timp să stăpânească și ținuturile vecine din Țara Românească de la Carpați și până la Dunăre [2]). Dar această învoială nu ținu mult; după câți-va ani (în 1225) regele Andrei, cu toată intervenția papei în favoarea cavalerilor Mariani, intră în Ardeal și alungă pentru totdeauna pe acești neastîmpărați, care apoi trecură în Prusia orientală, unde se stabiliră și ridicară faimoasa cetate din Marienburg.

Cum vedem dar, documentele, aduse în sprijinul originei sase a cetăților grupei noastre, ar părea hotărâtoare:

Cavalerii Mariani, ajutați de consângenii lor Sași, au ridicat în diferite puncte în țara Bârsei, o sumă de cetăți, a cărora menire era să apere țara de încălcările Cumanilor, stabiliți în câmpiile Munteniei și pe clina Carpaților sudorientali.

Și ceea ce au făcut Sașii din țara Bârsei, trebue să fi îndeplinit și cei din ținuturile de la Mureș și Olt sau de pe Sameș și Bistrița.

Contra acestei hipotese însă se opun cu hotărâre două fapte.

1) Cetățile noastre se află ridicate în alte ținuturi de cât cele unde Sașii s'au stabilit și prosperat. In adevăr, coloniile sase au ocupat următoarele văi din Ardeal: a) valea Sameșului și Bistriței, b) țara Bârsei, c) văile celor două Târnave, și în fine d) țara dintre Mureș și Olt.

Dacă cetățile, de care noi ne ocupăm, ar fi fost clădite de Sași, ele ar fi trebuit pe deoparte să se afle numai în cuprinsul văilor populate de ei, iar pe de alta, ele, fiind ridicate în scop de apărare, să păzească numai hotarele sau intrările acestor văi din partea dușmanilor, care pe la începutul veacului al XIII nu puteau fi de cât Cumanii, stabiliți în plaiurile Munteniei de răsărit și Moldovei de sud. Nici una, nici alta din aceste două condițiuni însă nu le vedem împlinite.

Mai întâi, cetățile care intră în grupa noastră, se află respândite aproape numai în Oltenia, în colțul de sudvest al Ardealului (mai ales în comitatul Huniedoarei) și în ținutul de sudest al Banatului. In aceste trei ținuturi, după câte știm, *nici odată* n'au locuit Sașii, nici măcar nu le-au ocupat în mod vremelnic. Ș'apoi, pentru ce Sașii să fi ridicat asemeni cetăți uriașe, precum sunt Landskrone, Săsciori, cetatea Colții și altele? Nu fuseseră ei oare chemați de regii maghiari, ca să apere ținutul Ardealului contra unei invazii venită din spre răsărit? Ce noimă ar fi avut cununa de cetăți ridicată spre apusul Transilvaniei și în Banat, când despre această parte nu era nimic de temut în acele vremuri, când inima regatului era spre apus, către șesul Ungariei?

---

1). Vezi Dr. Schwicker, *op. cit.* p. 81; Fr. Filippi, *Die deutschen Ritter in Burzenlande;* A. Bethlen, *Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen.*
2). Vezi asupra acestei cestiuni D. Onciul, *Zur Geschichte der Bukovina*, p. 21.

2) Şi afară de aceasta, între cetăţile grupei noastre şi cele cu adevărat sase, pe care trecutul Ardealului ni le a păstrat, nu este nici o asemănare. Burgurile sase au un caracter cu desăvârşire altul. Aceste deosebiri fundamentale constau în următoarele puncte:

Burgurile sase, care în timpurile mai vechi au fost numai de lemn, sunt în fond, caşi cele din Germania, adevărate locuinţe. Conţin deci, nu zid de împrejmuire, un turn de apărare (donjon sau Berchfrit) şi camere de locuit. Cetăţile noastre n'au de cât ziduri de împrejmuire, donjonul în marea majoritate a cazurilor lipseşte; iar atunci când se găseşte un asemeni turn, el este o simplă clădire de apărare, nu şi de locuit.

Când burgurile sase, caşi cele medievale germane, se desvoltă, încăperile de locuit (sala tronului, capela, camerile de locuit ale familiei (Kemenate), cuinia, hanul, etc) capătă preponderenţă asupra celor de apărare. Din contra, la cetăţile noastre elementele de apărare (turnurile de pe zidurile de împrejmuire, şanţurile care încing cetatea, porţile şi gangurile de eşire, etc) joacă primul rol în dauna celor de locuit, care sunt aproape cu totul reduse.

Când însă nevoile de apărare cereau absolut ca şi cetăţile sase să-şi desvolte elementele de împotrivire în contra duşmanului, atunci toate adaosele (prispa burgului—Vorburg, pânza de apărare—Schildmauer, între zidurile—Zwinger, etc. etc) de apărare sunt puse numai pe laturea care este mai uşor de atacat de către vrăjmaş. La cetăţile noastre elementele de apărare sunt repartizate după un sistem de simetrie pe care numai Romanii l-au folosit, adică deopotrivă pe toate laturile.

Această deosebire între burgurile sase şi cetăţile noastre se vede şi în formă: acestea din urmă sunt regulate, aci dreptunghiulare, aci ronde sau ovale, celelalte însă sunt cu desăvârşire neregulate [1]). In fine, technica zidirilor sase nu cunoaşte mortarul roman, care la cetăţile noastre este singurul folosit.

E limpide dar, hipotesa învăţaţilor saşi şi germani nu luminează întru nilmic taina, care învălue originile cetăţilor noastre; ea stă în vădită contrazicere cu faptul constatat mai sus, adică, înrudirea acestor cetăţi cu clădirile romane.

Tocmai acest caracter roman, pe care cetăţile noastre îl poartă, a îndemnat pe alţi învăţaţi să bănuiască pentru ele o origine romană.

Istoricul sas F. Teutsch, vorbind despre cetatea din Săsciori, o ţine drept romană [2]). Neigebaur, observând de aproape turnul rotund din Crivadia, găseşte că bolta de deasupra porţii de intrare e zidită din „cărămizi aproape de două picioare lungime, asemeni celor mai mari cărămizi romane“ şi încheie susţinând că zidirea a fost clădită de Romani [3]). Tot el, studiind fundamentele cetăţii din Deva pe Mureş, găseşte că „beciul de sub locuinţa comandantului este zidit numai din cărămizi romane [4])“. Goos, de asemeni observând ruinile turnului din

1). Asupra acestor deosebiri se poate vedea mai pe larg scrierile lui O. Piper, *Burgenkunde* şi *Oesterreichische Burgen*, 1902.
2). Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, p. 76.
3). Neigebaur, *Dacien* p. 84; C. Goos, *Chronik*, p. 289: «Die Beschaffenheit des Mörtels und der Ziegeln sichern ihm (turnului din Crivadia) unzweifelhaft römische Abkunft“.
4). Neigebaur, *Ib.* p. 68.

Orlea, lângă Strei, în valea Haţegului, pretinde că zidirea este de aceiaşi origine cu cea din Crivadia, adică romană [1]. Acelaş lucru îl spune şi despre turnul rotund de la sud de Boiţa, aşa numitul „Turnul spart“ [2]. Dr. Bielz, cercetând ruinele turnului de pe dealul Bolii, conchide „că după material şi formă el se aseamănă cu cele din Crivadia şi Orlea“, deci este de origine romană [3]. Iar în alt loc vorbind despre cetatea Bologa (în nordvestul Ardealului), admite aceiaşi origine [4]. Şi exemplele s'ar putea înmulţi, dar ne oprim aci.

Această impresie pe care unele din cetăţile grupei noastre au lăsat-o asupra atâtor buni cunoscători ai anticităţilor romane, să fie oare o amăgire? Ideia aceasta a unei origini romane, să fie oare o încheiere pripită scoasă din fapte rău studiate?

Eu cred că nu. In construcţia acestor cetăţi, în forma lor, în întocmirea mortarului se vede prea lămurit spiritul poporului roman, pentru ca această origine să nu ni se impue. Şi totuşi adevărul nevoiţi suntem să-l căutăm în altă parte.

In adevăr, ce scop împlineau aceste zidiri?

Dacă ne uităm cu luare aminte pe o hartă a Daciei, observăm îndată că toate aceste cetăţi nu stau singuratice, nici risipite la întâmplare: cel ce le-a ridicat a avut în gând, un scop hotărât. Anume, o sumă dintr'ânsele alcătuesc un prim cerc de apărare împrejurul câmpiei Haţegului.

Se ştie că întreaga câmpie a Haţegului, înconjurată, precum este, de munţi înalţi şi păduroşi în parte, are forma unui triunghiu isoscel cu laturea cea mai lungă îndreptată de la apus spre răsărit, iar vîrful spre miază-noapte, acolo, unde Streiul, după ce a primit pe toţi afluenţii săi, face în preajma Haţegului cotitura în unghiu drept către nord spre Mureş [5]. Laturea cea mai lungă este formată de clinele înalte ale munţilor Haţeg, pe când celelalte două laturi sunt schiţate de poalele frământate ale munţilor Ruscăi spre apus şi de pantele întretăiate ale nodurosului masiv al Godianului spre răsărit.

Peisagiul acesta, strîns între munţi înalţi, are culoare, are caracter şi farmec. In colţurile câmpiei triunghiulare se deschide câte un pas: larg spre Poarta de fier transilvană, strimt şi râpos spre Orlea, deluros şi frământat spre Crivadia. Intre acestea se deschid în pereţii lăturalnici ai câmpiei văi, când mai largi şi mai vesele, când mai strimte şi mai posomorâte, după felul şi mărimea rîurilor care le-au croit.

Fireşte, cine vroia să apere câmpia roditoare contra ori-cărei năvăliri din afară, nevoit era să închidă gura acestor văi şi pasuri, fie prin valuri şi şanţuri adânci, fie prin câte un turn sau cetate, clădită pe piscul unei stânci, care stăpânea intrarea.

Acest lucru de fapt l-au şi săvârşit stăpânitorii de odinioară ai câmpiei

---

1). Goos, *Chronik*, p. 297.
2). Goos, *Chronik*, p. 304; Neigebaur, *Dacien*, p. 273: „Der Thurm für römische Arbeit gehalten wird“.
3). Dr. Bielz, *Burgen und Ruinen*, n. 508.
4). Dr. Bielz, *Siebenbürgen*, 1899, p. 13.
5). Vezi **harta alăturată**.

Haţegului. La pasul din Orlea au zidit un turn de piatră exagonal, pe care apoi l-au împrejmuit cu ziduri de apărare; la pasul din Crivadia, unde pământul era mai frământat au ridicat pe culmea unei stânci prăpăstioase un simplu turn rotund, care era un adevărat paznic la intrarea Streiului din pasul Merişor spre câmpie. Ceva mai complicate par întăririle de la Poarta de fier transilvană: aci architectul clăditor, după ce a tras de a curmezişul pasului, la depărtare de 4—500 m., două perechi de câte trei rânduri de valuri şi şanţuri, a mai adaos şi un turn rotund, între ambele întăriri, turn, care slujea de pază pentru intrare şi în acelaş timp de observator al coloanelor năvălitoare [1]).

Intre aceste trei pasuri au adaos la Ciula mică şi la Mălăeşti câte un turn pătrat uriaş, pe care l-au încins pe din afară cu zid de apărare; la Selea au ridicat de a curmezişul văii, două valuri sprijinite de un turn rotund pe stânga, pe culmea Cornavelii, iar pe dreapta, cu mai multe turnuri alipite unul de altul [2]).

In fine, pe laturea de sud, în afară de turnul din Zăicani, şi din Hobiţa-Varhely (acesta din urmă aproape şters de pe faţa pămîntului) au zidit uriaşa cetate a Colţei, care pe un pisc de munte, plecat parcă peste apele repezi ale rîului Suseni, veghiază depărtările spre sud, până în culmea nouroasă a muntelui Retezat, iar spre nord până în valea surîzătoare a Mureşului.

Dar această câmpie triunghiulară a Haţegului nu stă izolată, precum ne am aştepta, îndărătul munţilor care o înconjoară. Din contra, ea are bunul nepreţuit de a fi legată cu câmpia Dunării spre miază-zi, spre apus şi spre răsărit cu defileuri şi văi foarte uşor de străbătut pentru caravanele paşnice comerciale, dar foarte anevoioase pentru coloanele armatelor duşmane. Mai ales sunt foarte anevoioase de străbătut, fiind-că natura aşa fel a întocmit ţinutul. în cât o simplă cetate pe sprinceana unui deal răsărit de-a curmezişul defileului, este de ajuns să împiedice ori şi ce intrare şi ori şi ce eşire.

Aceste punte strategice însemnate, de fapt au şi fost întărite. Pe valea Caraşului şi afluentului său Cernovăţul, pe valea râurilor Bârsava şi Pogonişul pe unde ducea marea cale de legătură de la Dunăre spre Sarmizegetusa prin Poarta de fier transilvană, erau două punte: unul, la actuala Vărădie şi celalt la Bogşa română, pe unde drumul putea fi închis. Ei bine, în aceste două punte au înălţat cetăţile Arcidava, din care ori ce urmă s'a şters şi Bersobia, ale căreia ziduri stau şi astăzi în picioare pe culmea dealului, zis, Buza Turcului.

De asemeni pe valea Cernei care ducea de la Tsierna pe Dunăre, prin pasul Domaşna şi valea Timişului, erau iarăşi două puncte strategice hotărâtoare: unul, la Mehadia, care închidea calea de la Dunăre spre Caransebeş şi altul, de la Caransebeş prin Ruieni spre Sarmizegetusa, prin valea Bistrei Mărului. La Mehadia deci vedem puternica zidire pe care columna o înfăţişează în scena XXVI, iar la Ruieni este vestitul „Turn al lui Ovid".

In fine, la Jupa, unde se face împreunarea Bistrei cu Timişul, este nodul

1) Intăririle acestea sunt identic înfăţişate pe columna traiană
2). De asemeni înfăţişate pe columnă.

tuturor căilor care pleacă şi vin de la Dunăre şi Mureş spre Sarmizegetusa. Aici găsim formidabila cetate Tibiscum, a căreia formă şi înfăţişare columna traiană o arată cu deamănuntul, dar ale căreia rămăşiţe s'au risipit de pe faţa pământului.

Pe râurile Bahna, Topolniţa şi Motru potecile de munte duceau peste plaiurile Carpaţilor până în valea Râului mare şi Suseni, deci în inima câmpiei Haţegului. Ca să se împiedice pătrunderea vrăjmaşului şi pe această cale, s'a înălţat la gura Bahnei cetatea Oreavei, iar lângă Severin puternica zidire ale căreia ruini se văd şi astăzi în grădina oraşului. Spre fund, acolo unde valea râului Topolniţa se îngustează şi ajunge sălbatică, vedem cetatea Grădeţul, care nu numai stăpâneşte câmpia Severinului şi observă trecerea peste Dunăre, dar mai ales poate să împiedice o înaintare a duşmanului spre valea Cernei către apus şi a Motrului către răsărit.

Dar să trecem la cele două mari văi de pătrundere de la Dunăre în Ardeal spre Haţeg : valea Jiului şi afluenţilor săi direcţi spre sud şi valea Oltului ceva mai spre sud şi răsărit.

Valea Jiului, deşi merge mai adânc în munţi, şi deci se apropie de câmpia Haţegului mai mult de cât toate celelalte văi enumerate până aci, însă din pricina frământării grozave a ţinutului,—sunt aici două catene de munţi, care mergând paralel între ele se întrepun între câmpia Olteniei şi valea Haţegului,—ne prezintă greutăţi mari de nestrăbătut. Pasul Vulcan în timpul iernii e cu desăvârşire troenit; în timpul verii nu este mai puţin inpracticabil [1]). Câteva şanţuri trase prin gâtlejurile munţilor şi apărarea este făcută [2]).

Pe valea Jiului însă, şi anume prin defileul Lainici, intrarea pentru un duşman era nu numai mai uşor de înlăturat, dar chiar cu neputinţă. Vrăjmaşul venit din sud putea fi oprit în două punte : la Bumbeşti spre sud, la eşirea Jiului din gâtlejul munţilor şi la dealul Bolii, unde era capătul de răsărit al defileului Merişor, care spre apus dedea prin Crivadia în câmpia Haţegului.

Ei bine, la Bumbeşti, chiar la îmbucătura Sadului în Jiu pe o culme de deal s'a zidit cetatea Catina, „ale căreia temelii, precum spune tradiţia [3]), au fost puse de către Daci“. Iar pe vârful ascuţit al prăpăstiosului deal al Bolii s'a înălţat cetatea cu acelaş nume, care se compunea dintr'un zid de piatră şi un turn pe coasta unde vrăjmaşul putea fi mai cu izbândă lovit.

Dar calea cea mai însemnată de trecere din România peste munţii Carpaţi în Transilvania, a fost şi este fără îndoială valea Oltului [4]). Această vale, care de la Boiţa şi până la Râmnicul Vâlcea este un lung defileu, cuprins în-

---

1). Jul. Jung, *Contribuţiuni la istoria trecătorilor Transilvanici:* «Pasul Vulcan este una din trecătorile cele mai grele din munţii Transilvaniei».

2). Urmele acestea de întăriri se şi văd astăzi în părţile locului. La Lupeni, după Goos, *Chronik*, p. 233, sunt nişte «gropi rotunde şi adânci, aşezate în şiruri unele îndărătul altora». De asemeni şi la Pietrile. Totuşi asupra vechimii acestor întăriri există îndoială între învăţaţi.

3). *Dicţionar geogr. al României*, vol. II, p. 71.

4). Jul. Jung., *op. cit.*, p. 343: «Pe la Turnul roşu a fost legătura cea mai scurtă în vremea Romanilor dintre ţările de la oceanul Atlantic şi acelea de la marea Neagră».

tre munţi înalţi, cu pante repezi şi păduroşi, a fost întotdeauna o poartă de trecere, prin care au pătruns popoarele din şesurile Munteniei spre plaiurile Transilvaniei.

Acest defileu are însă două spărturi: una, pe la Brezoi, pe dreapta, care se înfundă spre izvoarele Lotrului; şi alta, pe stânga, care pornind din faţa Călimăneştilor, trece prin Poarta Pripoarelor şi dă prin valea Băeşilor iar în Olt aproape de Racoviţa-Copăceni. Se înţelege de la sine că acest pas trebuia închis, altminteri vrăjmaşul odată ajuns la Boiţa ar fi putut pe valea râului Sibiu la deal s'ajungă în câmpia Mureşului, de uude intrarea în câmpia Haţegului era liberă.

Pentru ca să îngreuieze această intrare s'a ridicat pe de o parte la capătul spărturii laterale din stânga a Oltului, în valea Băeşului, un turn de pază, căruia poporul îi dă numele de „Turnul lui Doancă“ sau „cetatea Domnului de rouă“. Apoi în defileul Oltului chiar, mai la sud de Boiţa, acolo unde munţii din dreapta şi stânga râului s'apropie mai tare unii de alţii, s'a înălţat mai multe turnuri rotunde de piatră, dintre care nu ni s'a păstrat de cât cel denumit „Turnul spart“ [1]. Acest turn era în legătură cu un zid lung de piatră, care ridica panta muntelui până unde era râpoasă. Iar pe muchea dealului din faţa defileului de la Turnul roşu, puţin mai la nord de Boiţa, s'a zidit mândra cetate Landskrone, care a avut un rol însemnat şi în timpurile frământate ale ţării noastre de la întemeierea Principatelor încoace [2].

De la Boiţa, am spus mai sus, drumul ducea prin valea Sibiului spre apus până ce ajungea în câmpia Mureşului din faţa Albei Iulii. Se înţelege că şi această cale trebuia închisă. De aci rostul cetăţilor de piatră cu mortar roman de la Vârful Zidului [3], (lângă Sibiel), de la Ţilişca, de la Gârbova [4], de la Săsciori [5], de la Sibişel [6], de la Orăştioara de sus [7], şi în fine de la vârful Orlii; aceasta din urmă am văzut că împiedica trecerea din valea Mureşului în câmpia Haţegului.

Dar vrăjmaşul ar fi putut pătrunde în câmpia Haţegului venind şi din apus, de la Tisa, pe rîul Mureş la deal. Pentru ca să stăvilească şi această din urmă intrare, s'a ridicat chiar lângă Mureş, acolo unde defileul este mai strimt, pe culmea unui deal izolat de toate părţile, cetatea din Deva [8].

Dacă ne întoarcem acum privirile noastre îndărăt şi ne punem întrebarea pentru ce s'a înălţat asemeni zidiri uriaşe, încheierea următoare se impune:

Cetăţile enumerate mai sus, şi a cărora unitate de formă, întocmire şi origine am pus-o în lumină mai înainte, nu aveau alt scop de cât să apere câm-

1). Neigebaur, *Dacien*, p. 273; C. Goos, *Chronik*, p. 304.
2). Fireşte, învăţaţii saşi socotesc şi această zidire drept o operă germană. Dr. Bielz, *op. cit.*, n. 438: «Um das Jahr 1370 von den Sachsen zum Schutze des Reiches erbaut».
3). H. Müller, *Korrespondenzblatt für Siebenbürg. Landeskunde*, I, 1889, p. 39.
4). Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 65—76; Dr. Bielz, *op. cit*, n. 426.
5). Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 76; Alb. Amlacher, *Von Mühlbach über Petersdorf nach Szászcsor* în *Jahrb. Karpathenv.* IX, 1889, p. 27; dr. Bielz, *op. cit.* 422.
6). Fr Teutsch, *op. cit*, p. 81; dr. Bielz, *op. cit.* n. 483. După Goos, *Chronik*, p. 251, «aici s'a descoperit în 1801 o comoară cuprinzând 395 monete dace».
7). Dr. Bielz, *op. cit.*, n. 485.
8). Dr. Bielz, *op. cit.*, n. 472; Neigebaur, *Dacien*, p. 68.

pia Haţegului contra ori cărei năvăliri, care ar fi putut pătrunde de la Dunăre şi Tisa, fie pe văile Mureş, Timeş şi Caraşu la vest, fie pe văile Cernei, Bahnei, Topolniţei, Jiului şi Oltului la miază-zi. Dacă dar turnuri de veghe şi de pază s'au zidit pe culmi de dealuri înalte, de unde zarea se întinde fără margini ; dacă cetăţi s'au înălţat pe piscuri prăpăstioase, care stăpâneau căile de pătrundere de la Dunăre în Ardeal; dacă, în fine, văile zovorâte au fost cu ziduri puternice şi şanţuri adânci, aceasta nu s'a făcut de cât cu un singur scop şi nu s'a avut în vedere de cât un singur gând: să apere câmpia Haţegului contra ori cărui duşman, care ar fi încercat să pătrundă de la Dunăre.

Şi când zicem să apere câmpia Haţegului, se înţelege de la sine că e vorba despre Sarmizegetusa, care stăpânea această câmpie. O dovadă că aceasta era adevărata ţintă, reese din faptul că o sumă de turnuri de piatră închid de jur împrejur Sarmizegetusa [1]), ea însăşi întărită cu ziduri puternice, precum cetăţile enumerate mai sus închideau câmpia Haţegului.

Aşa dar, în vederea apărării Sarmizegetusei s'a înălţat această întreită cingătoare de cetăţi uriaşe; pentru asigurarea ei contra ori cărei năvăliri de la Dunăre, s'au istovit de muncă atâtea forţe şi s'au înălţat atâţia munţi de piatră.

Să fi clădit Romanii asemeni întăriri, lucrul e absurd, deşi technica zidirii a lor este. Să le fi ridicat Romanii în timpul stăpânirii lor în Dacia, atunci când înflorea în toată frumuseţea faimoasa Sarmizegetusă, oraşul cel mai mare al Europei la nord de Dunăre, lucrul este şi mai absurd. Căci contra cărui duşman, venit din spre miază-zi, ar fi putut-o face? Şi apoi, când şi-au încins cu cetăţi vre-o dată Romanii vre-o provincie, care era în strânsă legătură cu altă provincie vecină, ea însăşi înfloritoare, precum erau ambele Moesii faţă de Dacia?

Fireşte, hipotesa originei romane este absurdă.

Atunci ce altă lămurire îşi poate găsi întrebarea noastră, cine a zidit aceste cetăţi, dacă nu cea următoare:

Cei ce au avut interes să apere câmpia Haţegului contra ori cărei năvăliri de la Dunăre, n'au putut fi de cât Dacii; iar regele lor Decebal, cel mai mare vrăjmaş al Romei, după cum spune Mommsen, avea nu numai agerimea minţii, ca să poată înfiripa un gând aşa de mare, dar şi destulă energie şi destule mijloace băneşti, ca să dea fiinţă şi să desăvârşească o asemeni lucrare, care astăzi ne pune în uimire şi ne spune, că şi regele Decebal a fost unul din cei mai mari clăditori ai lumei.

1). La sudvest e turnul de pe dealul lui Dănilă; la sudest turnul de pe dealul Clopotivei; la nord turnul de pe dealul lui Balint.

III.

Aşa dar bănuiala unei origini dace a cetăţilor noastre nu este şi nu poate fi fără temei.

Tradiţia, care foarte arareori înşală,—e vorba de tradiţia păstrată în graiul şi inima poporului nostru,—îşi aminteşte ca în vis de un popor al Dacilor, clăditor şi alcătuitor de cetăţi şi drumuri, un popor care în vremuri uitate şi păgâne [1]), ar fi stăpânit peste plaiurile frumoase ale Daciei. Aşa, după tradiţie, Decebal învins s'ar fi retras din Sarmizegetusa sub zidurile Orlei, pe care el însuşi ar fi zidit-o [2]). La Deva tradiţia de asemeni ne povesteşte despre „împăratul Decebal, care ar fi durat pe piscul singuratic din preajma Mureşului cetate de piatră", ale căreia urme se regăsesc la temeliile actualei cetăţi. Aici desnădăjduitul rege şi-ar fi ridicat singur viaţa şi tot aici ar fi fost îngropat [3]). La Săsciori, ţăranul român cunoaşte o cale pe culmea dealurilor de pe dreapta Sebeşului, care „din moşi şi strămoşi" nu s'a numit altfel de cât „calea Dacilor" [4]). La Grădeţ, în judeţul Mehedinţi, pe râul Topolniţa, poporul nostru îşi aminteşte încă despre „Zidina Dacilor", o falnică cetate de piatră [5]), ale căreia ziduri de 5 m. grosime este o minune de tărie, deşi copaci bătrâni de sute de ani s'au perindat şi veştejit peste ruinile sale. Şi ciudat lucru, unde zidul este mai vechi şi piscul muntelui pe care stă ruina mai râpos şi mai înalt, acolo vede poporul nostru urmele acelora pe care amintirea omenească şi istorică de la vechii Heleni încoace nu i-a văzut nicăeri aiurea şi nu i-a numit altfel de cât cu numele de Daci. Şi dreptatea tradiţiei apare deplină şi strălucitoare cu cât o cercetăm la raza luminei istorice.

In adevăr, sunt istorici şi archeologi care, izbiţi de neobişnuita înfăţişare a ruinilor acestor cetăţi şi de descoperirile făcute în preajma lor, au pretins că ele trebue să fie de origine dacă, deşi recunoşteau la ele caractere romane neîndoioase. Aşa face Cesar Bolliac, vorbind de felul de alcătuire a cetăţii „Zidina Dacilor", de pe culmea Grădeţului în Mehedinţi [6]); aşa face Goos cu prilejul impunătoarelor ruini de la Muncelu Grădişte, la miază-noapte de Crivadia, pe care le socoteşte drept rămăşiţi dace, pe când toţi ceilalţi învăţaţi le cred de origine romană [7]); aşa face Neigebaur cu zidurile de la Meleia,—la sorgintea Jiului,—a căror înfăţişare romană nu o neagă, e drept, dar nici nu o

---

1). Poporul nostru numeşte cetăţile cele mai vechi de obicei cu numele de «jidove», iar poporul clăditor «Jidovi». Acest nume nu este alt ceva de cât indicarea sigură, că poporul roman, care în mare parte după colonizare era creştin, a găsit pe pământul Daciei cetăţi şi ziduri uriaşe cu mult mai vechi, zidite de un popor «păgân». Şi fiind că pentru creştinii Romani «jidov» era «păgânul» prin excelinţă, au numit şi cetăţile «păgânilor» Daci «jidove».

2). Lenk von Treuenfeld, *op. cit.* , p. 48.

3). Dr. Bielz, *op. cit.*, n. 472.

4). Dr. Alb. Amlacher, *op. cit.*, p. 37.

5). Cesar Bolliac, *Excurs. archeologice din 1869*, p. 60. Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, 1881, p. 897. G. Ionescu, *Banatul şi Oltenia*, p. 155.

6). «Aici.... piatra este ruptă din munţii vecini, aşezată prin îngrămădire, şi încleştată printr'un ciment ca şi piatra». Cesar Bolliac. *op. cit.*, p. 60.

7). C. Goos, *Chronik*, p. 239. Vezi Acknor M. J., *Die römischen Alterthümer und Burgen*, Wien, 1857, 11 şi 12.

afirmă cu hotărâre, căci, zice dânsul, „aceste ruini au un alt caracter de cât resturile romane cunoscute de aiurea din Transilvania“ [1]).

Sunt învăţaţi însă care nu se mulţumesc cu aceste afirmări mai mult sau mai puţin vagi, dar care îşi sprijină părerile lor pe argumente solide. Torma, de pildă, crede, că ruinile de pe culmea dealului din preajma Moigradului (vechiul Porolissum), după poziţia lor pe înălţimi mari şi după felul lor de întocmire, nu pot fi de cât de origine dacă. Iar această părere se întemeiază şi pe faptul că aici s'au descoperit „dăltiţe, topoare, săgeţi de bronz, brăţări de aur şi un întreg tesaur de monete dace de argint“ [2]). Acelaş lucru îl spune şi Jung, ale căruia vaste cunoştinţe asupra ţinuturilor şi anticităţilor de la Dunăre, dau cuvintelor sale o autoritate neîndoioasă [3]). Aşa dar iată că originea dacă a unora din cetăţile noastre nu este tocmai o părere absurdă, precum pare unora din tinerii noştri învăţaţi.

Dar sunt şi alte argumente care sprijinesc această idee, argumente de valoarea şi tăria cărora nimeni nu se mai poate îndoi. Este vorba despre identitatea de fapt ce există între unele cetăţi dace înfăţişate pe columna traiană şi cele reale, ale cărora ruini s'au păstrat în diferite locuri pe pământul locuit de Români. Vom alege câte-va din ele care ni se par destul de caracteristice, ca să pue în lumină originea dacă a cetăţilor de care ne ocupăm.

Primul exemplu ni-l dă cetatea din Mehadia. Şi anume, artistul columnei ne înfăţişază în scena XXVI, după împărţirea lui Cichorius [4]), pe culmea unui deal stâncos şi cu pante repezi o cetate de piatră, ale căreia elemente caracteristice sunt cele următoare:

1) In partea stângă, cum priveşti imaginea de pe columnă [5]), se vede un turn *(a)* mai înalt de cât restul cetăţii; forma turnului este dreptunghiulară, mai exact în colţuri, în ori-ce caz nu este rondă.

2) In partea opusă de turn este poarta de intrare *(b)*, prinsă între două columne ronde, (*cd*) care sprijinesc pe capătul de sus un prag greoiu de bârne.

3) Intre turn şi poartă se întinde un zid de piatră (*e*) cu galerie deasupra.

4) In apropiere de poartă se înalţă, paralel cu celelalte două columne ronde, o a treia (*f*) de asemeni rondă, care sprijineşte galeria zidului.

5) Poziţia cetăţii, faţă cu cele patru punte cardinale este cea următoare: în faţă, adică jos, avem linia nordului, sus sudul, la stânga răsăritul şi la dreapta apusul [6]). Aşa dar, turnul este cam la nordest pe când poarta la sudvest.

Aceste elemente caracteristice pe care le vedem în imaginea de pe co-

---

1). Neigobaur, *Dacien*, 1851, p, 203; C. Goos, *Chronik*, 4. 292; Dr. Biolz, *op. cit.* n. 509.
2). C. Goos, *Chronik*, p. 273.
3). Jul. Jung, *Contribuţiuni la istoria trecătorilor Transilvaniei*, în *Convorbiri literare*, XXVIII, pag. 347.
4). C. Cichorius, *Die Reliefs Traianssäule*, II, p. 129.
5). Vezi planşa VIII, fig. 1.
6). Se ştie că artistul a înfăţişat scenele sale privite din diferite punte: de la nord, de la sud, de la răsărit sau de la apus, după împrejurări; de aci, linia nordului este când sus, când jos, iar aceia a răsăritului când la stânga, când la dreapta, şi tot aşa şi cu celelalte punte cardinale.

lumnă, le regăsim şi la cetatea ruinată de pe culmea dealului, zis „După şanţ", de lângă Mehadia.

Elementele topografice care o deosebesc sunt:

1) Pe culmea unui deal foarte râpos, cuprins între rîul Valea-rea şi valea Ursească, se vede o cetate de piatră foarte dărâmată. Ea are o formă oblungă cu axa cea mare (aproape 50 m. lungime) îndreptată de la nordest spre sudvest pe când cea mică de abea atinge 7 m. lăţime[1]). La capătul din stânga, caşi pe columnă, se află un turn (*a*) exagonal, din care nu s'a mai păstrat întregi de cât două laturi şi câte o jumătate din laturile vecine din dreapta şi din stânga.

2) La celalt capăt, adică la sudvest, trebue să fi fost poartă; o deducem aceasta după panta muntelui, care pretutindeni ca un perete aproape drept, este de această parte, adică în *n*, ceva mai înclinată.

3) Intre turn şi poartă trebue să se fi aflat un zid de împrejmuire (*s—t*). Astă-zi nu se mai zăreşte bine pe suprafaţa solului de cât o mică parte împrejurul turnului, în *t—t*. De asemeni în spre apus merge în linie ceva cam încovoiată un zid (*s*), care pare să fi încins culmea dealului de la turn până în *r*, unde este un şanţ adânc. Un al doilea zid (*a'*), paralel cu cel dintâi, închide culmea dealului pe laturea de răsărit; din el s'a mai păstrat pe lângă partea din *a'* şi o mică rămăşiţă în *o*. Intre aceste două ziduri se zăreşte parcă un al treilea (*b*), care le tae perpendicular.

4) In apropiere de presupusa poartă se văd şi astă-zi două gropi adânci (*i* şi *l*) şi rotunde, căptuşite pe dinăuntru cu zid. După diametrul lor extern (4—5m.) ele par a fi urmele unor turnuri ronde, care serveau ori drept apărare la intrarea porţii, ori drept cule de aprovizionare.

5) In fine, după cum se vede în planul alăturat, orientarea cetăţii era, caşi a celei de pe columnă, turnul la nordest, poarta la sudvest, iar laturile, una îndreptată spre răsărit şi cealaltă spre apus.

Că între aceste ruini trebuesc să fie şi adause medievale, aceasta este firesc lucru, odată ce cetatea a jucat un rol aşa de mare în trecutul Banatului[2]). Insă, turnul, zidul de împrejmuire şi temeliile culelor din *i* şi din *l*, de lângă poartă, sunt hotărât romane, adică sunt zidite cu mortar roman[3]).

Dacă acum comparăm elementele deosebitoare, aflate la imaginea de pe columnă cu cele ale cetăţii din Mehadia, găsim asemenea următoarele punte: asemenea le este orientarea faţă de cele patru punte cardinale, asemenea le este turnul spre stânga, precum le este asemenea şi poarta spre dreapta. Asemenea le sunt cele trei cule rotunde la ruini, care ne lămuresc rostul acelor trei stâlpi rotunzi din imaginea columnei. Asemenea le este zidul care împreună turnul şi poarta. Intr'un cuvânt asemenea este raportul de orânduire ale tuturor amănuntelor topografice pe care artistul le a înfăţişat şi ruinile le inve-

1). Vezi planşa VIII fig. 2.

2) Cetatea Mehadiei, cunoscută în documente sub numele de Mihald, apare încă de pe la 1324, când a fost „cucerită de către Ioan, fiul banului Todor". Vezi, P. Drăgălina, *Din istoria Banat Severin*, vol. I, p. 35. P. Hunfalvy, *Az olàhok története*, I, p. 431.

3). Sigur este că turnul, după ocupaţiunea Daciei a fost reparat şi folosit de Romani. De aci rostul acestor cărămizi romane cu pecetea C.H.III.., care se găsesc printre ruini.

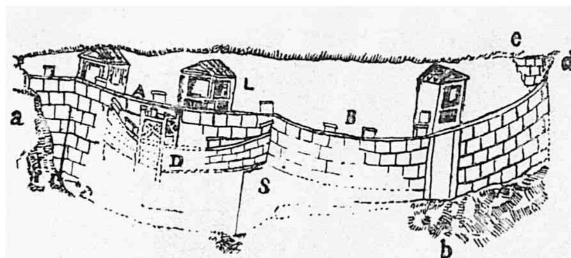

FIG. 1. PLANUL CETĂŢII COLŢEA PE COLUMNĂ.

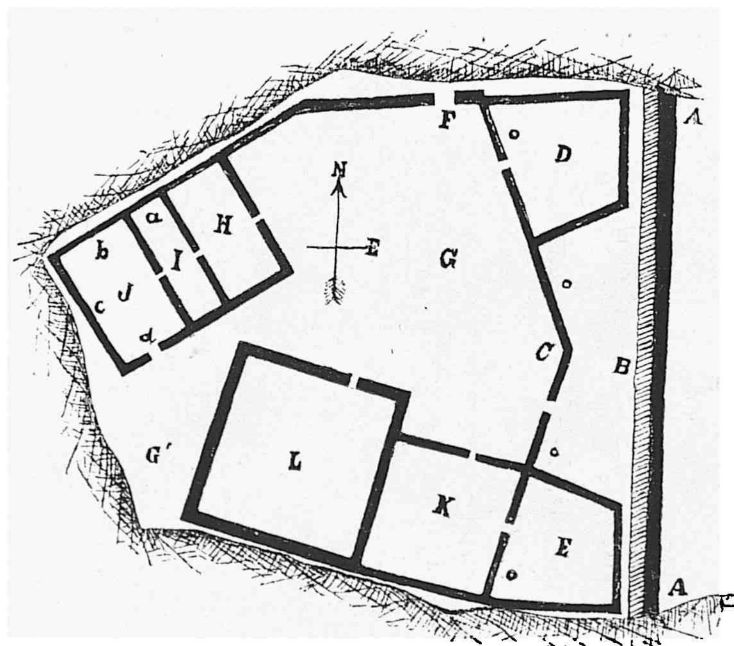

FIG. 2. PLANUL RUINILOR DE LA COLŢEA.

PL. X.

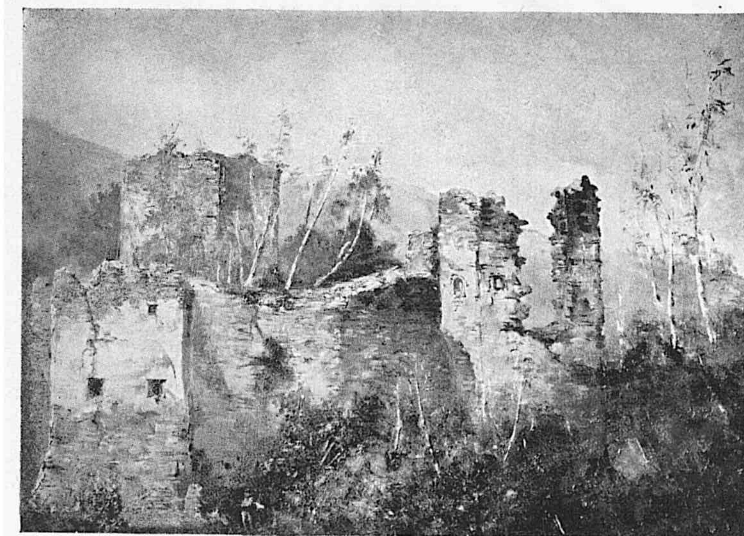
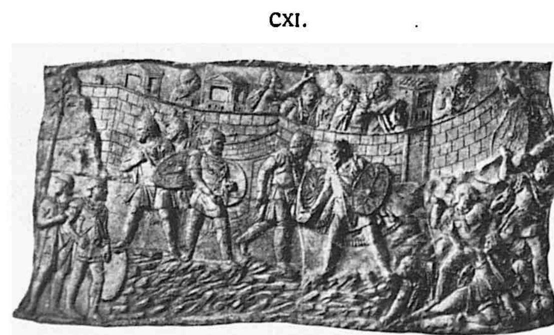

FIG. 1. RUINILE CETĂŢII COLŢEA.

CXI.

294. 295. 296. 297.

FIG. 2. CETATE DACĂ REPRESENTATĂ PE COLUMNĂ.

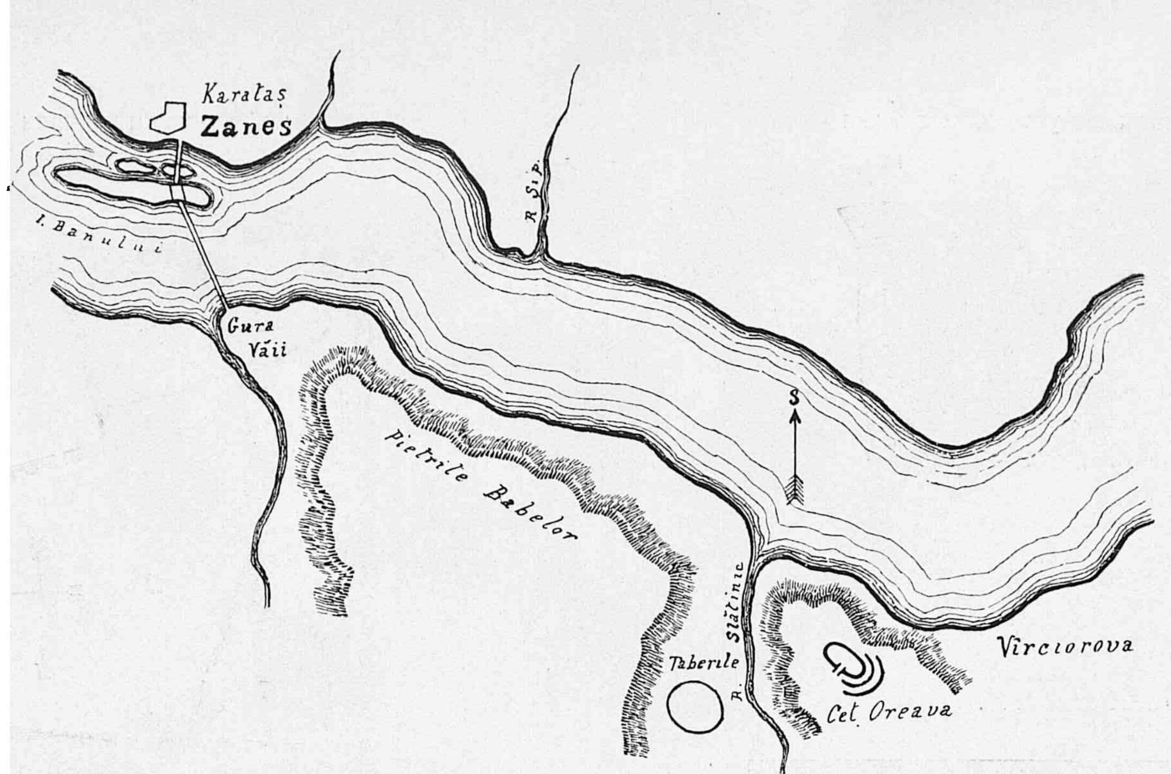

FIG. 1. VEDEREA DUNĂRII ÎNTRE GURA VĂII ȘI VÎRCIOROVA.

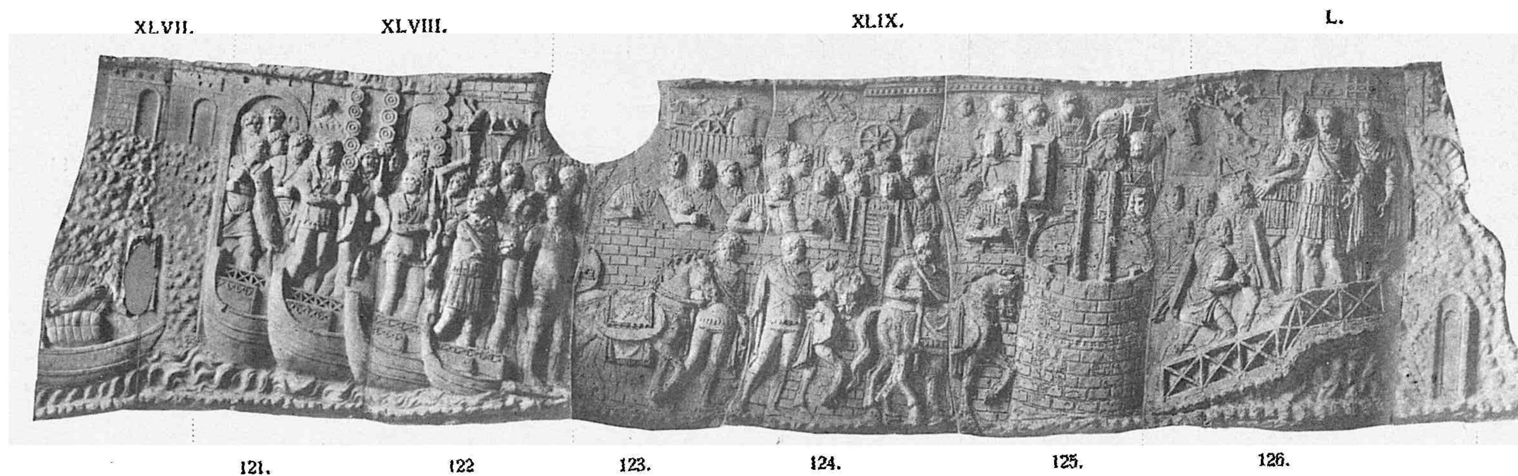

FIG. 2. ACEIAȘI VEDERE PE COLUMNĂ.

dează. Faţă cu aceste asemănări, nu este oare firesc să tragem încheierea: cetatea din Mehadia nu este alta de cât cea înfăţişată pe columnă în scena XXVI.

Un alt exemplu şi mai convingător ni-l dă imaginea cetăţii înfăţişată pe columna traiană în scena CXI. Prin formă şi întocmire cetatea aceasta este foarte caracteristică. Cichorius şi Petersen o ţin drept imaginea Sarmizegetusei ; în realitate însă ea ne desfăşură vederea cetăţuii din Colţea, în apropiere de Grădişte, comună românească aşezată pe ruinile vechii capitale a regatului dac [1]).

Fără a intra în amănunte, este de ajuns să spunem deocamdată, că mersul armatelor romane, în al doilea război dacic, se îndreaptă, ca şi în primul rezboi (a treia campanie), de la Drobetae prin Bumbeşti, Râmnic, pasul Turnu roşu şi valea Streiului, la Sarmizegetusa. Inainte de a ajunge aici, nevoite au fost armatele romane să ia cetatea Colţii, pe care Dacii au părăsit-o, după cum arată columna, fără luptă.

Imaginea acestei cetăţi pe care noi o reproducem în alăturata similigravură [2]), conţine o sumă de elemente aşa de pregnante şi izbitoare, în cât nici odată nu poate fi confundată cu o altă cetate reprodusă pe columnă. Pentru uşurarea înţelegerii noastre vom lăsa deoparte toate figurile de Daci şi Romani, care împlinesc spaţiul şi însufleţesc tabloul. Asupra acestora vom stărui cu deamănuntul în comentariile asupra scenei CXI de pe columnă.

Elementele caracteristice înfăţişate de către artist în această scenă sunt următoarele:

1) Cetatea este înfăţişată văzută din răsărit, adică jos este linia răsăritului şi sus a apusului; la stânga se află linia sudului şi la dreapta nordul.

2) Artistul columnei ne arată trei laturi din cetate şi anume [3]): a) laturea din faţă, care se întinde din dreptul copacului din stânga *(a)* şi până la poarta deschisă din dreapta cu turnul de deasupra *(b)*. Avem aici după orientarea noastră imaginea laturii de răsărit. b) Laturea de nord care cuprinde partea de zid încovoiat de la poarta deschisă *(b)* şi până în colţul din fund şi dreapta *(d)*. c) In fine, laturea de apus, din care nu se vede de cât un crâmpei neînsemnat *(d e)*.

Aceste două din urmă laturi (de nord şi de apus) sunt nişte simple linii. Nu tot astfel putem spune şi despre laturea din faţă *(a—b)*. Aceasta este foarte complicată şi merită să ne oprim ceva mai mult asupra-i.

3) Laturea din faţă se compune din două ziduri A—B, care după sistemul convenţional adoptat de artist, formează în S un unghiu cu vârful în afară.

4) Inaintea porţiunei din stânga a zidului A se vede un alt zid semirond cu o poartă în D şi cu turn cu ceardac de lemn deasupra.

5) In colţul din stânga a aceleiaşi părţi din zidul A se înalţă un turn cu fronton triunghiular, acoperiş plecat şi cu câte o fereastră largă pe cele două laturi vizibile.

---

1). Asupra acestei cetăţi vezi studiul nostru intitulat *„Cetatea Sarmizegetusei"*, Iaşi, 1906, p. 30.

2). Vezi planşa IX, fig. 2,

3). Vezi imaginea cetăţii după Petersen vol. II, fig. II, pl. 1, reprodusă de noi în planşa X, fig. 1,

6) Deasupra porţii deschise din *b*, se vede un al doilea turn de lemn cu fronton, cu acoperiş plecat şi ferestre, largă în etajul de sus, strîmte în cel de jos.

7) Intre aceste două turnuri, care par de aceiaşi mărime, se află în L un al treilea turn şi mai mare; şi el are două etaje cu ferestre mari în cel de sus, mici în cel de jos.

8) Artistul, înfăţişându-ne poarta din D cu ceardacul ei de lemn, a vroit prin aceasta să arate că cetatea însăşi este o clădire dacă; căci aceasta înseamnă ceardacul de lemn în limbagiul convenţional al artistului. De altminteri, faptul că cetatea este apărată de Daci este un semn neîndoios despre originea ei dacă.

Ei bine, cetatea dacă, înfăţişată de către artistul columnei în scena CXI, s'a păstrat minunat de bine: ea nu este de cât cunoscuta cetate a Colţii din preajma Sarmizegetusei. Reproducem imaginea acestei cetăţi, scoasă după un tablou pictat de talentatul pictor C. I. Stefănescu, profesor la liceul din Bârlad, pe planşa IX, fig. 1.

1) Vederea cetăţii Colţea este luată, caşi pe columnă, din spre răsărit; aşa dar, jos avem linia răsăritului, sus apusul, în stânga e sudul şi în dreapta nordul.

Dar cetatea, după cum se poate vedea din alăturatul plan[1]), are următoarea întocmire:

2) Laturea din faţă, care este laturea de răsărit, are o înfăţişare foarte complicată. Ea se compune, caşi laturea de răsărit a cetăţii de pe columnă, din două ziduri *o—o—o*, de aceiaşi lungime, care se tae în unghiu pieziş în punctul *C*.

3) Inaintea acestui zid pe din afară avem un alt zid de piatră B, din care însă n'au mai rămas de cât urme slabe pe suprafaţa pământului. Inaintea acestui zid era un şanţ adânc A, care s'a astupat în parte. Zidul B trebue să fi avut o poartă, care corespundea cu poarta N din zidul *o—o—o*. Altminteri ce rost ar fi avut această din urmă poartă? Cum vedem dar, întocmirea laturii de răsărit a cetăţii Colţea corespunde cu întocmirea cetăţii de pe columnă aproape punct cu punct.

4) In colţul din stânga a zidului *o—o—o* se înalţă, caşi pe columnă, un turn (E) de formă cam trapezoidală.

5) Un al doilea turn, de aceiaşi formă, se vede şi în colţul din dreapta a aceleiaşi laturi (în D). Ambele turnuri sunt cu mai multe etaje, cu ferestre largi sus, înguste jos; acestea din urmă sunt simple meterezuri; şi în această privinţă asemănările cu columna sunt foarte mari.

6) Intre aceste două turnuri, pentru cel ce ar privi cetatea din spre răsărit, se vede, pe deasupra zidului *o—o—o*, partea de deasupra a unui al treilea turn (L), cu mult mai mare de cât celelale două din stânga şi din dreapta, precum se vede şi în imaginea de pe columnă. Acest turn de formă aproape pătrată are ferestre largi boltite sus şi ferestrui-metereze mai jos.

---

1). Vezi pl. X fig, 2. Planul acesta a fost ridicat de către inginerul P. Polonik, care a studiat cu deamănuntul aceste ruini.

7) Poarta de intrare la cetatea Colţii este la dreapta turnului D din colţul nordest, pe laturea nordică, întocmai precum o arată şi artistul columnei în *b*, fig. 1, pl. X.

8) Laturea de nord a cetăţii are o formă aproape asemenea cu aceia a laturii de răsărit, adică este alcătuită din două ziduri, care se tae însă pe un unghiu cu mult mai pieziş. Din această pricină are mai mult înfăţişarea unui zid încovoiat.

9) Laturea de apus este formată din peretele de zid al celei de a treia cameră (J) clădită în partea de apus a laturii nordice. Restul laturii de vest până la turnul cel mare (L) a remas liber; în această parte panta muntelui era ca un perete drept; deci nu mai era nevoe de zid. Această întocmire ne lămureşte foarte bine de ce artistul columnei nu a reprezentat în imaginea cetăţii sale, de cât numai un simplu crâmpei *(d—e)* din laturea de apus: pentru că zidul înceta cu totul în această parte.

10) In fine, judecând după mortarul cu care sunt închegate pietrile, cetatea Colţii intră în categoria zidirilor noastre, adică este zidită cu mortar roman. Totuşi cărămizile pe care le vedem din loc în loc în zid, sau la bolţile de deasupra ferestrelor, nu sunt, după mărime şi grosime, cu desăvârşire romane: sunt mai mici. Pe de altă parte posiţia cetăţii pe culmea unui munte râpos şi întocmirea ei internă, ne arată că aici avem de a face cu o cetate dacă şi nu romană.

Rezumând elementele comune, pe care le găsim la cetatea representată pe columnă în scena CXI şi cea reală din Colţea avem:

Laturile lor de răsărit sunt identic formate din două ziduri, care se tae în unghiu; la capătul lor au câte un turn cu mai multe etaje; între ele şi mai îndărăt în curte se înalţă un al treilea turn mai mare; poarta de intrare se află lângă turnul din dreapta, la tăerea laturii de răsărit cu cea de nord; în faţa laturii de est se află un alt zid, care pe columnă cuprinde numai o porţiune, pe când în realitate se întinde de la un capăt la celalt al zidului de împrejmuire; zidul laturii de nord este încovoiat, acel al laturii de apus însă merge în linie dreaptă şi e foarte scurt.

E întrebarea, poate fi o asemănare mai desăvârşită între două cetăţi, precum este cea dintre imaginea reprodusă pe columnă şi cea reală de la Colţea? De sigur că nu. Deosebiri dacă sunt, acestea se lămuresc prin felul cum artistul şi-a întocmit schiţele sale; mai ales se explică prin elementele convenţionale pe care artistul a trebuit să le introducă în imaginile sale. Aşa, de pildă, pe columnă cele două jumătăţi ale laturii de răsărit (A şi B) sunt sculptate în linii curbe, pe când în realitate sunt linii drepte. Putea oare artistul să procedeze altfel? Putea el să înfăţişeze altfel acel unghiu pe care-l fac cele două jumătăţi de zid ale laturii de răsărit, de cât întocmindu-le în linie curbă? De asemeni, poarta de pe laturea de nord a cetăţii Colţea este dincolo de turnul din colţul de nordest; pe columnă este chiar sub turn. Putea oare artistul să înfăţişeze în acelaş timp şi turnul şi poarta dindărătul lui, când el privea cetatea din răsărit? De sigur că nu. El a înfăţişat-o totuşi, aşa precum a fă-

cut-o, pentru mai multă claritate. Aşa dar, cetatea reprezentată pe columnă în scena CXI este imaginea cetăţii reale din Colţea. Cea de pe columnă fiind o cetate dacă, urmează neapărat că şi cea reală este tot de acelaş fel.

Aceste două exemple le credem în deajuns de hotărâtoare ca să pue în lumină ideea, că ruinele de cetăţi, care alcătuesc grupa noastră, nu sunt şi nu pot să fie de cât rămăşiţele cetăţilor dace înălţate din porunca regelui Decebal şi pe care columna traiană le înfăţişază din loc în loc în drumul de invazie al armatelor romane, Exemple de asemenea fel de altminteri s'ar putea înmulţi [1]), dar ne oprim aci.

Să ne rezumăm.

Aruncând o privire generală asupra întregii desfăşurări de idei de până aici, constatăm următoarele:

Există pe pământul Daciei o sumă de cetăţi de piatră, zidite ades pe piscuri de munte, mai rar în văi, mai în totdeauna însă în punte strategice însemnate, cetăţi care prin întocmirea planului şi prin alcătuirea materialului, formează o grupă foarte bine hotărâtă. Aceste cetăţi, unele de mărimi impunătoare, altele mai mărunte, cu toată aparenta lor risipire, au fost zidite după un plan bine chibzuit, a căruia ţintă era: să împiedice intrarea văilor, care duc în Ardeal, unui duşman pornit sau din câmpia Ungariei pe la Mureş, sau din şesurile Munteniei, Olteniei şi Banatului. Mai mult încă, aceste zidiri de piatră, care formau un lanţ de jur împrejurul câmpiei Haţegului, aveau menirea să apere vestita cetate a Sarmizegetusei contra ori cărui atac venit de la Dunăre.

Se înţelege de la sine, că faţă de această grupă unitară de cetăţi, cugetul învăţatului şi-a pus întrebarea, cine le-a zidit şi prin urmare, din ce vreme sunt?

Respunsul n'au întârziat să-l dea învăţaţii saşi. Fie dintr'un simţimânt de iubire de neam, fie chiar dintr'o convingere adâncă, ei au crezut că „toate aceste clădiri uriaşe nu au putut fi ridicate de cât de braţe germane". Argumentul lor de căpetenie se întemeiază pe spusele diplomelor remase de la regii maghiari. Dar am văzut că această idee stă în contrazicere cu faptul, că cetăţile grupei noastre nu se află respândite numai pe teritoriul unde s'a aşezat şi trăit elementul sas; din contra, foarte multe zidiri, şi încă din cele mai caracteristice, se găsesc pe un pământ unde nici odată, pe cât istoria ne spune şi amintirea o povesteşte, poporul sas nici n'a luptat, nici n'a vieţuit.

1). Iată cetăţile dace care sunt înfăţişate pe columnă şi ale căror ruini au un plan şi o formă întocmai cu acele schiţate de artist pe reliefele sale:

Cetatea din Bogşa română, pe columnă scena XVIII, constă dintr'un turn şi ziduri de împrejmuire pătrate. Este vechea Bersovia. Cetatea din grădina Sevorinului,—scena XXIX, —de sigur vechea Drobetae. Cetatea din Oreava, scena L pe columnă, e alcătuită dintr'un simplu zid oval de împrejmuire. Cetatea din Grădeţ,—scena LI,—are forma ovală cu două turnuri interioare. „Turnul lui Doancă"—scena LVIII sus—un zid oval cu un turn pătrat înăuntru. „Turnul spart", lângă Boiţa (pasul Turnu roşu) este întocmai cu cele patru turnuri ronde înfăţişate în scena LXII. Cetatea din Landskrone este clădirea de pe columnă din scena LXIII sus. Turnul rond din Crivadia, scena LXVI pe columnă. Cetatea din Mălăeşti, înfăţişată pe columnă în scena LXXIII, 172. Cetatea din Selea, în scena LXXVI. Cetatea din Sâsciori, în scena CVIII. Cetatea din Gădinţi, lîngă Roman, în scena CLI. Cetatea Neamţu în scena CL. S'ar mai putea adăoga aici şi alte cetăţi, care deşi nu sunt înfăţişate pe columnă, nu sunt totuşi mai puţin dace.

Şi afară de aceasta, însăşi întocmirea technică a acestor ruini, ne spune lămurit că ele sunt datorite unui popor care a cunoscut foarte bine felul de clădire roman.

Dar atunci sunt zidiri romane, au pretins alţi învăţaţi? Nici aceasta. Pentru că planul unitar, după care cetăţile noastre au fost întocmite şi mai cu seamă faptul că ele aveau de scop să apere câmpia Haţegului contra unei năvăliri pornite de la Dunăre, tocmai din spre partea unde erau cele mai bogate provincii din răsăritul imperiului roman, se opune cu totul la această origine. Nu intra în sistemul roman să-şi împrejmuiască provinciile cu cetăţi de apărare contra altor provincii liniştite şi înfloritoare din imperiu, precum erau faţă de Dacia cele două Moesii. Aşa dar, nici această idee nu lămureşte problema noastră.

Tradiţia însă păstrată în inima poporului nostru, are o vedere mai luminoasă asupra cestiunii: cetăţile au fost zidite de Daci, sau, fiind-că popoarele obişnuesc în totdeauna să lege faptele mărețe ale trecutului de anume persoane, cetăţile au fost zidite, pretinde tradiţia, de Decebal. Această idee, care părea ciudată la început, mai ales din pricina ideilor greşite, pe care le avem astă-zi asupra culturii poporului dac, încetul cu încetul se înfiripa şi căpăta fiinţă, cu cât descoperirile archeologice se înmulţeau şi cercetările istorice erau mai serioase. Am văzut în paginile trecute, cum un Neigebaur, un Goos, un Torma sau un Jung, oameni de ştiinţă, severi faţă chiar de părerile cele mai bine întemeiate, au trebuit să se închine în faţa realităţii şi să recunoască neîndoioasa origine dacă pentru unele măcar din cetăţile grupei noastre.

Aici am găsit noi problema; iar alăturările cu columna ne au dat adevărata ei deslegare. Anume, am constatat că o parte din aceste cetăţi se află înfăţişate ca zidiri dace pe reliefele columnei. Această constatare am probat-o prin cîte-va exemple, prin cetăţile din Mehadia şi din Colţea, a cărora formă curioasă am descoperit-o între imaginele de pe columnă.

Cu această alăturare adevărul originei dace a clădirilor studiate ese definitiv întărit.

Dar odată *dacismul* acestor clădiri dovedit, se înţelege de la sine, că şi toate celelalte amănunte, asupra cărora cugetul nostru în hipotesa unei origini romane nu putea găsi o lămurire îndestulătoare, capătă o lumină neaşteptată. In adevăr, clădirile sunt zidite după felul roman, pentru că acei ce le-au înălţat sunt maeştri romani, care, după învoiala dintre Domiţian şi regele Dacilor, au trebuit să le ridice în diferitele ţinuturi ale ţării. Aşa capătă înţeles potrivirile de formă cu clădirile romane asemănătoare, aşa technica zidirii pietrelor legate cu mortarul caracteristic roman. Aşa se lămureşte şi posiţia lor pe culmile munţilor sau plaiurilor înalte; aşa rânduirea lor în lungul văilor, care pornind de la Dunăre, duc, fie de la apus, fie de la sud, atât din pusta largă a Ungariei, cât şi din câmpiile întinse ale Munteniei, spre munţii Ardealului, acolo unde era inima şi sufletul de împotrivire şi de viaţă a poporului dac. Numai în hipoteza unei origini dace capătă rost repartizarea aceasta a cetăţilor pe un teritoriu aşa de întins; precum se lămureşte vădita concepţie unitară

care le leagă laolaltă; tot ea lămureşte în fine, de ce aceste cetăţi se află ridicate cu atâta risipă aproape de jur împrejurul câmpiei Haţegului, căci aici era capitala regatului, faimoasa Sarmizegetusă, a căreia neatârnare era în acelaş timp simbolul unităţii şi neatârnării neamului dac.

Fireşte, această hipoteză şterge deodată atâtea pagini glorioase pe care patriotismul sasului le scrisese în cartea poporului german din Ardeal; fireşte, hipoteza aceasta risipeşte deodată nimbul de strălucire, cu care legenda încununase pe unii voivozi ai neamului nostru; fireşte, tot această hipotesă înlătură deodată atâtea greşeli de înţelegere a trecutului, pe care lenea le lăsase să se răspândească în ştiinţă; dar, este întrebarea, adevărul nu-i oare mai luminos şi mai atrăgător de cât ori ce poveste încântătoare? Nu-i oare scris ca la raza soarelui să pălească lumina poetică a lunii?

CAPITOLUL III

ROMANII TREC DUNAREA PE PODUL

de la

CARATAŞ

RESUMAT. Descrierea primei grupe, care cuprinde scenele I, II, III şi IV. Elementele topografice pentru localizarea scenelor; a) malul înfăţişat este cel roman; b) la dreapta scenei avem susul fluviului, adică apusul; c) scena are orientarea următoare: jos nordul, sus sudul, la stânga răsăritul şi la dreapta apusul: d) malul roman este şes în stânga, înalt şi râpos spre dreapta; e) cetatea din stânga podului şi adaosele de clădiri vecine: forma laturei sale nordice. Cetatea din sc. XLVIII adaogă şi ca elemente topografice nouă. Capătul podului de vase din spre România. Cetatea localizată la Carataş în Serbia. Corespondenţă între imaginea cetăţii de pe columnă (sc. IV şi XLVIII) şi ruinile din Carataş. Locul din Carataş minunat pentru clădirea unei punţi peste Dunăre. Scena XLIX şi ţinutul de la Gura Văii. Scena L localizată la Oreava, lângă Vârciorova. Cetatea din Carataş este Zanes al lui Procop. Cetăţile din sc. II, 8 şi 9 sunt cetăţile Cladova şi Clăduşniţa.

Grupa aceasta este clar despărţită de cea următoare prin podul de vase din scena IV (din 12—15)[1]. Avem pe planul din faţă imaginea unui fluviu larg. Artistul însă nu ne-a înfăţişat de cât un singur mal, cel din fund, care, şes spre stânga, devine tot mai deluros spre dreapta. Pe acest mal se arată din loc în loc nişte turnuri de piatră, cu acoperişul înalt, cu poartă spre apă şi gard de uluci împrejur. Unele şi anume cele trei din urmă (în 4, 5 şi 6) au două etaje, dintre care cel de sus pe lângă o mică portiţă mai are şi un cerdac de lemn de jur împrejur şi o faclă aprinsă aninată în dreptul portiţii. Cichorius a văzut cu drept cuvânt în aceste turnuri imaginea aşa numitelor *burgi* şi *praesidia* de la hotarele imperiului roman.

1). Pentru mai uşoară înţelegere am adoptat tot împărţirea în scene făcută de Cihcorius.

Mai interesante sunt clădirile din spre dreapta[1]: una în 7, imaginea unei stațiuni militare romană, cu val cu palisadă împrejmuită, și unde stau ancorate două caice încărcate cu bagaje și cu provizii; și alta în 9 cu clădiri de piatră în interior. In 10, malul este stâncos și abrupt; el poartă de asemeni clădiri de piatră: cea din 11 are arcade în etajul de jos și ferestre largi în cel de sus îndărătul ei apar vârfurile a doi plopi înalți. In fine, acolo unde malul este mai înalt, pe sprinceana râpei (în 12) se vede o cetate, cu ziduri de piatră întărită, cu creneluri deasupra, cu mai multe porți pe laturi și cu o sumă de clădiri înăuntru. Sub mal răsare cu bustul din apă chipul bătrânului Danubius, care privește la șirurile de legionari romani ce trec peste podul de vase.

Se poate oare determina poziția geografică unde s'a zidit podul de vase, peste care s'a făcut trecerea armatelor romane? Ca să respundem la această întrebare, se cere să cunoaștem elementele topografice indicate de artist.

Mai întâi fluviul, în preajma căruia se petrece acțiunea în grupa noastră, nu poate fi de cât Dunărea; aceasta au susținut-o mai toți comentatorii. Apoi se știe, că ținta obișnuită a romanului a fost în totdeauna să lovească pe dușman în inimă, adică, în capitala sa. Iar capitala regatului dac era Sarmizegetusa, către care duceau, precum spune Iornandes[2], două drumuri „unum per Bontas (adică Pontes), alterum per Tapas (adică Tapae). Drumul pe la Pontes trecea pe valea Topolniței, apoi pe sub Poalele Carpaților pe la Bumbești, Vâlcea, și de aci pe valea Oltului în sus, intra în Ardeal pe la pasul Turnul roșu. Celalt pornea de la Lederata (Ram) lângă Dunăre, o lua dealungul râului Carașu, apoi pe valea Timișului și Bistrei, detea în pasul Bucova, care e chiar lângă Sarmizegetusa.

Așa dar, puntele de trecere aveau să fie pe la Lederata și pe la Pontes.

Artistul însă ne dă elemente topografice și mai precise, care ne pot minunat de bine călăuzi[3].

a) Malul, care se vede înfățișat în grupa noastră, este de sigur cel roman, căci ar fi absurd să credem, că Romanii, ca să atace pe Daci, trec de pe malul nordic al Dunării spre cel sudic, al Moesiei, fie superioară, fie inferioară.

b) Fluviul, dacă privim cu luare aminte amănuntele indicate de artist, își rostogolește apele sale de la dreapta spre stânga. Deducerea este firească! fără excepție cârma năvilor,—atât celor din lungul malurilor, cât și celor care susțin podul,—este spre stânga. Iar din experiență se știe, că năvile ancorate sunt în totdeauna întoarse cu pieptul contra apei și cârma la vale. Deci, la dreapta este susul, iar la stânga josul apei.

c) Dunărea în tot lungul ei de la Viminacium și până la Durostorum are, cu neînsemnate abateri, direcția de la apus la răsărit. Pe columnă aceasta înseamnă, că la dreapta este linia apusului și la stânga aceia a răsăritului, fiind-că

1). Vezi pl. II, fig. 2.
2). Iornandes, *Getica* XII, 74
3). Vezi pl. II, fig. 2.

de la dreapta spre stânga, am spus, se îndreaptă curentul apei. Sus fiind malul roman, adică sudul, urmează neapărat, că jos în primul plan, trebue să fie malul nordic. Aşa dar, cadrul orientării pentru întreaga noastră grupă este hotărât: jos nordul, sus sudul, la stânga răsăritul şi la dreapta apusul.

d). Malul roman, aşa cum l'a schiţat artistul columnei în grupa noastră, merge înălţându-se mereu de la stânga (în 7 scena II), unde este şes, spre dreapta, unde din 10 şi până în 12 ajunge stâncos, înalt şi drept ca un perete. Cu alte cuvinte, malul fluviului şes la stânga (răsărit) devine râpos la dreapta (apus).

Cu orientarea şi întocmirea solului de pe columnă n'ar corespunde de cât porţiunea Dunării de la Pontes la deal până la Vârciorova. Unde anume, ne o spune imaginea cetăţii înfăţişată pe culmea dealului din 11 până la 12, scena III.

Cetatea este caracterizată printr'o sumă de amănunte, care-i dau o înfăţişare aparte între toate celelalte cetăţi de pe columnă. Anume, are ziduri puternice cu creneluri de asupra; are mai multe porţi şi mai cu seamă o sumă de clădiri interioare, care-i dau înfăţişarea unei cetăţi vechi şi nu a unui lagăr, zidit în vederea apărării podului de vase. In special, laturea din spre fluviu, adică laturea nordică, are o formă ciudată: este încovoiată, în ori-ce caz, formată din două ziduri *s—s—s* care se tae în unghiu. Fie-care zid, are câte o poartă: cel din dreapta *(a)* la mijloc, cel din stânga *(b)* la capăt, acolo unde se tae cu laturea de răsărit *(e)* din care se vede foarte puţin. Această a doua poartă *(b)*, aşezată în mod neobişnuit la colţ, când la cetăţile romane mai în totdeauna este la mijloc, se află ceva mai jos ca nivel de cât cea din *a*. Un drum scoboară pe pantă, către ţărmul fluviului, unde se întâlneşte cu un altul care vine din spre stânga de la clădirea cu arcade jos şi ferestre sus [1]). Poarta boltită din dreapta, pe sub care trec soldaţii legionari, deşi nu ţine de cetate [2]) totuşi ne adaogă şi ea un element topografic preţios.

Acest lucru reese mai cu seamă din alăturările cu cetatea din scena XLVIII. 121—122, care [3]), după arătările lui Cichorius, este identică cu cea din scena noastră (sc. III, în 12). In adevăr, şi aici şi dincolo malul Dunării este stâncos şi abrupt. Şi aici şi dincolo zidul din faţă încovoiat, cu două porţi boltite şi cu creneluri de asupra; şi aici şi dincolo, o poartă mare boltită pe sub care trec legionari romani. Podul de vase în fine şi aici ca şi dincolo, este clădit de aceiaşi parte a cetăţii, care stă zidită pe culmea malului dunărean.

Deosebiri sunt, dar numai în amănunte. Mai întâi, poarta cea mare boltită, care în scena IV părea că ţine de cetate [4]), în XLVIII este vădit despărţită: unul din uşorii ei,—cel din stânga,—se coboară până la malul apei. Aşa dar, cetatea din deal şi poarta boltită de la capătul podului nu sunt la acelaş nivel; din această pricină, se impune să admitem că din culmea malului, unde se află

---

1). A. von Domaszewski o ţine drept un quadrivium.
2). Acest lucru se va vedea mai departe.
3). Vezi pl. XI, fig. 2.
4). Petersen, *Trajans dakische Kriege,* I, p. 15, susţine chiar această părere.

cetatea şi până lângă fluviu, unde se vede puntea de vase, trebue să fie pe undeva o pantă lină, pe care să scoboare soldaţii.

Apoi, însăşi cetatea, cu toate că mai sumar înfăţişată acum în scena XLVIII, cuprinde noi adaose: spre dreapta, sus în 122, se află un zid cu o poartă, —este a patra poartă aceasta,—la capătul său spre stânga. Intre această poartă şi cea de la capătul podului de vase s'a adăogat o întărire de uluci (palisadă), care merge vădit paralel cu malul apei.

In scurt, iată elementele topografice pe care le indică artistul la cetatea sa, în ambele scene (IV şi XLVIII): a) cetatea este veche şi nu un lagăr de curând zidit; ea este pusă pe un podiş stâncos şi abrupt al Dunării; acest podiş, după cum arată cei 2 plopi din scena III, se întinde departe îndărăt; b) laturea de nord a cetăţii, cea din spre apă, este încovoiată, în ori-ce caz, de formă neregulată; c) laturea aceasta are două porţi, dintre care una, cea din răsărit, ceva mai jos ca nivel; d) de aici porneşte un drum dealungul malului fluviului; e) spre dreapta malul râpos cade deodată; f) legătura dintre cetate şi malul apei se face ceva mai spre dreapta, adică mai spre apus; g) calea aceasta porneşte dintr'o poartă de sus şi se îndreaptă spre pod, apărată cu un fel de întărire de palisadă, care merge paralel cu fluviul şi perpendiculară pe axa podului de vase.

Dar artistul a avut grije, nu numai să ne schiţeze forma ciudată a acestei cetăţi, din scena XLVIII, dar în acelaş timp să ne-o arăte în legătură cu împrejurimile şi în special cu malul nordic (dacic) al Dunării.

In adevăr, scenele XLIX şi L ne adaogă următoarele elemente topografice; h) malul dac, unde se sprijină capătul podului de vase, este şes; i) pe acest şes, Romanii, ca să apere capătul podului de ori şi ce atac din partea duşmanului, au tras trei ziduri paralele, dintre care două, cele din margine, sunt de piatră, iar cel de la mijloc, după sistemul convenţional ales de artistul columnei, de pământ întărit cu palisadă; j) acest şes, pare a fi îngust şi se îndreaptă, faţă de cetatea romană de pe malul sudic al Dunării, în direcţia de la sudest spre nordvest. Artistul a păstrat aici în scena XLVIII şi XLIX aceiaşi orientare ca şi cea din scena III şi IV a grupei noastre; k) zidul din primul plan,—prin faţa căruia trece cavaleria auxiliară, dintre 123—125,—se sprijineşte de o cetate rondă cu un cort militar în interior; l) în fine, la capătul acestor trei valuri, printre care se strecoară încet loricaţii legionari şi trenul, pe un pisc de munte de formă „piramidală“ se vede o cetate. Cetatea (în scena L, 126—127) după cunoscutul element convenţional, ceardacul de lemn dimprejurul turnurilor, este de origine dacă şi a fost părăsită de apărătorii ei. In faţă are o poartă, iar spre dreapta un drum în zigzag, apărat din loc în loc cu gropi de lup de formă romboidală (Wolfgruben); drumul dă într'o poartă boltită pe la poalele căreia curge un pârâiaş.

Acestea sunt elementele topografice. Unde se cuvine să localizăm scena noastră (cu cetatea din 11—12) şi printr'însa scenele XLVIII—L?

La Pontes nu poate fi, pentru că atât ţărmul românesc din preajma Severinului, cât şi cel sârbesc din faţă,—unde se localizează Pontes,—sunt joase

şi şese. Nici pe malul nostru, cu atât mai puţin pe malul sârbesc din faţa Sèverinului, nu se găsesc acele elemente topografice indicate de artist. Cichorius, căutând să precizeze locul, unde a fost clădită puntea pe vase, bănueşte că punctul de trecere n'a putut fi prea departe de Porţile de fier, fiind-că „mal râpos şi înalt al Dunării pe partea sârbească nu se vede nicăeri de la Cladova spre răsărit“ [1]).

Mal abrupt, stâncos şi înalt pe dreapta fluviului, cu un şes larg îndărătul lui, nu găsim de la Porţile de fier la vale de cât în două puncte, la Şip şi la Carataş [2]). La Şip sunt faimoasele vârtejuri ale Porţilor de fier; peste asemeni urgie însă nimeni n'ar fi îndrăznit să clădească o punte [3]).

Cu totul altfel stă lucrul la Carataş. Aici malurile fluviului sunt înalte, stâncoase şi parcă retezate cu barda de apele Dunării, care, scăpată din vârtejurile Porţilor de fier, izbeşte drept în malul sârbesc de la Carataş. Pe sprinceana acestui mal, de unde vederea se întinde departe spre apus, până la Vârciorova, iar spre răsărit până dincolo de Severin, şi îndărătul ostrovului Banul, se află şi astă-zi ruinile unei cetăţi romane a căror întocmire şi formă corespund până în cele mai mici amănunte cu arătările columnei, privitoare la cetatea de lângă podul de vase din 12. Aici, la Carataş, susţinem noi că s'a clădit puntea de vase peste care a trecut armata romană de răsărit.

In adevăr, lagărul, numit de către locuitorii români de acolo, „cetatea din Carataş“, şi care „poate fi socotit, după Kanitz, printre clădirile cele mai însemnate ale limesului danubian din Moesia“, are forma unui paralelogram, dintre care laturile de nord, din spre fluviu şi de răsărit sunt neregulate. (Vezi figura de la pag. 66). Lungimea castrului este de 172 m., iar lăţimea de la răsărit la apus numai de 100 m. Zidul de piatră gros de doi metri şi mai bine avea odinioară o înălţime deasupra solului de aproape 3 m.; astăzi abea mai apare ici şi colo. Un şanţ larg de 10 m. şi adânc de 5—6 m. înconjură cetatea de trei părţi; în spre Dunăre şanţul lipseşte. Şapte turnuri, câte unul la fie-care colţ şi la mijlocul laturilor de nord, sud şi apus, sprijină zidul de împrejmuire; turnurile de pe laturi par a fi ronde, pe când cele din colţuri sunt pătrate. Laturea de răsărit a lagărului are o ciudată formă şi întocmire: „la mijloc zidul ei alcătueşte un unghiu, de unde apoi pornesc spre nordest două ziduri aproape paralele, care închid între ele un gang“ [4]); aceste ziduri se încheie la turnul cel pătrat din colţul nordest, care din pricina solului este la un nivel mai jos de cât laturea încovoiată de nord. De la acest turn pătrat scoboară spre malul apei pe o pantă foarte lină un drum roman, care dă în-

---

1). C. Cichorius, *op. cit*, vol. II, scena IV.

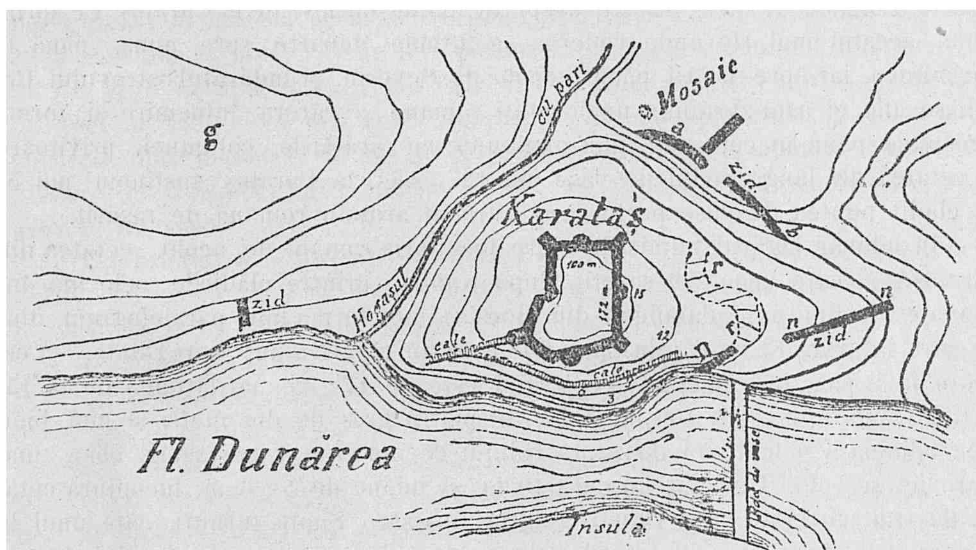
2). «De la Vârciorova şi până la Schelea Cladovei, la nordvest de Severin, valea Dunării este formată de munţi înalţi care vin prin bazele lor până în marginea apei». Căpitan Filip, *Geogr. militară a Olteniei*, Bucureşti, p. 59.

3). «Cursul fluviului aici este repede, iar când apele vin mari, chiar vertiginos; albia sa este când un abis, când un sorb, când o cingătoare de stânci ascuţite, care-i dispută trecerea în toată lărgimea lui». Col. Drăghiceanu, *Note asupra principalelor puncte pe Dunăre*, 1880, p. 51.

4). Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, p. 49.

tr'un al doilea îndreptat de alungul fluviului pe sub laturea de nord a cetăţii. Laturea de nord este foarte neregulată ; are o poartă, se pare, în unghiul convex din mijloc.

La apus de cetate terenul scade, alcătuind un fel de vălcea sub forma unui *cavea* de teatru cu laturea scenei la nivelul fluviului. La 150 m. spre sud-vest de cetate se vede un zid de piatră *(a—b)*, care formând un arc cu concavitatea spre răsărit scoboară pe sprinceana dealului până la 200 m. departe de apă. Un drum în formă de S, săpat în piatră *(r—r)*, duce pe un şir de trepte largi de pe înălţimea tăpşanului spre vadul râului, unde un alt zid *(n—n)*, îndreptat de la răsărit la apus, închide intrarea vălcelii în formă de cavea din spre Dunăre. Acest zid, dispare în punctul D, sub poalele dealului pe care se află cetatea.

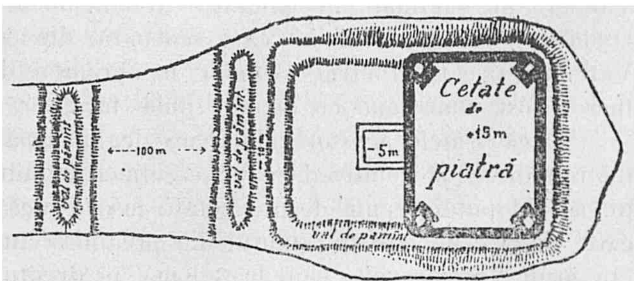

Cine nu vede din această descriere asemănarea desăvârşită dintre ruinile de la Carataş şi elementele topografice indicate de artist la cetatea din scena IV şi XLXVIII ? Căci la ruini, ca şi la cetatea de pe columnă, găsim atât malul râpos de lângă fluviu cu laturea de nord încovoiată şi poarta din mijloc, cât şi poarta din colţul de nordest aşezată pe un nivel mai jos. Găsim comun, zidul de pe muchea dealului din dreapta (apus), drumul care scoboară pe pantă spre poarta din capătul podului, precum şi întărirea care închide dinspre fluviu, —pe columnă este înfăţişată cu o palisadă, la ruinile din Carataş prin zidul de piatră din vale *n—n*,—intrarea spre cetatea din deal. Găsim în fine comun nu numai malul abrupt, pe care este clădită cetatea şi de unde vederea se întinde largă, dar chiar şi vadul de alături care face cu putinţă clădirea unui pod de vase ; până şi sistemul ciudat de căi romane, care pe columnă, caşi în realitate, pornesc de la poarta de nordest a cetăţii de alungul malului Dunărei, este asemeni.

De altminteri, nici că se putea găsi aiurea un loc mai potrivit de trecere a Dunării ca la Carataş. Căci aici găsim noi două lucruri minunate pentru facerea unui pod: o îngustime mai mică a fluviului şi ape totuşi foarte puţin repezi, deşi adânci [1]), precum şi un ostrov de sprijin pentru pod, care micşorează şi mai tare îngustimea fluviului.

In adevăr, undele fluviului, de abea scăpate din vârtejurile Porţilor de fier, sunt sfărămate de o serie de insule care micşorează tăria şi iuţeala curentului; aceste insule alcătuesc un fel de punte naturală între un mal şi altul. „Când era vorba de stabilirea unui pod, zice Fröhner, şi de trecerea unui fluviu mare, inginerii romani alegeau de preferinţă un loc, unde se afla o insulă care le uşura stabilirea unei punţi" [2]). Rolul acesta îl avea la Carataş, insula înaltă şi stâncoasă a Banului [3]).

Dovadă de aceasta sunt urmele de castru ce se văd în insulă la capătul ei de apus. (Vezi figura aci alăturată). Zidul, care s'a păstrat foarte bine, are o grosime de aproape 3 m. şi formează un dreptunghiu cu turnuri interne la cele 4 colţuri. P'alocuri se văd în zid şi pături formate din cărămizi mari romane care alternează cu un strat gros de mortar. Intocmirea aceasta se regăseşte identică la piciorul podului lui Traian de pe malul romînesc: un semn lămurit că lagărul de pe ostrovul Banului este din timpul lui Traian [4]). Ori cum ar fi însă, insula aceasta prin înălţimea ei cea mare (15—20 m. de asupra nivelului Dunării) şi prin posiţia ei în mijlocul fluviului, era minunat întocmită ca să lege ca o punte amândouă malurile, cel din Carataş cu cel din Gura Văii [5]).

Dar această localizare a podului la Carataş mai are o însuşire bună: ea lămureşte şi celelalte elemente topografice pe care artistul le-a înfăţişat pe columnă în scenele XLIX şi L. Ne amintim că pe malul dacic solul era şes şi închis cu două ziduri de piatră, care mergeau în direcţia de la sudest spre nord-est; că zidul din faţă se sprijinea pe o cetate rotundă cu un cort militar înă-

---

1). La Carataş—Gura Văii, Dunărea are numai 750 m. lărgime, pe când la Vârciorova 970 m. şi la Severin 1150. Adâncimea apei la Carataş este de 50—60 m. la Vârciorova de 30—35 m. la Calafat de 15—20 m. Vezi asupra acestor cestiuni, căpitan Filip, *op. cit.*, p. 64.

2). Fröhner, *La colonne Trajane*, p. 3.

3). Contele Marsigli, trimes să zidească un pod pentru trecerea armatelor imperiale austriace, după ce a încercat în zadar să-l stabilească peste ruinile podului de piatră al lui Traian, a sfârşit prin a-l fixa în dreptul Gurii-Văii peste insula Banului.

4). Vezi asupra acestei cotăţi Gr. G. Tocilescu, *Revista p. archeologie, istorie*, etc. vol. I. fasc. 1, p. 170.

5). Ciudat lucru, ţăranii români din Gogeraci, pretind că, aproape de lagărul din insulă spre partea malului întors spre Sârbia, se văd urmele piciorului unui pod.

untru; că în fine şi mai departe, spre apus, era un munte de formă „piramidală“ pe culmea căruia se afla o cetate dacă cu o singură poartă spre nord.

Asupra zidurilor paralele de pe malul românesc care se văd înfăţişate în scena XLIX din 122—125, nu mai putem spune nimic astă-zi. Sigur este însă, că înainte de a se tăia şoseaua de alungul Dunării de la Severin la Vârciorova,—mai înainte drumul ducea prin pripoare peste dealurile Mătoreţului şi râul Balına,—dar mai ales mai înainte de a se construi linia ferată actuală, care duce de la Severin la Orşova, rămăşiţele de zidărie romană prin părţile de la Gura Văii erau foarte întinse. Căpitanul Filip, care a studiat cu multă luare aminte ţinutul acesta, o spune lămurit: „Gura Văii este renumită prin aceia că aici există ruini romane şi urme de fortificaţii antice“[1]). Acelaş lucru îl arată şi autorul articolului din *Revista pentru Archeologie* [2]). Eu însumi, am descoperit urme de ziduri vechi romane, iar din gura ţăranilor am aflat că mai la apus de satul Gura Văii era un val înalt de pămînt, care închidea îngusta vale dintre malurile Dunării şi râpele dealurilor care scoboară din spre valea Slătinicului (lângă Vârciorova) către Pietrile Babelor, în apropiere de Schelea Cladovei. Acest val însă a fost tăiat când cu facerea liniei ferate.

Dacă urmele acestor ziduri care legau capătul podului de vase de pe malul românesc cu cetatea dacă de pe culmea dealului din scena L, au dispărut, nu tot asf-fel putem spune despre cetate însăşi. Incă de mult colonelul Drăghicescu, care vizitase de aproape ţinutul din preajma Vârciorovei, spusese următoarele: „In josul Vârciorovei,—cam la 3 Km,—în dreptul punctului unde încep Porţile de fier, se deschide în munte Valea Slătinicului. Partea dreaptă a văii este formată de un munte de „formă piramidală“ în spicul căreia se află un platou, brăzdat în mai multe sensuri de şanţuri şi urme de zidării de piatră; aici se vede a fi fost un castel; iar oamenii îi zic, cetatea Oreava“ [3]).

Cu toate greutăţile urcuşului pe muntele de „formă piramidală“, m'am suit totuşi şi iată observările culese la faţa locului:

Cetatea are forma ovală, cu axa cea lungă de 70 m. iar cea scurtă de abea de 30 m. Zidul ei de piatră se poate urmări mai pretutindeni pe sub verdeaţă şi printre rădăcinile copacilor, unii din ei seculari, crescuţi peste ruini. Felul de întocmire a mortarului este cel roman.

Cu toate că zidul are p'alocuri 2—3 m. grosime, totuşi spre apus şi spre răsărit, se văd şanţuri adânci,—30 m. lărgime şi 5 m. adâncime,—care izolează cu totul cetatea de dealurile dimprejur. Poartă pare a fi fost numai una singură şi anume spre nord, pe unde se putea face legătura cu cărările de munte spre Orşova şi spre Severin peste dealurile Mătoreţului [4]).

Această cetate corespunde cu totul arătărilor de pe columnă. Se află la nordvest de Gura-Văii, prin urmare de podul de vase de la Carataş; stă pe

---

1). Căpit. Filip, *op. cit*, p. 67.

2). Gr. Tocilescu, *Revista p. archeologie* etc. p. 171: «Urme de zidării romane de aşa întăriri se găsesc şi în stânga Dunării, la Gura Văii, drept în faţa insulei Banului».

3). Lt.-col. Drăghicescu, *Note pentru istoricul punctelor pe Dunăre*, p. 6.

4). Vezi asupra acestei cetăţi alăturările noastre din scena L.

culmea unui munte de „formă piramidală“; prin poziţie, formă şi întocmire este de origine dacă; chiar şi poarta se află pe laturea de nord. Lipseşte indicarea acelui drum în zig-zag care scoboară pe panta de nordvest a muntelui piramidal şi dă la o poartă boltită pe lângă care trece un râuşor [1]). Dar această indicare a artistului o vom explica pe deplin cu prilejul comentării scenei XCI din al II rezboi, unde această poartă boltită o regăsim din nou. Atunci vom arăta pe larg că nu este vorba aici de cât despre imaginea simbolică a coloniei romane Tsierna, actuala Orşova.

Aşa dar, cetatea Oreava ne reproduce elementele topografice ale construcţiei dace de pe columnă din scena L. Mai mult încă, cu această localizare se lămureşte şi castrul sau cetatea rondă din scena XLIX.

In adevăr, colonelul Drăghicescu, urmând mai departe descrierea sa asupra cetăţii din Oreava, adaogă: „Din punctul, unde se află castelul Oreava, muntele domină în sus şi în jos valea Dunării pe o depărtare mai mare de 10 Km; el domină şi valea Slătinicului. In apropiere şi pe stânga văii Slătinicului se întinde o padină largă şi comodă pentru aşezarea unui lagăr. Această posiţiune se numeşte astă-zi „taberile“ şi servea ca loc de lagăr când castelul era în floarea sa“ [2]). Numele acesta de „taberile“, sinonim cu „lagăr“, este foarte semnificativ: el ne spune lămurit că odinioară aici la poalele cetăţii Oreava, a fost un lagăr, care nu este altul de cât cel de pe columnă înfăţişat în scena XLIX, în 125.

Dar localizarea podului de vase la Carataş nu ne lămureşte numai amănuntele topografice indicate de artist în scenele III-IV şi similarele sc. XLVIII—L, dar în acelaş timp ne dă seamă despre celelalte imagini figurate pe columnă în scenele II şi III din 7—11. Nu vom spune nimica nou în ce priveşte clădirile de piatră din scena III, în 10 sus. Un lucru e sigur: prin forma terenului râpos spre stânga şi prin copacul din 10 sus, întregul şir de clădiri zidite pe sprinceana acestui deal, formează un tot unitar cu cetatea din 11 de lângă pod. In această privinţă are multă dreptate Domaszewski, când le ia drept un semn convenţional de canabae al lagărului de lângă podul de vase. De fapt, în cercetările întreprinse de mine pe platoul din spre răsărit din lagărul din Carataş (g pe planul cetăţii Carataş reprodus mai sus) am găsit pretutindeni prin porumburi, resturi de zidărie şi olărie romană. Mai mult încă, în partea din spre „hogaşul cu pari“, o vălcea care desparte cetatea din Carataş de acest mic platou, se văd urmele unui zid de piatră roman cu direcţia perpendiculară peste albia fluviului. Nu este deci cu neputinţă ca aici pe tăpşan să se fi aflat acele clădiri de piatră înfăţişate pe columnă în sc. III în 10 sus.

Mai norocoşi suntem însă, când e vorba să limpezim rostul acelor clădiri de piatră, încinse de jur împrejur cu palisadă, clădiri care se văd pe columnă

---

1). Vezi aceste amănunte în Cichorius, *op. cit.*, scena L. 125 jos.

2). Lt.-col. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 7. Acelaş lucru aproape îl spune şi generalul Ianescu, *Oltenia* şi *Banatul*, ed. II, 1894, p. 63.

în scena II din 7—10. După limbagiul convenţional al columnei aceste clădiri înseamnă două localităţi întărite şi în apropiere una de alta şi anume, după orientarea generală a grupei, clădirea din 8 este mai la răsărit de cât cea din 9, care la rândul ei este mai la răsărit de cetatea de lângă capul podului. Acesta este un prim element topografic.

Afară de asta, ambele localităţi aşezate chiar lângă malul apei, sunt faţă de cetatea din scena III, în 11, pe un nivel cu mult mai jos. Adică, malurile fluviului sunt în 8 aproape la nivelul apei şi foarte puţin se înalţă în 9. Al treilea element topografic îl dobîndim din aceia, că ambele aceste localităţi nu pot să fie de cât în imediată apropiere de punctul de trecere al armatelor romane. Aceasta reese din faptul că ele servesc de locuri de depozite pentru proviziunile şi armamentele armatei de trecere; şi se ştie, cetăţile de aprovizionare trebuesc în totdeauna să fie pe lângă baza de operaţiune, care în cazul de faţă se află la Carataş în Serbia. In fine, un element de o importanţă hotărâtoare în determinarea geografică a localităţilor noastre, este cel următor: atât prima (în 8) cât şi cea de a doua imagine (în 9) se deosibesc cu totul de cunoscuta înfăţişare pe columnă a cetăţei din Pontes.

In adevăr, oraşul acesta apare pe columnă în două rânduri, odată în scena XXXIII (80—81), la începutul expediţiei rezboinice din Moesia, şi altă dată în scena C (261—263) din al II rezboi. După cum a arătat foarte bine Petersen, în ambele rînduri icoana cetăţii este cu desăvârşire aceiaşi; micile deosebiri ce întîlnim nu provin de cât din punctul de vedere diferit din care ele sunt privite.

Dacă artistul ar fi avut acum în scena II, intenţia să ne înfăţişeze icoana cetăţii din Pontes, ar fi ales, fie în locul celei din scena II, în 8, fie în locul celei din 9, imaginea cunoscută din scenele XXXIII şi C. Acest lucru nu l-a făcut; prin urmare nici localitatea din 8, nici cea din 9, nu ne înfăţişează Pontes.

Cu această încheiere stă în armonie şi datele reale ale ruinelor de pe marginea Dunării între Costol (Pontes) şi Carataş. Căci atât la Cladova, cât şi la Clăduşniţa se află urme evidente de castele romane, care ne lămuresc rostul, dacă nu şi forma cetăţilor din 8 şi din 9 (scena II) de pe columnă.

„Castelul din Cladova avea un val de piatră dreptunghiular de 100 m. lungime, 54 m. lăţime şi 1½ m. grosime. Laturea de nord îngustă se înalţă la câţi va paşi de malul Dunării. La 3 m. îndărătul acestui val se înalţă un al doilea tot aşa de tare, dar ale căruia laturi, unul avea 85 m., iar celalt 45 m. Acesta închidea un al treilea val de 73 m. lungime şi 38 m. lăţime. Acesta era adevăratul castru cu turnuri ronde la colţuri şi la mijlocul laturilor mai lungi; la mijlocul laturilor înguste erau turnuri pătrate“ [1].... In mijlocul acestui din urmă castru era un turn principal pătrat. Fireşte, figura castrului nu corespunde întru nimic cu cea înfăţişată pe columnă în 8, dar este întrebarea, urmele lor sunt oare din epoca de cucerire a Daciei? Nu sunt ele mai sigur din vremile posterioare?

---

1). Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, p 48.

Pentru cetatea din Clădușnița, acelaș învățat ne spune următoarele: la 500 m. la apus de Cladova, în fața localității românești Schelea Cladovei, se văd urmele unui alt castel roman, „a căruia lature nordică de 55 m. lungime este ades udată de undele fluviului, pe când laturea îngustă de 24 m. lungime urcă panta malului până la 15 m. înălțime. Colțurile castelului sunt rotunjite. Zidul care are grosime de 2 m. 2 este învelit pe din afară și pe dinăuntru cu o cămașe de zid format din cărămizi pătrate de 40 cm. despărțite între ele printr'o pătură de mortar de 5 c. m. grosime, miezul însă este alcătuit din zid de piatră măruntă legată cu un mortar de o tărie grozavă“ [1]).

Cu aceste două castre, care lămuresc rostul clădirilor din scena II, se încheie și cercetările noastre asupra primei grupe. Ele ne spun, că în prima campanie a primului rezboi dacic, împăratul Traian, ca să-și treacă unul din corpurile sale de armată (cel de răsărit) peste Dunăre în Dacia, pune să se clădească un pod de vase în părțile de la Carataș. Locul era bine ales din pricina insulei Banului, care micșora cu mult depărtarea malurilor fluviului, aici cu desăvârșire îngust. Acest pod de vase era apărat la capătul său de pe malul sârbesc cu cetatea puternică din Carataș [2]), la mijloc cu lagărul din insula Banului, iar pe malul românesc, la Gura Văii, cu un triplu val de piatră și de pământ și mai cu seamă cu cetatea din capăt, care se vede în sc. XLVIII pe columnă și ale căreia urme trebuesc căutate la locul numit „Taberile“ de pe malurile Slătinicului de lângă Oreava. Cu această localizare se lămuresc toate amănuntele topografice indicate de artist pe columnă în grupa noastră, în special forma și posiția cetăței, dar mai ales complexul de zidiri din scenele XLVIII și XLIX și cetatea dacă din scena L, care se află pe vârful muntelui Oreava de lângă Vârciorova.

La răsărit de Carataș, peste vălceaua adâncă a unui râușor care dă în Dunăre, se aflau canabele (g) lagărului de lângă pod; iar mai departe castrele din Cladova (i) și din Clădușnița (h), care corespund cu clădirile 8 și 9 din scena II. In fine spre răsărit de Cladova, artistul ca să desăvârșească peisagiul nu mai înfățișează de cât cunoscutele burguri și praesidia, adică turnuri de pază, care dominând spațiurile, aveau menirea să privigheze mișcările barbarilor de la graniță.

Un ultim cuvânt: cu ce nume s'ar putea identifica puternica cetate din Carataș? Respunsul nostru se rezumă în câte-va cuvinte. Inscripțiile romane nu ne spun nimic asupra acestui punct. Cea găsită, parte în biserica satului Clădușnița și parte în insula Banului, este absolut fără însemnătate [3]). Alăturările cu columna însă ne dau un indiciu, care nu trebuește desprețuit. Pe columnă cetatea din capătul podului este veche; prin construcțiile interioare de piatră ni se spune că avem a face aici nu cu un lagăr legionar, ci cu un adevărat oraș întărit. Al doilea element este, importanța vădită a cetății față de toate cele-

1). Kanitz, *op. cit.*, p. 49.
2). Vezi pl XI, fig. 1.
3). C. I. L. III, Suppl. n. 14125^{12}.

lalte castre şi întăriri care se rânduesc de alungul Dunării pe malul roman de la Pontes şi până în faţa Tsiernei.

Acelaş rezultat dobândim studiind ruinele actuale dintre Costol (vechiul Pontes) şi Tekja (vechia Transtsiernă): nicăeri, afară doar de Drobetae de pe malul stâng al fluviului, nu găsim atâtea remăşiţe puternice precum se văd la Carataş. In acelaş timp lagărul din Carataş, aşezat precum este pe sprinceana malului înalt al Dunării, este punctul strategic cel mai însemnat dintre Pontes şi Transtsierna. Kanitz [1]), amintindu-şi de o notiţă a lui Procop [2]), care ne vorbeşte despre Zanes ca fiind un oraş însemnat între Pontes şi Transtsierna, aşază această întărire la Cladova de astăzi. Insă ruinile acelui castru din Cladova, cu triplul său zid de împrejmuire, precum l'am văzut mai sus descris de Kanitz, respunde foarte puţin ideii de oraş, ce o căpătăm din notiţa lui Procop. Acest lucru reese mai bine din resturile de întărire de la Carataş cu cetatea de pe culmea dealului, cu întinsele ruini din dreapta şi din stânga, despre care am vorbit în paginile anterioare. Poate chiar tocmai importanţei mari a oraşului Zanes, care exista cu mult mai nainte de rezboaele dacice, se datoreşte faptul că el a fost ales de către împăratul Traian, drept bază de operaţie şi cap de punte pentru armatele care aveau să opereze pe teatrul de răsărit al rezboiului. Când mai târziu podul de piatră al lui Apollodor, clădit în faţa Severinului, a atras la sine toată mişcarea comercială a Daciei şi Moesiei, atunci a urmat de la sine ca Zanes să piardă din însemnătatea sa şi să intre în umbră, fie că a fost menţinut sau nu mai departe podul de lemn, care servise, în primul rezboi dacic, ca mijloc de legătură între malul sârbesc şi cel românesc.

---

1). Kanitz, *op. cit.* p. 45.

2). Bocking, I. c. p 502: «Burgum Zonum (in Notitia Imp.) fortasse Zanes oppidum, quod supra Trajani Pontem fuisse Procopius refert».

CAPITOLUL IV

PRIMA CAMPANIE MILITARA

a

ÎMPĂRATULUI

RESUMAT. Această grupă cuprinde trei momente însemnate: a) momentul progătitor şi înaintarea Romanilor spre Tapae; b) Lupta de la Tapae; şi c) urmările luptei de la Tapae. Scena XI—XII localizată la Grebenaţi, lângă râul Caraşu. Scena XIII—XIV ne înfăţişază Arcidava. Scena XV—XVII este imaginea staţiunei Centum Putea. Scena XVIII—XIX ne reprezintă Berzovia, localizată la Bogşa română. Scena XX este Aizis al itinerariilor romane, stabilită la Dclineşti. Scena XXI ne reproduce castrul roman din Caput Bubali, localizat pe dealul Cozlarului. Scena XXII este imaginea oraşului Tibiscum ale căruia ruini sunt la nord de satul Jupa. Scena XXIII este valea Bistrei. Lupta de la Tapae, înfăţişată în scena XXIV trebueşte localizată la Zăvoi între Bistra Mărului şi Bistra. Scena XXV ne înfăţişază întăriturile dace de la Poarta de fier transilvană, de lângă Bucova-Marmore. Scena XXVI—XXVII ne reprezintă ţinutul din preajmea Mehadiei. Scena XXVII cuprinde imaginea soliei Burilor şi aliaţilor lor, despre care vorbeşte Dion Cassiu. Scena XXVIII este solia dacă. Scena XXIX—XXX trebue localizată în câmpia Severinului şi a ţinutului împrejmuitor. «Prinţosa dacă» este sora lui Decebal.

Această nouă grupă care cuprinde scenele V—XXX, deosebite unele de altele incisiv prin varietatea lagărelor, prin direcţia opusă a personagiilor şi mai ales prin figura împăratului, care se repetă din scenă în scenă, are de obiect să ne înfăţişeze mişcările trupelor romane pe pământul duşmanului, din clipa când ele trec Dunărea şi până când, înainte de a ierna în castrele lor, pustiesc ţinutul din preajma Severinului (scena XXX). Această grupă relativ foarte lungă, cuprinde trei momente însemnate:

1) Marşul prin ţara inamică şi prima atingere cu duşmanul (scena V—XXIII); 2) lupta însăşi (sc. XXIV); 3) urmările luptei de la Tapae XXV — XXX). Aceste trei momente formează aşa dar trei subgrupe de o lungime neegală.

I

Marșul prin țara inamică.

Această subgrupă cuprinde și ea un fel de prolog, sau mai potrivit, un fel de moment pregătitor pentru înaintare, care este alcătuit din scenele V—XI; acest prolog ne înfățișază trei acțiuni: trecerea peste Dunăre (scena V), un consiliu de rezboi (scena VI) și o lustratio exercitus (scena VIII) cu împlinirea ei, alocuția împăratului către trupe (scena X). Intre aceste momente principale artistul a întrodus acțiuni secundare, epizoade, care nu sunt de cât sau o urmare a acțiunilor principale sau o împlinire a lor.

Prima întrebare, care ni se pune, este: unde se petrec acțiunile reprezentate în scenele acestei subgrupe?

Ca elemente topografice nu avem de cât un singur lagăr în scena VIII, care ne înfățișază o lustratio exercitus și două tribune, una, în scena consiliului de rezboi (scena VI) și cealaltă în scena alocuției către trupe (sc. X). Tribunele însă nu conțin nici o indicare topografică; și aceasta cu drept cuvânt, pentru că ele fiind așezate în interiorul lagărului, la stânga forului și lângă pretoriu [1]), nu puteau să aibă altă situație geografică de cât aceia a lagărului; prin urmare precizarea geografică a acestuia înseamnă precizarea topografică a întregei grupe.

Pe de altă parte, să nu uităm, că pentru orientarea noastră fragmentul păstrat din memoriile împăratului, ne dă un indiciu prețios: el ne spune că Traian în primul rezboi dacic, ca să pătrundă în câmpia Hațegului, a ales calea dealungul Carașului pe la Bersovia și Aizis. [2]) O armată însă care ar fi venit din Moesia superioară nu putea pătrunde în valea Carașului de cât pe la Ram (vechia Lederata) și Palanca, unde era obișnuitul punct de trecere peste Dunăre.

Cași la Gura Văii este aici, în largul fluviului, un ostrov care putând servi drept cap de pod, ușura foarte mult stabilirea unei legături între un mal și celalt. Și Romanii s'au folosit de aceasta. In adevăr, pe ambele maluri se văd și astăzi urmele zidurilor de piatră, care odinioară au alcătuit capetele podului. „Atît pe malul sârbesc, cât și pe cel ungar, scrie Kematmüller, au fost capete de pod zidite de piatră; cel de pe malul sârbesc având chiar mărimi impunătoare“ [3]). Rămășițele celui de pe malul unguresc însă „nu apar din nisip de cât atunci când apele Dunării sunt mai scăzute“, afirmă archeologul L. Böhm, care le a văzut și studiat în anul 1887 [4]).

---

1). Hygin, *De munit. castror.*, p. 54. Vezi R. Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, p. 514

2). Priscianus, Peter, *Histor. rom. fragm.* p. 320: Traianus in I Dacicorum: Indo Berzobim, deinde Aizi processimus.

3). Kematmüller, *Die Römerstrassen im Banat*, în *Deutsche Rundschau für Geographie*, XIV, 1892, p. 216.

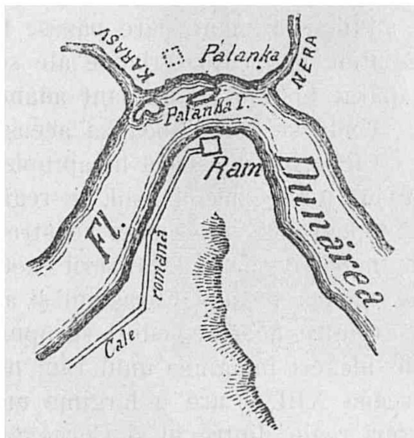
4). Kematmüller, *Ibid.*, p. 217.

Trecerea aşa dar s'a făcut din Moesia în Dacia pe o punte de vase aşezată peste insula Sapaja de la Ram la Palanca, aproape la mijloc între îmbucătura Caraşului la apus şi a Nerei la răsărit (vezi figura aci alăturată).

Ceva mai departe de malul nordic al Dunării şi la apus de Baziaş, se afla un lagăr roman, din care „nu au mai remas de cât puţine urme pe lângă canalul Nerei“ [1]). Aici, credem noi, că trebueşte pus castrul roman, unde au avut loc atât consiliul de rezboi, cât şi lustratio exercitus şi alocuţia către trupe. Aici, în preajma vechei Palanca, s'a desfăşurat întreaga acţiune înfăţişată de scenele V—XI [2]).

Motive în sprjinul acestei păreri nu lipsesc.

Mai întâi, după chiar felul de înfăţişare pe columnă, tribunalul unde se ţine consiliul de rezboi (scena VI) nu poate fi departe de fluviu; acest lucru îl arată mersul pe jos al împăratului, căci atunci când e vorba de depărtări mai mari de străbătut, artistul înfăţişază pe Traian mergând călare [3]). Apoi, era de la sine înţeles că împăratul nu se putea depărta prea mult de Dunăre cu armatele sale, până ce nu desbătuse toate cazurile şi înainte de a fi luat toate măsurile cerute de primejdia care-l ameninţa din partea duşmanului.

Dar ceiace este şi mai hotărâtor e faptul, că în scena XI, adică îndată după părăsirea lagărului, unde are loc alocuţia către trupe, împăratul se află la Grebenaţi, pe malul drept al râului Caraşu, la câţi-va km. mai spre nordvest de Palanca. Dacă, de pildă, Traian ar fi fost în scenele VI—X în părţile de la Biserica Albă, singura localitate unde s'ar mai putea admite un prim popas pentru trupele romane venite din Lederata (Ram), atunci pentru ce ar fi făcut el în scena XI—XII un pas îndărăt, ca să ocupe Grebenaţi, când era mai firesc din Biserica Albă să pornească înainte mai spre nord?

Căci nu încape îndoială, în scenele XI — XII artistul ne înfăţişază nişte castre romane, ale cărora urme se află şi astăzi în părţile de la Grebenaţi. Că ambele aceste scene merg împreună, aceasta au dovedit-o Petersen şi Domaszewski [4]). De fapt, cei doi auxiliari romani puşi de pază în faţă în 31, puntea

---

1). L. Böhm apud Kematmüller, *Ibid.*, p 216.

2) Asupra ruinilor din preajma vechei Palanca, vezi L. Böhm, în *Arch. ep. Mittheilung. aus Oesterr.* vol. II, S. Abdr. p. 2. cf. F. Milleker, *Gesch. Werschetz*; vol. I, p. 23. Cât priveşte figurile, vezi Cichorius, *op. cit.* scenele V—XI şi planşele alăturate la text.

3). Aşa de pildă în al II rezboi în scena LXXXIX, şi în scena CI—CII. Aici e vorba de spaţiul percurs între Drobetae şi Bumbeşti.

4). E. Petersen, *op. cit.*, scena XI şi A. v, Domaszewski, în art. din *Philologus*, 1906, p. 327,

de scânduri din dreapta lor şi legionarii din spatele punţii [1]) (în 31 — 32) formează legătura, pe când figura împăratului din 33 dă scenii adevărata ei unitate. Aşa dar scena se întinde din 29 până în 34. Elementele topografice sunt:

In fund se văd două lagăre romane pătrate şi paralele; cel din stânga este mai mic şi neisprăvit încă. Cel din dreapta are poartă pe laturea din faţă şi pe cea din stânga, pe când la celalt nu este înfăţişată de cât la laturea din faţă. Intre ambele lagăre pare să fi fost o tăetură adâncă, un şanţ sau poate o apă mică dar cu maluri înalte [2]). In faţa ambelor lagăre se află un zid la care lucrează încă legionarii romani. Zidul acesta, care se întinde de la stânga spre dreapta din 29 până în 34, este întrerupt în două locuri, în spaţiul din 31—32 şi în dreptul legionarului din faţă, care poartă pe umărul stâng un paner. Intre 33—34 zidul se încovoae în aşa fel în cât cu capătul său se sprijină de colţul din dreapta al lagărului mai mare. O poartă în acest zid în spaţiul dintre 29 şi 30,—nu se vede din ea de cât uşorii lăturalnici şi pragul de sus,—o punte de lemn, care merge paralel cu zidul din 31—32, o a doua punte, înfăţişată pieziş în spatele celei dintâi şi care probabil leagă castrele pătrate, în fine cei doi auxiliari romani, care păzesc în faţă în dreptul primei punţi, împlinesc elementele mai caracteristice ale scenei. La rândul său, zidul însuşi se află şi el apărat în faţă cu un şanţ adânc.

Unde se poate localiza această scenă?

Cichorius o aşează în apropiere de Udvarszállas pe malul drept al râului Caraşu, „unde zice dânsul, se regăsesc împreunate toate elementele caracteristice topografice ale scenei noastre". Petersen, după ce în treacăt constată unele nepotriviri ale localizării acesteia, admite că este vorba aici de o întărire romană pe apa Caraşului şi anume, staţiunea Apus flumen.

Contra acestei vederi se opune faptul, că în scena de pe columnă nu se vede nicăeri imaginea unui râu, în ori-ce caz a Caraşului. Râul acesta apare în scena XIII, şi are o lărgime mai mare, care corespunde cu adevăratele raporturi reale dintre el şi Cernovăţul care este înfăţişat în scena XIV. Afară de asta, dacă admitem părerea lui Cichorius că linia din faţă, adică cea de jos, ne înfăţişază frontul de nord al castrului, laturea care priveşte spre duşman, atunci linia din fund, de sus, ar trebui să fie sudul, precum la stânga ar fi răsăritul şi la dreapta apusul. Este întrebarea, cum se împacă această orientare cu observarea lui Cichorius, că „în punctul 31 se vede un râu care vine din fund spre în faţă, adică din sud spre nord", când se ştie că râul Caraşu curge de la nord spre sud? Localizarea aceasta însă nu lămureşte nici unele amănunte înfăţişate de artist. Aşa, de pildă, cum se sprijineşte zidul din faţa castrelor la capetele sale? Se pierde în largul unei câmpii, precum se vede în stânga, adică se deschide tocmai despre partea vrăjmaşului. Dar atunci care

---

1). Vezi pl. XII, fig. 2.

2). Totuşi nicăeri, atât pe planşa din ediţia lui Cichorius, cât şi în reproducerea cea mare a columnei de către Fröhner, nu vedem indicaţia lămurită a apei, după cum obişnueşte artistul să facă în asemenea cazuri.

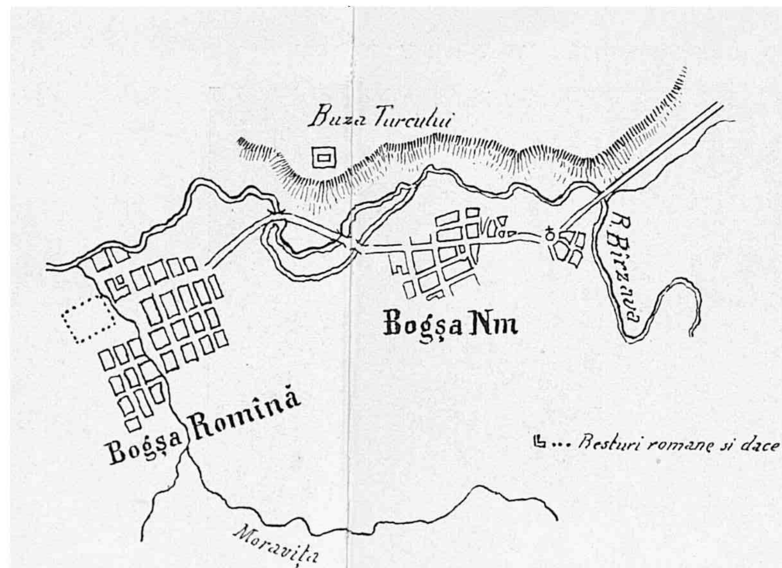

FIG. 1. ȚINUTUL DIN BOGȘA ROMÂNĂ.

PL. XIII.

XVII. XVIII. XIX.

41. 42. 43. 44.

FIG. 2. ACELAŞ ȚINUT PE COLUMNĂ.

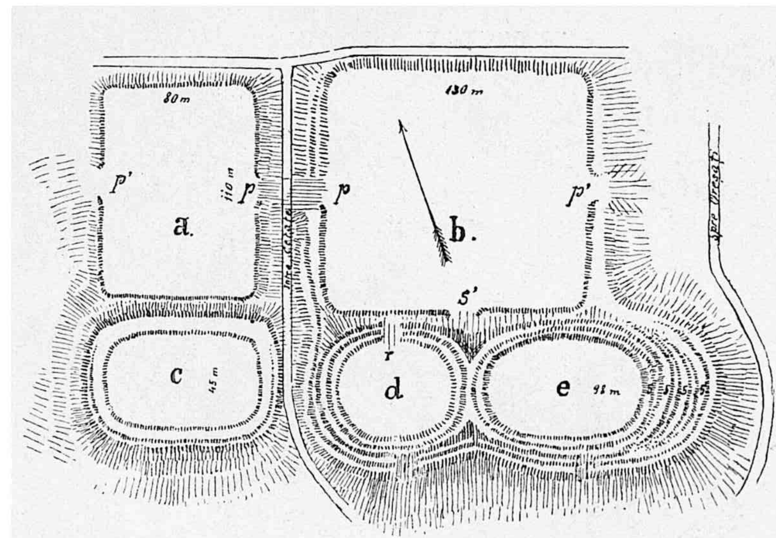
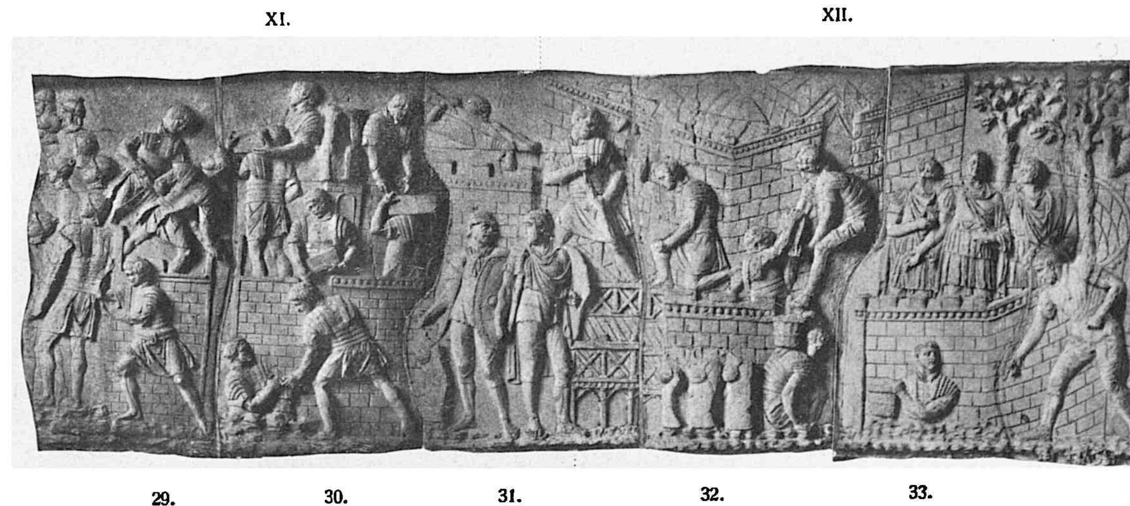

FIG. 1. VEDEREA CETĂȚILOR DIN GREBENAȚI (DUPĂ TEGLAS).

PL. XII.

XI. XII.

29. 30. 31. 32. 33.

FIG. 2. ACELEAȘI CETĂȚI PE COLUMNĂ.

XXIV. XXIV.

55 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62.

FIG. 3. LUPTA DE LA TAPAE PE COLUMNĂ.

FIG. 2. O LATURE A CAŞTRULUI ROMAN DIN ZĂVOI (TAPAE).

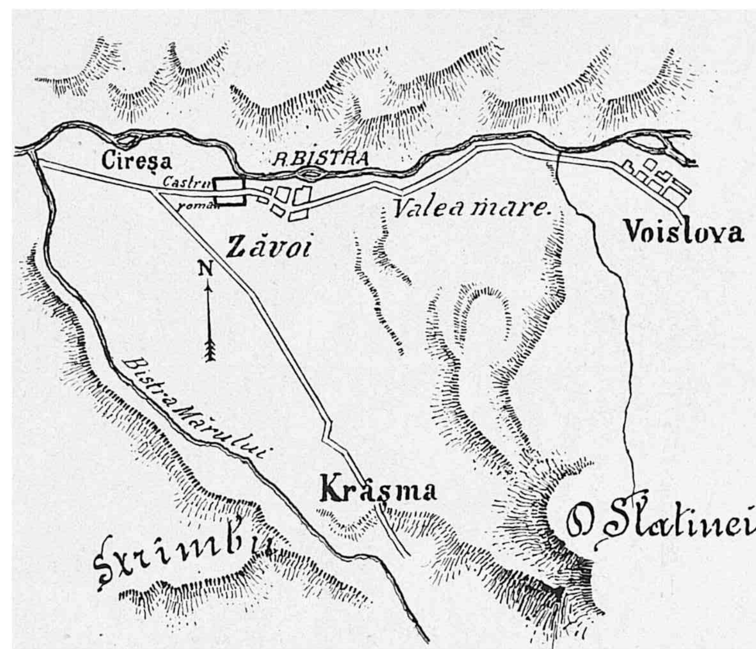

FIG. 1. CÂMPIA ZĂVOIULUI.

mai este rostul de apărare al acestei noi întăriri? Aşa dar o sumă de imposibilităţi.

Localizarea noastră este alta. Noi socotim că lagărele din scenele XI—XII trebuesc aşezate la Grebenaţi. De fapt, în toate timpurile, drumul de pătrundere într'un ţinut a fost în totdeauna de alungul fluviilor; în specie, calea cea mare comercială şi militară, care lega Sarmizegetusa cu Dunărea, a fost, după cum se vede în tabla Peutingeriană, de alungul râului Caraşu; iar numirile dace de Arcidava, Bersovia, Tibiscum, Acmonia etc. ne spun, că această cale exista încă mai înainte de cucerirea Daciei de către Romani. Ca o încheiere a acestui fapt, ar urma de la sine, că şi drumul de la Lederata la Apus flumen, prima staţie de la Dunăre spre nord, să fi fost croit de alungul Caraşului, iar nu, precum îl arată Cichorius [1]) şi harta din Corpus [2]), direct spre nord, prin câmpia din preajma Bisericei Albe. Acelaş lucru ne spun şi rămăşiţele de cetăţi vechi care se mai află în lungul văii Caraşului. Aşa, de pildă, privind planşa publicată de Milleker, cel mai bun cunoscător al anticităţilor din Banat, în cartea sa asupra „Anticităţilor din Ungaria de sud" [3]), suntem izbiţi de faptul, că de la gura Caraşului şi până la izvoarele râului Cernovăţul, afluentul său, sunt o serie de cetăţi, unele de pământ, altele de piatră, romane, dace, sau chiar preistorice şi medievale.

La 16 km. departe de gura Caraşului pe dreapta râului se vede cetatea din Grebenaţi, care, după formă şi întocmire, este însăşi cetatea reprezentată pe columnă în scena XI—XII.

Cetatea din Grebenaţi, după propriile noastre cercetări şi după planul ridicat de archeologul maghiar, G. Teglas [4]), are următoarea înfăţişare:

La nord de satul Grebenaţi (Grebencz), un km. la apus de râul Caraşu, alături cu drumul care duce spre Oresaţ, se vede pe o pantă de deal înalt de aproape 50 m. o grupă de 5 cetăţi foarte strâns împreunate laolaltă. Un şanţ, adânc de aproape 30 m. şi lat de 12—15 m. spre fund, cu pereţii ceva cam înclinaţi, tae solul de la nord spre sud [5]) şi poartă numele de „între cetăţi". Spre apus şi răsărit de şanţ se află câte un lagăr dreptunghiular roman: unul *(a)* la stânga cu axa cea lungă (nord spre sud) de 110 m., iar cea scurtă de 80 m., celalt *(b)* la dreapta de şanţ, este mai mare (130 m. răsărit-apus şi 120 m. nord-sud). La mijlocul laturilor de răsărit şi apus se văd urmele porţilor *p—p*, care sunt în aceiaşi linie cu poarta *p* a lagărului mai mic din apus. Lărgimea lor e de 5 m.

In faţa acestor două lagăre spre sud se află alte trei cetăţi: una, în dreptul lagărului mic şi celelalte două, în faţa celui mare din răsărit. Forma lor este ovală şi variază în înălţime şi mărime; anume, cea mai înaltă este cetatea din apus, *(c)*, a doua cea din răsărit *(e)*, iar cea de a treia din mijloc *(d)*

1). Vezi harta de la finele vol. II, *Reliefs Trajanssäule.*
2) C. I. L vol III suppl pl. V.
3). Bódog Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, Temesvar, 1898. vol. II.
4). G. Téglas. *A Grebenczi Varcsoport*, în *Archaeologiai Èrtesitö*, 1904, Decembre, p. 397.
5). Vezi pl. XII, fig. 1.

este cea mai scundă. Toate sunt apărate cu un şanţ abrupt în spre sud. La cetatea din răsărit însă sunt patru şanţuri cu patru valuri care se încheie în colţul de sudest al castrului mare. Legătura între lagăre şi cetăţile ovale se face prin porţile care se află, una la mijlocul laturii sudice a lagărului mare *(s')* şi alta pe laturea cetăţii mai mici din mijloc *(r)*. Intre lagărul din apus şi cetatea ovală din faţă se află de asemeni o poartă.

Téglas Gabor, aruncând o privire generală asupra acestei grupe de cetăţi, crede că lagărele sunt romane, pe când cetăţile ovale le presupune de origine barbară, în special iazigă. Recunoaşte însă „că au fost plănuite şi zidite în vederea unui scop comun, de a apăra teritoriul din apus şi sud până la Dunăre contra unui atac vrăjmăşesc care ar fi venit din spre nord şi răsărit".

Noi însă le credem zidite la olaltă de către Romani. Şi întemeiem părerea noastră pe asemănările ce le găsim între ele şi lagărele înfăţişate pe columnă.

In grupa cetăţilor din Grebenaţi, ca şi pe columnă, găsim două lagăre dreptunghiulare, paralele şi despărţite printr'un şanţ adânc comun. Unul din lagăre (cel din răsărit) este mai mare de cât celalt (din apus). Asemenea sunt rânduite şi porţile: câte una pe laturea din faţă şi pe cea din răsărit şi apus. Asemenea este şi legătura dintre ambele lagăre, precum şi dintre acestea cu cetăţile din faţă. Pe columnă această legătură o arată artistul prin cele două punţi, rânduite una îndărătul alteia între 31 şi 32. In realitate, legătura atât între lagăre, cât şi între cetăţile ovale nu s'ar putea face de cât prin nişte poduri aruncate peste şanţul cel adânc care desparte cetăţile una în dreptul porţilor laterale ale lagărelor şi cealaltă ceva mai la sud între cetăţile ova'e *c* şi *d*.

Ceia ce le deosibeşte însă în chip izbitor este: în realitate la Grebenaţi avem în faţa lăgărilor dreptunghiulare o serie de trei cetăţi ovale (*c-d-e*), pe când artistul columnei ne înfăţişază în locul lor un simplu zid care spre dreapta, acolo unde se vede împăratul şi tovarăşii săi, se încovoae. Dar dacă încercăm să ne dăm seama de greutăţile cu care artistul avea să lupte pentru ca să înfăţişeze grupa cetăţilor sale, atunci se lămureşte îndată şi se îndritueşte deosibirea care ne-a izbit mai sus. In adevăr, cum se putea oare reprezenta în acelaş timp şi cele două lagăre, paralel aşezate, şi cele trei cetăţi ovale din faţa lor? Dacă ar fi înfăţişat lagărele în planul din fund, iar cetăţile ovale în faţă, mai întâi n'ar fi avut spaţiul necesar,—lărgimea spiralei de piatră fiind mărginită,—şi apoi grupa cetăţilor ovale din faţă ar fi astupat vederea lagărelor şi imaginea cetăţilor ar fi fost nelămurită. Pentru ca să înlăture această învălmăşală şi în acelaş timp, pentru ca să nu se lipsească de nişte elemente topografice aşa de preţioase pentru orientarea privitorului, precum erau aceste cetăţi ovale, artistul s'a mulţumit pe deoparte să înfăţişeze cele două lagăre în piezi şi numai cu câte două laturi, iar pe de alta să indice cetăţile ovale numai prin profilul laturilor lor de sud. De aci şi forma zidului pe columnă care este întrerupt în trei locuri, în 30, în 31 şi în 33, între cei 2 legionari din faţă cu panere, pentru ca să amintească cele trei cetăţi ovale; de aci şi profilul neregulat al zidului, când mai sus (între 29 şi 31), când mai scă-

zut (între 32 şi 33), când cu înălţimea între amândouă (la zidul dintre 33 şi 34). Acest profil corespunde cu înălţimea cetăţilor ovale din realitate : cetatea din stânga (apus) este cea mai înaltă, cea din mijloc *(d)* cea mai scundă, pe când cea din dreapta (răsărit) are o înălţime mijlocie între ele amândouă; de aci în fine, linia încovoiată a zidului din 33—34, ca să amintească forma şi profilul celor 5 valurĭ în formă de arcuri din dreapta cetăţii ovale din răsărit.

Cum vedem dar şi aparentele neasemănări sunt pentru noi un element de siguranţă că scena XI—XII de pe columnă trebueşte localizată la Grebenaţi, unde cetăţile descrise mai sus ne reproduc elementele topografice puse de artist cu o precizie cum rar se poate găsi aiurea mai deplină.—Această încheiere ne arată în acelaş timp că lagărele înfăţişate pe columnă au faţa lor întoarsă spre sud, iar nu, precum s'a susţinut, spre nord; că deci la stânga, unde este lagărul cel mic, se află apusul, pe când la dreapta răsăritul. Cu alte cuvinte, în această scenă, orientarea din prima grupă,—nordul jos şi la stânga răsăritul,—a fost părăsită, pentru cea cu nordul sus şi la drepta răsăritul, probabil fiindcă numai cu această orientare putea artistul să prezinte toate elementele topografice absolut necesare la identificarea scenei.

Singura întrebare, care ni s'ar mai pune în cale, ar fi să vedem, dacă în grupa noastră de cetăţi nu trebue să vedem însăşi imaginea staţiunii cunoscută sub numele de Apus flumen. Lucrul e cu putinţă, e chiar probabil; sigur însă în starea actuală a cunoştinţilor noastre nu putem spune nimic, de aceia nici nu ne pronunţăm de o camdată.

A doua scenă din grupa noastră ne înfăţişază două cetăţi care ocupă spaţiul din 34 până în 37; din ele Cichorius formase două scene aparte XIII şi XIV, pe care însă cu drept cuvânt Petersen şi Domaszewski le au împreunat într'una singură [1]). Un şes spre stânga (în 34), un deal prăpăstios spre dreapta (în 36—37) şi la mijloc un râu. In şes este un lagăr roman cu poartă în faţă (în 35) şi pe laturea din stânga (în 34) şi corturi înăuntru; o a treia poartă se află pe laturea din fund, nu se vede însă. Pe vârful dealului este o cetate, din care artistul a înfăţişat numai două laturi, fie-care având o poartă cu turnuri, cu ceardac de lemn de asupra; turnuri cu ceardac de lemn sunt şi la colţuri. Intrarea în cetatea de pe deal este pe stânga, unde stă Traian şi tovarăşii săi; un drum cu parapet duce pe înălţimi. O cărare în zigzag coboară de pe înălţimi pe dreapta spre râul din care un legionar roman scoate apă cu găleata.

Localizarea acestor două clădiri a fost făcută de mult: Cichorius a văzut aici icoana Arcidavei şi comentatorii următori i-au dat dreptate. Totuşi raportul adevărat între aceste două cetăţi nu ni se pare în deajuns de bine limpezit. Acest lucru îl vom face în rândurile următoare.

Cât priveşte castrul roman din stânga (din 34—36) lucrul este foarte uşor. In adevăr, „la sudest de comuna Varadia, zice archeologul Milleker, la 400 de paşi departe de puntea peste râul Caraşu şi la 70 de paşi mai la sud de drumul care duce spre Petrovaţi, se află un lagăr roman, care descoperit de Torma

1). Vezi pl. IV, fig. 2.

în anul 1881, este cunoscutul castrum Arcidavum. Forma lagărului este dreptunghiulară, cu laturea cea lungă de la apus la răsărit de 184 paşi, iar cea scurtă de la sud la nord de 164 paşi" [1]). Zidul, învelit pe din afară cu pietre regulat tăiate, are o grosime de 1.50 m. Colţurile castrului sunt ronde şi cu turnuri poligonale interne. Fiecare poartă a celor 4 laturi este apărată de câte două turnuri pătrate interioare; la porta praetoria spre nord s'a păstrat şi blocul de piatră pe care se întorcea ţâţâna porţii. „In castru, vis-à-vis de poarta de sud, se văd urmele unei clădiri de 30 paşi în lungime şi numai de 15 în lăţime, împărţită în 4 camere şi care probabil sunt resturile pretoriului" [2]).

Aşezat ceva mai jos de împreunarea Cernovăţului cu Caraşul, lagărul acesta împlineşte între altele şi condiţia următoare: lămureşte nu numai rostul punţii de lemn din 36, dar şi mersul celor trei auxiliari romani, care pornesc spre dreapta. In adevăr, drumul care vine din spre sud, porneşte mai departe de alungul Cernovăţului spre Surducul mare (Nagy Szurduk). Prin urmare, armata romană, staţionată în lagărul din câmpia Varadiei la răsărit, ca să poată înainta spre nord, era nevoită să treacă pe dreapta Caraşului [3]); ceiace şi face artistul în 36.

Cealaltă cetate din dreapta, zidită pe înălţimea dealului prăpăstios, nu e mai puţin reală. „După descrierea dată în primul volum, scrie Cichorius [4]), aici la Varadia, dealul se înalţă în dreapta râului Caraşu, nelăsând pe lângă apă de cât spaţiul abea necesar pentru drum. Partea drumului care dă spre apă e prăpăstioasă, pe când spre stânga, spre sat, urcuşul este mai puţin greu. Pe această înălţime de o importanţă strategică foarte mare, care domină şi închide nu numai valea întreagă a Caraşului, dar şi valea Cernovăţului şi drumul care se îmbucă aici, s'a zidit în anticitate, precum o dovedesc rămăşiţele, o cetate romană. Iar această cetate nu poate fi alta de cât staţiunea romană Arcidava".

Incheierea însă este greşită, căci am văzut mai sus, că Arcidava romană trebueşte localizată în câmpie, acolo unde se află şi astăzi urmele lagărului roman. Ce rost are însă cetatea de pe culmea dealului prăpăstios? Columna, după cum se poate uşor vedea, ne dă două amănunte foarte interesante: 1) cetatea, deşi pare zidită din piatră, însă, după întocmirea porţilor cu acele turnuri cu ceardac de lemn de asupra,—turnuri repetate şi la colţurile laturilor,—este aşa de răsărită în felul ei, în cât nici odată nu poate fi socotită drept o cetate romană; 2) cetatea pare izolată pe o culme de deal şi întru cât-va părăsită. Legionarul roman care îşi umple găleata cu apă din râu nu este pus de cât pentru sensibilizarea ideii: cetatea nu are nici fântână, nici izvoare. Am văzut în capitolul I ce rost are acel amănunt al turnurilor cu ceardac de lemn deasupra. El ne pune în evidenţă faptul că zidirea este de origine dacă. Aşa dar, aici pe înălţime trebue să fi fost cetatea dacă Arcidava, precum lagărul din vale era staţiunea romană Arcidava.

1). F. Millekor, *Werschetz*, vol. I, p. 17.
2). F. Millekor, *op. cit.*, vol. I, p. 18.
3). Vezi pl. IV, fig. 1.
4) C. Cichorius, *Die Reliefs d. Trajanssäule, II*, p. 75

O dovadă despre aceasta sunt cercetările lui Milleker asupra resturilor descoperite pe vârful muntelui Kilia, precum se numeşte dealul de deasupra satului Vărădia. Iată descrierea acestor rămăşiţe, descriere exactă din punct în punct, după cum am avut prilejul s'o constatăm noi înşine la faţa locului. „Un şanţ, care şi astăzi are pe alocuri o adâncime de 1.20 m., tae culmea dealului Kiliei de la nord la sud şi-i izolează vârful din spre partea de răsărit, precum o vale adâncă o desparte de restul dealurilor din spre nord. In spre răsărit, se pare că a fost sălaşul omenesc, pe când spre apus, în apropiere de biserica de pe deal, era cimitirul. Aici s'au descoperit vetre de foc şi hârburi de lut de o technică primitivă. Deducând din fragmentele descoperite, vasele aveau forme şi mărimi foarte variate; unele dintr'însele au o capacitate de 30 litruri. Ca obiecte de bronz s'au descoperit pumnale şi o secure (Palstab) cu tăişul semicircular şi gâtul împodobit cu şiruri paralele de puncte. Tot aici s'a aflat şi o imitaţie barbară de tetradrachm (Filip II macedonic) de argint“ [1]).

Din această notiţă reese că sălaşul omenesc de pe dealul Kiliei este din „epoca de bronz“, în ori ce caz mai vechi de cât venirea Romanilor în părţile locului. Acest sălaş a fost ocupat de Daci, pe care l'au transformat într'o cetate de piatră; urmele acestei cetăţi de piatră ni le arată bucăţile de cărămizi în technica dar nu şi în mărimea cărămizilor romane, care se mai găsesc printre ruini şi mai cu seamă mortarul alcătuit în felul arătat în capitolul „cetăţile dace“. Această cetate dacă respunde la toate condiţiile şi elementele caracteristice ale cetăţii de pe columnă din 36—37 scena XIV; şi anume, ea ne lămureşte posiţia pe înălţime a cetăţii, posiţie care nu este cea obişnuit romană; ne lămureşte oare-cum starea de părăsire şi izolare pe columnă a cetăţii, care probabil în faţa înaintării armatelor romane de la sud spre nord, a fost părăsită de garnizoana ei dacă la voia întâmplării; lămureşte în fine şi cărările din stânga (unde stă împăratul) şi din dreapta, care duce de pe înălţime în vale lângă apă, precum îşi dă seama de râul din faţă, pe care stă puntea de lemn cu cei trei auxiliari de deasupra, râu, care nu este altul de cât Caraşul. Gestul pe care împăratul îl face, arătând cu mâna spre dreapta, este indicarea căii spre nord, care de alungul Cernovăţului, duce la Centum Putea, înfăţişat în scena următoare.

Aşa dar, în scena noastră artistul a înfăţişat,—văzute din nordest, cam de prin părţile Cacovei,—în stânga, lagărul roman din şesul care se desfăşură la răsărit de Caraşu, iar pe dreapta şi pe înălţime cetatea dacă Arcidava. Intre ele ar fi râul Caraşu, care venind din spre nordest trece pe lângă panta râpoasă a dealului Kiliei şi se îndreaptă spre Mercina, după ce mai la nord puţin a primit apele Cernovăţului.

Cea de a treia scenă a grupei o alcătueşte porţiunea de pe columnă cuprinsă între 37 şi 41, din care însă Cichorius formase trei scene aparte (XV—XVI şi XVII). In stânga terenul este deluros [2]), pare a fi peretele drept al u-

1). Bódog Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, Temesvar 1897, Pars I, p. 119. cf. B. Milleker, *Varadiá Történetc*, Temesvar, 1889.

2). Asupra figurilor scenei, vezi Cichorius, *op. cit.*, II, pl. XIII—XIV.

nei văi care se prelungeşte din stânga spre dreapta; un râuşor, peste care în 37 se află o punte, însoţeşte dealul o vreme. Spre dreapta, acolo unde terenul este şes (din 39—41), se văd două lagăre, unul terminat (în dreapta), celalt în construcţie (în stânga), iar între ele o apă, care pornind din 40, formează un arc şi apoi se perde în 41, probabil îndreptându-se în spre fund, printre cele două lagăre. Castrul din stânga are vădit formă regulată dreptunghiulară, cu porţi, pe fiecare laturе; un val cu palisadă, închide lagărul din spre râul din faţă, iar peste apă se află o punte în 41. Două clăi cu fân între valul cu palisadă şi lagăr întregesc imaginea.

Localizarea lui Cichorius, care vede în scena XV croirea unui drum, în scena XVI staţiunea Centum Putea, iar în scena XVII imaginea Bersoviei, este greşită. Acest lucru l-a arătat Petersen. Domaszewski din contra în ambele castre din scena XVI şi XVII recunoaşte imaginea staţiunii Centum Putea, care, ca şi toate celelalte staţiuni din drumul Lederata-Tapae, este înfăţişată prin două lagăre. Părerea aceasta este cea adevărată.

Castrul roman din Surduc (vechiul Centum Putea) există şi astă-zi. Are o lungime de la nord la sud de 200 m., iar de la apus la răsărit de aproape 150 m. Valul are şi astă-zi 2. 50 m. înălţime şi se poate urmări cu înlesnire pe teren.

După spusa locuitorului Gheorghe Dulamă din Surduc, cu care am vizitat ruinile, spre nord între râuşorul care vine din răsărit şi la 60—70 m. departe de laturea nordică a lagărului se află un val puternic, care cu 30 de ani în urmă era mai înalt. Urmele acestui val, care corespunde cu cel înfăţişat pe columnă între 40 şi 41 sub formă de palisadă, de abea se mai văd astă-zi pe teren, nimicite precum au fost de plug şi arătură. Asupra celuilalt castru din dreapta din nefericire puţin se poate spune. Locuitorii ne-au asigurat însă că spre apus de Cernovăţ, pe dealul care scoboară din Poiana „s'ar afla urme de valuri şi şanţuri şi s'ar găsi cărămizi mari şi hârburi de oale", însă timpul şi împrejurările nu mi-au îngăduit să controlez aceste spuse [1]).

Cum vedem dar localizarea lui Domaszewski se adevereşte prin rămăşiţele castrului din Surduc, atât de pe dreapta cât şi de pe stânga Cernovăţului. Castrele sunt înfăţişate văzute din nord; prin urmare sus e sudul şi la dreapta apusul.

Scena următoare cuprinde spaţiul [2]) din 41 până în 45, pe care Cichorius greşit îl împarte în două scene diferite (XVIII şi XIX). Se compune de asemeni din două cetăţi, una romană în stânga şi alta de origine dacă în dreapta (din 43—44); originea dacă a acesteia din urmă o arată artistul prin acele turnuri cu ceardac de deasupra porţilor. Cetatea dacă este „patrulateră",—cuvântul este al lui Cichorius,—şi are în interior o clădire de piatră. Ea pare a fi clădită pe înălţimea unui deal care tae scena pieziş de la dreapta spre stânga; din contra lagărul roman este în câmpie.

---

1). De altminteri pe harta publicată de Millekcr, *Délmagyarország Régiségleletei*, vol. II, se văd indicate în faţa lagărului din Surduc peste apa Caraşului urmele unei cetăţi romane.
2) Vezi pl. XIII, fig. 2.

Cichorius pretinde că în scena aceasta artistul ar fi înfăţişat staţiunea Aizis. Petersen însă constată, că nimic din ceia ce se vede pe columnă în această scenă nu se potriveşte cu arătările lui Cichorius. Pe de altă parte, dacă în scena trecută am recunoscut imaginea staţiunei Centum Putea, urmează de la sine că aici nu poate fi vorba despre Aizis. De aceia, cu drept cuvânt, Domaszewski vede în scena noastră imaginea Bersoviei. Insă greşeşte localizând-o în părţile de la Jidovimi.

Elementele topografice indicate de artist se reduc la următoarele puncte:

a) un castru roman în câmpie şi o cetate dacă pe înălţime; b) un deal care vine din dreapta spre stânga, formând o vale cu direcţia piezişe aşezării cetăţilor; c) o punte clădită peste un râu, care tae drumul pe unde merg armatele romane; d) partea unde se află duşmanul, este în spre dreapta şi sus, deci într'acolo este nordestul. Acest lucru îl deducem din felul de înfăţişare a scenei prisonierului dac, care este adus înaintea împăratului. Artistul prin desfăşurarea acestei din urmă acţiuni a avut în gând nu atât să ne arate întâiul moment de atingere cu duşmanul, cât direcţia de unde duşmanul este adus; aceasta pentru localizarea scenei. Căci ori cine înţelege, că prinsul dac nu poate fi adus de cât din părţile unde armatele dace se află; cum însă duşmanul pentru armata romană, care înainta spre nordest, nu putea fi de cât la nordest, urmează neapărat că punctul din dreapta şi sus să fie în direcţia către nordest.

Aceste elemente ni se par în deajuns de precise pentru ca să ne călăuzească.

Mai întâi, dacă în scena trecută împăratul s'a aflat la Centum Putea, urmează neapărat că în scena noastră el trebuia să se afle la Bersovia. Lucrul acesta îl ştim din însuşi fragmentul memoriilor împăratului Traian asupra acestui rezboi, fragment raportat mai sus. Apoi staţiunea Bersovia, după arătările hărţii lui Castorius (Tabla Peutingeriană), era la o depărtare de XII mii de paşi de staţia Centum Putea; adică, după măsurătoarea noastră, la 17.76 Km. Aşa dar, lucrul se simplifică: vom căuta la distanţă de 17.76 Km. de Centum Putea şi în direcţia spre Tibiscum şi Tapae, o localitate unde nu numai să se regăsească elementele topografice înfăţişate de artistul columnei, dar şi calea romană care lega Lederata prin Centum Putea cu Aizis şi Tibiscum.

Pe harta din Corpus [1]), care în această privinţă ne reproduce indicările lui Cichorius, calea romană de la Lederata la Tibiscum trece prin Udvarsállás (Apus flumen), Varadia (Arcidava), Surduc (Centum Putea), Jidovimi (Bersovia), Valea mare pe Pogoniş (Aizis), Russ (Caput Bubali) şi ajunge la Jupa (Tibiscum).

Această cale însă este cu mult mai lungă de cât ne-o arată distanţele de pe Tabla Peutingeriană; căci însumând milele din lungul căii de pe tablă, dobândim ca depărtare între Lederata şi Tibiscum 73 de mii de paşi, adică 108.04 Km. Chiar dacă am admite îndreptarea lui Domaszewski, care, în loc de III mii de paşi dintre Aizis şi Caput Bubali, cât e arătat pe Tablă, propune

1). C. I. L. III suppl. tab. V.

distanţa de XII mii de paşi pe care o regăsim între toate celelalte staţiuni [1]), şi totuşi diferinţa este prea mare; căci drumul de la Lederata-Tibiscum pe la Jidovimi, Valea mare şi pasul Russ este de 140 Km. şi mai bine, ceiace nu corespunde cu cele (108.04+13.32) 121, 36 Km. ale Tablei Peutingeriane, cu adaosul de 13.32 introdus de sus numitul învăţat german.

Trebueşte deci, pentru ca să punem în armonie spusele Tablei cu distanţele reale pe teren, să căutăm o altă cale de legătură de cât cea propusă prin Jidovimi şi Russ.

Soluţia ne-o dă resturile drumului roman, păstrate în părţile Banatului. Anume, drumul roman, care pleacă de la Palanca, după ce atinge Vărădia şi Surduc [2]), se desparte în două ramuri: una, o ia pe la Tirola (Königsgnat) şi Füzes pe valea Satului până la Jidovimi, de unde iarăşi se bifurcă, o parte pe la Rafna spre Pogoniş, iar alta dealungul râului Bârsava spre Bogşa română; cealaltă o ia spre satul Doklin şi Biniş; de aici, pornind spre nord prin ţarini trece prin Bogşa română, prin Vasiova şi Bogşa nemţească, şi intră pe valea care duce spre Ezeriş şi Brebul [3]). De la Brebul drumul duce pe sub coasta dealurilor din dreapta Pogonişului, urcă pe la gura Matiului pe dealul Cozlarului, iar de aici urmând pe plaiuri scoboară în Valea Boului şi în fine se încheie la Jupa (vechiul Tibiscum).

Această cale romană prin Bogşa, Ezeriş, Brebul şi dealul Cozlarului scurtează cu mult drumul de la Lederata—Tibiscum prin Jidovimi: în loc de 140 Km. el are numai 110—115 Km., adică numai cu câţi-va Km. mai mult de cât distanţa indicată de Tabla Peutingeriană (108-04 Km.=73.000 paşi). Aşa dar pe această cale vom căuta şi noi staţiunea Bersovia, a căreia imagine artistul columnei a înfăţişat-o în scenele XVIII—XIX.

În adevăr, la 17.76 km. (adică XII mii de paşi) de Surduc (vechiul Centum Putea) spre nordest se află localitatea românească Bogşa; aici trebue să fi fost staţiunea romană Bersovia. Localitatea aceasta a păstrat foarte multe urme romane [4]). Aici am descoperit eu însumi, în curtea lui Alexandru Vârdea, urmele unor ziduri romane de piatră de 1 ½ m. grosime. Zidul are şi astăzi 1 m. de înălţime şi pare să fi făcut parte din clădirile pretoriului. După spusele proprietarului şi după propriile noastre observări, de jur împrejur cam la 100 m. se află un zid în formă de dreptunghiu regulat, care nu poate fi de cât

---

1). Domaszewski, în *Philologus*, 1906, p. 327: «Die künstliche Anlage dieses Strassenzuges verräth die völlig gleiche Länge der Etapen». In notă adaogă: «Dies sichert die Verbesserung der Distanz zwischen Azizis und Caput Bubali».

2). Vezi exacta descriere pe care o face asupra acestui drum roman Kematmüller, *Die Römerstrassen im Banat*, în *Deutsche Rundschau für Geographie*, 1892, p. 216: «drumul format din bolovani de piatră are o lăţime de 6 m.».

3). Această cale romană pe la Doklin, Biniş şi Bogşa o vedem reprodusă şi în harta lui B. Milleker, *op. cit.*, pars II.

4). B. Milleker, *op cit.*, 1898, pars II, p. 15: «La Bogşa, în spatele dealului zis Cracul de aur, s'au descoperit urmele vechilor băi. In gangurile existente pe laturi s'au săpat în mod regulat cu ciocanul şi cu dalta o sumă de firide, caracteristice pentru minele romane. In aceste firide s'au descoperit şi văpaiţe de lut romane. S'au descoperit de asemeni şi monete romane din timpul imperiului din vremea lui Vespasian şi până la Trajanus Decius».

al unui lagăr roman. Acest lagăr se află bine așezat, la împreunarea Moraviței cu Bârsava 1). Malul stâng al Moraviței este înalt și râpos; deci poziția lagărului stăpânește ținutul foarte departe.

Dar argument și mai convingător: în fața Bogșei române, dincolo de Bârsava, pe culmea dealului, zis Buza Turcului, se văd ruinile unei cetăți foarte vechi. Cetatea de pe vârful dealului, izolat pe dreapta și pe stânga de celelalte dealuri cu văi adânci, are forma pătrată cu laturea de 25—30 m. lungime; lucru pe care ni-l arată și columna. Din laturea de nord a acestei cetăți s'a păstrat un zid puternic de 8—10 m. înălțime și 2 m. aproape grosime. Technica zidului și mortarului e cea cunoscută de la cetățile dace. In interiorul cetății se văd urmele unui turn pătrat, care corespunde cu acea clădire internă, pe care columna o înfățișază în scena noastră în „cetatea pătrată" din 43 sus.

Tot aici la Bogșa în fine regăsim și celalt element topografic pe care ni-l dă columna: valea care se deschide despre dreapta și sus, precum și puntea de lemn pe care legionarii o clădesc peste un râu care merge de a curmezișul văii. In adevăr, la nordest de Bogșa română se deschide valea care se înfundă spre Ezeriș. La intrarea acestei văi șerpuesc venind din spre sudest apele repezi ale Bârsavei. Pentru cel care pornind din Bogșa ar fi căutat să pătrundă în valea Ezerișului, era neapărat silit să treacă Bârsava pe o punte, întocmai precum artistul columnei o indică în scena XIX în 44. Iată deci reunite la Bogșa toate elementele geografice puse de artist; aceasta ne îngădue să credem că scena XVIII—XIX trebuește localizată neapărat în acest sat.

A cincea scenă din grupa noastră cuprinde spațiul din 44—46 (scena XX la Cichorius); ea ne înfățișază două lagăre romane, așezate unul în fața celuilalt; între ele terenul pare scobit; căci aceasta înseamnă acțiunea soldaților care scot pământ cu panerele. Domaszewski vede în scena noastră imaginea stațiunei Aizis. Și are dreptate. Distanța dintre Aizis și Bersovia. după Tabla Peutingeriană, este de XII mii de pași, adică de aproape 18 km., ca și între toate celelalte stațiuni de la Lederata la Aizis. Vom căuta așa dar această stațiune la 18 km. departe de Bogșa română, unde, după cum am văzut, trebuește pusă Bersovia.

Drumul actual de la Bogșa română trece prin Ezeriș, apoi pe valea Satului ocolește spre sudest prin Socean (Szoczan), de unde se îndreaptă spre Brebul. Drumul roman însă mergea drept înainte: pornea de la Bogșa spre Ezeriș, de unde apoi tăia dealurile direct spre Brebul. Urmând această linie dreaptă, distanța de XII mii de pași, spațiul dintre Bersovia și Aizis, se încheie la vărsarea râului Matiul în Pogoniș. Aici deci ar trebui să fie Aizis.

Lucru neașteptat, aici la gura Matiului, după îndelungate cercetări, am descoperit ruinele a două lagăre romane; care, cași pe columnă, în loc să fie așezate unul lângă altul, sunt rânduite, unul în fața celuilalt. Aici la „buza Cozlarului", precum numesc țăranii români localitatea, este un punct strategic de o importanță extraordinară, căci stăpânește văile râurilor Igadăul, Pogo-

1). Vezi pl. XIII, fig. 1,

nişul şi Matiul, precum şi calea care duce peste dealul Cozlarului spre Valea Boului şi Jupa (Tibiscum). Aici pe malurile râpoase de sud şi de nord ale Matiului se află faţă în faţă cele două lagăre romane, ale cărora ruine însă sunt acoperite de lanurile de păpuşoi ale ţăranilor localnici.

Dovadă că localizarea noastră este bună sunt următoarele amănunte preţioase pe care artistul le înfăţişază pe columnă în scena noastră: a) terenul unde se află zidite castrele este şes, iar spre dreapta dă într'o vale îngustă cuprinsă între două şiruri de dealuri pe care le indică în 46 cele două dungi stâncoase [1]), una de deasupra parilor cu coifuri şi alta deasupra scuturilor; b) în interiorul castrului din faţă trebue să fie o colină pe care artistul o înfăţişază prin acea grămăjue de pietre pătrate rânduite sub formă de cruce [2]).

Aceste amănunte tocmai se regăsesc la lagărele din buza Cozlarului [3]). In adevăr, aici se deschide spre răsărit strâmta şi adânca vale a Matiului, care corespunde cu valea din 46—47 de pe columnă, de la dreapta lagărelor. Tot aici se află şi celalt amănunt: în castrul de la sudul Matiului, ceva mai la apus de fântâna de lângă drumul care vine de pe dealul Cozlarului, se vede şi astăzi o movilă, care are în circuit 40—50 de paşi, iar în înălţime atinge 6—7 m. Movila aceasta, care după spusa fiului „cneazului" (primarului) din Valea Denii este zidită cu cărămidă „mare" la temelie, domină pe o mare întindere văile râurilor care dau în acest punct.

Aici, aşa dar, se cuvine să punem noi staţiunea Aizis pe care împăratul a ocupat-o în mersul său spre Tapae. De altminteri, această localizare capătă o nouă întărire din stabilirea staţiunei următoare.

Scena a şasea, care corespunde în parte cu scena XXI din Cichorius, se întinde din 47 până în 50. Marginea spre dreapta o formează malurile înalte ale apei care se îndreaptă pieziş, din faţă spre fund; lucrul acesta a fost arătat cu multă îndemânare de către artist, înfăţişând malurile din primul plan deluroase pe când spre fund sunt şese. Râul pare a fi neînsemnat, căci numai aşa se explică faptul trecerii prin vad a călăreţului din fund. In stânga apei se află un lagăr roman pe care îl păzesc de alungul râului de pe înălţimi trupe legionare şi auxiliare romane.

Ce localitate a vrut artistul să înfăţişeze? Cichorius crede că este vorba despre un lagăr roman, zidit pe malurile Timişului, în faţa râului Bistra. Petersen însă îl aşează la Criva, lângă pasul Teregova. Ambele păreri însă sunt greşite

Dacă în scena trecută am avut imaginea staţiunei Aizis, urmează de la sine, că aici e vorba despre Caput Bubali. După Tabla Peutingeriană distanţa între ambele aceste staţiuni este de III mii de paşi, adică de 4.44. Km. La această

1). Vezi Cichorius, *op. cit.*, sc. XX, 45—46, Atlas, pl XV. Acest mijloc de a înfăţişa dealurile este des întrebuinţat pe columnă; vezi scena II, în 7; scena XXXIV, din 84—86 sus; scena XL în 104 sus, scena XLIV din 114—115 etc.

2). Ades vedem pe columnă în interiorul castrelor asemeni grămezi de pietre rînduite în şir. De pildă, în scena XXXIX în 100, sub picioarele lui Traian, în scena CIX în 290, sub picioarele ofiţerului din castru etc. Rostul acestor deluşoare, nu poate fi altul de cât ca să ne arate că interiorul lagărului este deluros.

3). Vezi harta căii romane de la Lederata la Tibiscum.

departare deci de gura Matiului (Aizis) se cuvine să căutăm noi staţiunea cea nouă. Să nu uităm însă că de la Aizis la Tibiscum sunt cu totul XIII mii de paşi, adică 19.24 Km. Dacă alegem calea pe la Delineşti, Russ şi Valea Boului, între gura Matiului (Aizis) şi Jupa (Tibiscum) sunt 25—26 Km., aproape 6 Km. mai mult de cât ne arată itinerariul roman. Prin urmare Caput Bubali nu a putut fi pe acest drum.

Există însă între valea Pogonişului şi a Timişului un alt drum care este mult mai scurt şi odinioară foarte umblat: este drumul pe culmea Cozlarului. In timpul Romanilor acest drum era aşternut cu piatră şi pornea din Gura Matiului, urca părăul până lângă obârşia sa, unde atingea platoul; de aici calea o lua spre apus până în Valea Boului şi mai departe până la Tibiscum. Urmele acestui drum, care în gura poporului poartă numele de „drumul Ierinei", se regăsesc şi astă-zi din loc în loc; eu însumi l-am urmărit o bucată între Valea Boului şi Vârful Cozlarului. Ei bine, tocmai la obârşia Matiului şi la depărtare de 4·50 Km. de Aizis, după spusa ţăranilor români, se află o cetate, care prin tradiţie se numeşte „Seceţuica", adică cetăţuica, diminutivul din cetate. Din nefericire, nimic mai precis n'am putut afla asupra acestei cetăţi, deşi asupra existenţei sale nu mai încape nici o îndoială. Că, aici, în acest punct, trebue să fi fost staţiunea Caput Bubali, este dovadă faptul următor: dincolo de apa Pogonişului, în dreptul Ohabiţei, poporul român din Banat numeşte şi astă-zi vârful de munte înalt de 598 m. Tâlva Bobului, reprodus şi în harta cea mare (1 | 15,000) a statului major austriac. Tâlva Bobului însă nu este alt-ceva de cât traducerea românească a lui Caput Bubali; *tâlva* în româneşte venind de la *tigva*, nu înseamnă alt ceva de cât *cap*. Această localizare în ori-ce caz îşi dă seama şi de depărtarea cerută de itinerariul roman între Aizis şi Caput Bubali de o parte şi între această din urmă staţiune şi Tibiscum, precum îşi dă seama de forma terenului muntos şi de râuşorul peste care trec trupele de cavalerie, râuşor care este probabil actualul Măciucaş, care mergând spre nordest se varsă în Timiş ceva mai la nord de Jupa (Tibiscum).

Scena a şaptea (scena XXII Cichorius) formează un tot strâns cu scena trecută, de care totuşi se desparte destul de lămurit, precum se desparte de trupele legionare din dreapta, din 50—52 [1]). Ca element topografic este forma ciudată triunghiulară a cetăţii [2]), cu singura ei poartă pe laturea concavă din stânga şi jos, poartă apărată cu turnuri cu ceardac de lemn. In interior o sumă de clădiri, unele din ele cu mai multe etaje şi cu columne. Cichorius a pretins, cu drept cuvânt, că aici este vorba de un oraş dac, care nu are tocmai un caracter militar şi propune să vedem într'însul imaginea cetăţii Tibiscum. Părerea aceasta ni se pare dreaptă.

In adevăr, dacă localizările scenelor anterioare sunt adevărate şi dacă mai ales în scena trecută avem imaginea staţiunii Caput Bubali, nu este oare fi-

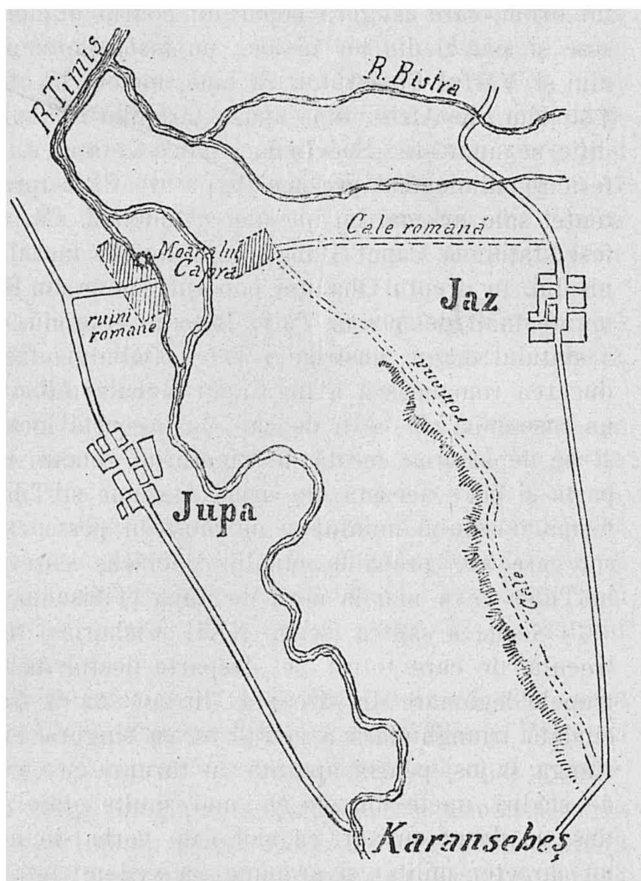
1). A. v. Domaszewski, *Philologus*, p. 327, nota 31: «In XXII ist das befestigte Lager links im Hintergrunde völlig zu trennen von dem, eine ganz andere Scene bildenden Halte der Legionare im Walde».

2). Vezi imaginea scenei XXII în Cichorius, *op. cit.*, pl. XVII şi vol. II, p. 107.

resc să vedem în cetatea de formă triunghiulară din scena noastră icoana Tibiscului, înainte de cucerirea Daciei de către Romani? De sigur că da.

O dovadă în sprijnul acestei idei este faptul, că, în afară de înfăţişarea Sarmizegetusei (scena LXXV), cetatea din scena noastră este fără îndoială cea mai însemnată, nu numai ca mărime, dar în acelaş timp şi ca vechime; acest lucru îl arată acele clădiri de piatră în două etaje şi cu columne care nu au nimic de a face cu întăriturile celelalte dace ridicate în drumul armatelor romane. Şi al doilea amănunt hotărâtor, această cetate de origine dacă este, se pare, în drumul legiunilor romane, care după cum vom vedea mai departe, se îndreaptă spre Tapae. Şi tocmai această situaţie intermediară are Tibiscum.

Tabla Peutingeriană ne spune că Tibiscum se află la o depărtare de X mii de paşi (14.84 km.) de Caput Bubali, iar drumul roman, care tae înălţimile Cozlarului, după ce trece prin Valea Boului, ajunge în valea Timişului, ceva mai jos de îmbucătura Bistrei, acolo unde pe harta austriacă se vede însemnată localitatea „moara lui Zăvoi", la câte-va sute de paşi de Jupa. Aici se împreună o sumă de drumuri romane, care vin unele din sud, din spre Caransebeş, altele de la răsărit, din spre Iaz şi Bistra, altele în fine din apus, din spre Valea Boului [1]). Ca aceste drumuri să se împreune aici la moara din Zăvoi, trebue să credem că acest punct avea o însemnătate mare nu numai militară, dar şi comercială în acelaş timp. Iar în acest punct trebue să fie Tibiscum.

La încheierea aceasta ne duc şi cercetările lui Ortway făcute asupra terenului din preajma Jupei [2]). Iată în traducere cuvintele proprii ale învăţatului maghiar cu privire la Tibiscum :

1). Vezi harta împrejurimilor de la Jupa (după A. Dragalina).
2). Dr. Ortway Tivadar, *Tibiscum*, Budapesta, 1876. Harta care însoţeşte acest studiu foarte serios, a fost făcută cu multă îngrijire de către Al. Dragalina, un ofiţer român de mare viitor, din nefericire mort prea de timpuriu.

„Am cercetat aici la Caransebeş, câmpia înconjurată de munţi, câmpie care se estinde între Caransebeş şi gurile Bistrei şi care se mărgineşte spre nord cu râul Bistra ce curge de la răsărit spre apus ; spre apus cu Timişul ce curge de la sudest spre nordvest, paralel cu şoseaua Caransebeş-Lugoş ; spre răsărit cu şoseaua Caransebeş-Iaz, precum ne arată planul aci alăturat. Această câmpie are forma unui trapez, a căruia laturе mai scurtă o formează partea de nord a Caransebeşului. In unghiul de nordest al trapezului, în apropiere de malul stâng al Timişului se află moara de la Jupa (moara din Zăvoi pe hartă).

„Pe drumul vechi de care dintre Iaz şi Lugoş, în apropiere de Timiş, stăpânul locului a săpat în faţa mea chiar o groapă cam de un stânjen (2 m.) şi a dat de o columnă de piatră pe care până atunci în zadar s'a ostenit să o scoată din sânul pământului... Columna nu avea nici o inscripţie. Mai departe am dat de fundamente cu mult mai estinse. Despre originea romană a acestor fundamente nu poate fi nici-o îndoială şi acestea stau în legătură cu fundamentele de pe ţărmul stâng al Timişului. Terenul acesta este în mare parte pârlog lutos, acoperit cu o mulţime de cărămizi pătrate romane. Intru cât am putut urmări aceste ziduri, pot zice, că ele se estind pe partea dreaptă a Timişului până la canalul acela care porneşte din Bistra şi revarsă iarăşi în Bistra, dincolo de drumul Ciuta-Iaz.

„Trecând peste Timiş, împrejurul căruia se află pretutindeni multe cărămizi romane m'am apropiat pe şoseaua principală de moara de la Jupa. In drumul lăturalnic amintit, care împreună şoseaua Caransebeş-Lugoş cu zisa moară, în dreapta, în grâne, pe marginea drumului, am dat de un leu în mărime naturală, sculptat în piatră de var, dar deja mutilat. Nu pot zice, că este vre-o cap de operă, dar totuşi e un obiect bine sculptat, care poartă tipul caracteristic al artei romane în acest ţinut. Capul leului a lipsit cu totul, însă trunchiul a remas întreg.

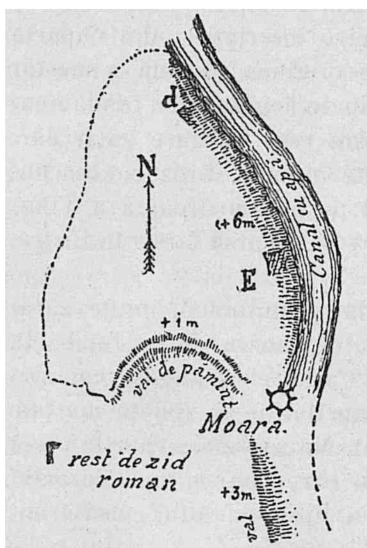
„Ajungând la moara de la Jupa, am aflat rămăşiţi monumentale şi mai însemnate ale coloniei romane. O întreagă masă de cărămizi romane am aflat aici şi dintre acestea m'au surprins mai vârtos acele cărămizi uriaşe, care leam aflat întregi în camera morarului. Particular este, că toate sunt fără inscripţii şi numai unele prezentau pecetea. Insă originea lor romană e peste toată îndoiala. Imediat înaintea morii se află o dâlmă mai înaltă, pe care aşa zicând se reazimă moara. Partea spre ierugă (canal) e cam piezişe (încovoiată) şi privind dintr'o parte se vede substrucţii puternice. Tufişul a fost aici atât de des, în cât abea am putut ajunge la substrucţii. Insă pot afirma că locul acesta este un punct însemnat al coloniei romane“ [1]).

Ortway ne vorbeşte despre nişte „şanţuri puternice ale castrului care sunt traversate de ieruga morii“. Asupra acestui punct mi-am îndreptat eu toată atenţia, când în vara anului 1906, împreună cu profesorul I. Bălan. am vizitat aceste ruini.

---

1). Această traducere o datoresc amabilităţii *d-lui Iosif Bălan, profesor la liceul român din Caransebeş.*

Imediat la miază-noapte de moară—(vezi imaginea alăturată)—terenul are o înălţime, faţă cu înconjurimea, de 6—7 m., ceiace dă locului în parte înfăţişarea unei arx. De alungul canalului care pare încovoiat aici, după spusa ţăranilor şi propriile mele observări se află un zid de piatră legat cu mortar roman. Zidul acesta era învelit pe din afară şi pe dinăuntru cu o cămaşe de pietre dreptunghiulare, dar care au fost luate de ţărani pentru trebuinţele lor. Într'un singur an s'au scos 163 de care, ceiace faţă cu lungimea cam redusă, —în totul vre-o 120 m.—ne îndeamnă să credem că zidul a fost foarte înalt. In punctul E se vede un gang de piatră boltit, dar care s'a năruit. După tradiţie gangul mergea mult mai adânc de cât astăzi. Laturea de apus a cetăţii a dispărut; sigur este însă că spre nord ea se tăia în unghiu foarte ascuţit cu cea de răsărit.

Din contra, laturea de răsărit, dacă nu mă înşală notiţile culese la faţa locului, era de forma neregulată, cu concavitatea în spre sudest. Urmele valului încă se mai văd pe pământul răscolit de plug. Aşa dar cetatea are, caşi imaginea de pe columnă, formă triunghiulară, cu laturea de sudest încovoiată în formă de arc, cu concavitatea în afară. Să se fi păstrat oare vechea cetate dacă cu forma ei curioasă şi în timpul Romanilor? Tibiscul roman să fi crescut oare de jur împrejurul Tibiscului dac? Iată întrebări, asupra cărora, fără săpături sistematice, nu putem da nici un răspuns. Atât însă putem afirma, că aici la moara din Jupa, trebueşte noi să localizăm scena noastră, chiar dacă forma triunghiulară a zidurilor ruinate s'ar arăta mai târziu o simplă iluzie a ochilor noştri.

Tibiscum pare pe columnă pustiu şi părăsit de populaţia lui dacă; şi cu drept cuvânt. Căci cum puteau Dacii să apere o cetate care era ameninţată din două părţi deodată: de armatele romane din apus, care înaintau pe valea Caraşului şi Pogonişului pe la Caput Bubali şi de cele de răsărit, care după ce trecuseră valea Cernei, Belareca, pe la pasul Domaşna şi Teregova, ajunseseră în valea Timişului? In faţa primejdiei de a fi prinşi între două focuri, Dacii s'au retras spre răsărit pe valea Bistrei, lăsând în voia soartei şi pustiu vechiul Tibiscum.

Scena şapte (XXII—XXIII, 51—54 Cichorius) pare că se desparte în două jumătăţi care se împlinesc una pe alta [1]). Acţiunea ne înfăţişează mersul unor legiuni romane pe un drum pe care-l croesc alte trupe tot legionare.

Terenul pare şes în stânga, stâncos şi deluros la mijloc, pentru ca spre dreapta să devie iarăşi şes. Această indicare o face artistul nu numai prin

---

1). Vezi imaginea scenei în Cichorius, *op. cit.*, vol. II, p. 109 şi pl. XVII.

mijlocul acelor stânci din 52—53, dar şi prin felul copacilor care alcătuesc pădurea: în stânga stejari, la mijloc brazi, simbolul ţinuturilor înalte, spre dreapta iarăşi stejari. Această idee, de a arăta deosebirile de înălţimi ale solului prin felul arborilor, o întâlnim ades întrebuinţată de artist ca un element convenţional uşor de înţeles.

Poziţia geografică a scenei o hotăreşte localizarea scenei următoare, înfăţişând lupta de la Tapae. Cred că Cichorius are dreptate când vede aci imaginea văii Bistrei spre răsărit de Tibiscum; ar trebui adăogat şi spre apus de câmpia cea largă din Zăvoi, unde, precum vom vedea, este faimoasa Tapae.

II.

Lupta de la Tapae

Scena a opta (scena XXIV Cichorius) ne înfăţişază momentul hotăritor al întregei prime campanii militare a împaratului, adică lupta de la Tapae.

Elemente topografice pentru precizarea locului unde s'a dat această luptă nu sunt de cât două: a) rolul cel mare pe care cavaleria romană îl joacă în imaginea luptei de pe columnă, precum şi însăşi lipsa unei indicări de dealuri pe tot spaţiul larg din 55—63, ne îndeamnă să credem că lupta de la Tapae a trebuit să se dea într'o câmpie largă; 2) castrul roman din 56—57, aşezat aproape la mijlocul acestei câmpii în spre partea ei de sus, este o călăuză care are pentru noi o valoare hotărâtoare.

O asemenea câmpie largă, care să fie cuprinsă între Tibiscum şi Porţile de fier (imaginea acesteia o vom regăsi în scena XXV) nu descoperim în valea sugrumată de dealuri a Bistrei, de cât într'un singur loc: la împreunarea Bistrei Mărului cu râul Bistra.

In adevăr, pornind din câmpia Timişului pe îngusta vale a Bistrei spre Poarta de fier transilvană, îndată ce treci podul de pe Bistra Mărului [1]) se desfăşură înaintea ochilor priveliştea unei câmpii desfătătoare, închisă de jur împrejur cu dealuri înalte şi păduroase. Această câmpie are forma triunghiulară cu basa spre miazănoapte şi vârful spre sud, formă care i-a fost trasă de dealurile dimprejur. Spre nord se prelungeşte coama dealurilor Măgura Ruscăi, cu vârfurile ei rotunjite; spre răsărit se încovoae şirul de dealuri, care pornind din Măgura Marga se curmă de o dată aproape de Voislova, unde închid ca un perete drept atît valea Bistrei cât şi valea Ruscăi, care se înfundă spre nord; spre apus zarea e mărginită de dealurile, care desfăcându-se din Socetul mare, sub numi deosebite de Cioaca Pietroasă, Strâmbu şi Scoarţa, umple tot spaţiul dintre comuna Mărul şi până la Cireaşa.

Această câmpie, peste care astă-zi s'aşterne în lung şi în larg un crâng mărunt, este udată de două rîuri: unul spre miazănoapte Bistra, şi celalt spre apus Bistra Mărului.

1). Vezi pl. XIV, fig. 1.

Ceva mai la apus de Zăvoi, lângă malul râpos al Bistrei, se văd urmele unui lagăr roman uriaş, de pe al căruia val de pământ se desfăşură întreaga câmpie ca în palmă.

Castrul pare a fi pătrat; fiecare lature este de aproape 500 de paşi [1]). Valul care la bază are 15—20 m. se înalţă deasupra solului înconjurător cam la 3 m. [2]).

In acest cadru se lămuresc nu numai rarele amănunte topografice puse de artist, dar chiar şi peripeţiile felurite prin care a trecut această cumplită luptă de la Tapae.

Ofensiva, precum era şi firesc, a fost luată de Romani. Impăratul, care domină câmpul de bătae de pe înălţimea valului lagărului său, înaintează trupele sale pe două linii: una, formată din trupe pedestre auxiliare, porneşte pe flancul stâng de la răsăritul castrului spre sudest; cealaltă, alcătuită din trupe de cavalerie, urmând de alungul malului drept al Bistrei Mărului are aceiaşi ţintă; căci obiectivul acestor două armate era să lovească deodată în acelaş timp şi din două părţi trupele dace, tăbărîte în fundul văii în colţul de miază-zi al triunghiului format de câmpie.

Intre aceste două armate romane care operează pe flancuri se pun în mişcare trupele legionare, ale cărora signa artistul le indică. Una din aceste legiuni, de sigur cea din primul plan, face parte, dacă ne luăm după signa cu palma în cunună, din corpul de armată de răsărit, care apare acum pentru întâia dată după trecerea podului din scena IV.

Terenul de luptă fusese ales cu o pricepere admirabilă de către Decebal Rezimată de poalele dealului Slatinei, care atinge aproape 600 m. înălţime, apărată în dreapta de pantele repezi ale aceluiaşi munte şi de valea Bistrei, care în acest punct (la Valea mare) se strâmtează până a forma un gâtlej îngust, închisă spre apus de dealurile Strâmba şi Cioaca Pietrosul, care trimet pinteni deluroşi până lîngă malul Bistrei Mărul, posiţia armatelor dace era cu atât mai formidabilă cu cît îngustimea terenului în partea de la Crâşma, unde sunt întăriţi Dacii, împiedică ori şi ce desfăşurare mai largă de trupe. Această posiţie tare dă trupelor dace acea încredere de sine şi acel avânt sălbatic pe care co lumna îl arată.

---

1). Vezi pl. XIV, fig. 2.

2). Castrul acesta nu are nimic de a face nici cu Agmonia, nici cu Pons Augusti, care erau în drumul căii romane de la Tibiscum la Sarmizegetusa. In adevăr, ruinelo Agmonici trebuesc căutate la Voislova, unde şi astă-zi se văd la dreapta şoselii, cum vii din Caransebeş, pe un deal de 6 — 8 m., două castre alipite, unul de piatră şi celalt de pământ. Urme romano se găsesc atât în interiorul cât şi de jur împrejurul castrelor. Voislova se află la depărtare de 21 km. de satul Jupa; ceeá ce corespunde minunat cu distanţa itinerariilor romane dintre Tibiscum şi Agnavia (XIV mile romane=20.72 km.). La 12 km. mai spre răsărit do Voislova în stânga drumului, ceva mai la răsărit do biserica din Băuţarul de jos (Also-Bauçar) se află remăşiţele unui val roman, care trece dealungul drumului până dincolo de moara lui Dionisie Raca lui Martin. Sub acest val se găsesc ziduri formate din cărămizi romane. Mai spre răsărit încă şi chiar lângă apa Bistrei, se regăsesc ziduri romano, care apar cam la un metru sub solul actual. Pe unul din fragmentele găsite de mine se văd chiar litere de coh... Distanţa do 11 km., care corespunde cu indicările Tablei Peutingeriane şi bogăţia rămăşiţelor de cultură romană în această parte, ne impun încheierea, că aici era staţiunea romană Pons Augusti. Prin urmare lagărul roman din Zăvoi, a căruia mărime extraordinară o constatarăm mai sus, nu a putut fi de cât un lagăr de rezboi şi anume lagărul ridicat de trupele romane, fie cele de sub conducerea proprie a lui Traian, fie, poate, din timpul lui Domiţian.

In adevăr, cu toate că spre stânga trupele de cavalerie romană au culcat la pământ primele şiruri dace [1]), cu toate că spre dreapta trupele auxiliare, susţinute de cohortele de arcaşi postate în urmă, au rărit armatele dace, cu toată împotrivirea furioasă a elementelor naturii deslănţuite,—căci aceasta înseamnă imaginea lui Jupiter Tonans, care aruncă în contra Dacilor din înălţimile cerului săgeţile fulgerilor sale,—cerbicia Dacilor nu s'arată de loc a fi înfrântă. Sub impulsul regelui dac, care, ascuns printre copacii de pe clinele păduroase ale dealului din răsărit (în 62), mână lupta, trupele dace revenindu-şi în fire se refac şi reîntărite s'aruncă ameninţătoare şi salbatice contra Romanilor. Neliniştea încordată cu care împăratul însoţit de ofiţerul cel tânăr din stânga-i,—după Domaszewski prefectul pretoriului Laberius Maximus,—priveşte desfăşurarea luptei, ne spune că lupta de la Tapae, fără a fi o biruinţă pentru Daci, nu este de sigur nici o înfrângere cumplită.

„Lupta a fost extraordinar de vie, zice foarte bine Cichorius, şi pare că Dacii au luat la un moment dat ofensiva, pătrunzând în câmpie din pădurea unde se aflau. Iar mersul luptei nu pare să fi fost aşa de favorabil Romanilor. Dacii, fireşte, au perderi mari în morţi şi răniţi, pe când, ca întotdeauna pe columnă, cu o singură excepţie, morţii şi răniţii romani lipsesc cu totul; din contra,—şi aceasta în oposiţie vădită cu numeroasele representări de lupte de mai târziu, unde Romanii sunt biruitori,—nu se vede nici un singur dac măcar fugind.

De asemeni şi faptul că Dacii pot să-şi ducă, neîmpedicaţi de nimeni, răniţii lor într'un loc sigur, încă ne îndeamnă să credem că ei n'au fost învinşi în mod hotărâtor" [2]).

Aceste cuvinte ale învăţatului german ne silesc să ne gândim la spusele lui Dion Cassiu. Această biruinţă pe jumătate câştigată se potriveşte oare cu descrierea pe care Dion Cassiu o face asupra aceleaşi lupte de la Tapae ?

In descrierea istoricului vechi ni se vorbeşte despre „măcelul cumplit" pe care armatele romane l-au făcut printre Daci; ni se vorbeşte în acelaş timp despre „mulţimea răniţilor romani" şi despre „sfâşierea veşmintelor împărăteşti" pentru legarea rănilor celor răniţi, aşa de mare fusese numărul acestora ; ni se vorbeşte în fine despre „mulţimea Romanilor căzuţi în bătae" şi despre „altarul funerar înălţat în cinstea lor şi unde în fie care an avea să se aducă jertfă sufletelor lor". Există oare ceva din toate acestea în icoana de pe columnă a luptei de la Tapae? Se aseamănă oare descrierea făcută de Dion Cassiu asupra luptei de la Tapae în ce priveşte „Dacii măcelăriţi, Romanii răniţi şi trupe romane nimicite" cu ceia ce ne arată columna ? De sigur că nu. Din această nepotrivire dintre imaginea de pe columnă şi descrierea lui Dion Cassiu, nu ar trebui oare să se nască în cugetul nostru o îndoială asupra veracităţii ori uneia ori alteia din cele două documente istorice asupra aceluiaşi eveniment ? Iar dacă unul din ele trebue socotit ca adevărat şi celalt fals, nu s'ar cuveni oare ca îndoiala noastră să cadă mai uşor asupra ştirbitelor ştiri remase de la Dion

1). Vezi înfăţişarea luptei de la Tapae pe pl. XIV, fig. 3.
2). Cichorius, *Die Reliefs d. Trajanssäule*, II, p. 117.

Cassiu, de cât asupra reliefelor columnei ? De sigur că da. Ne oprim însă deocamdată aici, rămânând să revenim asupra acestei cestiuni, cu prilejul marei lupte din scena XL—XLI.

III

Urmările luptei de la Tapae

Scena a noua. Un pas mai departe în adâncul văii Bistra spre Sarmizegetusa îl face împăratul în scena XXV, unde, după părerea generală, ni se înfăţişază întăriturile de la Pasul de fier transilvan. Localizarea acestor întărituri nu este greu de făcut.

„Munţii Ruscăi, zice generalul Ianescu, se leagă cu munţii Negrii prin sugrumătura dintre Zăicani şi Băuţar, în care localităţile dispar, regiunea devine păduroasă, comunicaţiunea urcă şi scoboară pripoare repezi şi obligate. Aceasta este oarecum cheia comunicaţiunei în mijlocul căreia munţii opuşi sunt legaţi printr'o spinare transversală a pasului, care desparte apele Bistrei de ale Bălţei, şi unde nu există loc nici măcar pentru şosea. Aici se află urme de fortificaţiuni ce au servit pentru a intercepta comunicaţiunea“ [1].

Asupra acestor întărituri încă de mult a fost atrasă atenţia învăţaţilor de către Kövári Laszló, care le ţine drept „şanţuri de apărare dace“ [2], însă nimeni nu şi-a dat osteneala să le studieze mai de aproape [3]. Acest studiu însă l-a întreprins cu o rară pătrundere protoereul român N. Munteanu din Grădişte (vechia Sarmizegetusă) şi pe ale căruia observaţiuni se întemeiază planul schiţat de dânsul şi reprodus de noi mai sus [4]. Dar să repetăm propriile cuvinte ale protoereului Munteanu, ale căruia spuse le vom împlini pe alocurea cu observările noastre făcute la faţa locului.

„In punctul unde trecătoarea dintre Zăicani şi Bucova este mai îngustă, în dreptul „Vârful Marmorei“ se află un întreg sistem de întărituri, alcătuit din şanţuri şi valuri triple, care au împreună o lărgime de 18—20 m. şi formează un dreptunghiu. Profilul acestor valuri şi şanţuri, precum se poate vedea în schiţa de mai sus, este ast-fel alcătuit în cât valul cel mai scund este în totdeauna la apus, pe când cel mai înalt la răsărit. Frontul acestor triple valuri deci e întors în contra unui duşman care ar veni din spre Caransebeş, din apus. Din contra, valurile de pe Muchia Catanei şi de pe Poiana Ceardacului, care sunt paralele între ele, au frontul întors spre şosea. Aşa dar toate aceste valuri formează un sistem unic de apărare, care închid un spaţiu dreptunghiular între ele, atât pe dreapta cât şi pe stânga şoselii“.

---

1). General Ianescu, *Oltenia şi Banatul*, Bucureşti, 1894, ed. II, p. 81.
2). Kövári Laszló, *Erdéli régiségei*, 1852.
3). C. Goos, *Chronik*, p. 266: «Hier (Bucova) befinden sich kenntliche Reste alter Verschantzungen».
4). Vezi pl. III, fig. 1.

Acest sistem de întăriri îl vedem înfăţişat şi pe columnă în scena XXV, precum îl aflăm la Bucova în realitate [1]). Şi anume, în dreapta, din 63—65, sunt două ziduri paralele care merg pieziş de sus (63 ½) până jos (64 ½), unde este o coamă de munte şi Dacii care fug spre dreapta. Primul zid, precedat în tot lungul său de un şanţ adânc, are o poartă la mijloc; acestea formează laturea de răsărit şi corespund cu triplul şanţ şi val din *a* de pe planul preotului Munteanu, reprodus de noi în pl. III, fig. 1. A doua lature o alcătueşte zidul care merge paralel cu marginea de sus a reliefului; şi se sfârşeşte sus în 63 ½, acolo unde începe zidul cu poartă în mijloc; el respunde triplului val de pe muchea Catanei la nord de şosea. A treia lature a dreptunghiului este mai puţin clară pe columnă; o formează valul cu palisadă care înconjoară localitatea din primul plan din 63—64 şi căreia auxiliarii romani îi dau foc: un semn convenţional ales de artist ca să înfăţişeze dărâmarea unei întăriri dace. Această a treia lature de pe columnă este identică cu valul triplu *(g)* de pe Poiana Ceardacului, cu care are comun şi arcul convex întors spre şosea. In fine, cea de a patra lature pe columnă este gardul de scânduri şi bârne din spatele grupei lui Traian şi tovarăşilor săi (în 63 la mijloc), gard care nu este iarăşi de cât valul triplu *(d)* de apus al întăriturii dreptunghiulare de la Bucova.

Tot aşa artistul ne arată, cum văzurăm mai sus, în primul plan (din 63 până în 64) şi un sălaş dac, alcătuit din două locuinţe de lemn, cărora auxiliarii romani le dă foc. Sălaşul acesta corespunde în realitate cu nişte turnuri de piatră, din care nu ne-au mai remas de cât urme aproape şterse astăzi pe culmea Poenii Ceardacului, în *r*.

Dar asemănarea între imaginea de pe columnă şi întăriturile de la „Marmore", nu se mărgineşte numai în acel patrat încins cu valuri şi sălaşul-întăritură de pe Poiana Ceardacului, constatat mai sus: ea merge şi mai departe. Pe columnă artistul ne înfăţişază, dincolo de zidul din faţa lui Traian, zid cu poartă în mijloc şi tivgi de morţi înfipte pe pari, două construcţii, una de piatră pe taraci de lemn şi alta, un simplu ţarc rotund de uluci. In limbagiul convenţional al columnei o casă este semnul unei localităţi (turn sau cetate), iar un gard de uluci, nu este de cât o întăritură apărată cu val cu palisadă.

Atât unul cât şi celalt din aceste două elemente topografice se regăsesc în preajma întăriturilor de la Marmore. „La poalele colinei vârful Gurguiat, vecin cu Iordănelul, spune protoiereul Munteanu, se află o vigilie în piatră şi cărămizi, legate cu acelaş mortar, de care s'a folosit clăditorul la toate edificiile din Ulpia Traiana. Iar însoţitorul meu, părintele Pascu din Zăicani, îmi mărturiseşte, că mai înainte copiii de şcoală şi de la vite aduceau de multe ori numi (monete) romane aflaţi în faţa locului. Terenul fiind exploatat de pe vremuri pentru produs de bucate,—mărimea şi forma acestei vigilii azi numai prin săpături s'ar putea, poate, descoperi. Colina pe care e situată această vigilie dominează întreaga vale în direcţia spre Haţeg şi Băuţar". Această vigilie deci

1). Vezi pl. III, fig. 2.

este construcţia de piatră pe taracii de lemn de pe columnă. Cât priveşte cea-laltă localitate, înfăţişată pe relieful spiralei prin ţarcul rotund de uluci, nu avem să ne gândim de cât la „rămăşiţile de cărămizi romane care se găsesc între Zaicani şi Bucova, la locul numit „Vama“ şi „Cuptor“, rămăşiţi probabile ale vechilor Zăicani, care mai nainte de veacul al XV se afla mai la vest de cât unde este“ [1]). Rolul acestei întăriri de la „Vama“ Zăicanilor era, fireşte, de a mai pune o nouă piedică vrăjmaşului care ar fi cucerit întăriturile de la Marmore.

Din cele ce preced cred că putem încheia fără temerea de a fi contrazişi: scena înfăţişată pe columnă din 63—65, poate fi transportată pe teren în părţile de la „Marmore“, acolo unde este pasul cel mai strimt de trecere dintre valea Bistrei şi câmpia Haţegului, şi unde întăriturile uriaşe înălţate de Daci îşi puteau împlini mai bine rolul lor de apărare.

Aruncând acum o privire îndărăt asupra întregului şir de scene, care se desfăşură pe columnă din 29 (scena XI) şi până în 65 (scena XXV), putem zice, că pretutindeni, unde rămăşiţele vechilor lagăre şi cetăţi s'au mai păstrat, ele se aseamănă până în amănuntele cele mai neînsemnate cu imaginile schiţate de artist pe reliefele sale. Din aceste asemănări a eşit întru cât-va siguranţa localizărilor făcute. Iar localizările acestea la rândul lor ne-au îngăduit să urmărim pas cu pas momentele diferite prin care armatele romane trec din clipa când au pus piciorul pe pământul Daciei şi până când întăriturile de la Pasul de fier transilvan le pune o stavilă de netrecut. Cu această acţiune din urmă însă, prima campanie rezboinică în contra Dacilor poate fi socotită ca terminată de fapt; căci, aceia ce ne înfăţişază scenele următoare nu sunt de cât un ecou al întâmplărilor rezboinice din grupa noastră. Cele două solii care se prezintă înaintea lui Traian, precum şi prădăciunile trupelor auxiliare romane din scenele XXIX—XXX, sunt vădit evenimente politice şi rezboinice care îşi găsesc explicarea lor în acţiunile înfăţişate în scenele grupei noastre: dorinţa şi deci cererea de a se încheia pace este un rezultat al biruinţei de la Tapae, precum prădăciunile trupelor romane din scena XXIX este un efect, precum vom vedea, al intervenţiei Burilor şi aliaţilor lor în afacerile împăratului (scena XXVII).

Scena a zecea cuprinde spaţiul de pe reliefe din 65 până în 69, adică scenele XXVI şi XXVII din Cichorius. Ele trebuesc împreunate, fiind-că pe de o parte sunt fără semne despărţitoare între ele, iar pe de alta sunt legate între ele prin legatul legiunii din 67 şi acviliferul care-l însoţeşte, dar mai ales prin imaginea împăratului care formează oare cum centrul tutulor celorlalte figuri.

Acţiunea înfăţişată este dublă: în stânga, (din 65—67) ni se arată trecerea unei legiuni romane prin matca unui râu peste care legatul şi acviliferul ei au trecut încă mai înainte [2]), iar în dreapta, (din 67—69) primirea unei solii barbare de către împărat. Elementele topografice puse de artist se rezumă în următoarele puncte: un râu care vine din stânga, coteşte în 66 spre dreapta şi se pierde spre fund; malul stâng al râului, mai ales spre fund, este râpos;

1). Vezi *Schematismul jubilar de Lugos*, asupra Zăicanilor.
2). Vezi p. VI, fig. 2.

pe culmea unui deal abrupt se vede în 66 sus o cetate cu turn spre stânga, poartă pe dreapta, un zid care le împreună şi trei columne în faţă. Un deal, care merge descrescând în înălţime de la stânga spre dreapta, unde în 67 încetează, închide scena în planul din faţă. Dincolo de râu se află un castru roman, în interiorul căruia stă împăratul pe tribunal şi soldaţii legionari de jur împrejur; din afară vin din fund o sumă de barbari unii călări, alţii pe jos; aceştia din urmă par a fi, după îmbrăcăminte, armament şi înfăţişare, — mai ales părul înodat pe tâmplă,—de origine streină, nu dacă. In fine ţinutul este în stăpânirea Romanilor; cel puţin aceasta reese din faptul că legionarii n'au coiful pe cap.

Toate aceste elemente topografice se regăsesc reunite în apropiere de Mehadia. Şi anume, începem cu castrul înfăţişat în scena XXVII. La împreunarea râului Bolovaşniţa cu Belareca [1]) este un castru roman destul de bine păstrat. El e de piatră cu laturea lungă de la nord la sud de 120 m. iar cea scurtă de 100 m. Are trei porţi, una, porta praetoria pe laturea de nord şi celelalte pe laturile de apus şi de răsărit. Laturea de sud n'are poartă. Turnuri pătrate apără de o parte şi de alta fiecare poartă, iar la colţuri sunt turnuri interne de formă trapezoidă. In interior nu se mai zăreşte nimic. Multe urme însă de cărămizi romane, dintre care una fragmentară descoperită de noi, are pecetea cohortei a III...

In spre răsărit de castru avem dealul Belibucului, care se încovoae în arc de la răsărit spre apus, unde, caşi pe columnă, se perde ceva mai la nord de castru.

Indărătul acestui deal, adică mai spre sud, se vede râul Bolovaşniţa, care după ce străbate valea îngustă de la poalele Belibucului, se varsă în Belareca, un afluent mai mare al Cernei. Acest râu, zis Bolovaşniţa, care vine din răsărit spre apus, ocolea odinioară, caşi cel de pe columnă, laturea de răsărit a castrului şi se ducea la vale spre fund, adică spre sud. In fine, într'o vale singuratică, zisă „Valea rea" lângă Mehadia, pe culmea unui deal înalt de formă oblungă, numit „După şanţ", se află o cetate curioasă ca formă şi întocmire. Nu avem să mai revenim asupra acestei cetăţi ruinate [2]); e destul însă să spunem că, întocmai caşi pe columnă, în vecinătatea Mehadiei se află pe culmea unui deal înalt şi râpos, o cetate de piatră cu un turn pe stânga, o poartă pe dreapta, un zid care le împreună şi două turnuri ronde lângă poartă.

Aşa dar toate elementele topografice indicate de artist în scenele XXVI—XXVII se regăsesc în preajma Mehadiei de astăzi. Totuşi între realitate şi imaginea de pe columnă este o deosebire vădită: castrul de pe columnă se află aşezat pe malul drept al râului pe care noi l'am identificat cu Bolovaşniţa; în realitate însă castrul de la Plugova (ceva mai la nord de Mehadia) stă pe stânga şi mai la sud de râul Bolovaşniţa. Deosebirea este numai aparentă. De

1). Vezi pl. VI, fig. 1.
2). Asupra acestei cetăţi din estul Mehadiei, vezi cele scrise de noi în capitolul «cetăţile dace», pag. 54.

fapt Bolovaşniţa, care astăzi dă în Belareca *la nord de lagăr*, cu vre-o 60—70 de ani mai în urmă, făcea o cotitură de alungul laturii de răsărit a castrului, pentru ca apoi să se verse în Belareca la câte-va sute de metri mai spre sud. Bătrânii din localitate îşi amintesc foarte bine de mersul acesta al râului, care nu şi-a schimbat matca spre nord de cât în urma unui mare înec. De altminteri albia de odinioară a râului şi astăzi se poate vedea încă prin ţarini ceva mai la răsărit de lagăr.

Din alăturările de mai sus, nu numai reese adevărul localizării scenei de pe columnă (XXVI—XXVII) în părţile de la Plugova şi Mehadia, dar şi orientarea sa: artistul, după ce a înfăţişat din scena XIX până în XXV, peisagiile văzute din sud,—adică sudul jos şi apusul la stânga,—acum a revenit la înfăţişarea cu nordul jos, răsăritul la stânga şi apusul la dreapta.

Am spus mai sus că scena XXVII ne înfăţişază primirea unei solii barbare. Greutatea însă se rezumă în cuvântul: putem noi cunoaşte de unde vine această solie?

Mai întăi, între această solie şi cea din scena următoare există oare identitate? Petersen,—şi părerea lui este astăzi aproape de toţi admisă,—crede că în aceste două înfăţişări este vorba de două ambasade. „In scena XXVIII apare, zice dânsul, o a doua ambasadă, ai căreia membrii nu numai sunt altfel îmbrăcaţi, dar se înfăţişază împăratului în alt chip şi sunt prin urmare altfel primiţi de Traian. Aceia stau ţanţoşi şi mândrii pe caii lor şi fiindcă sunt numai comaţi, este o dovadă, după cum spune Dion, de curagiul încă nedomolit al lui Decebal; ceştilalţi sunt pe jos, cu fruntea plecată şi cu gesturi umilite. Faţă de aceia Traian, înconjurat de legionarii săi, stă pe tribunal în lagăr, ţinând cu tărie lancea în mână; faţă de ceştilalţi, stă pe acelaş nivel, venind din lagăr afară şi însoţit numai de câţi-va ofiţeri“.[1]). Aceste două ambasade sunt, zice mai departe învăţatul german, reprezentantele celor două partide din sânul poporului dac: una binevoitoare şi alta duşmană Romanilor. Din deosebirea de dispoziţie sufletească a partidelor dace reese şi deosebirea de înfăţişare a celor două solii.

Fireşte, între cele două solii nu poate fi identitate. Dar, este oare firesc să fie două ambasade diferite venite din partea aceluiaşi popor? E oare logic ca regele Decebal, îndată după neizbânda primei solii, să trimeaţă o a doua şi mai lipsită de demnitate şi mai umilită? Se întâmplase oare ceva nou între prima şi cea de a doua solie? Şi afară de asta, Decebal fusese oare strivit la Tapae aşa în cât în dauna demnităţii sale şi cu ori-ce preţ, să caute încheierea unei păci, care lăsa lucrurile mai nelimpezite de cât mai nainte?

Lucrul acesta pare cu atât mai nefiresc cu cât la Tapae se pusese în plină lumină, nu numai disciplina de fier şi admirabila organizare a legiunilor romane, dar mai ales neînfrânta vitejie a armatelor dace şi iscusinţa reală a conducătorului lor.

---

1). E. Petersen, *Trajans dak. Kriege*, I, p. 33.

De unde vine prima solie?

Ciudat s'arată felul de înfăţişare al soliei: sunt barbari călări, sunt barbari pedeştrii; unii cu înveşmântarea dacă, ceilalţi streină. Solia apare, lucru neobişnuit aiurea, înarmată, mai ales cei doi din faţă. Aceştia din urmă au o înfăţişare fisică cu totul aparte: au părul înodat pe tâmplă, trupul gol de la brâu în sus, pantaloni pe picioare şi cu stînga ţin un scut oval. Petersen a spus-o: „aceştia nu sunt auxiliari neregulaţi romani, ci nişte prieteni ai Dacilor, fără a fi totuşi vrăjmaşi Romanilor". Mai adăogăm însă, aceşti barbari fac parte şi ei din solie. După tip însă, după îmbrăcăminte şi port,—părul înodat pe tîmplă,— ei sunt Germani şi anume, după cum vom avea prilejul s'o probăm în scena C, din al II rezboi dacic, Bastarni de prin părţile Moldovei.

Cine sunt însă barbarii, care vin călare?

Inveşmântarea lor este hotărât dacă; dar, pentru ce să fie înfăţişaţi calare? Pe columnă nicăeri Dacii nu sunt arătaţi astfel, de cât în două cazuri: unul, în scena XXXI, când însă nu ştim dacă sunt Daci de ai lui Decebal, sau sunt Dacii din părţile Moldovei şi Munteniei, neatârnând încă de nimeni; celalt, în scena CXLIII, când împrejurările rezboinice îi silesc neapărat să fie călări, ca să poată scăpa de urmărirea cavaleriei romane.

Al doilea fapt, care reese din analisarea imaginei de pe columnă, este direcţia, de unde vine solia. Ne amintim din cele spuse mai sus, că linia de jos este linia nordului, iar la stânga răsăritul. Prin urmare solia, fiind arătată ca venind din fund spre în faţă, ea trebue să sosească din sud, probabil pe valea Cernei şi Belarecăi, către nord, unde este castrul din Plugova. Spre sud şi spre apus se întindea imperiul roman; deci solia nu putea veni de cât din spre răsărit, adică din părţile Olteniei sau chiar ale Munteniei.

Al treilea, atitudinea mândră şi ţanţoşe a barbarilor nu se potriveşte de loc cu solia poporului dac care de curând încercase tăria braţului roman. Cum s'ar fi înfăţişat o solie dacă, aceasta ne arată scena XXVIII, unde atitudinea solilor este umilită, aşa cum şi trebuea să fie. Solia din scena lagărului XXVII nu poate veni de cât din partea unor popoare care încă sunt pe picior de pace şi aproape pe picior de egalitate cu Romanii. De aceia, împăratul o şi primeşte în chip solemn în lagăr, înconjurat de legiunile sale; pe când pe cea cu adevărat dacă (din sc. XXVIII) o nesocoteşte aproape.

In fine, solia din scena XXVII are legături vădite cu ambasada dacă din scena următoare; artistul a schiţat aceste raporturi cu multă iscusinţă, prin portul acelora dintre membrii soliei, care privesc ostentativ spre dreapta, unde se desfăşură scena cu primirea soliei de comaţi daci.

In resumat, solia din scena XXVII vine din partea mai multor popoare,— printre ele sunt Bastarni şi Daci,—aceştia nu vin din regatul lui Decebal, adică din Nord,—care probabil locuesc prin Muntenia şi Moldova. Această solie are raporturi cu ambasada comaţilor daci din scena XXVIII, dar nu se confundă cu aceasta. Incă odată, din partea căror popoare vine această solie?

Respunsul ar fi greu de dat, dacă n'ar fi notiţa lui Dion Cassiu. Se ştie în ce mod fragmentar şi dezordonat s'a păstrat opera acestui scriitor. Nu avem

să facem aici însă procesul valorei rezumatului alcătuit de Xiphilin. Sigur este că notiţile scoase de acest copietor furnică de greşeli şi sunt rău rânduite [1]).

Totuşi ele ne vorbesc despre solia Burilor şi aliaţilor lor, care, într'o inscripţie săpată cu litere latine pe un burete uriaş, au cerut împăratului să nu meargă mai departe şi să încheie pace cu Dacii [2]). Comentatorii însă au pus în legătură această notiţă cu imaginea barbarului căzut de pe catârul său din scena IX de pe columnă, fără să ia în de aproape considerare două fapte: a) solia, despre care vorbeşte Dion Cassiu, vine din partea mai multor popoare („Burii şi aliaţii lor"); b) îndrăzneala acestor popoare care aproape ameninţă pe împărat, de nu face pace cu Dacii. Este un act solemn însemnat, care nu se potriveşte de loc cu situaţia comică a barbarului trântit la pământ lângă asinul său din scena IX.

Eu cred că solia, care îşi transmite însărcinarea sa către Traian prin mijlocul naiv şi primitiv al buretelui, şi despre care vorbeşte notiţa lui Dion Cassiu, este o solie care nu are nimic de a face cu aceia a „Burilor şi aliaţilor lor". Prima, vine din partea unui popor incult cu totul şi foarte neînsemnat, care şi întîmpină primirea despreţuitoare arătată de columnă în scena IX; cea de a doua însă, îndrăzneaţă şi numeroasă, vine din partea Burilor şi soţilor lor, care, stabiliţi în preajma Moesiei inferioare şi pe lângă gurile Dunării, se simţeau destul de tari ca să intervină în favoarea Dacilor.

Aceste ştiri, complete în Dion Cassiu, au fost mai tîrziu trunchiate şi amestecate de către Xiphilin, care probabil a păstrat amintirea ştearsă a soliei cu buretele, de care însă a alipit pe nedrept numele Burilor; despre această solie ne povesteşte şi scena IX de pe columnă. Asupra celeilalte solii mai importantă însă, a Burilor şi soţilor lor, care se vede înfăţişată pe columnă în scena XXVII, notiţa trunchiată a lui Xiphilin nu ne mai spune nimic alt de cât numele.

Cu această încheiere armonizează şi faptul următor: Burii geograficeşte se aflau aşezaţi în părţile Munteniei pe lângă Olt, ceiace corespunde cu arătările columnei, care ne înfăţişază solia din scena XXVII venind la castrul din Plugova din spre sud şi răsărit de Mehadia.

In adevăr, tribul Buridenses sau Buridavenses locuia, prin părţile de la Olt [3]), căci Tabla Peutingeriană arătându-ne localitatea Buridava lângă Olt şi ceva mai jos de Castra Trajana (R. Vâlcea de astă-zi), localitate care nu poate fi streină nici despărţită de tribul Burilor, a fixat în acelaş timp şi hotarele în interiorul cărora supoziţiile noastre se pot mişca [4])

---

1). Vezi asupra valorii notiţelor lui Xiphilin, spusele lui Dierauer, *Geschichte Trajans*, Leipzig, p. 68, nota 3.

2). Dio Casius, LXVIII, 8. Vezi comentariile asupra acestui pasagiu în Dierauer, *op. cit.*, p. 83, nota 3. cf. C. Cichorius, *op. cit.*, p. 52.

3). Vezi Fritz Pichler, *Austria Romana*, în *Quellen zur alten Geographie*, Heft 3, p. 127 şi 194.

4). Această idee o susţine şi d. Olinescu D. în foarte interesantul său studiu, *Rămăşiţe traco-dace*, 1908, p. 2, care aşează pe Buri în «Muntenia sau Moldova».

Că aceşti Buri sunt de origine dacă, nimeni nu se poate îndoi. Se poate foarte bine ca ei să fi format unul din acele principate neatârnate, care remăseseră după desfacerea imperiului lui Burwista şi despre care ne vorbeşte Strabo [1]. Acest principat al Burilor urmase poate şi sub Decebal să-şi păstreze neatârnarea sa.

Dacă ne punem întrebarea însă, cine sunt „soţii Burilor“, despre care vorbeşte notiţa lui Xiphilin, respunsul vine de la sine. Notiţele istorice vechi ne asigură, că aliaţii fireşti ai Dacilor la Dunărea de jos au fost în totdeauna Bastarnii din Moldova şi Sarmaţii din sudul Rusiei. Aceste popoare, fie din spirit de pradă, fie mai adevărat din convingerea, că soarta lor era legată de aceia a poporului dac, au fost în nesfârşite certuri cu Romanii. Acum, la finele primei campanii militare a împăratului, au încercat, întovărăşindu-se cu Burii, să impue lui Traian o pace cu Dacii lui Decebal, tocmai fiindcă şi ei se simţeau ameninţaţi, caşi Burii, în neatîrnarea şi existenţa lor. Acest act îl înfăţişază scena XXVII de pe columnă, punând să ia parte la solie şi pe Bastarni, acei 2 barbari cu părul înodat pe tâmplă din 68, iar Dacii călări n'ar fi de cât Burii notiţei lui Xiphilin. Dacă artistul columnei a înfăţişat pe aceşti Daci venind călare, poate că el a avut în vedere două lucruri: a) să deosebească pe Buri de consângenii lor de sub stăpânirea lui Decebal şi b) să arăte depărtarea mai mare a Burilor din Muntenia de lagărul din Mehadia.

In scena următoare (XXVIII) care se întinde din 69—70, artistul ne înfăţişază solia comaţilor daci, care cu faţa smerită, se închină şi spun împăratului scopul venirii lor. Solia însă nu-şi ajunge ţinta. Cu toată intervenţia Burilor şi aliaţilor lor, împăratul nu-i ascultă. Fireşte, această înfrângere diplomatică a popoarelor de la Dunărea de jos s'a resfrânt asupra stării lor sufleteşti: de unde Bastarnii, Sarmaţii şi Dacii Buri din părţile Munteniei stătuseră în timpul primei campanii pe picior de pace cu Romanii, acum, la începutul iernii anului 101, ei intră în acţiune. Triburi dace, sarmate şi bastarne năvălesc în imperiul roman. Despre această năvălire ne vorbesc notiţele scriitorilor vechi, dar mai ales ne dau ştiri sigure scenele XXXI—XXXII de pe columnă. Aşa dar scena XXVII cu solemna înfăţişare a soliei barbare, ne pregăteşte şi ne introduce oare-cum în acţiunea care se desfăşoară în scenele XXXI şi XXXII. Una motivează pe cealaltă.

Scena a unsprezecea (care cuprinde scenele XXIX şi XXX Cichorius) din pricina dealurilor care tae câmpul reliefului, are o înfăţişare foarte complicată. Cichorius şi Petersen au susţinut că scena noastră rezumă în spiritul artistului o întreagă desfăşurare de peripeţii care se petrec pe întinsul spaţiu din Banat şi Oltenia. Totuşi elementele topografice schiţate de artist în scenă sunt aşa de pregnante şi speciale, formele lor sunt astfel întocmite în cât aici, caşi pretutindeni pe columnă, e vorba de un anume loc, o porţiune anumită geografică a ţinutului dac. Cheia întregului ţinut, reprezentat în scena aceasta,

1). Strabo, VII, 3, § 11; vezi I. Dierauer, *op. cit.*, p. 67, nota 2.

o formează câmpia din colţul de sus [1]) şi dreapta a reliefului (între 72—73). O apă întinsă, mai potrivit un fluviu larg, mărgineşte câmpia spre dunga ei de sus. Două şiruri de dealuri nu tocmai înalte închid spre stânga şi jos întreaga câmpie şi anume, un şir porneşte din 70 (stânga), merge spre dreapta şi se încovoae în jos; celalt pleacă din mijlocul laturii de jos a scenei în 71, formează un arc cu scobitura în jos şi se sfârşeşte lângă trunchiul de copac din 73. Intre şirul dintâi de dealuri şi marginea de sus a reliefului, la capătul văii, trupele Pannonii Veredarii, precum le-a identificat foarte bine Cichorius, nimicesc o cetate dacă (în 72 sus) de formă dreptunghiulară. O a doua cetate,—şi lucrul acesta n'a fost încă de nimeni observat,—înfăţişată printr'o simplă dungă lată, încovoiată în jos în formă de seceră, se vede pe culmea dealurilor din stânga în 70—71. In fine, între ambele dealuri jos se află o vale, care, după felul cum auxiliarii romani din primul plan duc din urmă o grupă de femei dace, se perde în câmpia cea mare, unde stă împăratul.

Mai întăi, ce apă poate fi înfăţişată în scena noastră? Domaszewski vede într'însa imaginea Mureşului; Cichorius şi Petersen însă o identifică cu Dunărea. In sprijinul acestei păreri Petersen aduce faptul, că între apele râului din scena noastră şi acelea ale fluviului din scena XXXI, care se ştie că este Dunărea, artistul a făcut o legătură: într'o parte apele mărginesc relieful spre dunga de sus, iar în cealaltă spre dunga de jos, fără a fi întrerupt liniile valurilor care se prelungesc din scena XXX în cea din XXXI, pe dindărătul copacului din 73 care le desparte. Aşa dar, fluviul nu poate fi de cât Dunărea. Această încheiere armonizează cu desfăşurarea oare-cum logică a peripeţiilor înfăţişate: în scena XXV, Traian se află la Pasul de fier transilvan, în XXVI, el este la Plugova-Mehadia (vechiul Praetorio), prin urmare ceva mai la sud, în XXX el trebue să fie la Dunăre chiar, de unde trece în Moesia superior în castrele de iarnă.

Câmpia din scena noastră se cuvine s'o aşezăm aşa dar lângă Dunăre, pe malul ei nordic, fiindcă este absurd să credem că împăratul pustieşte cu propriile sale trupe teritoriul roman. O încheiere: linia de sus a reliefului ne arată sudul, cea de jos din contra nordul.

Incheierea aceasta atrage după sine alta. Prin faptul că Pannonii Veredarii şi ceilalţi auxiliari romani pustiesc ţinutul acesta, nu este oare un semn lămurit că pe aici Romanii trec pentru prima oară? Prin urmare, scena noastră nu poate fi localizată nici în câmpia din faţa Lederatei, unde se stabilise podul de vase din apus, nici la Gura Văii, sau Orşova; fiindcă pe aici mai trecuseră Romanii la începutul campaniei. Şi afară de asta, câmpia din părţile Orşovei are o formă prelungă şi strâmtă, care nu se aseamănă cu cea înfăţişată pe columnă. Nu remâne deci de cât valea de jos a râului Topolniţa şi câmpia Severinului. Şi de fapt aici sunt cele două şiruri de dealuri pe care columna ni le arată în scena noastră, aici câmpia cea largă, aici cele două cetăţi, una spre sud lângă malul Dunării şi în colţul câmpiei, şi cealaltă pe cul-

---

1). Vezi pl. XV, fig. 2.

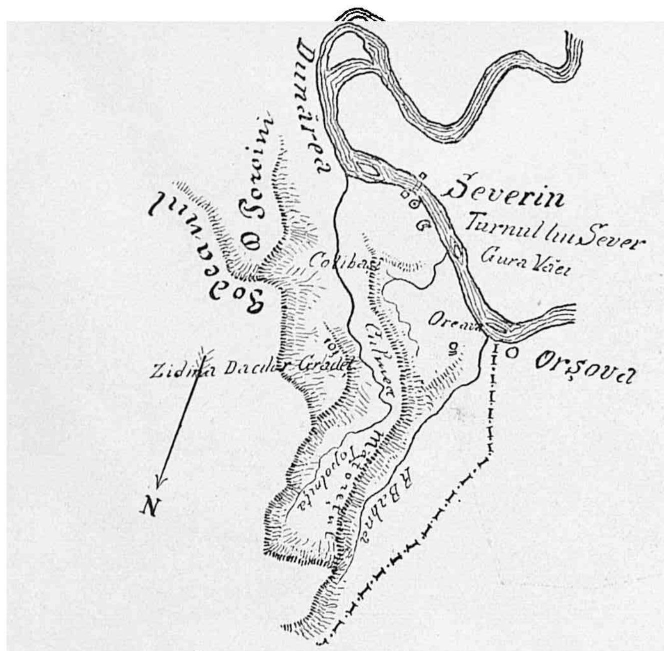

FIG. 1. CÂMPIA SEVERINULUI ȘI ÎMPREJURIMILE.

XXIX. XXX.

FIG. 2. ACELAȘ ȚINUT PE COLUMNĂ.

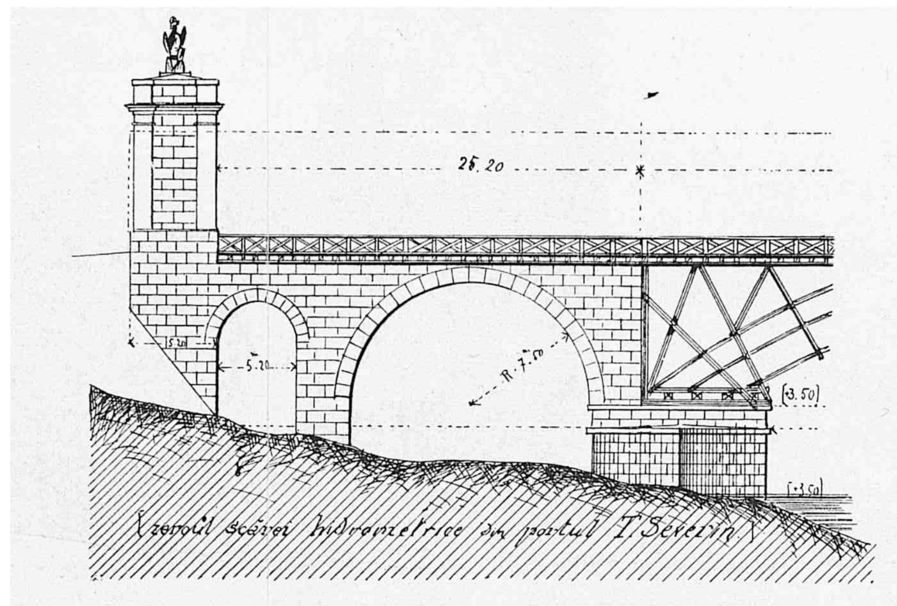

FIG. 3. CAPĂTUL PODULUI LUI APOLLODOR (MALUL ROMÂNESC)
RECONSTITUIT DE DUPERREX.

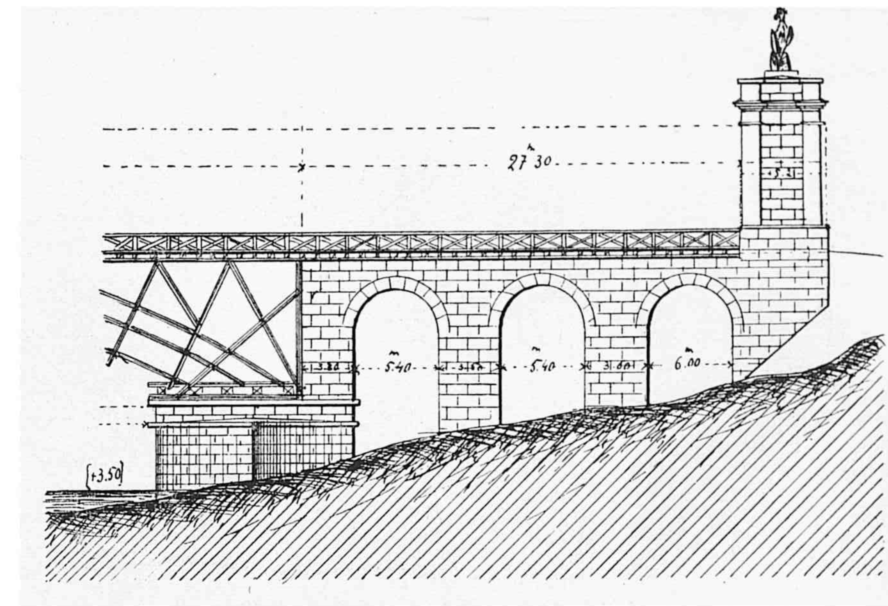

FIG. 4. CAPĂTUL PODULUI LUI APOLLODOR (MALUL SARBESC).
RECONSTITUIT DE DUPERREX.

XCIX

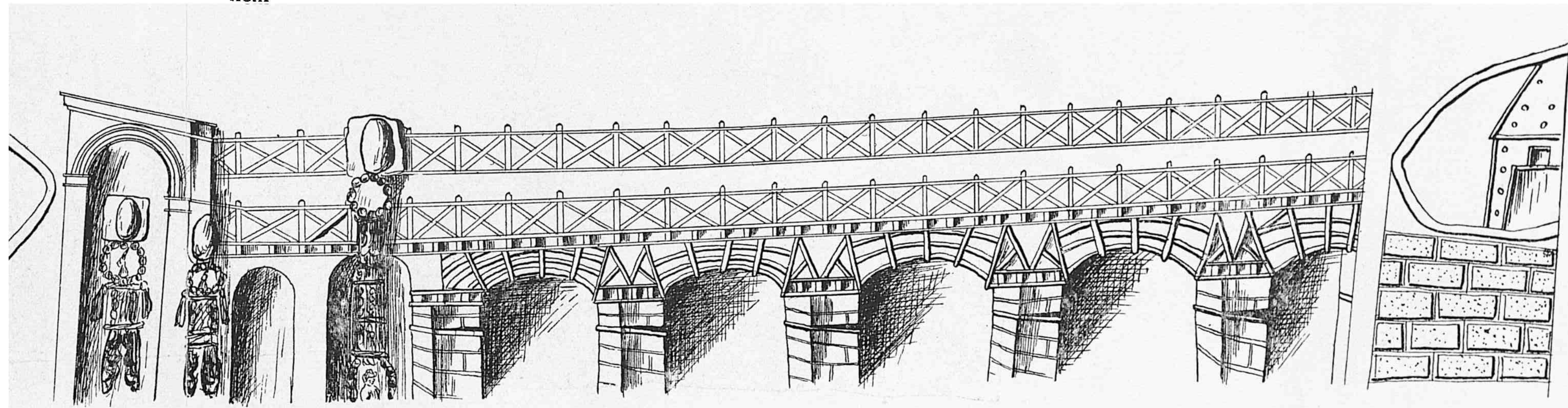

FIG. 5. CAPĂTUL PODULUI LUI APOLLODOR (MALUL ROMÂNESC).

mea dealului care închide ţinutul spre nord. Vom lua pe rând toate aceste elemente topografice, le vom analisa şi vom scoate asemănările care le au cu imaginile de pe relieful nostru.

„Dealurile Mătoreţului, care se desfac din Vârful Băii, zice căpitan Filip, merg direct spre Dunăre, dirijându-se de la nordvest către sudest, între râurile Topolniţa şi Bahna. Ajungând la Dunăre, această culme se termină brusc în malul apei nelăsând loc în multe părţi, de cât spaţiul strict necesar pentru trecerea liniei ferate şi a şoselei Severin-Vârciorova“ [1]). Această culme de dealuri, care închide câmpia Severinului spre sud şi apus, nu este alta de cât acel şir de dealuri, care în scena noastră tae relieful de la stânga spre dreapta şi apoi se încovoaie în jos între 71 şi 72. Ca şi cea de pe columnă, culmea Mătoreţului [2]) formează două văi, una de alungul Dunărei spre sud, corespunde cu cea pe unde aleargă Pannonii Veredarii, şi alta spre nordest.

Dar spre miază-noapte câmpia Severinului este închisă cu dealurile Godeanului, care se lărgesc în formă de evantail între Topolniţa şi Halânga-Colibaş, unde după o sugrumătură adâncă se înalţă din nou ca un perete închizând spre răsărit, sub numele de dealul Poroinei, întreaga câmpie a Severinului până lângă Dunăre. Acest deal respunde la cel înfăţişat jos pe relieful nostru şi în partea dreaptă din 72—73.

Cu localizarea acestor două dealuri se stabilesc şi celelalte două puncte cardinale şi anume, la stânga este linia apusului, iar la dreapta resăritul. In acest cadru putem descoperi şi cetăţile dace pe care artistul le înfăţişază în scena noastră.

Vom lua cetatea din fund mai întăi.

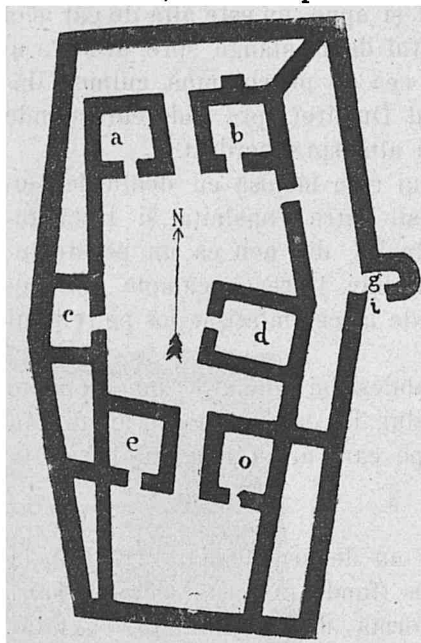
Această cetate pare aşezată în câmpie şi nu departe de malul Dunărli, la intrarea văii formată de şirul dealului din apus (fund). Această cetate, care după limbagiul convenţional al columnei, are formă dreptunghiulară, cu laturea cea scurtă spre nord, este identică cu cea din scena XCII, sus în 243, precum cetatea cea de a doua în scena noastră este identică cu cea reprezintată în scena LI şi în scena XCII, jos la mijloc în 242 Acest lucru se va pune în evidenţă ceva mai departe, cu prilejul comentariilor scenei LI. Din această identitate între cetatea din fund (dintre 71 şi 72) a scenei noastre şi cea din scena XCII sus în 243, deducem pentru dânsa încă un amănunt preţios: ea avea o dublă cingătoare de zid, iar pe laturea de răsărit avea o poartă, cu un ceardac de lemn deasupra, semnul originei sale dace.

Aceste condiţii le împlineşte cetatea din grădina Severinului, a căreia plan îl reproducem aici. (Vezi figura de pe pagina următoare). Nu avem să facem acum o descriere amănunţită a acestei cetăţi; alăturatul plan este deajuns de lămurit ca să ne călăuzească în această privinţă. Cetatea este foarte veche; este cunoscută încă de pe la începutul veacului al XIII [3]). Zidul este construit după

1). Căpitan N. Filip, *Geogr. milit. a Olteniei*, Bucureşti, 1886, p. 16.
2). Vezi pl. XV, fig. 1.
3). P. Drăgălina. *Din istoria Banat. Severin*, t. II, p 146: «Nu se poate trage la îndoială, că Banatul Severinului, care îşi trage numele de la cetatea Severin, a existat pe la 1233. Intre martorii care subscriu actul, prin care Bela IV se obligă prin jurământ a ţine condiţiunile pactului încheiat între dânsul şi tată-său figurează Luca, Banul Severinului».

felul roman, adică dintr'un sâmbure de piatră mai mică legată cu mortar roman şi o învelitoare pe din afară de piatră regulat tăiată, din care s'a mai păstrat o bucată de vre-o câţi-va metri lungime la laturea de răsărit.

Aşezată pe un tăpşan de deal înalt de 6—7 m, de formă dreptunghiulară, cu axa cea lungă de la nord la sud, cetatea avea sus pe sprinceana tăpşanului o primă încingătoare de zid de 2—3 m. grosime, care se poate urmări la suprafaţa solului de jur împrejur, iar la poalele colinei,—o a doua cingătoare de zid, care s'a păstrat mult mai bine,—este de 3—4 m. înălţime şi de 3–4 m. grosime,—sprijinită de cea dintâi prin ziduri transversale.

Şapte turnuri de piatră apără aceste două ziduri paralele de împrejmuire: patru pătrate sunt puse la colţuri (*a*, *b*, *e*, *o*) şi două, de asemeni pătrate, (*c*, *d*), la mijlocul laturei de răsărit şi de apus, ale zidului interior. Cel de al şaptelea turn de formă semi rotundă (*g*) se află la mijlocul laturii externe de răsărit. Cel mai bine păstrat din aceste 7 turnuri, este cel din colţul de nordest, (*b*) a căreia lature nordică se înalţă şi astăzi până la 10 m, deasupra platformei tăpşanului. Poarta principală de intrare se află pe laturea de răsărit (în *i*) acolo, unde văzurăm că stă turnul semirond.

Această cetate, una din cele mai impunătoare, din câte cunoaştem pe pământul nostru, era întărită pe din afară pe la poalele colinei cu un şanţ adînc de 7 m., şi larg la partea de sus de 45—50 m. Şanţul pare să fi fost plin cu apă, adusă printr'un canal din Dunăre. In această scurtă descriere regăsim şi zidurile duble de împrejmuire, şi forma dreptunghiulară a cetăţii de pe columnă, cu laturea cea scurtă spre nord, precum regăsim şi poarta de pe laturea de răsărit constatată mai sus pe columnă. Aceste elemente formale alăturate cu cele topografice vecine,—adică poziţia lângă Dunăre şi la adăpostul oare cum a dealurilor Mătoreţului,—ne întăresc în convingerea, că identificarea între cetatea de pe columnă şi cea din grădina Severinului este justă.

Cealaltă cetate, înfăţişată în primul plan şi în stânga, deşi mai greu de localizat, nu este de asemeni alta de cât cea cunoscută sub numele de „Zidina Dacilor", a căreia întocmire în parte este cunoscută încă din timpul lui Cesar Bolliac [1]). Asupra acestei identificări însă vom reveni mai pe larg cu pri-

1). C. Bolliac, *Excursiuni archeologice* în 1869, p. 60.

lejul comentariilor scenelor LI şi XCII. Vom zice deocamdată, că imaginea cetăţii noastre nu este alta de cât a celei din sc. LI şi XCII.

In adevăr, poziţia geografică între cetatea scenei noastre şi cea din scena XCII, 242—243, este aproape aceiaşi; puntele cardinale într'o parte şi în alta sunt identice : jos nordul, la stânga apusul. Raportul între cetatea noastră şi cea incendiată de Pannonii Veredarii, este acelaş cu cel din scena XCII. între cetatea din mijloc (din 242—243) şi cea de la marginea de sus a scenei în 243—244; dar, am văzut mai sus, că această cetate este identică cu aceia din grădina Severinului; adică, cetatea dreptunghiulară este, faţă de cea din 242—243, ceva mai spre sudest. Ţinutul, atât în scena XXIX—XXX cât şi în XCII este muntos, şi amănunt şi mai izbitor, el se află în preajma Dunărei lângă Severin, precum se va vedea la comentariile scenei XCII. Incheiere : scenele XXIX—XXX şi XCII ne înfăţişază aceiaşi regiune, adică câmpia Severinului, cu dealurile dimprejur şi cetăţile locale.

Mai hotărâtoare însă este asemănarea între cetatea din scena XCII şi cea din scena LI. Ambele au aceiaşi formă aici şi dincolo (poligonală), ambele au acelaş număr de porţi (două) pe aceleaşi laturi aşezate (cea de nord şi cea de sud); ambele au câte două turnuri cu ceardac de lemn (semnul originei lor dace), aceleaşi clădiri interioare. Ambele sunt aşezate pe înălţimi, precum este şi cea din scena XXIX; ambele sunt la întâlnirea a două drumuri strategice importante. Singura deosebire ce găsim între ele: una (cea din scena LI) este văzută din jos,—de aceea zidurile cetăţii închid vederea din interior,—pe când cealaltă (scena XCII) este arătată de pe o înălţime mare, care domină nu numai cetatea, dar care îmbrăţişază întreaga câmpie a Severinului.

Faţă de aceste alăturări, lucrul se înfăţişază în chipul următor: cetatea din scena XCII este identică cu cea din LI; dar în acelaş timp este identică cu cea din XXIX; urmează fireşte, ca şi cele două streine una de alta (cea din sc. LI şi cea din scena XXIX) să fie identice. Precum se va vedea însă mai departe, cetatea din scena LI [1]) trebueşte localizată la Grădeţ, pe malurile Topolniţei la nordvest de câmpia Severinului; va trebui deci caşi cea din scena XXIX să fie localizată în acelaş loc, odată ce sunt identice.

Iată dar că şi a doua cetate de pe columnă, din scena noastră, se regăseşte în preajma câmpiei Severinului, precum am regăsit dealurile vecine, cetatea din grădina Severinului şi fluviul Dunărea.

Odată localizarea făcută, ne rămâne să spunem un cuvânt asupra cuprinsului scenei XXX. Comentatorii în genere vorbind de femeia dacă cu copilul în braţe, căreia împăratul îi face un semn cu mâna, arătându-i nava de lângă malul Dunării, o numesc „prinţesa dacă".

Fröhner, amintindu-şi de un pasagiu din Dion Cassiu (LXVIII, 9. 4), unde ni se povestesc vitejiile lui M. Laberius Maximus, crede că este vorba aici despre prinderea surorei lui Decebal şi ducerea ei în robie. Petersen, ca şi

---

1). Vezi comentariile noastre asupra scenelor LI şi CXII.

Dierauer şi Cichorius, găseşte că această alăturare între notiţa lui Dion Cassiu şi imaginea de pe columnă, este fără temei. Motivul cel mai puternic contra acestei identificări este că, după aceşti învăţaţi, notiţa lui Dion ne vorbeşte despre prinderea „princesei dace“ tocmai cu prilejul încheierii păcii, motivată numai de această robire a surorii lui Decebal, pe când imaginea de pe columnă ne înfăţişază o acţiune asemănătoare în parte, dar care este abia pe la începutul campaniei rezboinice a împăratului Traian. Avem aşa dar o nepotrivire de date.

Este întrebarea, motivul acesta este el puternic? Notiţa din Dion Cassiu poate avea pentru noi aceiaşi tărie ca imaginea de pe columnă? Cunoaştem noi oare textul neştirbit al acestui istoric? Dar câţi nu s'au plâns de grozava dezordine în care s'a transmis nouă această scriere, aşa de importantă în alte privinţe? Singur Dierauer ne asigură „că notiţile lui Dion Cassiu, aşa cum s'au păstrat în excerptele lui Xiphilin, sunt amestecate neîndemânatec unele într'altele“ [1]). Fröhner însă merge mai departe, căci ori de câte ori intră în conflict ştirile lui Dion cu cele date de columnă, întotdeauna el pune mai mare preţ pe acestea din urmă [2]). Intre ştirile veridice ale columnei şi spusele ciuntite şi lipsite de rânduială ale lui Xiphilin, poate fi îndoială? Nu mai departe de cât în două grupe următoare de pe columnă, vom descoperi un întreg episod şi încă unul din cele mai strălucite ale campaniei militare a lui Traian la Dunăre, fără ca relaţiunea lui Xiphilin să ne spue un cuvânt măcar. Poate fi oare îndoială în alegerea noastră? Putem noi înlătura povestirea veridică a columnei pentru ştirile nesigure ale lui Xiphilin?

De sigur spusele scriitorilor vechi sunt pentru cunoaşterea întâmplărilor din trecut un izvor nesecat istoric; de altminteri noi înşine ori de câte ori aceste indicări sunt clare şi adevărate, în totdeauna ne-am grăbit să le dăm ascultare Dar în faţa evidenţei nu ne putem îndoi: povestirea columnei remâne pentru noi adevărată şi hotărâtoare. Pe temeiul acestora pretindem, că în scena noastră este vorba cu drept cuvânt despre „sora lui Decebal“, care prinsă, este silită să treacă Dunărea în Moesia, fie pentru a fi ţinută aici ca ostatică, fie spre a fi trimeasă la Roma, ca să servească de podoabă la triumful împăratului.

Ceiace este şi mai ciudat este spusa unor legende locale din preajma Grădeţului. Cetatea din Grădeţ pe care noi am identificat-o cu cea de pe columnă în scena XXIX din 70—71, este numită în popor „cetatea Fetii“. După tradiţie „fecioara de domn“ văzând „pe tatăl şi familia ei robiţi, a ales acest loc retras, unde s'a ascuns. Aici a zidit ea împreună cu oamenii săi, năprasnica cetate“ [3]).

Tot aici, „la locul numit Gura Corcoaei“, tradiţia aşează cetatea „unde se ascunsese sora lui Decebal în timpul rezboaelor lui Traian cu Dacii“ şi „unde

1). Dierauer, *Beiträge z. Geschichte Trajans*, Leipzig, 1868, p. 90, nota 6. Acelaş lucru îl spune şi în nota de la pag. 85: «Im Auszuge des Xiphilinus sind diese Verhältnisse verwirrt».
2). Fröhner, *La Colonne Trajane*, p. XII, nota 4.
3). *Dicţionar. geogr. al României*, vol. II, p. 344.

ea ar fi fost descoperită de împăratul Traian“ [1]). Să fi păstrat oare poporul nostru, aşa de conservator în apucăturile sale, până şi amintirea unui fapt istoric de aşa însemnătate?

In ori-ce caz, această tradiţie adaogă şi ea ceva la alăturările pe care noi le-am făcut între scena de pe columnă şi ţinutul din preajma Severinului, unde noi am localizat scenele XXIX—XXX.

---

1). *Dicţionar. geogr. al României,* vol. II, fasc. 4, la cuvântul: Gura Corcoaei.

CAPITOLUL V

INVAZIA DACO-SARMATO-BASTARNA
IN
MOESIA INFERIOARĂ

REZUMAT. Grupa este alcătuită din două scene XXXI—XXXII, care ne înfăţişază două momente deosebite ale unei acţiuni: în stânga (sc. XXXI) trei coloane de barbari trec Dunărea, în dreapta (sc. XXXII) ele atacă un castel roman, apărat de trupe auxiliare. Acest castel roman, după cum arată elementele topografice puse de artist pe columnă, nu poate să fie de cât Axiopolis. Pentru dovedirea acestui punct, nevoiţi suntem să facem istoricul cuceririlor romane la Dunărea de jos. Acest istoric ne arată, că şesul Munteniei a fost cucerit de Romani, încă mai nainte de Traian. In special, partea Munteniei care se întinde între Dunăre şi Brazda de sud,—această brazdă începe la nord de Calafat şi merge spre răsărit până la nord de Giurgiu,—a fost cucerită sub Vespasian de către guvernatorul Moesiei, Rubrius Gallus. Sub Domiţian hotarele Moesiei inferioare se lărgesc până a cuprinde întreaga câmpie a Munteniei la sud de faimoasa «Brazdă a lui Novac». Acest val uriaş de pământ, după părerea noastră, a fost înălţat de către legionarii romani din porunca împăratului Domiţian. Astfel întărit şesul Ţării Româneşti, încins cu două valuri (Brazda lui Novac şi Brazda lui Rubrius Gallus), a fost cu neputinţă de străbătut de către coloanele bastarno-daco-sarmate. Năvălirea totuşi s'a făcut prin partea cea mai slabă a întăririi: între Axiopolis şi Sucidava. Ruinile de la Hinog ne înfăţişază tocmai cetatea de pe columnă din scenele XXXII, XXXV şi XLVI.

Alcătuirea acestei grupe ne este impusă de hotărâta izolare, atât spre stânga cât şi spre dreapta, a celor două scene XXXI—XXXII, care se întind din 73 până în 80. Ambele scene alcătuesc un episod rezboinic neatârnat, care în desfăşurarea timpului poate ocupa o poziţie mijlocie între evenimentele grupei anterioare şi a celei următoare, dar care, nici în ce priveşte locul, nici în ce priveşte persoanele în joc, nu au nimic de a face cu scenele vecine atât din dreapta cât şi din stânga. Epizodul acesta este rezultatul acelei înfrângeri diplomatice pe care solia buro-bastarnă din scena XXVII o încearcă din partea împăratului ; este, poate, chiar efectul acelei pustiiri brutale din ţinutul Mehedinţilor, pe care trupele auxiliare romane o săvârşesc în scena XXIX. La

rândul său acest epizod al invasiei barbare în ţinuturile imperiului va aduce după sine marea expediţie militară a împăratului Traian, expediţie pe care columna o glorifică în seria de scene din XXXIII până în XLVIII.

Ambele scene, care compun grupa noastră, ne înfăţişază două momente deosebite ale unei acţiuni: în stânga nişte barbari în trei coloane diferite trec Dunărea de pe malul nordic pe cel sudic [1]; în dreapta aceste coloane, dintre care una a încercat mari perderi în trecerea sa peste undele fluviului, impresoară şi atacă un lagăr apărat de auxiliari romani. Ca elemente de orientare sunt: malul roman al Dunării este şes, castrul împresurat se află lângă fluviu, iar forma lui este neregulată, cel puţin un pentagon. Laturea din faţă are o poartă boltită. In fine, fiindcă linia de jos este linia nordului, iar la stânga răsăritul, urmează că trecerea barbarilor se face la răsăritul castrului roman şi în preajma unei localităţi dace, pe care artistul o înfăţişază în modul convenţional obişnuit printr'un turn de piatră.

Este întrebarea, ambele aceste scene pot fi ele localizate într'un loc anumit, sau, precum susţine Cichorius, avem aici „imaginea colectivă a unui întreg şir de castele" pe care barbarii le atacă? Fiind-că din studiul întregei columne, noi n'am găsit nicăeri asemeni „imagini colective", noi susţinem ideea localizării scenelor într'un anume loc. Noi susţinem că această invasie nu s'a putut face de cât în preajma cetăţii romane Axiopolis (Cernavoda de astăzi), pentru că numai pe această parte era cu putinţă, în timpul lui Traian, să treacă barbarii puternica linie de apărare pe care o forma Dunărea în spre Moesia.

Această idee. o mărturisim, ne-a fost în parte sugerată de către Domaszewski, care întemeiat pe faptul că lagărul înfăţişat în scena XXXII este apărat de trupe auxiliare, întemeiat de asemeni pe faptul „că ultimul lagăr legionar roman cel mai din spre răsărit, în epoca traiană, este Durostorum", conchide, că aici este vorba despre imaginea castrului de la cotitura Dunării de la Galaţi la Troesmis; că prin urmare „invaziunea barbarilor s'a făcut, poate, prin nordul Dobrogii, la cotitura Dunării lângă Dinogetia" [2].

Ca să punem în lumină şi să motivăm părerea noastră, nevoiţi suntem să facem un mic înconjur şi să arătăm pe scurt popasurile diferite, pe care le-au făcut Romanii în cucerirea şi întărirea hotarelor provinciei Moesia inferior.

Când se deschide pentru noi mai întâi porţile luminii istorice, popoarele de la Dunărea de jos, cunoscute sub numele de daco-tracice, formează o masă întinsă şi puternică din munţii Balcani şi până în Carpaţii Poloniei, de la marea Neagră şi până în pusta Ungariei. Trăind în grupuri neatârnate, aceste popoare au o cultură semi-barbară, formată din elemente culturale grece introduse de peste mare din sud şi răsărit, şi din elemente culturale romane venite din apus. In prima jumătate a veacului care precede era creştină, aceste grupuri de stătişoare neatârnate au fost reunite sub stăpânirea unui singur om,

---

1). Zicem «de pe malul nordic pe cel sudic», fiind-că altmintori ar fi absurd să credem că barbarii trec din Moesia ca să pustiască ţinuturile la nord de Dunăre.

2). A. v. Domaszewski, în *Philologus*, 1906, p. 329,

acel vestit Burwista, de a căruia straşnică putere ne vorbesc cu îngrijorare isvoarele romane contimporane. Dar cu moartea acestuia tăria imperiului său se risipeşte şi vechile grupuri şi state dace reapar.

Când, după lungile rezboae civile din timpurile din urmă ale republicei romane, se reîntoarseră pacea şi buna orânduiala peste aproape tot întinsul imperiului roman, August cugetă să pue şi aici la Dunăre o ordine, care fusese adânc turburată de neîncetatele năvăliri ale barbarilor Daci, Bastarni şi Roxolani. M. Licinius Crassus pătrunde în 29 până la Dunăre şi după ce bate în două campanii succesive pe năvălitorii Bastarni şi tovarăşii lor, introduce şi aici o stare nouă de lucruri. Sfera intereselor romane a fost lărgită până la gurile Dunării şi coastele mării Negre, teritoriul Traciei şi Moesiei împărţit după alte norme: partea de răsărit pusă sub ocrotirea regilor Odrisi, iar cea de apus lăsată în stăpânirea principilor locali, care trebuiră astfel să intre în clientela romană.

Dar această întocmire nu putea fi de lungă durată. Spiritul de neatârnare de care aceste popoare erau însufleţite, legătura lor de înrudire cu elementul liber de peste Dunăre, şi primejdia comună de cucerire din partea Romanilor, le făceau să încerce în ori şi ce clipă să scuture jugul roman. Era nevoe, între cele două lumi trace din Balcani şi din Carpaţi, să se înfiripeze o alcătuire romană, care „despărţindu-le pe una de alta să se asigure, precum spune Mommsen, în mod durabil dominaţiunea romană la Dunărea de jos" [1]). Rezultatul acestei nevoi este începutul formărei provinciei romane Moesia.

Mai întâi se întocmeşte limesul Danubic, care venind din fundul Reţiei se întinde de a lungul Serbiei şi poate pe o mică parte a Bulgariei de apus, precum arată o notiţă a lui Rufus Festus [2]). In puntele principale de trecere s'au întemeiat de sigur castele şi praesidia, unele mai mari ca să conţie trupe mai numeroase, altele mai mici pentru un număr mai restrâns de paznici. Aceste întăriri, apărate de trupe auxiliare sau de vexilaţii legionare, erau puse sub comanda unor praefecti, a cărora titulatură era „praefectus civitatium Moesiae et Tribaliae" [3]).

Sub împăratul Tiberiu însă provincia Moesia este definitiv creată: are un legat de rang pretorian, mai întâi, de rang consularic mai târziu, sub autoritatea căruia stetea nu numai „ţinutul celor două Moesii, dar chiar şi oraşele grece de la malul apusan al mării Negre. Cele două legiuni puse de pază la marginea hotarelor fură stabilite, una (leg. IV Scythica) în Ratiaria [4]) şi cealaltă ceva mai târziu (leg. v. Macedonica) la Viminacium [5]). Restul Moesiei de la Jiu însă şi până la gurile Dunării, a remas ca şi mai nainte sub autoritatea regilor Odrisi, care aveau atât în Aegyssus (Tulcea), cât şi în Troesmis (Măcin)

---

1). Mommsen, *Röm. Geschichte*, V, p. 22.
2). Rufus Festus, *Breviarum*, 8: «Limes inter Romanos et ac barbaros ab Augusta Vindelicum per Norricum, Pannonias et Moesiam est constitutus».
3). C. I. L. V, n. 1838, (Dessau, n. 1349).
4). Vezi A. v. Domaszewski, *N. Jahrb. Heidelb.*, I, p. 198; v. Premmerstein, *Oesterr. Jahreshefte*, I, p. 176, Mommsen. *Röm. Gesch.* v. p. 194, 1.
5). v. Premmerstein, *Ibid*, p. 147; Fr. Marx, *Rhein. Mus.* N. F. XLVII, 157.

garnizoane puternice, sprijinite și de flota romană de pe Dunăre cu reședința în Ratiaria (classis Flavia Moesica) [1]).

Sub împăratul Claudiu, frământările popoarelor de la Dunăre, în special încălcările Dacilor, Bastarnilor și Roxolanilor, fiind din ce în ce mai amenințătoare, teritoriul Traciei este definitiv prefăcut în provincie romană, cu o administrație civilă aparte și cu armata specială auxiliară pusă sub comanda unui procurator imperial. O a treia legiune a fost stabilită, probabil în Oescus, iar teritoriul de la răsăritul Oltului și până la mare apărat cu o cingătoare de castele și praesidia. Din aceste puncte întărite trupele romane puteau să observe atât mișcările barbarilor din câmpia Munteniei cât și ale celor din sudul Moldovei și Rusiei [2]).

Această politică de expansie a lui Claudius inaugurată la Dunărea de jos a fost reluată cu multă energie sub împăratul Neron de către guvernatorul Moesiei, T. Plautius Silvanus Aelianus din Tibur, despre activitatea căruia o inscripție romană foarte interesantă ne dă o imagine completă [3]). Inscripția, după ce ne vorbește „despre mișcările Sarmaților înăbușite înainte de a se naște" și „despre regii bastarni și roxolani care au fost siliți să recunoască stăpânirea Romei", adaogă două știri de o însemnătate hotărâtoare.

Intr'una, Aelianus ne spune, că „a transportat de pe malul stâng al Dunării pe cel drept peste 100,000 de locuitori cu femeile, copiii, principii și regii lor unde au fost supuși la biruri", iar în cealaltă, ne asigură că „el pentru prima oară prin transporturile sale de grâne din această provincie (Moesia) a eftenit pâinea în Roma". Prin transplantarea populațiunei geto-dace, guvernatorul urmărea de sigur scopul de a popula ținutul cam deșert din nordul munților Haemului, în special așa numita „ripa thracia", iar prin golirea Munteniei de locuitorii săi, scopul de a apăra în chip mai eficace Moesia.

Mai însemnată însă este cealaltă știre: Moesia ajunge un grânar al Romei. Dintr'o nevoe militară se născuse apriga dorință a Romanilor de a cuceri Thracia și Moesia; acum nevoia economică,—de a efteni pâinea în Roma, precum spune Aelianus,—va împinge pe comandanții romani de la Dunărea de jos, să cucerească pământurile roditoare ale Țării Românești. Așa dar, nu atât în pretinsul neastâmpăr și spirit de pradă al poporului dac de la Dunăre, precum s'a spus de scriitorii romani, stă începutul sângeroaselor rezboae cu Dacii, cât în neînfrânta nevoe a Romanilor, de a-și adăoga la hotarele lor un pământ virgin și de o fertilitate proverbială, precum este șesul Munteniei. La lumina acestui adevăr înțelegem acum minunat adâncimea cuvântului lui Dion Cassiu, „că împăcarea între Decebal și Traian a fost zădărnicită, mai ales de împrejurarea, că acesta din urmă nu voia să lase Dacilor libera comunicare cu marea Neagră" [4]). Dar a împiedica Dacilor libera comunicare cu marea, înseamnă

1). Vezi asupra acestor costiuni, Premmerstein, *Jahreshefte*, I, p. 145, și sq.
2). Vezi Bogdan Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, 1906, p. 12.
3) C. I. L. XIV, n. 3608; cf. Mommsen, R. G., V. 198.
4). Vezi asupra acestui punt, J. Jung, *Contribuțiuni la istoria trecătorilor Transilvaniei*, trad. în «*Convorbiri Literare*» 1894, p. 344, nota 1.

că teritoriul roman la nord de Dunăre şi de malurile Pontului Euxin, era încă mai nainte de Traian sub stăpânirea Romanilor.

Primul pas spre cucerirea Munteniei se face probabil sub împăratul Vespasian, de către guvernatorul Moesiei, Rubrius Gallus. Acesta avea de rezbunat o înfrângere cumplită pe care o încercaseră, în iarna anului 70, legiunile romane din partea Roxolanilor şi Dacilor [1]; aceştia trecând peste Dunărea îngheţată, şi pătrunzând în Moesia [2], pustiiră o bună parte a provinciei.

Rubrius Gallus liberează mai întâi ţinutul năvălit de barbari, şi măreşte apoi numărul legiunilor care aveau să păzească provincia, zidind în acelaş timp castrul legionar din Novae, ale căruia ruini se văd şi astăzi la Steclen, în faţa Zimnicei [3]. Dar fapta lui cea mai însemnată a fost, „să întocmească în aşa chip hotarele Moesiei, în cât, ca să întrebuinţez cuvintele chiar ale lui Josephus Flavus, să facă cu neputinţă trecerea fluviului pentru barbari" [4].

Este întrebarea, cum a putut Rubrius Gallus „să facă cu neputinţă pentru barbari trecerea fluviului"? Prin zidire de noi castele şi presidii? Acest lucru îl făcuseră mai toţi comandanţii romani de la August încoace şi mijlocul se dovedise în totdeauna ca nefiind eficace. Cât timp fuseseră ridicate întăriri numai de partea dreaptă a fluviului, năvălirile barbarilor nici o dată n'au putut fi înfrânate: căci ori de câte ori fluviul îngheţa,—şi nu este iarnă când să nu îngheţe,—cetele bastarno-sarmato-dace năvăleau pe neaşteptate în imperiu şi până ce trupele să se pue în mişcare, ele puteau jefui o bună parte din ţinut şi să se retragă în pustiurile lor spre nord. Numai un singur mijloc putea fi eficace: întâi, să se ridice castele şi presidii şi în punctele strategice de pe malul stâng al Dunării; al doilea, să se croiască pe şesul Munteniei un val în felul celui ridicat de Romani între Rin şi Dunăre în Germania de sudest.

Acest lucru l-a făcut Rubrius Gallus.

In adevăr, de alungul teraţei dunărene, care închide spre nord valea Dunării, găsim un şir de lagăre romane, care începe de la Cetatea, în apropiere de Calafat şi se încheie la nordest de Giurgiu. Aceste lagăre se află la Cetatea în Dolj, la Celei în apropiere de Corabia, la Izlas, la Turnu-Măgurele, la Flămânda, la Zimnicea, la Pietroşani şi în insula Veriga din faţa Giurgiului [5]. Că aceste întăriri au fost ridicate în aceste timpuri o deducem din inscripţiile romane pe cărămizi cu numele legiunei a V Macedonica şi a legiunei I Italica. Numele legiunei V Macedonica s'a aflat pe cărămizi romane descoperite în castrul din Celei. Acest lucru este hotărâtor pentru noi.

Leg. V. Macedonica apare în Moesia încă de la 9 p. Ch. De la această dată şi până în 62 îşi are reşedinţa în castrul de la Oescus, aproape de gura

1). Tacit, *Hist.*, III, 46.
2). Joseph Flavus, *Bell. Jud.* VII, 4, 3.
3). Bogdan Filow, *op cit.*, p. 31, şi sq.
4). Joseph Flavus, *Bell. Jud.*, VII, 4, 3.
5). Vezi asupra acestor lagăre, *Diction. Geografic al Românei*, la cuvintele enumerate mai sus; I, p. 341; II, p. 382; IV, p. 77; IV, 718; V, 663; V, 729; cf. Neigebaur, *Dacien*, p. 117, 121, 122.

Oltului [1]. După o lipsă de 9 ani, când ia parte la rezboaele asiatice ale lui Neron şi Vespasian, ea revine în 71 în Oescus, de unde apoi este trimisă de către Traian în lagărul din Troesmis. Aici remâne până în timpul lui Marcu Aurel, care o mută în Potaissa la nordul Daciei. Când Dacia a fost pierdută în 275, legiunea a V Macedonică a fost readusă în vechiul ei castru din Oescus.

După datele deci arătate, legiunea aceasta nu a putut ocupa lagărul din Celei,—lucrul e dovedit prin inscripţiile de pe cărămizile legionare aflate aici [2],— de cât în două timpuri: sau între 9 şi 100 d. Ch., când a fost mutată de Traian la Troesmis, sau după 275, când s'a reîntors din Dacia în vechiul castru din Oescus. In acest al doilea caz, este oare cu putinţă s'admitem că Romanii, în mijlocul turburărilor generale care urmează după pierderea definitivă a Daciei, s'au gândit să ocupe din nou o parte din teritoriul odată părăsit ? Dacă Aurelian disperans, după cum spune Vopisc, Daciam retineri, a fost nevoit să retragă din Dacia nu numai armata ci şi pe provinciali (sublato exercitu et provincialibus), este oare firesc s'admitem că totuşi împăraţii următori au clădit lagăre de a stânga Dunării ? De sigur că nu [3]. Aşezarea acestor lagăre din Cetatea şi până la Giurgiu nu s'a putut întâmpla de cât în epoca lui Vespasian, când Rubrius Gallus, după spusa lui Josephus Flavus, „a făcut cu neputinţă pentru barbari trecerea fluviului".

Tot lui Rubrius Gallus se datoreşte, după părerea noastră, urzirea acelui val uriaş de pământ, care pornind de la lacul Greaca, mai la nordest de Giurgiu, tae câmpia Munteniei de alungul judeţelor Vlaşca, Teleorman, Romanaţi şi Dolj, unde se încheie lângă Cetatea la Dunăre, aproape de Calafat [4]. Frontul acestui val era întors spre nord şi avea înainte-i un şanţ adânc de mai mulţi

---

1). A. v. Domaszewski, *N. Heidelb. Jahrb.*, I, 1891, pag. 197 şi *Westd. Zeitschr.* 1902, p. 189, Bogdan Filow, *Die Legionen d. Provinz Moesia*, p. 64.

2). O. Hirschfeld, *Epigr. Nachlese zum* C. I. L. p. 51 şi *Ephemeris epigr.* II. n. 460 ; *Suppl.* la C. I. L. III, n. 8066 şi Tocilescu, *Arch. epigr. Mitth.* XIV, p. 12 ; cf. Gr. Tocilescu, *Monum. epigr.* I, p. 331.

3). E drept că, împăratul Constantin cel Mare, după cum arată notiţele vechilor scriitori (Vict. 41. 18) a întărit prin lagăre şi castele malul drept al Dunărei şi că a înălţat (Procop. *de edificiis*, IV, 7 ; Ammian, XXVII, 5, 2) pe malul stâng chiar o nouă întăritură, Daphne, (la Spanţov, în apropiere de Călăraşi în faţa Transmariscei, vezi Gr. Tocilescu, *Monum. epigrafice şi Sculpt.*, 1902 p. 180), un punt strategic de o mare însemnătate. E drept de asemeni că acelaş împărat, după ce a bătut pe Goţi, a rezidit în 328 puntea de piatră de la Celei (cf. Rappaport, *Einfälle der Gothen*, 1899, p. 113). Toate acestea însă nu pot să schimbe părerea noastră, că partea Munteniei de la răsărit de Olt a fost vre-o dată reîncorporată la imperiul roman. Cel mult dacă va fi fost cucerită Dacia dintre Timiş şi Olt. Cu ce greutăţi avea să lupte împăratul pentru menţinerea acestei provincii se poate vedea din faptul că în 332, el este nevoit să treacă din nou Dunărea şi să înfrunte pe Goţi, care mai bine de 100,000 fie prin foame, fie prin sabia romană îşi găsiră moartea în acest rezboiu. (Rappaport, *Ibid.* p. 112). Că hotarele imperiului roman în spre Moesia inferioară nu se întindeau mai departe de Dunăre, o dovedeşte numirea de « ripa Gothica », pe care scriitorii din acest timp o dau hotarului militar roman de la Dunărea de jos (Exc. Val. 6, 35), un semn că teritoriul Munteniei era sub stăpânirea Goţilor. Lucrul acesta îl susţine şi Hirschfeld *Epigr. Nachlese*, p. 52, admiţând că inscripţiile pe cărămizi romane cu Leg. V Macedonica, găsite la Severin şi Celei, sunt din timpurile când această legiune încă nu fusese mutată din Oescus, şi mai târziu din Troesmis, în nordul Daciei.

4). Vezi C. I. L. III, *Supp.* pl. IV. Aici valul merge greşit numai între Giurgiu şi Vespeşti lângă Olt, lăsând de o parte întreaga linie a valului, care tae şi Oltenia până lângă Calafat ; cf. Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 118.

metri [1]). Indărătul lagărului din distanţă în distanţă se aflau cetăţi pătrate sau dreptunghiulare de pământ aşezate pe înălţimi care domină vecinătatea [2]).

Aşa dar, Rubrius Gallus a înălţat la Dunăre, până aproape de gura râului Argeş, un împătrit lanţ de apărare : unul, la sud de Dunăre, format din castre, castele şi presidii, un al doilea la nord de fluviu, similar cu cel dintâi, un al treilea alcătuit de valul uriaş de care vorbirăm şi în fine un al patrulea, care consta din cetăţi de pământ înşirate îndărătul valului. Fireşte, acest lanţ împătrit de apărare era în deajuns de tare ca să împiedice pe barbari de a trece Dunărea între Severin şi Giurgiu.

Remânea totuşi un punct slab în apărarea provinciei Moesia : tot ţinutul la răsărit de gura Argeşului era desvelit, deşi în punctele strategice importante, precum erau Durostorum, Axiopolis, Troesmis, Aegyssus şi Salsovia se aflau castre puternice bine întărite. Trebuia prin urmare închisă şi această parte a teritoriului roman contra năvălirilor barbare.

Imprejurările politice au făcut ca împăratul Domiţian să făptuiască această lucrare. Nu avem să căutăm acum pricina rezboaelor dintre Romani şi Daci, aceştia conduşi de îndrăzneţul Decebal. Sigur este că, după înfrângeri cumplite şi sângeroase, încercate de o parte şi de alta, se încheie, după unii în 86, după alţii în 89, o pace durabilă între cele două popoare.

In perioada de linişte care urmează după această pace, în ori-ce caz favorabilă pentru Romani, cade, credem noi, crearea uneia din cele mai grandioase opere din câte ne-au lăsat Romanii la Dunărea de jos, adică a „brazdei lui Novac", precum numeşte poporul nostru valul de pământ din Muntenia, care pleacă de la Severin şi se sfârşeşte mai jos de Brăila.

Brazda lui Novac [3]) porneşte de la Dunăre mai jos de Hinova lângă Severin, strebate aproape pe la mijloc Oltenia întreagă, tae Oltul aproape de Şopârliţa, se înalţă mereu în direcţia spre nordest, atinge Ploeştii, de unde apoi luând-o drept spre răsărit, se termină la Dunăre lângă comuna Viziru, în judeţul Brăila. Brazda este alcătuită dintr'un val puternic de pământ (10—12 m. lărgime) şi un şanţ adânc (6—7 m. adâncime) care se află spre nord [4]); pământul scos din şanţ este aruncat spre miazăzi. Lărgimea valului atinge cu totul 15—20 m.

La mică depărtare spre sud de Brazdă se văd măguri mai mari sau mai mici, care mai totdeauna par să fie urmele unor cetăţi de pământ [5]). Aceste

---

1). Tocilescu, *op. cit.*, p 218. Greşeşte deci Schuchhardt, *Arch. ep. Mittheil.* IX, 1885, p. 202, când susţine că « şanţul care însoţeşte valul este săpat spre sud ».

2). Asemeni castele de pământ se văd, începând de la răsărit spre apus, la Pietrile în Vlaşca, la Drăgăneşti, Ţigăneşti şi Albeşti în Teleorman, şi la Vespeşti în Olt. De obicei lungimea şi lărgimea acestor castele variază între 50 şi 60 m. Ele conţin resturi de olărie veche şi bine arsă, « olărie lucrată cu eleganţă şi reliefuri », şi cărămizi romane. Vezi *Dict. geogr. al României* la cuvintele de mai sus.

3). Vezi asupra acestui val Al. I. Odobescu, *Scrieri literare*, II, p. 418: cf. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen*, în *Arch. ep. Mittheil.* IX, p. 208 ; Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 117.

4). Odobescu, *op. cit.*, II, p. 139, pretinde că valul avea şanţ şi în partea de sud; ceia ce este vădit o greşală.

5). Asemeni movile-cetăţi se află la Velea, la Bucovăţ, la Coşovenii de sus în Dolj, la

movile-cetăţi, în care de obicei se descopere obiecte din epoca romană, au rostul unor adevărate castele romane. Cele însă care sunt mai mici, sunt simple morminte, care săpate au dat la lumină coşciuge de lemn de stejar, sau numai bolovani de piatră. Odobescu studiindu-le fusese izbit de la început „de rânduirea lor în lungi şire, care pare că ar însemna direcţiunea unor mari căi de comunicaţiune“ [1]). Fiindcă asupra acestor măguri încă nu s'au făcut săpături în regulă, fireşte, nimic hotărâtor asupră-le nu se poate spune. Bănuesc că aceste măguri au putut să aibă acelaş rol pe lângă Brazdă, pe care l-au avut acele turnuri de lemn zidite mai îndărăt de valul de la Rin la Dunăre, constatate de învăţaţii germani [2]); e posibil ca celelalte măguri de pământ mai mari să fie adevărate castele în care şedeau de pază soldaţii romani. Dar o repet încă odată, nimic sigur nu se poate spune.

Când a fost croită această Brazdă ? Părerile sunt împărţite. Un lucru însă este sigur: Brazda lui Novac este tăiată la Greci (Romanaţi) de calea romană care pleacă de la Celei d'alungul Oltului spre Turnul roşu [3]).

Prin urmare Brazda este mai veche de cât calea romană.

Pe de altă parte, frontul valului, întors spre nord, ne îndeamnă să susţinem, că această uriaşe întăritură, a căruia scop „era, precum spune Mommsen cu privire la valul roman din Reţia [4]), împiedicarea trecerii graniţilor romane“, a fost o operă de apărare a uuui popor din sud, care căută să împiedice năvălirile unor duşmani din nord. Şi un popor, care să fi fost în stare să desăvârşească o asemeni lucrare uriaşe, n'a fost la Dunărea de jos de cât numai Romanii.

Când ar fi putut oare folosi Romanilor această Brazdă? După cucerirea Daciei de către Traian, de sigur că nu. Căci la ce ar fi închis împăraţii romani câmpia Munteniei de o provincie liniştită şi înfloritoare, precum era Dacia în timpul celui de al doilea veac după Christos ? Cu neputinţă de asemeni ca Brazda să fi fost clădită în timpul rezboaelor lui Traian. Asemeni lucrări uriaşe nu se pot făptui ţinând cu o mână mistria şi cu cealaltă paloşul de apărare.

De altminteri, împăratul Traian a clădit, îndată poate după cucerire, valul cel mare de pământ din Basarabia, cunoscut şi de tradiţia poporului român şi din deducerile învăţaţilor.

Crâmpoaia în Olt; la Nograşi în Argeş; la Licuriciu în Teleorman; la Greci în Dâmboviţa; la Crivina, la Ciuperceni, la Măneşti în Prahova şi în fine în diferite locuri din Ialomiţa şi Brăila. Vezi *Dicţion. Geogr. al României*, la cuvintele de mai sus.

1). Al. I. Odobescu, *Scrieri literare*, II, p. 142.

2). Vezi Fr. Franzis, *Bayern zur Römerzeit*, 1905, p. 187.

3). Schuchhardt, *op. cit.*, p. 213, pretinde că Brazda şi « calea lui Traian » (în gura poporului) pot să fie « contimporane ». Afirmare contrazisă de observările inginerului Popovici, care singur a studiat această încrucişare între val şi cale, mai nainte de nimicirea lor prin calea ferată făcută în 1871.

4). Schuchhardt susţine că Brazda este opera Goţilor lui Atanaric, pe care ei au ridicat-o contra Hunilor. Lucrul e cu neputinţă; căci opera este prea mare ca să fi putut fi săvârşită într'un timp aşa de scurt, cât au stat Goţii sub ameninţarea năvălirei hunice şi cu un număr de braţe aşa de rostrâns. Vezi Jung, *Contribuţii la istoria trecătorilor Transilvaniei*, în *Convorbiri literare*, XXVIII, p 411 şi 529

Valul acesta, căruia ţăranii noştri, spre deosebire de toate celelalte, îi dau numele de „valul lui Traian“ [1]), porneşte de la Gherghina, la gura Siretelui, ocoleşte Galaţii pe la nord şi apoi după o mică întrerupere la Tuluceşti, lângă Brateş, trece Prutul la Vadul lui Isac; de aci o ia drept spre răsărit, urmând o linie aproape paralelă cu gurile Dunării şi coastele mării Negri până la Cetatea Albă lângă Nistru, unde se sfârşeşte. O altă ramură a valului pornea de la Vadul lui Isac, o lua de a lungul Prutului până la Leova, de unde apoi se îndrepta spre Don.

Pe de altă parte învăţaţii care s'au ocupat cu aceste valuri, recunosc o deosebire adâncă de profil între Brazda şi „valul lui Traian“. In adevăr, „pe când Brazda constă dintr'un simplu şanţ săpat spre nord, „valul lui Traian“ din Basarabia din contra este alcătuit dintr'un val care la bază e de 24 metri lărgime şi 2—5 m. înălţime, cu o bermă spre miazănoapte de 4—5 m. lăţime, şi apoi un şant de 14 m. lărgime şi 2 m. şi 7 adâncime“ [2]). Tocmai pe această înfăţişare diferită se întemeiază învăţaţii ca să admită o origine diferită la ambele valuri. Pentru cel din sudul Rusiei, Jung [3]), Roesler [4]) şi Schuchhardt [5]) admit originea traiană. Pentru celalt părerile sunt împărţite.

De o cam dată însă noi putem afirma cu siguranţă două lucruri: a) că ambele valuri nu sunt contemporane; b) că „Brazda lui Novac“ este mai veche de cât „valul lui Traian“ din Basarabia. Iar dacă „Brazda“ este mai veche de cât „valul lui Traian“ şi dacă existenţa ei nu poate fi dovedită nici pentru timpurile lui Vespasian, cu atât mai puţin pentru vremuri mai vechi, n'ar fi oare cu putinţă ca ea să-şi datorească originea timpurilor lui Domiţian?

Această bănuială îşi găseşte întărirea ei în următoarele considerări:

Mai întâi, împăratul Domiţian a lăsat în amintirea celor vechi imaginea unui bun organizator al graniţelor imperiului. Frontinus, de pildă, ne spune lămurit că a întocmit hotarele imperiului roman pe o întindere de peste 120000 de paşi [6]). Marele limes din Germania de sudvest, care închidea tot ţinutul dintre Rin şi Dunăre (între Honningen la Rin şi Hienheim, lângă Regensburg la Dunăre), această operă, poate, una din cele mai măreţe pe care le-au întocmit vre-o dată Romanii, după părerea mai tuturor învăţaţilor germani, este în parte opera lui Domiţian. Şi anume, valul de pământ de la Rin până la Main s'a clădit în timpul şi din porunca lui Domiţian; restul de la Main până la Dunăre ar fi făcut de Traian (limes Germaniae) şi Hadrian (limes Retiae) [7])

1). Amintirea originei traianice a valului s'a păstrat până târziu şi la popoarele slavice din sudul Rusiei. Irecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 57; Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Academiei, p. 23, pretinde că « valul lui Traian » din Basarabia ar începe la Petrovaradin în Ungaria, şi după ce tae Valahia, s'ar termina « ad Tanaim flumen ». El amestecă datele reale cu propriile sale combinări, fără să observe că între « valul lui Traian » din Basarabia şi Brazda lui Novac nu este comun alt de cât şanţul tăiat spre nord, pe când profilurile sunt cu desăvârşire deosebite.

2). Schuchhardt, *Arch. epigr. Mittheil.* IX, p. 217.

3). J. Jung, *Roemer und Romanen*, p 44.

4). C. Roesler, *Român. Studien*, p. 46.

5). C. Schuchhardt, asupra valului din Moldova, în *Convorbiri literare*, XX, p. 416.

6). *Strategematicon*, I, 3, 30.

7). Zangemeister, *Drei Obergermanische Meilensteine aus dem I. Jahrh.* în *Westdeutsche Zeitschrift*; Mommsen, *Röm. Gesch.* V, p. 159; von Cohausen, *Die röm. Grenzwall*, p. 349.

Era în spiritul timpului din epoca Flavilor să se întărească graniţele imperiului cu asemeni valuri uriaşe de pământ, precum sub Hadrian şi chiar mai târziu, să încingă hotarul cu zid de piatră. Era un sistem de apărare pe care atât Domiţian cât şi Traian şi Hadrian l'au întrebuinţat cu o neînfrântă consecvenţă faţă de încălcările barbarilor de la Rin şi Dunăre.

Al doilea fapt, care stă în armonie cu bănuiala noastră, este împărţirea provinciei Moesia în două, una M. Superior şi alta mai la răsărit, M. Inferior. Cu această împărţire corespunde şi înmulţirea legiunilor puse de pază în aceste două provincii; în loc de trei legiuni avem acum patru [1]). Pentru ca să fie nevoe de subîmpărţire la o provincie, trebue să presupunem două lucruri în acelaş timp: întâi, o extensie teritorială mai mare a provinciei şi al doilea, primejdia unei invazii barbare din ce în ce mai ameninţătoare.

Greutăţile timpului şi schimbarea centrului de greutate tot mereu mai spre răsărit, din pricina deselor năvăliri ale Sarmaţilor Roxolani şi ale Bastarnilor, aliaţi cu Dacii din Muntenia, arătaseră cu prisosinţă, că un singur guvernator nu mai putea nici să stăpânească de fapt, nici să apere cu vigoare hotarele Moesiei. S'au lărgit mai ales hotarele Moesiei inferioare în direcţia de nord şi est, acolo unde erau câmpiile roditoare ale Munteniei, şi din care sub Vespasian Romanii stăpâneau chiar partea de la Giurgiu la, Calafat. Această lărgire a hotarelor şi deci adaosul de legiuni, cu împărţirea provinciei Moesia în două [2]), nu a fost cu putinţă în nici un caz, mai înainte de încheierea păcei cu Dacii, adică înainte de 89; căci până la stingerea rezboiului cu Dacii era absolută nevoe de o mână energică şi de o singură voinţă, ca să ducă la bun sfârşit campania rezboinică începută contra lui Decebal. Numai după încheierea păcii, fie chiar şi cumpărată, cucerirea noului pământ a putut fi consfinţită şi apărată prin uriaşa Brazdă a lui Novac.

Dar avem un argument hotărâtor: anume, Itinerariul Antoninic, enumerând de a lungul Dunării în Dobrogea de la Măcin spre Marea Neagră localităţile Noviodunum, Aegyssus şi Salsovia, înainte de a înşira şi staţiunile ad Stoma şi Istropolis, caşi în Tabla Peutingeriană şi în Geograful Revennat, intercalează între altele şi staţiunea „Valle Domitiane".

Ce înseamnă oare aceasta? Să fie o simplă indicare de staţiune ca Salmorus ori ad Salices, indicate de acelaş izvor, sau e vorba, după cum arată numele, de o sumă de valuri de apărare? „Valle Domitiane" sunt aşezate între Salsovia, Mahmudia de astă-zi [3]) de o parte şi Istropolis (Caraorman) de alta. Să nu fie oare aici un semn de poziţia lor reciprocă faţă de aceste două staţiuni?

Când ne gândim că atât Tabla Peutingeriană cât şi Itinerariul Antoninic

---

1). Marquardt, *Röm. Staatsverwalt*, I[2], p. 303; B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, p. 3 şi 47. Vezi inscripţia lui L. Funisulanus Vettonianus, C. I. L. III, 4013.

2). A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des röm Heeres*, p. 178: « Die Vereinigung von 5 Legionen in Moesia führt zur Spaltung der Provinz in 2 Commanden, Moesia Superior und Moesia Inferior ».

3). Vezi asupra acestui punct V. Pârvan, *Salsovia*, în *Convorb Liter*. XL, p. 25.

nu se mărginesc a însemna numai staţiunile militare, dar şi alte notiţe privitoare la păduri [1]), oraşe şi băi termale [2]), de ce n'am crede oare că aici este vorba despre nişte valuri, menite să apere Dobrogea în contra popoarelor năvălitoare din nord? Ceiace ne întăreşte în această bănuială este tocmai existenţa unor valuri în partea de nord a Dobrogei.

In adevăr, iată, după inginerul Polonic [3]), care este direcţia acestui val: „In interiorul părţii de nord a Dobrogii se află un val antic, cunoscut sub numele de „valul lui Traian". Valul începe chiar lângă satul Nicoliţel, înconjurându-l în partea de nord; la extremitatea lui în partea de apus se află pe vârful dealului ruinele unei cetăţi vechi. Valul merge de la Nicoliţel cu direcţia spre sudest, trece valea Morilor, de unde apoi ocoleşte spre sudvest; trecând mai multe văi coteşte pe dealul Boclogea spre nord şi se sfârşeşte pe hartă în dreptul satului Geaferca rusă. Cred că acest val continuă spre apus şi se încheie la Dunăre în dreptul Igliţei, unde se văd lămurit urmele valului roman. Acest val apără cetatea de la Nicoliţel contra unui duşman, care ar veni de la răsărit". Alte notiţe asupra acestui val se mai regăsesc în Dicţionarul Geografic al României [4]), harta statului major român [5]), precum şi în „Recherches" al d. Gr. Tocilescu [6]). Aşa dar asupra acestui val nu poate încăpea îndoială: el există şi anume, începe la Nicoliţel şi se sfârşeşte la Igliţa (vechia Troesmis).

Ei bine, ne amintim că tocmai în faţa acestui punct se termină şi valul cel mare din Muntenia. Prin aceasta se dovedeşte că valul dobrogean nu este de cât urmarea Brazdei lui Novac; el este încheierea firească a unei linii de apărare care pornind dela Hinova, din judeţul Mehedinţi, după ce tăia întreaga câmpie a ţării româneşti, se sfârşea tocmai în punctul unde începeau gurile Dunării. Prin faptul, că o parte a acestui val a păstrat numele lui Domiţian, nume raportat prin Itin. Antoninic, ni se impune să credem că opera întreagă a fost săvârşită de Domiţian. Prin acest val uriaş, susţinut din loc în loc cu castele şi turnuri de veghe, din care nu ne-au remas astăzi pe tot întinsul câmpiei dunărene de cât acele tainice măguri, graniţa Moesiei inferioare era de fapt închisă ori cărei năvăliri venită din nord. Numai în această perioadă relativ lungă de linişte,—de la 89, încheierea păcii între Domiţian şi Decebal şi până la 98, anul morţii lui Domiţian,—cea mai lungă din câte cunoaştem la Dunărea de jos după formarea provinciei romane Moesia şi înainte de cucerirea Daciei, s'a putut făptui o asemeni operă măreaţă în toate privinţele şi care a avut darul să impresioneze aşa de viu închipuirea poporului nostru.

Revenind acum după acest lung înconjur la localizarea scenei XXXI, tre-

---

1). K. Müller, *Weltkarte des Kastorius*, p. 101.
2). K. Müller, *Ibid*, p. 94. In ce priveşte Itin. Antoninic, vezi W. Kubitschek, *Eine römische Strassenkarte*, în *Oesterr Jahresh* 1902. vol. V. p. 78.
3). Intr'o scrisoare care mi-a fost adresată încă din 1895.
4). *Dicţionar. Geogr.* vol. IV, p. 500
5). Direcţia valului în hartă este identică cu cea arătată de inginerul Polonic.
6). Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 117: « Le vallum d'Iglitza jusqu'à Nicolitzel, long de 25 km ».

bue să recunoaştem cà granița imperiului la Dunărea de jos, în momentul când Traian se retrage în castrele de iarnă din Moesia superioară, este admirabil întărită în tot lungul ei de la Severin şi până la Durostorum. Era admirabil întărită, fiindcă numai pe partea stângă a Dunării aveau să treacă barbarii cinci linii de apărare, adică două valuri paralele şi trei rânduri de castele, turnuri de pază şi chiar lagăre de cohorte; acestea din urmă mai ales în tot lungul Dunării în punctele strategice mai însemnate. La aceste cinci linii de apărare se mai adăogau apele largi şi adânci ale fluviului şi apoi castelele, presidiile şi lagărele legionare de pe malul drept. Faţă cu această cingătoare straşnică de întăriri puteau oare spera barbarii, de la nordul mării Negre şi din Ţara românească, că vor pătrunde vre-o dată în imperiu? Era oare chiar cu putinţă să mai spargă duşmanul această linie? De sigur că nu. Să nu uităm însă că era un punct slab în toată această cingătoare de apărare a Moesiei: acesta era pe tot lungul Dunării cuprins între Durostorum şi gurile Dunării. Aici singura apărare o forma Brazda lui Novac şi în al doilea rând Dunărea. Aceasta însă prin direcţia ei perpendiculară pe axa valului,—căci de la Durostorum în colo fluviul se îndreaptă de la sud spre nord,—putea fi trecută foarte uşor în timpul iernii, când apele fluviului erau îngheţate. Aşa dar, între Troesmis la nord şi Durostorum la sud, se putea încerca o trecere peste hotarele imperiului. Şi de fapt, pe aici au şi pătruns Dacii, Bastarnii şi Sarmaţii în iarna anului 101—102, lucru pe care-l înfăţişază artistul în scenele XXXI—XXXII.

Elementele topografice înfăţişate de artist în scena noastră XXXII, după cum ne amintim mai sus erau: malul roman al Dunării e şes, castrul se află nu departe de fluviu şi forma lui e neregulată, cel puţin pentagonală. Pe de altă parte, artistul columnei obişnuind să înfăţişeze adeseori cetăţile şi localităţile dace prin simple clădiri de piatră sau de lemn de formă dreptunghiulară, trebue să credem, că turnul de piatră din scena XXXI, în 73—74, este imaginea unei cetăţi dace. Această cetate trebue să fie, după orientarea columnei, sau la răsărit de castrul roman împresurat din scena XXXII, sau la nord; în acest din urmă cas numai dacă Dunărea curge de la sud la nord, ca în porţiunea Durostorum-Troesmis.

Aceste raporturi geografice între cetatea dacă de o parte şi cea romană de alta, cu forma ei ciudată, pentagonală se regăsesc şi în scena XXXV. Aici caşi dincolo, avem o cetate de formă neregulată şi cu poartă boltită. In interior însă, se vede la stânga o clădire cu fronton şi columne, iar în dreapta o simplă construcţie de zid. De asemeni, în stânga castelului roman din XXXV în 86 avem acelaş turn pe care l-am întâlnit şi în scena XXXI; deci şi aici întâlnim cetatea dacă.

In fine, o a treia înfăţişare a castelului roman şi a cetăţii dace o regăsim în scena XLVI; aici cetatea romană, apărată cu ziduri de piatră cu creneluri, are, caşi celelalte două de mai înainte, o poartă boltită în faţă şi o formă iarăşi neregulată. Poziţia cetăţei nu departe de malul apei, pe un teren care se înalţă uşor spre fund, forma ei ciudată, de turn de piatră, şi în general şi celelalte elemente topografice, au silit pe Cichorius să

vadă într'însa imaginea cetăţii din XXXV. Acest învăţat conchide foarte bine, că Traian s'a îmbarcat în scena XLVI, acum după isprăvirea campaniei sale militare desfăşurată de artist pe seria de reliefe din 88—117, tocmai acolo, unde debarcase în scena XXXV. Identitatea între aceste două cetăţi (XXXV şi XLVI) a fost admisă nu numai de Petersen dar şi de Domaszewski. Din alăturările făcute, noi putem adăoga: ele sunt identice cu cea din scena XXXII. Deosebirile care sunt, provin din faptul că interiorul la cele două dintâi a fost în parte reprodus; din contra la cetatea din scena XXXII lipseşte, din pricină că artistul acum urmărea altă problemă: să arate pe auxiliarii romani din interior susţinând asaltul Dacilor şi Sarmaţilor. Infăţişând soldaţii luptând de a lungul parapetelor cetăţii, era, fireşte, cu neputinţă să înfăţişeze în acelaş timp şi clădirile din interior.

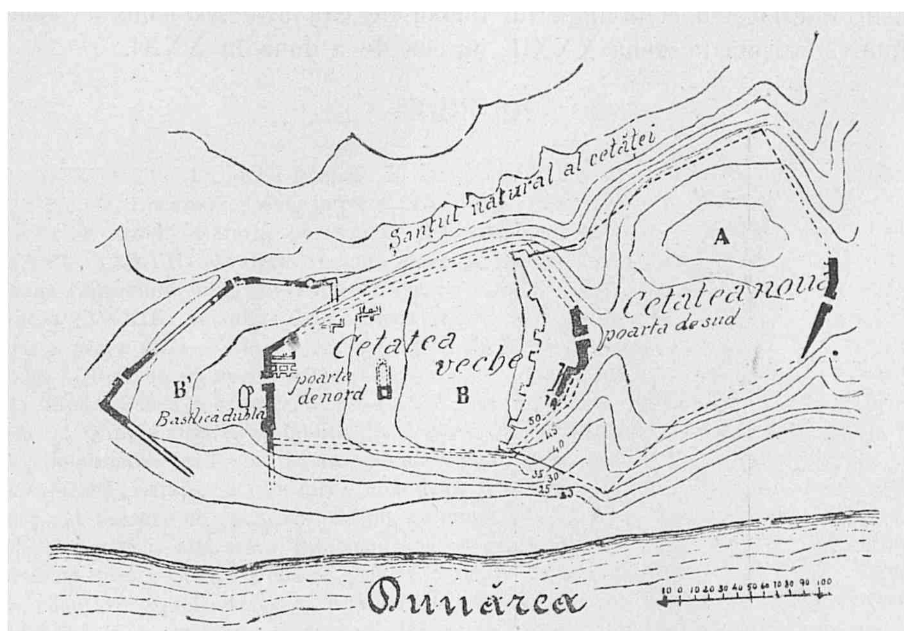
Pentru împlinirea alăturărilor însă, cată să adăogăm, că cetatea romană din scena XXXV, are în afară de localitatea dacă din stânga, o a doua în dreapta. Acest lucru îl deducem din imaginea turnului de piatră din 88, scena XXXVI, turn cu desăvârşire altul de cât cel din scena XXXV, în 86.

Ca o încheiere din comparările de mai sus reese, că lagărul roman de trupe auxiliare se află pe malul drept al Dunării; că forma lui e neregulată, poate pentagonală, şi pare a fi zidit în partea cuprinsă între Durostorum şi Troesmis. Lagărul, prin existenţa acelor clădiri interioare de piatră este o veche cetate. In fine, la stânga caşi la dreapta acestui castru, se vede câte o cetate sau localitate dacă; dar fiind-că Dunărea pe porţiunea arătată mai sus curge de la sud la nord, urmează că lagărul roman are în vecinătate o localitate dacă la nord şi alta la sud. Afară de asta, pentru ca în apropierea lagărului să fie cetăţi dace, tredue să credem că în părţile locului era şi o populaţie dacă. Şi lucru ciudat, din toată Moesia nu cunoaştem populaţie dacă de cât numai în părţile Dobrogei [1]). Premmerstein, ale căruia concluzii le împrumutăm, afirmă că între Cernavoda (Axiopolis) şi Durostorum, chiar dacă a fost vre-o dată elemente misice răsleţe, ele au fost absorbite în masa populaţiei gete, înrudită cu cea dacă [2]). Aceste raporturi s'au păstrat şi mai târziu de Traian; dovadă este faptul că Tabla Peutingeriană cunoaşte ca staţiuni dace pe malul drept al Dunării, Sagadava şi Sucidava (probabil în părţile Oltinei la nordest de Silistra de astă-zi) la sud de Axiopolis şi Capidava la nord. Să nu uităm că aceste staţiuni dace sunt singurile cunoscute în anticitate pe malul drept al Dunării.

Un motiv şi mai puternic care ne îndeamnă să susţinem că lagărul roman reprodus în scenele XXXII, XXXV şi XLVI, trebueşte localizat la Axiopolis, este identitatea de formă a lagărului de pe columnă cu ruinele cetăţii de lângă Cernavoda. In adevăr, în săpăturile întreprinse de d. Tocilescu pe malul stâncos al Dunărei din faţa insulei Hinog [3]), s'au descoperit pe sprinceana unui deal înalt urmele unei cetăţi vechi de formă poligonală, mai exact pen-

1). Ovid, *ex Ponto*, IV, 9, 77; Strabo, VII, C. 300; Plinius, *Hist. Nat.*, IV. 41; Dio Cassius, LI, 22, 6, 7.
2). Premmerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, în *Oesterr. Jahreshefte*, I, p. 150.
3), Gr. G. Tocilescu, *Revista p. istorie*, etc, vol. IX, p. 270.

tagonală (vezi litera B din planul alăturat). Zidul care înconjoară cele 5 fețe ale cetății are 3.50 m. grosime și s'a păstrat aproape peste tot la suprafața solului. Poarta principală se află pe laturea de nord și are 4. 70 m. lărgime. Ea era apărată cu un turn masiv și puternic. In fața laturei de nord era adaos o anexă de zid gros (3.50 m) de formă triunghiulară. Adaosul cași zidul cetății principale, este tot din epoca romană. In interiorul orașului s'au descoperit două clădiri importante: una cam în mijlocul orașului și alta mai aproape de poarta din nord. Prima pare să fie o basilică mare [1]), cealaltă de sigur un templu de mărimi neobișnuite,—în lungime are 42 m.—și cu 14 columne pe fațada principală. Din afara zidului pe laturea de apus a cetății se află o construcție foarte mare, care se întinde de alungul Dunării; probabil *navalia* portului din Axiopolis.

Orașul pare a fi avut și o perioadă de viață ante-romană, precum a avut și una medievală; dar nu aceasta ne interesează pentru un moment.

Ca elemente topografice comune sunt:

Solul pe care se află zidită cetatea, pe columnă cași în realitate, se înalță cu atât mai mult cu cât ne depărtăm de malurile apei. Forma cetăței este pentagonală, iar poarta e pusă spre fluviu (nord), susținută de un turn masiv și mare. Orașul, care s'arată a fi vechi, are două clădiri mari de piatră, o basilică se pare și un templu uriaș cu columne, care au fost descoperite de d. Tocilescu în săpăturile sale din Axiopolis. De asemeni cetatea de pe columnă unde debarcă (XXXV) și se îmbarcă împăratul (XLVI) trebue să fie un punt

1). Vezi asupra acestei basilici spusele archiepiscopului R. Netzhammer, *Axiopolis*, în *Alte und neue Welt*, 3 Heft, 1907, p. 100.

strategic însemnat şi o staţiune importantă a flotei romane pe Dunăre. Axiopolis era şi una şi alta. Un semn vădit de această importanţă mare militară a cetăţii Axiopolis este inscripţia descoperită în săpături, care ne vorbeşte despre nautae universi Danuvii [1]). Această inscripţie, precum şi existenţa acelor navalia de lângă Dunăre, ne face să credem că Axiopolis, împreună cu Aegeta lângă Pontes şi cu Ratiaria [2]), formau cele trei staţiuni navale mari din josul fluviului până la gurile sale.

In fine Axiopolis este singura cetate romană pe Dunăre în vecinătatea căreia atât spre nord cât şi spre sud se află câte o localitate dacă şi anume, Capidava la nord şi Sucidava la sud.

Incheiem.

Coloanele de barbari Daci, Roxolani şi poate şi Bastarni, nu au putut pătrunde în Moesia şi deci în imperiul roman de cât între Axiopolis şi Capidava, cea dintâi înfăţişată în scena XXXII, iar cea de a doua în XXXI.

---

1). Gr. G. Tocilescu, *Fouilles d'Axiopolis*, în *Revista p istorie*, etc, vol. IX, p. 268.
2). Vezi Marquardt, *Röm. Staatsverwalt.*, II, p. 507, nota 10 : praefectus classis Histricae Aegetae ; praef. classis Ratiarensis ; C I. L. III, suppl. 14214[34].

CAPITOLUL VI

CAMPANIA MILITARA A IMPARATULUI

IN

DOBROGEA

REZUMAT.—Extensia grupei. Prima scenă (XXXIII) înfăţişază îmbarcarea împăratului la Pontes. Localizarea este impusă prin alăturările cu scena C. Scena a doua (XXXIV—XXXV) ne arată călătoria pe Dunăre şi descinderea lui Traian la Axiopolis. Scena a treia (XXXVI—XXXVII) cavaleria romană atacă pe Sarmaţii-Roxolani. Scena a patra (XXXVIII), care ne reprezintă lupta de lângă carele cu pradă, trebue localizată la Adamclissi. Scena a cincea (XXXIX) ne înfăţişază castrul roman din Adamclissi, numit Tropaeum Trajani. Scena a şasea (XL—XLI), care se petrece tot în împrejurimele cetăţii Tropaeum Trajani, în valea Urluei, ne figurează amănuntele pe care Dion Cassiu le raportă cu privire la lupta de la Tapae. Scena a şaptea (XLIII—XLIV) ne reprezintă împărţirea de donative către veteranii şi trupele auxiliare stabilite în lagărul din Adamclissi. Scena a opta (XLV—XLVII) sau reîmbarcarea lui Traian la Axiopolis. Trofeul din Adamclissi ne înfăţişază acelaş epizod caşi columna. Faţada şi rânduirea metopelor trofeului. Metopele formează şapte grupe care corespund fie-care cu scenele de pe columnă. O luptă de cavalerie, alta lângă carele cu pradă şi o a treia mai mare, întocmai caşi pe columnă. Altarul funerar din Adamclissi, este altarul de care vorbeşte Dion cu privire la lupta de la Tapae. El a fost ridicat în amintirea celor căzuţi în luptele de lângă Adamclissi. Movila uriaşă de pământ de lângă trofeu este mormântul unui praefectus castrorum. Inscripţia lui Sex. Vibius Gallus. Incheiere.

Această grupă este una din cele mai bogate din câte cunoaştem pe columnă, bogată nu numai prin numărul scenelor care o compun dar şi prin varietatea lor pitorească. O desfăşurare aşa de firească şi un spirit aşa de unitar se simte de la un capăt la celalt al grupei şi prin aceasta o legătură aşa de logică şi de strânsă le împreună la o laltă în cât, sau · artistul în momentul când a compus-o a fost fericit inspirat, sau importanţa şi frumuseţa episodului l'au călăuzit pe nesimţite în alegerea caşi în brodarea diferitelor peripeţii, din care este grupa alcătuită. Episodul istoric ne desfăşoară în linii largi o călătorie pe nävi a lui Traian şi a armatelor sale, călătorie urmată de o serie de lupte cu rezultate fericite pentru Romani. E în fond povestea unei campanii strălucite, asupra căreia notiţele celor vechi sunt fragmentarii ; în schimb însă, după cum vom vedea, monumentele remase, cu toată trista înfăţişare a ruinilor lor, ne vorbesc cu o rară elocinţă despre mărimea întâmplărilor istorice petrecute.

Curioasă pare tăcerea absolută pe care Dion Cassiu, aproape singura noastră călăuză asupra rezboaelor dacice ale lui Traian, o păstrează cu privire la această campanie militară a împăratului. Din această cauză provine, poate, şi nesiguranţa interpretărilor pe care comentatorii moderni le au dat episodului acesta, nesiguranţă în felul de interpretare a scenelor, caşi în reconstituirea şi înţelegerea mişcărilor armatelor romane. Pentru Cichorius, de pildă, aci o scenă (XXXIII) ne înfăţişază pe Traian în Siscia, pe când o alta (XXXV) ni-l arată tocmai la Dunăre la Drobetae, aci o luptă (scena XXXVII) se dă în Moesia inferioară, aci cealaltă (sc. XXXVIII—XL) în părţile de la Olt, prin apropierea pasului Turnu Roşu : o sumă de zigzaguri în mersul lui Traian, care este nu numai nefiresc, dar în acelaş timp în contra spiritului însuşi al celui ce a compus reliefele columnei. Singur Petersen introduce lumină şi ordine în acest haos, singur îşi dă seama de desvoltarea oare cum causală a acţiunilor presentate, cu toate că în amănunte greşelile pe care el le face sunt destul de mari.

Grupa aceasta se întinde din 80 şi până în 120, adică relativ cu celelalte grupe are o întindere de două ori mai mare. Scenele, aici caşi mai înainte, se deosibesc unele de altele prin imaginea împăratului care le individualizează. Totuşi nu trebue să uităm că meşteşugirea cu care artistul ştie să-şi exprime gândurile sale uneori face aproape nefolositor ori ce semn exterior de hotărnicire. Din această cauză ne vedem siliţi a face câte-va reduceri a scenelor, aşa cum le a repartizat Cichorius. Sunt unele care nu pot sta singure şi nu dau un înţeles de cât din alăturarea cu alte scene învecinate. Sunt altele, care rău deslipite de către Cichorius din legătura lor cu scenele alăturate, au fost împreunate şi prin aceasta s'a putut obţine sensul adevărat al întocmirii lor; uneori aceste alipiri ne au determinat în chip neaşteptat chiar situaţia geografică a scenelor, care mai înainte păreau cu neputinţă de localizat, cu toate că artistul avusese grije să ne indice elemente topografice destul de hotărâtoare pentru localizare. Dar să venim la studiul amănunţit al fiecărei scene.

Prima scenă (scena XXXIII) se întinde din 80 până în 83 [1]). Hotarul ei spre stânga este un copac, spre dreapta două arcuri de piatră care fac parte din scena următoare. Pe cât este de clară înfăţişarea terenului, pe atât de complicat este subiectul. Jos avem imaginea unui fluviu mare, care poartă pe stânga un vas de transport, iar pe dreapta o biremă. In aceasta se văd marinari cu mâna pe lopeţi şi gata de plecare, în acela auxiliarii romani cară corturi, scuturi şi armamentul unor trupe. Aşa cum stau corăbiile cu cîrma spre stânga, este un semn că undele fluviului curg de la dreapta spre stânga ; acesta este un element topografic însemnat.—Sus ni se înfăţişază de la stânga spre dreapta, mai întâiu un oraş cu ziduri întărit, cu poarta la dreapta şi clădiri în interior, apoi la mijloc un amfiteatru rotund, din care se văd arcadele din faţă şi treptele din interior, şi în fine la dreapta pe un teren mai ridicat o clădire de piatră cu un adaos de zidire în faţă. Terenul şes spre stânga, pare că se înalţă gradat spre dreapta ; cel puţin aceasta arată şirul de dealuri care ca o linie se

1). Vezi pl. XVI, fig. 2.

prelungesc între amfiteatru şi clădirea de piatră sus şi vasul de rezboiu jos şi pe care calcă figurile din jurul lui Traian.

Personagiile înfăţişate sunt numeroase: la dreapta, Traian în veşminte de călătorie vine din fund, din spre clădirea de piatră; el este însoţit de un comandant şi el în veşminte de călătorie, caşi militarii sau garda care-l urmează, dintre care unul ţine scutul. In stânga împăratului se văd o sumă de soldaţi, care după signele ce le ţin în mână, sunt trupe pretoriene de asemeni în veşminte de călătorie. Aceste trupe sunt prezentate de către personagiul arătat mai sus lui Traian care le salută cu dreapta. Către stânga tot spaţiul dintre cetate, amfiteatru şi fluviu este împlinit de către soldaţii auxiliari care duc bagage şi armament în corabia de lângă mal. Aşa dar, subiectul cuprinde două acţiuni: una, către stânga, îmbarcarea împăratului şi a trupelor sale, şi alta, mai spre dreapta şi fund, prezentarea unor trupe pretoriene de curând sosite către împărat.

Acesta este cuprinsul acţiunei; unde se petrece ea?

Ca elemente de localizare este mai întâi fluviul din primul plan. Cichorius vede într'însul imaginea râului Sava, Petersen însă a fluviului Dunărea. Această din urmă părere are în favoarea sa faptul, că apele acestui fluviu se prelungesc spre dreapta dincolo de cele două arcuri care hotărăsc spre stînga scena următoare.

De altminteri, în această scenă toţi comentatorii au văzut imaginea Dunării. Afară de aceasta, malurile fluviului sunt în general joase, mai ales spre stânga, unde se află cetatea întărită cu ziduri, pe cînd spre dreapta, ele se înalţă uşor. O constatare care şi găseşte împlinirea în faptul că susul fluviului este la dreapta şi josul lui la stânga. In fine, dacă fluviul din scena noastră este Dunărea, atunci urmează că malul înfăţişat nu poate fi de cât cel din Moesia.

Se pune întrebarea însă, în care parte a Moesiei? La deal de Porţile de fier, sau la vale? Respunsul atîrnă în prima linie de locul încotro se îndreaptă noua campanie militară. Dacă se îndreaptă, precum vom dovedi o mai departe, în spre Moesia inferioară, atunci se înţelege de la sine că punctul de pornire nu poate fi de cât mai la vale de Porţile de fier; căci o trecere prin vîltorile Dunării la Gherdapuri în anticitate era absolut cu neputinţă.

Scena noastră (XXXIII) cu fluviul din faţă şi cele trei construcţii din fund,— o cetate cu o singură poartă pe laturea din drepta, un amfiteatru şi o clădire de piatră curioasă ca formă şi întocmire,—se mai regăseşte reprodusă încă odată pe columnă: în al II-lea rezboi dacic. Anume, este scena C cuprinsă între 261 şi 264. Subiectul fireşte este altul, primirea unor ambasadori streini de către împărat, elementele topografice însă sunt aceleaşi; deci determinând poziţia geografică a uneia, am determinat în acelaş timp şi poziţia celeilalte.

Scena C din al doilea rezboi are elemente comune cu cea din primul [1]: mai întîiu, cetatea din 261—263, care este înconjurată cu zid de piatră caşi cea din XXXIII stânga; apoi are ca şi aceasta o singură poartă pe una din laturi poartă apărată şi ea cu un turn masiv deasupra şi locuinţe de piatră în interior. Al treilea, alături spre dreapta este un amfiteatru, din care se văd ca şi dincolo arcadele din faţă şi treptele din interior. In fine, între 263 şi 264

1). Vezi pl. XVI. fig. 1

se află o clădire de piatră complicată ca formă şi care caşi dincolo, nu este nici cetate, nici turn de apărare, nici altă construcţie cunoscută de aiurea pe columnă. De aceia comentatorii i-au dat numele de „palatul lui Traian".

Asemănareá se întâlneşte şi în ce priveşte configuraţia solului, şes în stînga, mai deluros şi ridicat în dreapta. Deosebiri dacă sunt, acestea provin pe de o parte din felul de executare, altul în scena C de cât în XXXIII: probabil aici a lucrat un alt artist de cît dincolo. Deosebirile provin şi din micele schimbări care s'au făcut cu timpul; căci nu trebue să uităm, că între ambele scene (XXXIII şi C) sunt la mijloc trei ani întregi, când s'au putut întâmplà multe prefaceri în forma şi mărimea cetăţii. Sunt însă şi deosebiri provenite, din punctul diferit din care sunt privite àmbele scene: cea din primul rezboi este văzută din nord, cea din a doua ceva mai pieziş din nordvest.

Dar scena C are bunul că poate fi cu siguranţă localizată. Ea face parte împreună cu scenele XCIX şi XCVIII dintr'o singură grupă. care ne înfăţişază podul de peste Dunăre şi lucrările de la capete: unul (scena (XCVIII) lagărul nordic, cel de pe malul românesc, unde mai târziu s'a desvoltat oraşul Drobetae şi celalt (scena C), lagărul sudic, de pe malul sârbesc, din care a eşit înfloritorul oraş Pontes.

Este însă întrebarea, de unde ştim noi, că lagărul roman reprezentat în scena XCVIII este cel de pe malul românesc şi prin aceasta că lagărul din scena C este cel din Serbia? Fără a intra în amănuntele privitoare la podul de la Drobetae, totuşi observaţia următoare se impune: capătul podului lui Apollodor, singurul reprodus pe columnă din 258 pînă în 261,—restul a fost lăsat,— ne prezintă pe lîngă patru stâlpi de piatră din Dunăre, şi stâlpul-căpătâiu (la culée) de lîngă mal (în 259), iar îndărătul acestuia se văd cele două arcade de pe mal cu porticul de intrare spre pod.

Această întocmire figurată pe columnă corespunde minunat cu aceea ce vedem în realitate la ruinile podului lui Traian de lângă Severin. In adevăr, inginerul Duperrex, reconstituind podul lui Apollodor pentru Exposiţia generală română din 1906, a trebuit să facă mai întâiu îndelungate studii asupra ruinelor actuale. Pe temeiul acestora el ne arată că pe malul românesc existau, ca şi pe columnă, îndărătul stâlpului-căpătâiu (la culée) alte două baze de pile. Din contra, pe malul sârbesc îndărătul stâlpului-căpătâiu erau trei de asemeni pile [1]). După această întocmire urmează că partea podului lui Apollodor reprezentată pe columnă nu poate fi de cât cea din spre malul românesc.

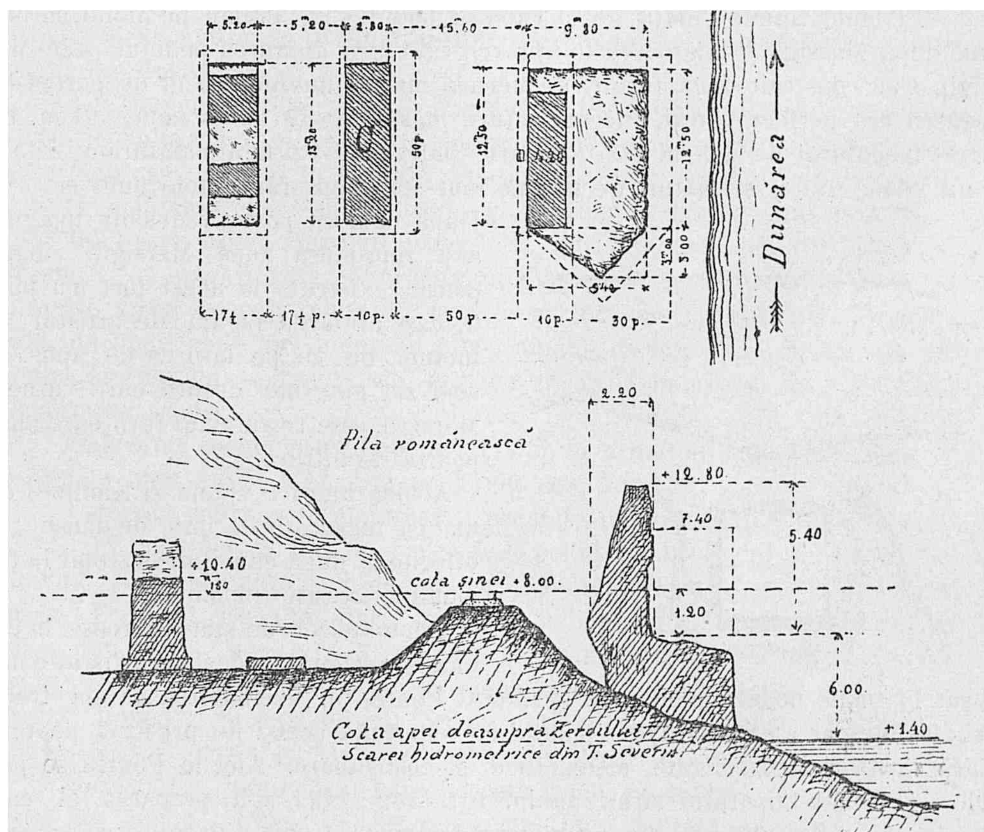
Dar imaginea de pe columnă ne mai înfăţişează încă un amănunt care pentru cestiunea noastră este şi mai hotărâtor. Şi anume: imaginea de pe columnă ne arată, că cele două bolte din spatele pilei-căpătâiu nu sunt identice: cea din spre fluviu este mai largă în diametru de cât cea din spre portalul de intrare a podului. Şi să nu credem că acest amănunt este o simplă scăpare din vedere a artistului care a executat relieful ; dovadă este nu numai precizia cu care lucrează artiştii columnei, dar şi ruinile actuale ale podului.

Iată după acelaş inginer distanţele şi lărgimele reciproce ale acestor trei

1). E. Duperrex, Podul lui Traian peste Dunăre, 1907, p. 15.

stâlpi, (vezi figurile aci alăturate) : baza stâlpului-căpătâiu împreună cu peretele de deasupra platformei are 9.80 în laturea cea scurtă a dreptunghiului ; la 15 m. 60 mai departe avem baza celei de a doua pile, care are numai 2 m. 80=10 pic. lărgime; la 5 m. 20 mai departe este cel de al treilea stâlp, a căruia bază are în lărgime 5 m. 20. Aşa dar, între prima şi a doua pilă, bolta care le împreună avea o rază de 7 m. 50 lungime, sau un diametru de 15 m., pe când între cea de a doua şi a treia boltă împreunătoare nu avea în diametru de cât 5 m. 20. Această deosebire de lărgime la bolţi a indicat-o deci şi artistul columnei.

Pe malul drept al Dunării însă spaţiul şi lărgimele reciproce între cele trei pile de pe mal şi stâlpul-căpătâiu sunt altele. Rămăşiţele celor trei pile

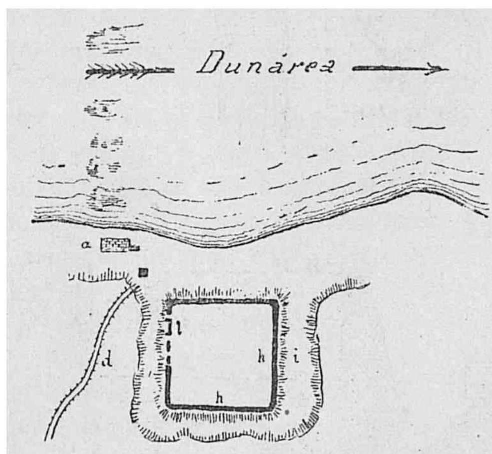
sunt la egală distanţă unele de altele, adică la depărtare de 5 m. 60=18 pic. Aceasta înseamnă că boltele care se sprijineau pe aceste pile erau cu o rază de deschidere egală între ele.

Din această constatare tragem încheierea : artistul columnei a înfăţişat în scena XCIX capătul românesc al podului de piatră de la Severin. Prin urmare, cetatea din scena XCVIII este imaginea lagărului cap de pod din Drobetae, iar cea din C lagărul din Pontes. Fiindcă între cetatea şi clădirile vecine din scenele C şi XXXIII este absolută identitate şi fiindcă scena C ne înfăţişază lagărul din Pontes, urmează cu necesitate că scena XXXIII ne reprezintă şi ea forma cetăţii Pontes, însă cu 2 ani mai nainte, adică, în primăvara anului 102.

Această încheiere ne impune pentru scena XXXIII şi următoarea orientare: linia din primul plan, adică malul apei, ne înfăţişază linia nordului, iar cea din fund sudul; spre stânga este răsăritul, iar spre dreapta apusul; ceiace corespunde şi cu arătările columnei, care ne indică direcţia curentului Dunării de la dreapta spre stânga, adică de la apus spre răsărit şi succesiva înălţare a terenului şes spre stânga în răsărit şi tot mai deluros cu cât mergem spre dreapta (apus), precum şi este în realitate.

Dacă revenim acum la scena XXXIII şi studiem forma cetăţii din stânga, Pontes, constatăm că ea se arată a fi o cetate pătrată cu colţurile ronde şi cu o singură poartă pe laturea de apus.

Ei bine, ruinile cetăţii de la capătul podului lui Traian pe malul sârbesc au, după Marsigli, următoarea înfăţişare: „Pentru apărarea podului, zice Marsigli, s'au construit două forturi de fiecare mal al fluviului. Cel de partea sârbească era perfect pătrat, fiecare lature măsurând 47 toises (adică 91 m. 65). Este înconjurat de un zid *(h—h)* foarte puternic (vezi figura alăturată [1]); de un şanţ adânc *(i—i)* şi alături de poartă sunt spre apus rămăşiţele unui zid *l* [2])“.

După cum se poate vedea din imaginea aici reprodusă după Marsigli, singura poartă existentă la acest fort n'a putut fi, caşi arătarea făcută de artistul columnei, de cât pe laturea de apus. Iar acel zid puternic, despre care vorbeşte Marsigli, este restul unui turn care apăra poarta de intrare.

Acelaş lucru îl spune şi Kanitz [3]), numai că măsurătorile date de dânsul sunt diferite şi după cum am controlat la faţa locului, greşite în parte.

Din toate cele de mai sus reese, în chip luminos, sperăm, ideea că artistul a înfăţişat în scena noastră imaginea localităţii Pontes, în vecinătatea căreia trebue să fie numai amfiteatrul, şi palatul cu neputinţă astăzi de precizat pe teren fără săpături îndelungate, sistematice şi costisitoare. Aici în Pontes se pare că a petrecut împăratul iarna anului 101—102; aici şi-a preparat el campania cea nouă militară din primăvara următoare; aici a primit el şi trecut în revistă cohortele noi pretoriene cu care-şi reîmprospătă perderile suferite în lupta de la Tapae; de aici în fine porneşte el la vale pe Dunăre ca să surprindă şi să-şi rezbune asupra hordelor năvălitoare ale Dacilor şi Sarmaţilor, pe care i-am văzut în scena XXXI—XXXII trecând Dunărea şi atăcând un castru auxiliar roman.

1). Duperrex, *op. cit.*, pl. I, fig. 19.
2). Marsigli, *Danubius* etc. p. 32.
3). Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, p. 45: « Castelul ce se află pe platou, cam la 75 m. departe de capul podului se împarte în două. Partea cea mai veche este paralelă cu axa podului şi îndreptată exact spre nord; ea are 50 m. lungime şi 30 m. lărgime; iar la cele 4 colţuri se află câte un turn circular de 6 m. diametru ».

Scena a doua se întinde din 83, unde sunt cele două arcuri de piatră şi până în 86 la clădirea cu poartă, fereastră şi fronton triunghiular în faţă [1]). Este înfăţişarea unui fluviu larg, pe luciul căruia plutesc patru vase, două de transport spre stânga şi două de rezboi spre dreapta : acestea din urmă sunt bireme, iar cel din faţă este cârmuit de însuşi împăratul Traian. Vasul de transport din primul plan cară caii trupelor de cavalerie, pe când cel din fund bagaje şi armament. O câmpie destul de largă se întinde dealungul fluviului şi îndărătul năvilor până la poalele unui şir de munţi, care începând chiar de lângă arcul din fund, merg încovoindu-se spre marginea de sus până în 84, de unde apoi o ia în linie dreaptă până dinapoia zidirii de piatră din 86, unde dispar. Şirul acesta de munţi, precum a spus-o foarte bine Cichorius, pare a fi văzut din depărtare.

Un element curios ni-l dă vasul care transportă cai: spre deosebire de toate celelalte năvi, el e singurul îndreptat cu cârma spre dreapta ; de fapt el trebue să meargă în direcţia opusă celorlalte vase. Faţă cu grija artistului columnei de a-şi da seama şi exprima lămurit toate mişcările figurilor înfăţişate, acest amănunt trebue să aibă un rost anumit. Care să fie acesta ? Noi nu găsim de cât o singură explicare : porţiunea din fluviu pe care pluteşte vasul cu cai trebue să facă o cotitură de asemenea fel în cât apele sale, de unde până aici mergeau într'o anume direcţie, să curgă în direcţia contrară. Este un amănunt aşa dar pus de artist în scopul de a ne călăuzi în localizarea scenei.

Subiectul scenei este limpede: Traian şi armatele sale călătoresc la vale pe apele unui fluviu larg. Dar ce fluviu este acesta?

Petersen recunoaşte mai întăi în arcul de peatră din fund din scena noastră (XXXIII), imaginea arcului de piatră de la podul lui Apollodor din scena XCVIII. Fluviul, peste ale căruia unde pluteşte flota lui Traian, nu este deci de cât însăşi Dunărea. De altminteri, artistul a indicat cu multă îndemânare această idee, punând în legătură fluviul din scena noastră cu cel din scena trecută, unde este sigur vorba de Dunăre. Oraşul reprezentat în scena XXXV, după acelaş învăţat, nu este de cât Novae; prin urmare, artistul a reprezentat în scena noastră porţiunea Dunărei dintre Pontes şi Novae.

Ori cât de luminoasă pare această idee, ea totuşi nu ne poate mulţumi pe deplin. Dacă ea ne precizează bine punctul de pornire al expediţiei lui Traian, în schimb ne lasă nedomiriţi asupra acelui şir de munţi, care se prelungesc încovoindu-se pe lângă marginea de sus a reliefului; căci nimeni nu poate vedea într'înşii împreună cu Petersen, imaginea malului rîpos al fluviului, precum în şuviţa largă de câmpie dintre năvi şi aceiaşi munţi nu poate vedea imaginea luciului Dunării.

Aici explicarea noastră se depărtează de cea propusă de Petersen. A-

1). Vezi Cichorius, *op. cit.*, scenele XXXIV—XXXV.

cest învăţat adusese o idee foarte luminoasă pentru înţelegerea rostului celor două arcuri de piatră din 83: pentru dânsul ele sunt „primele începuturi ale marelui pod de piatră, pons Trajani, care a fost pus în executare încă de la începutul rezboiului dacic“. Ambele arcuri „au fost zidite cu scopul să serve drept miră stâlpilor de piatră din fluviu“. Tot el însă a mai dovedit un lucru: arcul din fund, semănând cu cel din scena XCVIII de la capătul podului, trebueşte să fie arcul de pe malul românesc. Din aceasta reese o primă încheiere: linia de sus a reliefului ne prezintă linia nordului; şi prin deducere, linia de jos, sudul.

Nu mai puţin sigur se pot stabili şi celelalte două punte cardinale. In adevăr, dacă la stânga avem Pontes şi podul lui Apollodor, dacă la dreapta este oraşul Axiopolis, reprezentat de artist în scena XXXV,—acest punt a fost stabilit de noi mai sus,—nu urmează oare, că la stânga este apusul şi la dreapta răsăritul? Poate fi îndoială asupra acestui punt? De sigur că nu.

Atunci cestiunea localizării, faţă cu precizarea celor 4 punte cardinale, este ca şi deslegată. Fluviul curge de la apus la răsărit; de alungul malului său de sus,—care aici înseamnă malul nordic românesc,—se întinde o câmpie destul de largă; în fine, chiar de lângă Pontes un şir de munţi pornesc mai întâi spre nord, se încovoae spre nord şi răsărit şi apoi merg drept spre răsărit. Cine nu vede aici icoana redusă, oarecum schiţată, a câmpiei Dunărene din Ţara Românească şi şirul prelung al Carpaţilor, până la hotarele Moldovei, de unde o cotesc spre nord? Până şi zidirea de piatră din scena XXXIV în 86, încă este făcută cu intenţia de a preciza ţinutul, căci ea este, după limbagiul convenţional al columnei, imaginea unui oraş sau localităţi dace.

Care ar putea să fie această localitate dacă, nimeni nu mai e în stare s'o spue. Atâta putem afirma, că ea este lângă Dunăre şi anume într'un meridian ceva mai la răsărit de cotitura spre nord a Carpaţilor din Vrancea. Cine ştie, de nu cumva artistul n'a vrut să indice prin zidirea de piatră din 86 cetatea de la îmbucătura Siretului, ale căreia ruini se văd şi astă-zi la Barboşi? Acest punt avea în trecut ca şi astă-zi o importanţă extraordinară, căci domina nu numai calea spre gurile Dunării, dar şi întreaga vale a Siretului. Acest punt trebue să fi fost întărit încă mai nainte de pătrunderea Romanilor prin părţile locului [1]), poate încă mai nainte de expediţia lui Crassus din 29 a. Ch. Precum întărite erau aici la gurile Dunării, Aegyssus şi Troesmis pe partea dreaptă a fluviului, aşa trebue să fi fost întărit şi puntul din preajma Galaţului [2]).

Un argument în favoarea acestei idei sunt ruinele descoperite pe platoul din Gherghina [3]), care, deşi în mare parte romane, poartă în forma, în poziţia

---

1). Schuchhardt, *Arch epigr. Mitth. IX*, p. 228: „Der Ort (Dinogetia) an der Serethmündung schon in sehr früher Zeit griechischen Import erfuhr und jedenfalls den Handel der Pontusstädte mit dem Binnenlande vermittelte“.

2). von Premmerstein, *Die Anfänge d. Provinz Moesia*, în *Jahreshefte*, I. *Beilage*, p. 152.

3). D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, 1716, ed. din 1872, p. 13; Neigebaur, *Dacien*, p. 294; Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, 1880, p. 456, nota 160; *Dicţionar. Geogr.*

şi alcătuirea lor specială, caracterul tutulor construcţiilor dace. Poziţia cetăţii pe înălţime, forma curioasă rondă ovală, zidul dublu care o înconjoară, legătura dintre platoul pe care e cetatea şi malurile Siretului,— ceiace ne aminteşte felul de apărare al turnului rond de la Boiţa,—în fine însăşi existenţa „acelui drum pe sub pământ căptuşit cu piatră şi cărămidă, pentru a întreţine comunicaţia între Dunăre şi cetate“, toate acestea sunt elemente oare-cum streine cetăţilor romane. Să fie oare, aici pe columnă în scena noastră, imaginea cetăţii Dinogetia? Lucrul nu este imposibil, în ori-ce caz e acceptabil; totuşi probe sigure n'avem; aceasta ne face să presintăm alăturarea noastră ca o simplă hipotesă.

Ca să revenim la localizarea scenei XXXIV, vom susţine că în această imagine trebue să vedem schiţa câmpiei dunărene din Ţara Românească de la malurile fluviului şi până la poalele Carpaţilor a căror osatură este redată sub forma acelei dungi late, noduroase şi încovoiate, de care vorbeam mai sus. Cu această localizare se explică şi unele amănunte, care nu fuseseră îndeajuns lămurite. Pentru ce aproape de arcurile de piatră ale podului, nava cu cârmaciul la dreapta să fie îndreptată în altă direcţie de cât celelalte trei vase? Respunsul nostru este simplu: fiind-că aci aproape de Severin e singura dată când Dunărea, care în general are direcţia de la apus spre răsărit, din contra se îndreaptă de la răsărit spre apus. Ca să exprime această idee, artistul a înfăţişat nava cea mai din apropierea podului lui Traian, mergând contrar de toate celelalte nave.

Am insistat asupra scenei XXXIV poate mai mult de cât trebuia; mai ales că din scena XXXI—XXXII lucrul se limpezise destul de bine; am făcut-o totuşi cu gândul de a înlătura ori şi ce nedumerire asupra acestui punt.

Cel de al treilea act al călătoriei pe Dunăre a împăratului şi trupelor sale ni-l înfăţişază scena XXXV [1]. In prima scenă (XXXIII) am avut reprezentarea primului moment al acţiunei, adică îmbarcarea la Pontes; cel de al doilea, cuprins în scena XXXIV, ne arată călătoria împăratului pe Dunăre; şi în fine, cel de al treilea şi ultimul moment, descinderea din năvi, îl vedem desfăşurat în scena XXXV. Locul unde se întâmplă descinderea este Axiopolis, un oraş vechiu important atât din punt de vedere militar cât şi comercial.

Se înţelege de la sine că un punt mai bine aşezat ca Axiopolis, de unde

---

al României, vol. III, p. 507; C.I.L., III, No. 777 şi 778. Ackner und Müller, *Die röm. Inschriften in Dacien*, No. 852 şi 855. « Gherghina era aşezată pe un platou cu diam. de 70 m., şi la vre-o 50 m., deasupra nivelului ordinar al Siretului. Ea era de formă rotundă şi înconjurată de un împătrit zid circular. O eşitură meşteşugită în forma unei punţi, mărginită de două ziduri paralele, lega acest platou cu cel al malului apropiat, fortificat şi el; la nordul său un zid, ce eşea din al doilea mur circular, cobora în linie dreaptă până în Siret... La baza murului care o îngrădea spre răsărit s'a găsit o statue a zeiţei Ceres, turnată în aramă, un număr mare de lespezi de marmoră săpate în relief şi reprezintând rezboaele Romanilor cu popoarele de la Dunăre, un drum pe sub pământ căptuşit cu piatră şi cărămidă. In cetate s'au mai descoperit: o subterană care conţinea morminte, o mulţime de bani vechi de argint şi de bronz, purtând efigiile împăraţilor Traian, Deocleţian, Constantin, Arcadiu, etc ». *Dicţion. Geografic al României*, vol. III, p. 507.

1) Vezi Cichorius, *op. cit.*, vol. II, pl. XXV—XXVI.

să se poată tăia și închide calea de întoarcere a barbarilor năvălitori, nici că se putea găsi. Despărțiți de baza lor de operație, barbarii puteau fi loviți și nimiciți cu totul; ceiace de altminteri s'a și întâmplat.

La această încheiere ne va duce și analiza celorlalte scene care vin. Incepem cu scena XXXVI, care se întinde din 87 până în 94 (scenele XXXVI—XXXVII, Cichorius). Bine mărginită la stânga și la dreapta, scena aceasta ne înfățișază două coloane de armată romană, una în marș de atac și alta în plină învălmășală a luptei [1]). Sunt deci două momente deosebite ale aceleiași acțiuni: unul, atacul însuși care se desfășură spre dreapta și celalt, la stânga, momentul pregătitor.

Terenul este un șes întins și păduros. Pentru localizarea scenei artistul n'a pus de cât un turn de piatră cu fronton triunghiular sus și un șes întins cu mici delușoare jos în 88. Turnul, după arătarea columnei, trebue să fie în apropiere de Axiopolis, înfățișat în scena XXXV.

Cel de al doilea element, dealurile puțin ridicate care accidentează câmpia, trebue să fie dealurile care despart valea Dunărei de întinsa câmpie din interior, care se desfășură mai ales spre răsărit.

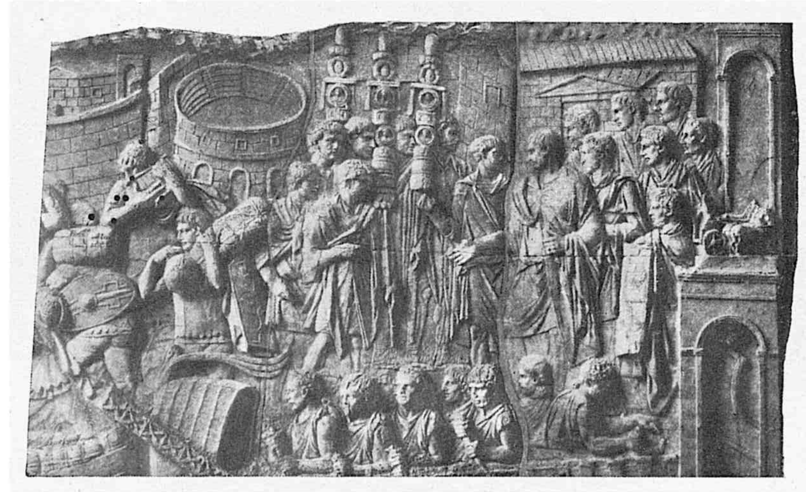
Acțiunea este limpede. Traian și-a împărțit armata sa mai ușoară în două coloane: una, alcătuită din cavaleria romană, cealaltă din trupe auxiliare regulate și neregulate, pornesc probabil pe două căi paralele spre interior (răsărit). Este o vastă mișcare de trupe cu scopul de a prinde ca într'un cleşte hordele barbare care ar fi putut căuta scăpare spre nord, —dincolo de Dunăre.

Pe când în prima parte a scenei noastre (din 87 până în 90), se pregătește învăluirea dușmanului, în partea a doua (din 91—94) acțiunea este în plină desfășurare. Impăratul călare primește știrea biruinței pe care i-o aduce doi călăreți romani; unul din ei, după cum a arătat Cichorius întemeindu-se pe simbolul scutului, face parte din ala civium Romanorum. Sarmații Roxolani, acei cavaleri îmbrăcați, ca și caii lor în zale de fier, par surprinși și sfărâmați de cavaleria romană; pe când o bună parte dintr'înșii fie răniți, fie uciși, acoperă câmpul de bătae, restul fug spăimântați spre dreapta. De sigur, gândul lor este să ocolească pe la răsărit șirurile armatelor romane, care înaintau de la Axiopolis spre răsărit și apoi s'o ia direct spre nord, spre gurile Dunărei pe unde ar fi găsit scăparea în pustiurile lor întinse.

Cichorius, Petersen și Domaszewski susțin că lupta contra Sarmaților Roxolani s'ar fi dat în împrejurimile Nicopolei ad Haemum (astă-zi Stari Nicup). Motivul? Fiind-că notițele celor vechi ne afirmă că orașul acesta a fost clădit de către Traian în amintirea biruinței sale contra Dacilor și Sarmaților [2]). Dar notițele pe care se întemeiază învățații germani de mai sus nu spun de cât un singur lucru: orașul a fost clădit de Traian pentru eternizarea bi-

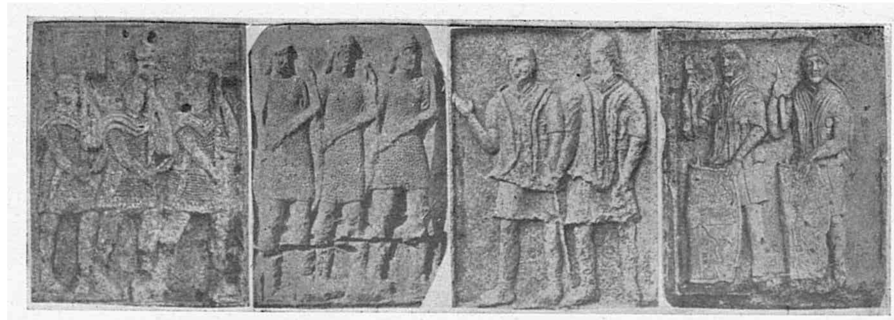
1). Vezi pl. XVIII, fig. 1.
2). Iordanes, *Getica*, XVIII; Ammianus Marcellinus, 31, 5, 15: „Nicopolis quam indicium victoriae contra Dacos Traianus condidit imperator"; cf. Teohari Antonescu, *Le trophée d'Adamclissi*, p. 18.

XXXIII.

81. 82. 83.

FIG. 1. PREZENTAREA PRETORIENILOR PE CÓLUMNĂ.

26. 14. 14 b. 27. 28

FIG. 2. PREZENTAREA PRETORIENILOR PE TROFEU.

Repr. Husnik & Häusler, Prague.

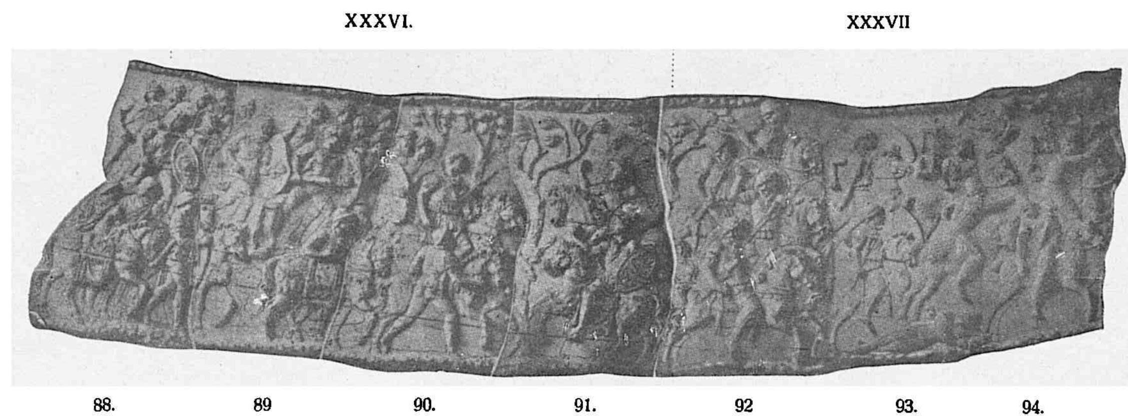

FIG. 1. LUPTA CAVALERIEI PE COLUMNĂ.

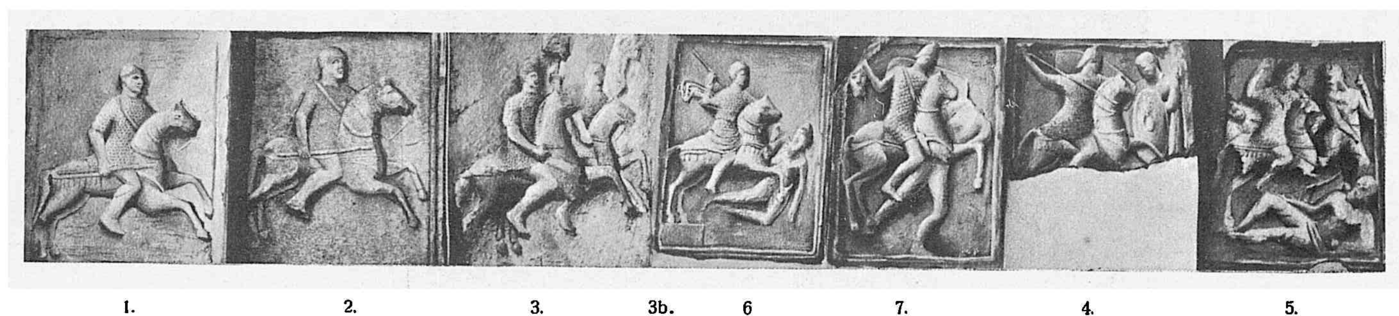

FIG. 2. LUPTA CAVALERIEI PE TROFEU.

ruinţelor sale contra Sarmaţilor şi Dacilor; ele nu adaogă absolut nimic asupra locului unde s'a dat lupta însăşi. Este de sigur o deducţie greşită să socotim oraşele care eternizează o biruinţă, ca fiind clădite chiar pe terenul unde s'a dat lupta. Şi dovadă de aceasta este faptul, că Nicopolis ad Haemum se află aşezat într'un ţinut cu adevărat muntos, unde vârfurile munţilor ating până la 700 m. înălţime chiar; şi o asemeni configuraţie a solului n'ar fi trecut'o nici odată cu vederea artistul columnei, dacă în scena XXXVI—XXXVII ar fi avut în vedere împrejurimile de la Stari Nicup. De altminteri asupra acestei cestiuni vom reveni ceva mai departe.

Scena a patra (XXXVIII în Cichorius), care e mărginită de doi copaci (în 95 şi 98), ne înfăţişază o nouă luptă între Romani şi barbari. Terenul, unde se desfăşură lupta, este şes în primul plan şi deluros spre fund [1]). Şi anume, în mijloc chiar avem un tăpşan înalt şi abrupt, mărginit sus spre dreapta în 98 şi spre stânga în 95 cu câte un deal. Intre aceste dealuri în faţă se desfăşură un şes, unde se dă lupta. Trei care încărcate cu pradă,—scuturi, săbii şi vase diferite,—se văd pe culmea podişului din fund; pe roata unui car spânzură trupul schingiuit al unui copil, pe când doi barbari dorm lângă care întinşi pe pământ. Pe deasupra dealului din 95 resare bustul unei divinităţi feminine, care cu braţele flutură pe deasupra capului ei un văl răsucit. Această divinitate este imaginea Lunei, precum a spus-o foarte bine Cichorius. Lupta însăşi se desfăşură în câmpie la poalele tăpşanului. Trupele romane, pe care le am văzut pornind în scena XXXVI pe două coloane, par a fi sosit pe neaşteptate; ele atacă din trei părţi pe barbarii care luptă cu curagiul desperării. Dar nu numai trupele romane sunt cele cunoscute din scena precedentă, dar şi Dacii nu sunt alţii de cât cei care dedeau asalt cetăţii romane din sc. XXXII apărată de auxiliari. Această idee a exprimat-o artistul prin imaginea unui fugar roman, îmbrăcat în veşminte dace şi care luptă împreună cu Dacii, fugar pe care l'am mai întâlnit odată în scena XXXII în puntul 78.

Rezultatul luptei îl deducem din felul de reprezentare al imaginilor: barbarii cu tot avântul lor sălbatic sunt înfrânţi, mulţi au pierit în luptă; iar unul dintr'înşii, un pileat, ca să nu cadă rob în mâna Romanilor îşi implântă fierul în inimă.

Putem noi oare determina locul unde s'a dat această luptă? Elementele de precizare geografică se reduc la următoarele punte: un şes sau mai exact o vale, care se îngustează către fund, unde pe stânga şi pe dreapta se ridică câte un deal. In fundul văii se înalţă un tăpşan care abrupt spre în faţă, încheie dealurile mărginaşe din dreapta şi din stânga. Apoi, locul de luptă, pe care o vom numi-o spre mai distinctă caracterizare, lupta dc lângă carele cu pradă, nu poate să fie tocmai departe de locul de pornire, adică de Axiopolis. Căci dacă trupele ar fi avut să străbată un drum la o depărtare mai mare de o zi, desigur că ele ar fi trebuit, după cum era obiceiul roman, să clădească

1). Vezi pl. XIX, fig. 1.

un lagăr. Lucrul acesta nu-l vedem de cât în scena următoare. Prin urmare, locul de ciocnire ar putea fi cel mult la un popas de o zi de puntul de pornire de lângă Dunăre. Această încheiere ne limitează aşa dâr spaţiul geografic al scenei noastre.

Dar mai este un element important pentru călăuzirea noastră: anume, imaginea divinităţii pe care o vedem răsărind pe deasupra dealului din stânga. Care este scopul prezentării acestei imagini? Cichorius şi Petersen susţin că prin această înfăţişare artistul vrea să producă în mintea privitorului ideea că acţiunea înfăţişată în scena noastră se petrece în timpul nopţei. In vederea aceleiaşi intenţii sunt adaose şi cele două figuri de barbari, care dorm unul cu faţa în sus şi celalt cu faţa în jos lângă carul din dreapta, în 97 sus.

Dacă ne amintim însă că în totdeauna artistul în schiţele sale este sobru, aproape lapidar, dacă de asemeni ne amintim că el nu întrebuinţează pentru exprimarea gândului său de cât numai acele imagini care puteau să călăuzească mai bine pe privitor,—în vederea căruia opera era făcută,—atunci înţelegem foarte bine că această repetare a aceluiaş gând,—ideea unei acţiuni în mijlocul nopţei,—prin două semne diferite era un pleonasm cu atât mai nefiresc cu cât era mai neobişnuit. Eu cred că imaginea celor doi barbari, dormind lângă care, era de ajuns ca să exprime ideea surprinderii de noapte. Imaginea Lunei însă înfăţişată aici, are altă semnificare.

Mai întâi, această imagine o mai regăsim numai o singură dată pe columnă, în scena CL din al doilea rezboi. Aici scena ne înfăţişază goana trupelor romane auxiliare după Daci, care sunt prinşi şi aduşi în localitatea dacă, indicată printr'un turn de lemn din aceiaşi scenă. Subiectul, după Petersen, ar fi prinderea barbarilor în timpul nopţii. Ciudată vânătoare de oameni, care s'ar fi făcut în întunericul nopţii pe munţi şi în mijlocul codrilor de către nişte trupe care pentru prima oară călcau prin acele ţinuturi! Cu mult mai adevărată este părerea lui Cichorius care susţine, că introducerea Lunei, ca divinitate a nopţii, este pusă cu scopul de a ne arăta direcţia nordului. „Eu aş fi de părere, zice dânsul, că artistul prin introducerea imaginei nopţii (Νύξ) nu vrea să arăte aici un timp oare care al zilei, ci numai direcţia puntului cardinal al nordului". Prin urmare, ceia ce era adevărat aici, în scena CL, trebue să fie adevărat şi în scena XXXVIII, adică, prin introducerea imaginei „Nopţii" artistul a vrut să arăte, că linia nordului se afla la stânga; iar prin deducere, la dreapta este linia sudului.

Pe de altă parte, noi mai ştim din scenele XXXVI şi XXXVII, că trupele auxiliare romane pornesc de la Dunăre, adică de la apus, spre interiorul Dobrogei, spre răsărit. Deci linia pe unde vin Romanii, în scena noastră jos, este linia apusului, iar sus în partea opusă avem linia răsăritului. Iată deci că scena noastră are o orientare, care se deosibeşte de întreaga serie de scene, care începe chiar de lângă cele două arcuri de piatră ale podului lui Traian de la Pontes (scena XXXIII). Şi tocmai fiindcă se deosibeşte fundamental ca orientare a punctelor cardinale de felul de orientare a celorlalte scene, a fost nevoit artistul să introducă imaginea Nopţii la stânga scenei, unde se dă lupta de lângă care,

FIG. 3. SIGN. SERTORIUS FIRMUS.

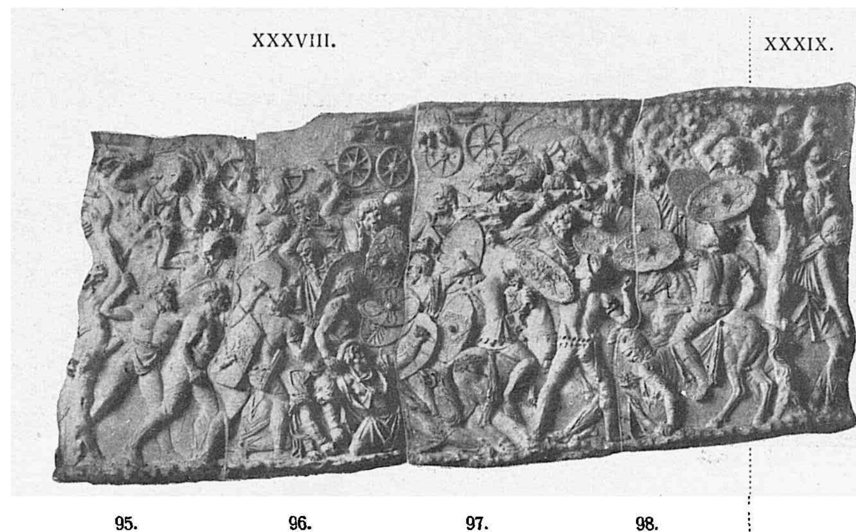

FIG. 1. LUPTA DE LÂNGĂ CARELE CU PRADĂ PE COLUMNĂ.

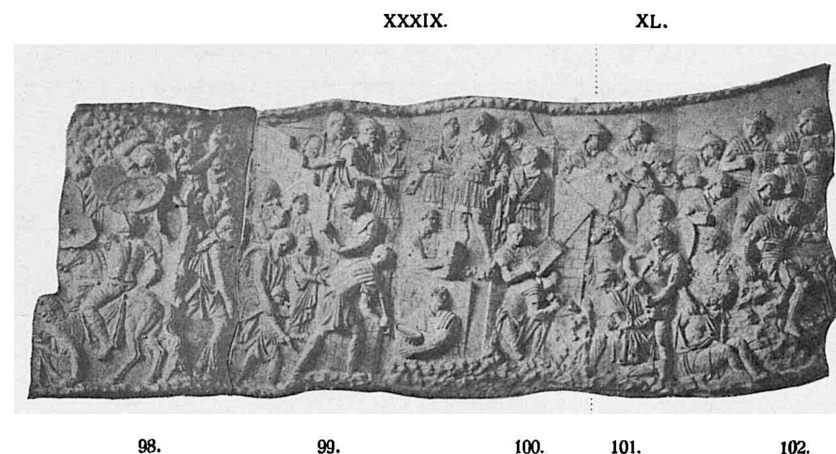
FIG. 4. AQUIL. MUSIUS VALEIAS.

19. 33. 17. 22. 23. 30. 8 b 8 9. 35 36, 37.

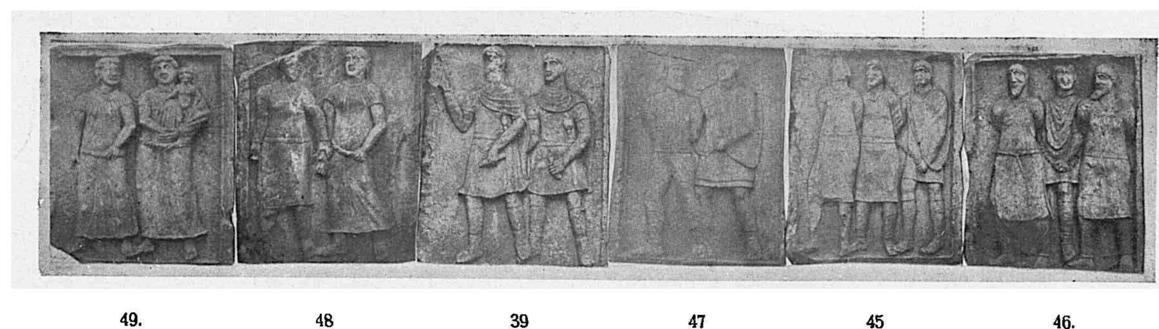
FIG. 2. LUPTA DE LÂNGĂ CARELE CU PRADĂ PE TROFEU.

XXXIX. XL.

98. 99. 100. 101. 102.

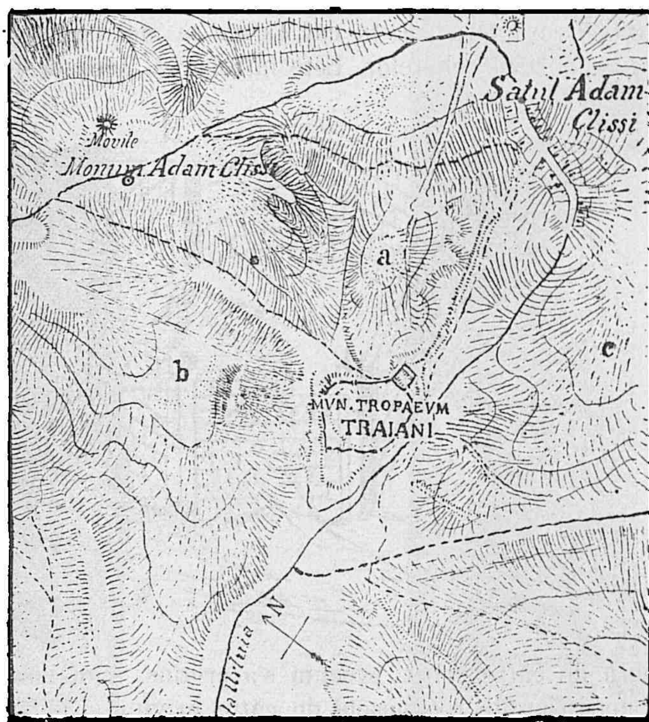
FIG. 1. PRIMIREA BARBARILOR DE CĂTRE TRAIAN PE COLUMNĂ.

49. 48 39 47 45 46.

FIG. 2 PRIMIREA BARBARILOR DE CĂTRE TRAIAN PE TROFEU

Aceste elemente topografice ne arată că situaţia geografică a scenei noastre se află tocmai în apropiere de satul Adamclissi. In adevăr, singura vale care se deschide, pornind din spre Dunăre, în spre răsărit este valea Urluia care se înfundă în pantele repezi ale dealurilor din preajma satului Adamclissi. Aici situaţia topografică a terenului corespunde în chipul cel mai desăvârşit cu arătările columnei. Avem în *a* tăpşanul cu pante repezi, care închide valea spre răsărit [1]; avem în *b* şi în *c* dealurile vecine din stânga şi din dreapta; avem în fine spre apus câmpia Urluia, care se desfăşură între două şiruri de coline până aproape de lacul Mârleana. Ceea ce ne întăreşte şi mai mult în alegerea noastră, este depărtarea relativ mică a ţinutului din Adamclissi de malurile Dunării, precum şi corespondenţa surprinzătoare între orientarea scenei de pe columnă şi aceia a locului din Adamclissi. Aici, caşi acolo, valea se înfundă spre răsărit; aici, caşi acolo, două dealuri aproape paralele, închid şi mărginesc valea spre nord şi spre sud; aici caşi acolo, valea se deschide spre apus, de unde vin trupele auxiliare romane, îndată după debarcarea lor la sud de Axiopolis. Din toate acestea o încheiere se impune: lupta de lângă carele de pradă se petrece, după toate probabilităţile în părţile de la Adamclissi. O dovadă mai mult în sprijinul acestei idei este tocmai scena următoare (XXXIX), care ne înfăţişază zidirea unui castru de către legionarii romani, castru care este identic cu cel descoperit la Adamclissi. Această scenă (XXXIX), care se întinde din 98 până în 101, ne precizează geograficeşte întreaga acţiune militară a grupei [2]. Scopul artistului e să ne arate pe de o parte zidirea unui castru important în regiunea unde se dă luptele, iar pe de alta ne înfăţişază supunerea unui trib dac. Asupra acestor două puncte înţelegerea este deplină între învăţaţi. Nu tot astfel însă, în ce priveşte locul unde lagărul a fost clă-

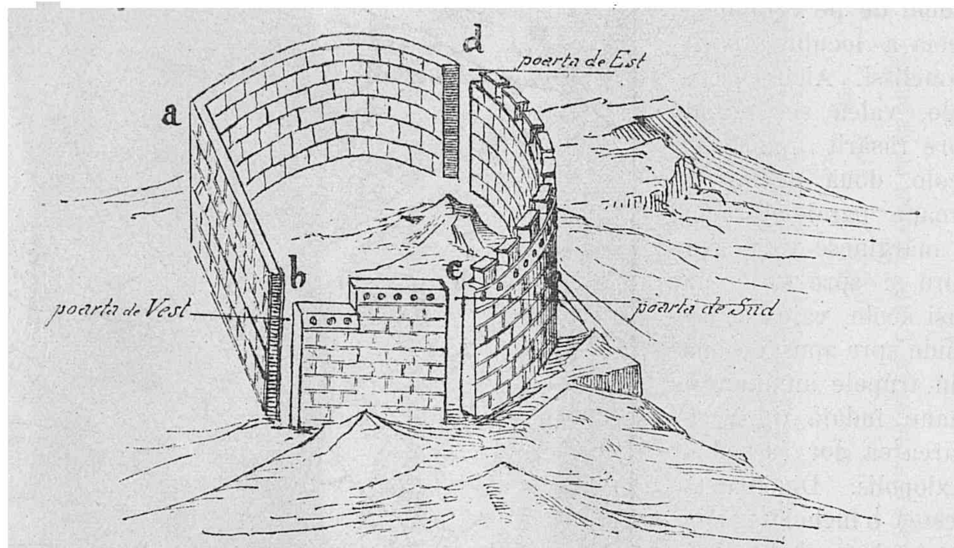

1). Vezi figura aci alăturată, Gr. G. Tocilescu, *Mon. din Adamclissi*, fig. 5,
2). Vezi pl. XX, fig. 1.

dit şi cestiunea, dacă populaţia care se supune este dacă din împrejurimile castrului, sau sunt barbari scăpaţi din măcelul luptei de lângă carele cu pradă. Vom lua pe rând pe fiecare din aceste două cestiuni.

Unde se cuvine să facem localizarea castrului clădit în scena noastră? Cichorius, care şi-a pus mai întâi această întrebare, crede că localizarea trebueşte făcută în Oltenia, pentru că numai aici era o populaţie dacă gata să ceară adăpost între zidurile cetăţii de curând zidită. In Moesia inferioară aceste elemente străine lipseau. Ş'apoi lagărul zidit e în legătură cu lupta cea mare reprezentată în scena XL, care, după învăţatul german, s'a dat cam pe lângă Olt, prin apropiere de pasul Turnu roşu.

Artistul columnei a dat lagărului din scena noastră o formă aşa de ciudată şi caracteristică, în cât ea nu se mai regăseşte la nici un alt lagăr roman din şirul reliefelor. Este întrebarea, această formă stranie a fost oare a-

leasă de către artist, precum s'a pretins, numai în mod convenţional pentru a fi mai uşor de recunoscut de către privitor, când s'ar fi întâmplat să se repete încă odată (precum vedem în scena XLIII); sau este copia fidelă a unei forme reale de lagăr?

De obicei, lagărele romane de pe columnă sunt copii după cele reale, care din pricina varietăţii solului, au şi înfăţişări felurite. In cazul nostru vom vedea că forma lagărului provine din configuraţia curioasă a terenului.

Pentru a prinde mai bine caracterele esenţiale deosebitoare ale acestui castru, le vom împlini cu elementele caracteristice ale castrului din scena XLIII în 114, care, după cum foarte bine a arătat Cichorius, este identic cu cel din scena noastră [1]).—Singura deosebire între ele este faptul că unul e în plină construire (lagărul din XXXIX), pe când celalt din XLIII este definitiv isprăvit.

1). Vezi pl. XXII, fig. 1.

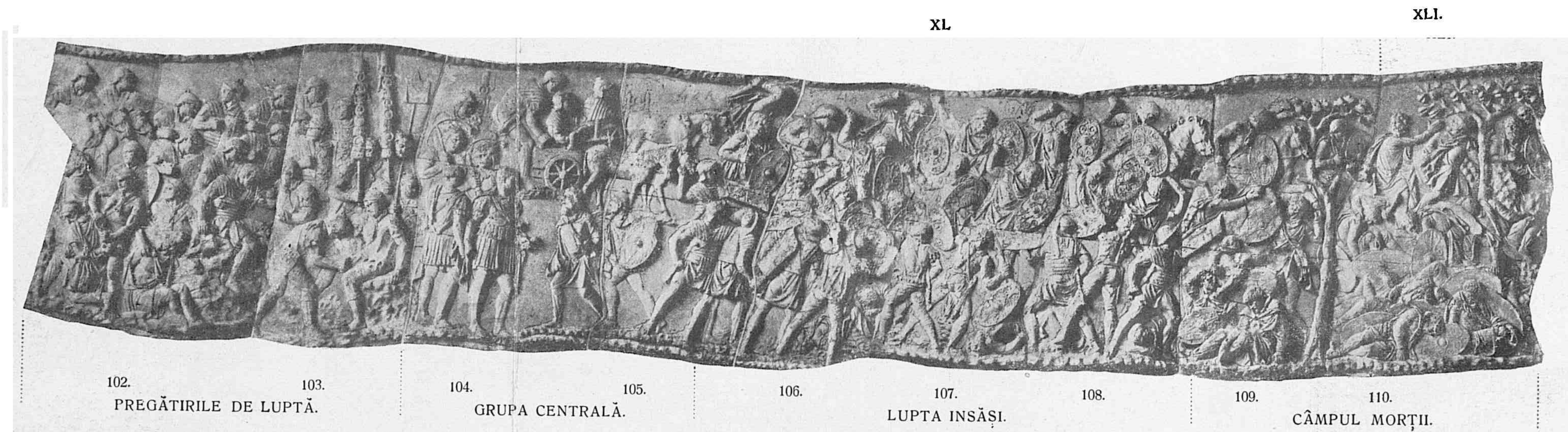

FIG. 1. LUPTA DIN VALEA URLUEA LÂNGĂ ADAMCLISSI PE COLUMNĂ.

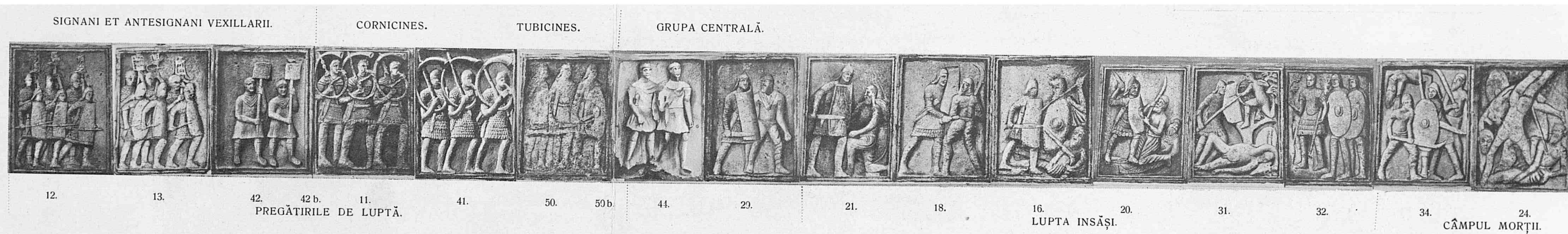

FIG. 2. LUPTA DIN VALEA URLUEA LÂNGĂ ADAMCLISSI PE TROFEU.

FIG. 3. CETATEA DACĂ GĂDINȚI PE COLUMNĂ.

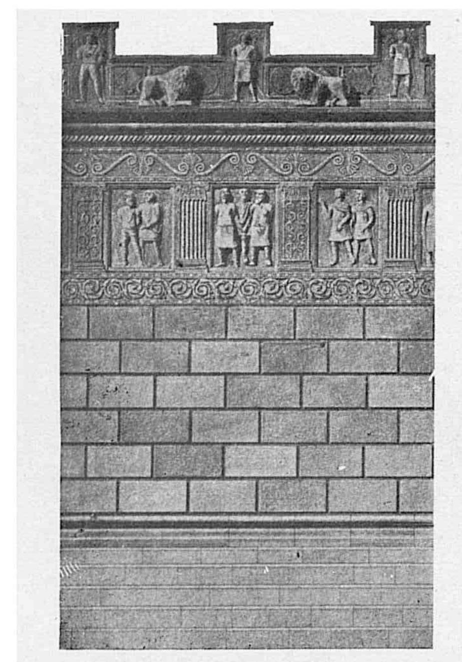

FIG. 4. CILINDRUL TROFEULUI DIN ADAMCLISSI.

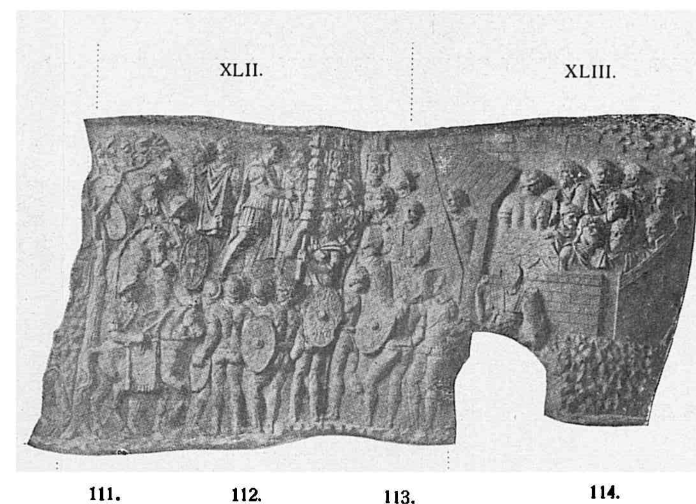

FIG. 1. ALOCUȚIA LUI TRAIAN CĂTRE TRUPE PE COLUMNĂ.

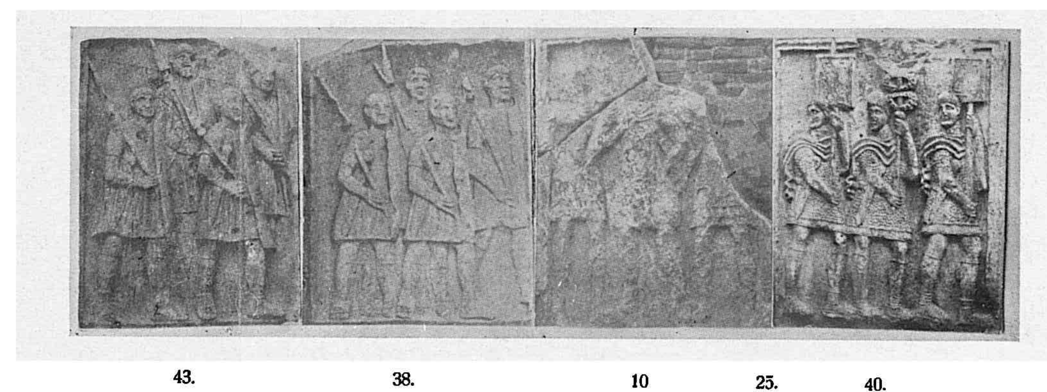

FIG. 2. ALOCUȚIA LUI TRAIAN CĂTRE TRUPE PE TROFEU.

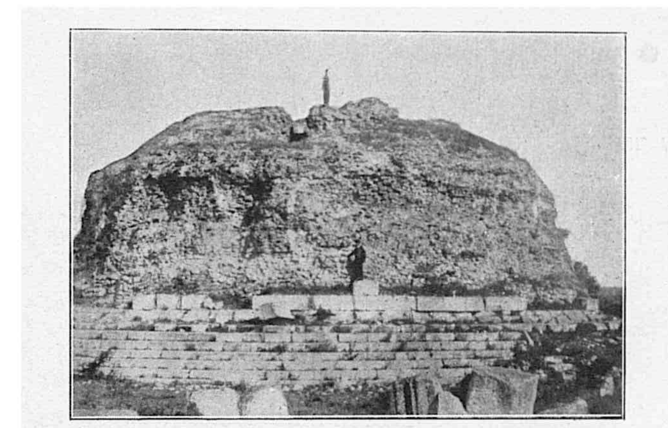

FIG. 5. RUINELE TROFEULUI DIN ADAMCLISSI.

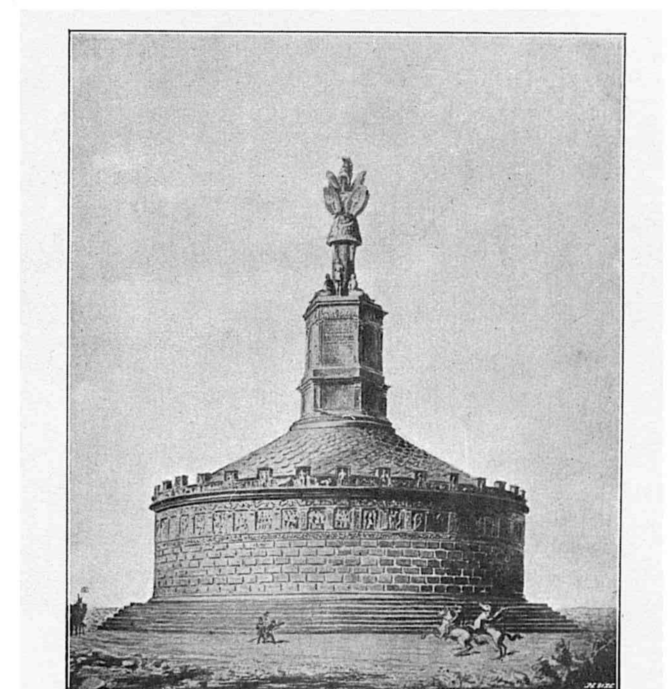
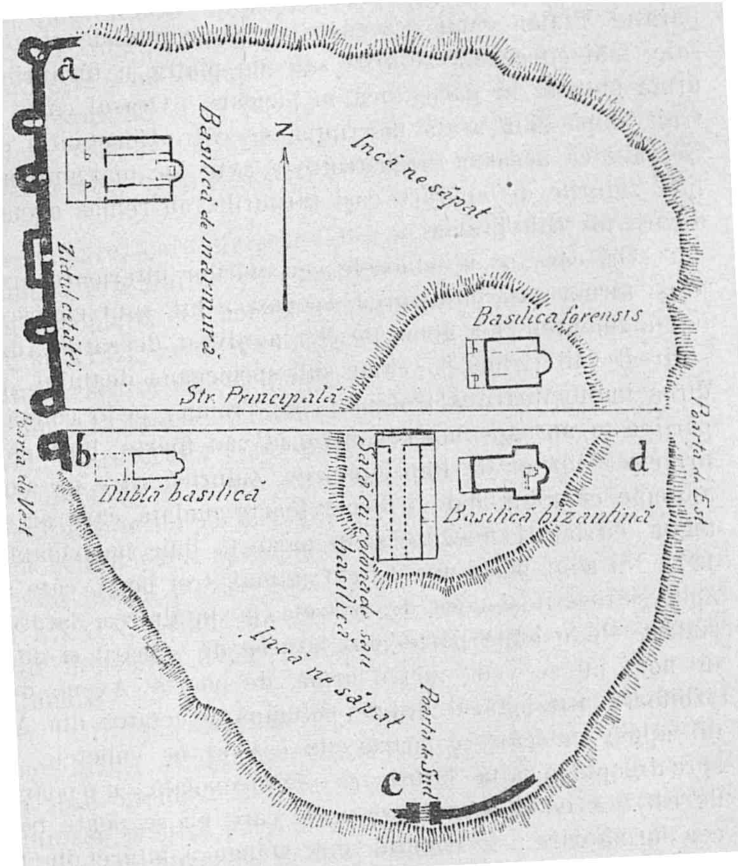

FIG. 6. RECONSTITUIREA TROFEULUI DUPĂ A. FURT-WÀNGLER.

Lagărul, am spus mai sus, are o formă foarte caracteristică. In faţă avem o lature îngustă *(b—c)* cu câte o poartă în stânga (vest) şi în dreapta (sud); la dreapta o lature încovoiată la mijloc şi care se încheie la fund (în *d*) cu o a treia poartă (răsărit); la stânga pieziş şi chiar de lângă poartă (în *b*), o lature în linie dreaptă *(a—b)*, care sus în 113 şi în scena XXXIX în 99 [1]), face unghiu cu o altă lature *(a—d)* din fund încovoiată. (Vezi figura de la pag. 136). Cum vedem dar, nu este numai forma lagărului care ne surprinde, dar însuşi numărul porţilor, care sunt ca nicăeri pe columnă, numai trei. Tot aşa de surprinzător este şi repartizarea acestor porţi, două pe o lature şi una pe laturea încovoiată din dreapta. O asemeni repartizare neobişnuită nu se poate explica de cât prin neobişnuita configuraţie a solului, unde castrul a fost aşezat.

Şi de fapt, în această privinţă terenul pare variat: în faţă, avem un şanţ adânc, iar dincolo de şanţ o colină, care, mai joasă spre stânga, creşte mereu în înălţime cu cât înaintăm spre dreapta, ocoleşte după muchea laturei încovoiate şi se continuă mereu până dincolo de poarta din fund. Acest amănunt se observă mai bine la lagărul din scena XLIII. Tot aici se vede de asemeni că laturea îngustă din faţă are capătul ei din 114 ceva mai ridicat de cât cel din stânga din 113. In fine de la această poartă înainte terenul este cu desăvârşire şes. Nu numai atât, dar şi în interiorul lagărului solul este deluros; acest lucru îl arată artistul în mod lămurit prin acele şiruri de stânci, care se văd în scena XXXIX sub picioarele lui Traian şi în dreptul porţii din 100. Trebue să ne închipuim că lagărul pe dinăuntru în loc de a fi şes, el este accidentat, terminat probabil

1). Vezi pl. XX, fig. 1.

prin pante. Pe linia mai joasă a pantelor s'a înălţat zidul de împrejmuire cu porţile şi turnurile sale.

Toate aceste elemente topografice sunt de o precizie aşa de mare în cât localizarea se poate face cu cea mai mare siguranţă, şi anume, la localitatea numită Adamclissi, acolo unde inscripţiile descoperite ne spun că a fost municipium Tropaeum Traiani.

Asupra acestei cetăţi s'a scris foarte mult [1]). Ea poartă numele oficial de Municipium Tropaeum Traiani, sau Tropaeum Traiani, ori civitas Tropaeensium, sau chiar mai pe scurt, Tropaeum. Cetatea a fost ridicată de către împăratul Traian chiar; aceasta o spune numele ei, precum şi felul clădirilor sale, mai cu seamă zidurile sale de piatră şi turnurile, care până în timpul din urmă steteau în parte încă în picioare. Oraşul căzut în ruine, a fost reconstruit, după cum arată inscripţia, de către Constantin cel Mare [2]), în anul 316. Se pare că această reconstruire a avut loc mai mult asupra interiorului oraşului: zidurile de apărare caşi turnurile, au remas aceia ce fuseseră în timpul ridicării lor sub Traian.

Ori care ar fi adaosele cercetărilor ulterioare archeologice asupra acestui oraş, forma caşi înfăţişarea externă a lui, sunt cunoscute astăzi destul de bine în liniamentele lor generale. La nordvest de satul Adamclissi, la capătul de răsărit al văii Urluia [3]), chiar sub sprinceana dealului, peste care se înalţă clădirea impunătoare a trofeului lui Traian, pe o colină ţuguiată care de trei părţi este aproape inaccesibilă, se văd foarte bine chiar la suprafaţa solului urmele zidurilor de împrejmuire. Zidurile, care pe alocurea au fost desvelite aproape cu totul, dau o formă foarte ciudată care ar semăna cu un fel de pentagon cu laturi neegale şi în parte în linie încovoiată. (Vezi figura de la pag. 137). Nu sunt peste tot de cât numai trei porţi, câte una pe fiecare lature de apus şi răsărit şi ceea de a treia la întâlnirea laturei de apus cu cea de sudest. Pe o bună parte din laturea de răsărit şi de apus şi întreaga lature de nord nu se vede nici o urmă de poartă. Avem deci o primă asemănare izbitoare între lagărul de pe columnă şi cetatea din Adamclissi: o lature (cea de apus) cu câte o poartă (în *b* şi *c)* la capetele ei, (de vest şi de sud) şi spre dreapta o altă lature *(c—d)* încovoiată, cu o poartă (în *d*) la mijloc (poarta de est). A doua asemănare peste care nu se poate trece uşor cu vederea este cea următoare: la capătul din stânga a laturei din faţă *(b — c)* pe columnă era o lature în linie dreaptă *(b — a)*, care spre fund (în *a*) se alipea de o lature în linie curbă *(a — d)*. Aceasta se observă şi la cetatea din Adamclissi: partea laturei de apus, care pleacă spre nord de poarta de vest, este în linie dreaptă şi se tae pieziş cu cealaltă porţiune din spre sud; iar în-

1). Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 56 şi 89; O. Benndorf, *Das Monument von Adamclissi*, p. 5; C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler*, 1904, p. 9; Raymund Netzhammer, *Die christlichen Alterthümer der Dobrogea*, p. 29; C. I. L. III. Suppl. 12461, 12470, 12473, 13734 şi 14433; R. Netzhammer, *Nach Adamclissi*, 1906; Teohari Antonescu, *Le trophée d'Adamclissi*, Bucureşti, 1905.

2). «Ad confirmandam limitis tutelam etiam Tropaeensium civitas auspicato a fundamentis feliciter opere constructa est». C. I. L. III, 13734.

3). Vezi figura de la pag. 135.

treaga lature de nord este curbi lină. Asemănare este şi în ce priveşte nivelul diferit al laturilor cetăţii: aşa de pildă, laturea de apus *(b—c)*, cuprinsă între cele două porţi de vest şi de sud, din pricina configuraţiei solului este în pantă înclinată şi anume, mai ridicată la capătul ei sudic în *c*, de cât în apropiere de poarta de apus în *b*. De altminteri, spre apus întreaga stâncă pe care stă clădită cetatea se scoboară continuu în câmpia rîuleţului Urluia. O nouă asemănare iarăşi o găsim în cé priveşte configuraţia stâncei: suprafaţa interioară a cetăţii Tropaeum este accidentată, adică în special terenul se înalţă continuu de la zidurile de împrejmuire spre mijloc, unde în dreptul basilicei forensis şi celei bizantine, îşi atinge punctul său cel mai înalt; această alcătuire a terenului ne lămureşte acel crâmpei de dealuri, pe care artistul l-a înfăţişat sub picioarele împăratului şi în faţa porţii din 100 de pe columnă (sc. XXXIX). Această cetate, caşi cea înfăţişată pe reliefele din Roma, are de jur împrejurul său un şanţ adânc, care p'alocuri este tăiat cu mari greutăţi în stânca dură.

In fine, o ultimă asemănare, care sfârşeşte prin a identifica în ochii noştri cele două imagini, una a oraşului de pe columnă şi alta a celui real, este înfăţişarea dealurilor din apropiere. Cichorius în explicarea pe care o dă cetăţii din scenele XXXIX şi XLIII, crede că deluşelele pe care le vedem prelungindu-se prin faţa laturei scurte din 99 până în 101, precum şi cele care ocolesc în scena XLIII din 113, până în fund la poarta din dreapta, nu este de cât imaginea unui val, „care creşte spre dreapta la o înălţime pe care nu o mai găsim nicăeri pe columnă". Ei bine, acest val care vine mai departe de şanţul înconjurător al cetăţii, este simpla încingătoare a dealurilor care pornind din sudest ocolesc stânca cetăţii până aproape de colţul ei de nordvest. Şi precum pe columnă în dreptul laturii piezişe care vine la dreapta celor trei pileaţi daci din lagărul scenei XXXIX, se află un şes întins, tot aşa şi în realitate pe laturea de apus a cetăţii Tropaeum avem un şes larg şi întins, care se pierde în valea Urluei spre Dunăre.

Aşa dar asemănare în formă, asemănare în numărul şi repartizarea porţilor, asemănare în configuraţia solului, asemănare in întocmirea interioară a terenului care se înalţă spre mijlocul cetăţii, în fine, asemănare în ce priveşte împrejurimile deluroase pe trei părţi şi şes pe o parte; toate acestea nu ne permit oare să tragem concluzia, că artistul columnei a înfăţişat în cele două scene XXXIX şi XLIII imaginea cetăţii Tropaeum Traiani, ale căreia ruini se găsesc la Adamclissi în Dobrogea? Ce se opune la această identificare? O simplă lipsă: pe columnă nu se vede nicăeri urma acelui basin dreptunghiular, care este alipit de laturea sudestică a cetăţii Tropaeum din realitate. Dar acest basin dreptunghiular, precum se poate vedea din construcţia zidurilor sale de împrejmuire, este un adaos făcut în urmă; în ori ce caz, el nu a fost întocmit în acelaş timp când s'au ridicat zidurile cetăţii de către legionarii romani. Cum era să înfăţişeze artistul pe columnă un amănunt, care n'a fost clădit de cât mult mai în urmă la cetatea reală? O singură încheiere deci se impune: artistul a înfăţişat în lagărul din scenele XXIX şi XLIII imaginea cetăţii Tropaeum Traiani.

Din această identificare reese că pe columnă artistul a înfățișat lagărul cu următoarea orientare: jos este linia sudului, sus aceia a nordului, iar la stânga apusul și la dreapta răsăritul. Adică, a reintrat în linia de mișcare și de orientare pe care o avea grupa mai înainte de lupta de lângă care; această singură scenă face o excepție la obișnuita orientare a grupei de scene și pentru acest motiv s'a văzut artistul nevoit să introducă imaginea nopței la stânga sus pentru a se putea da o indicare privitorului, că la stânga sus este linia nordului.

Trecem la a doua întrebare: populația dacă venită să se supue împăratului, este oare populația dacă din împrejurimile castrului, sau e mulțimea celor prinși din lupta de lângă carele cu pradă? Ne amintim că unul din motivele cele mai puternice ale lui Cichorius pentru localizarea castrului în Oltenia era și acesta: lagărul a fost zidit într'un ținut, unde Dacii formau fondul populațiunei. In Moesia inferioară, zice dânsul, o asemine populație nu se află, deci cetatea a fost clădită în părțile de la Olt, unde numi de orașe terminate în *dava* ne arată cu prisosință care era felul populației pe atunci.

Acest argument însă pierde toată tăria lui, dacă ne amintim că împrejurul Municipiului Tropaeum Traiani, în special pe lângă Dunăre între Durostorum și Axiopolis și chiar ceva mai la nord, erau orașe dace ca Sagadava, Sucidava și Capidava. Mai mult încă, din scriitorii vechi, amintiți mai sus în capitolul privitor la scenele XXXI—XXXII, reese cu siguranță că o bună parte din Dobrogea și în special împrejurimile cetății Tropaeum Traiani erau locuite de elemente daco-gete. Cum vedem dar, imposibilități în această privință nu ne stau în cale. Chiar dacă am presupune că locuitorii daci, care vin înaintea lui Traian și cer adăpost în cetatea de curând zidită, sunt din ținuturile dimprejur și tot n'am avea nici un motiv să înlăturăm ideea unei localizări a scenei XXXIX la Municipium Tropaeum.

Dar aici este ceva mai mult. Locuitorii daci care vin să se supună, sunt elementele remase dintre barbarii care năvăliseră cu Sarmații împreună în Moesia. Și în fond, lucrul nici nu poate să fie altfel. Mai întâi, ce rost ar fi avut Dacii din împrejurimi care steteau în orașele lor, să vie la împărat și să ceară adăpost într'o cetate zidită de Romani? Pentru ce și-ar fi părăsit ei căminul lor cel vechi și de sigur redusa lor libertate, pentru ca să se închidă între ziduri, unde nu numai restul libertății lor avea să se nimicească, dar și greutățile vieții să crească?

Cu totul altfel se prezintă lucrul față cu barbarii remași din lupta de lângă care. Bărbații care purtaseră armele, în parte sau pieriseră în luptă, sau căzuseră în robie. In urma lor remăseseră în cetățuia de care de pe tăpșan. femeile cu copii, care năvăliseră, ca după obiceiu, odată cu bărbații lor în Moesia. Aceștia remași fără rost în mijlocul câmpului vin să ceară adăpost în noua cetate. Pentru dânșii altă scăpare nu este de cât în mila și îndurarea stăpânitorului. Dacă împăratul îi primește și îi iartă, aceasta intră în spiritul său politic, care pretutindeni, ca și alți împărați, caută după frământare să li-

niştească lucrurile, să şteargă deosebirile şi întinzând hotarele imperiului să asimileze mai uşor popoarele supuse.

Dar artistul a găsit mijlocul să ne indice, că într'adevăr acesta era gândul său: între pileaţii care sunt înfăţişaţi în scena XLIII sunt unii a cărora figură expresivă şi caracteristică am mai întâlnit-o odată. Anume, printre pileaţii daci păziţi în cetate (scena XLIII) este unul,—cel mai din stânga,—care are perfect trăsăturile feţii pileatului dac din scena XXXIX, în stânga. Şi dacă am merge mai departe, am putea găsi asemănări cu pileaţii daci reprezentaţi în scena XXXI.

O constatare aceasta care ne limpezeşte lucrurile. Traian distruge pe vrăjmaş în lupte, dar tot el caută să-i împace; unde mâna sa a lovit cu asprime, acolo ea a adus şi alinare când cel lovit a vrut să intre în felul vederilor lui Traian. Şi columna, care era chemată să eternizeze faptele mari ale împăratului în timp de rezboiu, cu atât mai mult se cuvenea să înalţe pe cele care erau o mărturie strălucită de înţelepciunea şi bunătatea aceluiaş împărat. Iar municipiul Tropaeum zidit de Traian era tocmai o asemeni mărturie, pe care măreaţa ruină a trofeului din apropiere şi altarul funerar aveau s'o eternizeze în ochii generaţiilor viitoare în mod simbolic. Din acest punct de vedere privind lucrurile ne vom putea explica şi mai bine rostul scenei XLIV, zisă a „împărţirii premiilor“, care altfel ar avea un înţeles prea restrâns şi în desarmonie cu o sumă de amănunte indicate acolo. In scena deci, unde Dacii vin de se supun, noi trebue să recunoaştem tocmai realizarea acelui gând de glorificare a împăratului de care vorbeam mai sus: Traian primeşte în cetatea sa pe cei ce mai înainte fuseseră duşmanii săi, dar care odată înfrânţi nu mai erau primejdioşi.

Scena a şasea, (scena XL Cichorius), ne înfăţişază una din cele mai cumplite lupte de pe întreaga columnă, cumplită prin îndârjirea cu care luptătorii se lovesc, dar mai ales cumplită prin mulţimea duşmanilor morţi care acopere câmpul de bătae [1]). Prin înlănţuirea epizoadelor, prin repartizarea şi admirabila mânuire a maselor de ostaşi şi luptători, această imagine de luptă ne dă dovada cea mai vie de strălucitele însuşiri militare ale împăratului.

Lupta se compune din trei părţi, care deşi sunt strâns legate, se pot distinge bine între ele: una, la stânga constituind faza pregătitoare, alta la mijloc, în care ni se înfăţişază învălmăşala luptei însăşi şi în fine, cea de a treia la dreapta, catastrofa şi urmările ei pentru barbari.

Nu avem de gând, fireşte, să facem aici o descriere a luptei, este destul să punem în lumină un singur amănunt foarte caracteristic. Lupta a fost ucigătoare şi pentru Romani; barbarii în desnădăjduirea lor au luptat cu un eroism extraordinar. Gândul acesta l'a rostit artistul introducând în scenă un număr de răniţi romani, îngrijiţi în ambulanţă. Este prima şi ultima oară când ni se înfăţişază acest amănunt pe reliefele columnei. Vom vedea îndată ce însemnătate are acesta pentru noi.

---

1). Vezi pl. XXI, fig. 1.

Dacă ne întrebăm acum asupra locului, unde s'a dat lupta, elementele topografice din scenă fără a fi pregnante şi numeroase, nu sunt mai puţin preţioase. Lupta se desfăşură în câmpie, aceasta se vede clar; totuşi spre stânga şi spre dreapta terenul este deluros; se pare că un şir de coline, acolo unde se află artileria romană, închide câmpia spre marginea de sus. Elementul cel capital însă care stabileşte geografic câmpul de bătae, este grupa prizonierilor daci, care sunt aduşi din luptă şi îndreptaţi spre castrul din scena trecută, scena XXXIX. In această privinţă Cichorius are desăvârşită dreptate când zice. „că lupta aceasta se dă în apropiere de castrul zidit în scena trecută".

Această idee reese încă şi mai mult din vecinătatea care există între scena adlocuţiei (scena XLII) şi castrul roman din scena XLIII. Adlocuţiile împăraţilor sau în genere ale comandanţilor romani prin care şeful mulţumea trupelor sale pentru vitejia şi izbânda lor, avea loc sau chiar pe câmpul de bătae, sau în imediată apropiere. Acest lucru îl indică artistul aici, punând scena adlocuţiei în apropiere de castrul din XLIII, care, după cum ne amintim, nu este de cât castrul din Adamclissi, prezentat în scena XXXIX.

Dar ori cum ar fi, cestiunea localizării remâne cu mult mai neînsemnată faţă de cealaltă care priveşte răniţii romani din această luptă. Am spus mai sus, este întâia dată când artistul ne indică asemeni amănunt. „Pretutindeni pe columnă nu vedem de cât biruinţe fără pierderi, zice Dierauer; aci se evită cu cea mai mare grije ori şi ce trăsătură care ar putea s'arunce asupra izbânzilor Romanilor vre-o lumină nefavorabilă; numai o singură dată însă ni se înfăţişază şi răniţi de partea lor", în scena XXXIX [1]). Să fie aceasta o simplă întâmplare?

Dion Cassiu vorbind despre lupta de la Tapae ne spune lămurit, că pierderile pe care Romanii le au încercat în această luptă au fost aşa de mari, în cât împăratul a fost nevoit să-şi rupă veşmintele sale ca să se facă bandajii pentru răniţi [2]). Cu acelaş prilej el mai adaogă şi un alt amănunt nu mai puţin caracteristic: „împăratul în amintirea celor morţi în lupta aceasta a zidit un altar, la care trebuia să se aducă în fiecare an o jertfă morţilor".

E ciudat însă că nici una nici alta din aceste acţiuni ale împăratului nu se văd reproduse în lupta de la Tapae, aşa precum o povesteşte columna în scena XXIV. Mai mult încă, nu numai aceste amănunte nu se regăsesc, dar, ceia ce pare şi mai caracteristic, biruinţa Romanilor la Tapae nu s'arată aşa de covârşitoare; lipseşte numărul cel mare al morţilor barbari de care Dion ne vorbeşte. Intre lupta de la Tapae şi cea din scena noastră este o deosebire foarte mare: aici, câmpul de bătae este acoperit cu morţi, numărul prinşilor de rezboi relativ foarte mare, pe când dincolo, morţii sunt puţini şi cei căzuţi în mâna Romanilor lipsesc cu totul. Ba chiar artistul ne arată clar pe Dacii răniţi duşi de ai lor în linişte şi siguranţă dindărătul liniei de bătae. Din acest

1). I. Dierauer, *Geschichte Trajans*, 1868, p. 88, nota 1.
2). Dio Cassius, LXVIII, 8.

punct de vedere dar, lupta de la Adamclissi (scena XL—XLI) este cu mult mai însemnată şi mai decizivă pentru Romani. Ea are comun cu povestirea lui Dion Cassiu două amănunte: a) mulţimea enormă de barbari ucişi, b) mulţimea răniţilor romani; iar prin deducţie trebue să fie comun şi cel de al treilea amănunt, mulţimea ucişilor romani; acesta a împins pe împărat să ridice altarul despre care vorbeşte scriitorul grec. Din contra, lupta de la Tapae, aşa cum o înfăţişază columna, nu are nimic comun cu povestirea lui Dion.

Atunci se pune întrebarea, nu cumva povestirea lui Dion se raportă la epizodul rezboinic care se desfăşură în părţile de la Adamclissi şi nici de cum la lupta de la Tapae? Nu cumva cuvintele scriitorului grec aveau în vedere lupta reprezentată în scena noastră şi numai o simplă negligenţă a resumatorului Xiphilin să fie cauza acestei intervertiri de numi şi de loc? Când vedem pe columnă înfăţişându-se cu atâta precizie nu numai amănuntul privitor la răniţii romani, dar şi cel referitor la măcelărirea cumplită a barbarilor, amănunte povestite de Dion cu ocazia luptei de la Tapae, nu se naşte oare în sufletul nostru o îndoială asupra veracităţii uneia sau alteia din cele două povestiri? Columna stabileşte amănuntul răniţilor romani la lupta din Dobrogea, scriitorul antic din contra la cea de la Tapae. Care din cele două povestiri poate fi mai veridică? Pe care din aceste două mărturii,—columna sau spusele lui Dion,—trebueşte noi s'o credem?

Respunsul îl vom da mai departe, când studiind monumentul din Adamclissi, unde ni se povesteşte acelaş epizod din Dobrogea, pe care-l vedem reprodus pe columnă, vom descoperi în vecinătatea trofeului şi un altar funerar cu aceiaşi destinaţie caşi cel cunoscut din textul lui Xiphilin. Dar asupra acestui punct vom vorbi mai departe.

Scena a şaptea (sc. XLII Cichorius) ne înfăţişază pe un spaţiu nu tocmai larg (din 111—113) şi în chip solemn o adlocuţie, care este cea dintâi pe care împăratul o ţine către trupele sale în urma unei biruinţe. Ea se deosibeşte prin urmare cu totul de adlocuţia din scena X, care a fost ţinută odată cu lustratio exercitus la începutul campaniei militare. Lupta de la Adamclissi prin urmare se deosibeşte şi în acest punct de cea de la Tapae; ea ne prezintă o adlocuţie pe când cealaltă nu, un semn vădit că ea avusese pentru Romani un sfârşit cu mult mai glorios de cât cea de la Tapae.

Trupele sunt aşezate în formă de patrulater împrejurul împăratului [1]), după înveşmântare, insignii, stindarde şi armament soldaţii fac parte din trupele auxiliare regulate şi neregulate, din alae de cavalérie şi cohorte legionare, pretoriene şi veterane. Trupele pretoriene sunt indicate prin acele stindarde, care se văd la dreapta împăratului pe planul din fund; de altminteri sunt singurele signa înfăţişate. Nu e locul să arătăm aici numele şi felul fiecărei din trupele înşirate împrejurul împăratului, deşi artistul a avut grije să ne dea indicii în această privinţă. Trebue să recunoaştem însă că printre trupele legionare trebue să se afle şi vexillaţi ale mai multor legiuni. Aşa, de pildă, în afară de

1). *Vezi pl* XXII, *fig.* 1.

legiunile cu emblemele caracterizate prin sul împletit şi prin stinghia dreaptă între aripele fulgerilor, găsim în scena noastră şi altele a cărora emblemă ne arată aci o semilună, aci o rozetă[1]). Cichorius greşit le socoteşte drept scuturi a două cohorte pretoriene diferite.

Scena a opta se întinde din 113 şi până în 117; cuprinde două scene socotite de către Cichorius ca absolut neatârnate una de alta, dar care se leagă şi se completează între ele. Această idee a indicat-o artistul prin lipsa ori cărei demarcaţii între cele două părţi ale scenei noastre. E drept că spre stânga, adică spre scena adlocuţiei, legătura nu lipseşte: cei doi legionari de pază, unul în interiorul, celalt în afara lagărului cu prizonieri barbari, privesc vădit către stânga; dar această privire are numai o singură semnificare: scena adlocuţiei se află în apropiere de lagărul roman din XLIII.

Imaginea castrului din 113—114, caşi aceia numită de comentatori „împărţirea de donative", cu toată circumscrierea lor externă, care le face să apară distincte, ele formează un tot unic. Legătura între ele o vedem în auxiliarul din interiorul castrului, care priveşte peste capul prizonierilor daci către scena cu donative; o vedem de asemeni în auxiliarul din 115 sus, care după ce a primit de la împărat darul se îndreaptă cu sacul pe spate către lagărul cu prizonieri; o vedem în privirea Dacilor către dreapta spre împărat, precum o vedem în gestul ofiţerului din apropierea lui Traian, ofiţer care arată cu degetul în spre stânga. Această legătură în fine rezultă şi din faptul că în ambele scene imaginea împăratului, care dă acestora o individualitate aparte, este repetată numai o singură dată. De altminteri sensul adevărat al ambelor scene nu se poate descoperi de cât din combinarea lor.

In stânga avem castrul cunoscut şi studiat încă din scena XXXIX. Aceiaşi formă neregulată, acelaş număr de porţi, aceleaşi elemente topografice distinctive, aici caşi dincolo. Singura deosebire constă în faptul că zidurile de împrejmuire sunt aici definitiv terminate, pe când dincolo erau de abea începute. In interior de asemeni s'au adaos clădiri noi: în stânga, o casă cu acoperiş de lemn şi fereastră cu zăbrele de fier, în dreapta un simplu cort. Restul este ocupat de nişte Daci care stau liniştiţi sub privigherea unui auxiliar roman, care, după Cichorius, ar avea o „atitudine problematică". S'a pretins că barbarii sunt legaţi cu mâinele la spate; aceasta este o simplă bănuială care este contrazisă de imaginea singurului dac întors cu spatele spre privitor şi care are mâinile libere. De altminteri spuneam mai sus, că între Dacii din castrul nostru şi cei care se prezintă lui Traian în scena XXXIX sunt asemănări izbitoare. Alăturând această observare de faptul că împăratul admite în noua sa cetate o populaţie dacă venită să se supue, atunci încheierea următoare se impune: lagărul clădit din ordinul lui Traian e menit să adăpostească în sânul său o populaţie întreagă, pusă sub paza unei garnizoane romane.

Explicarea aceasta însă capătă o lumină şi mai deplină din alăturarea cu scena următoare XLIV. Subiectul este clar: împăratul însoţit de mai mulţi o-

1). Vezi Cichorius, *op. cit.*, vol. II, fig. 35 şi 36.

fiţeri împarte donative către soldaţii săi. Un auxiliar care se apropie cu mult respect de Traian îi sărută mâna, pe când un altul ducând pe umere un sac, se depărtează spre stânga. La poalele dealului pe care se află împăratul se văd o sumă de soldaţi în atitudini diferite: unii făcând cu dreapta un gest, un salut, alţii îmbrăţişându-se. Toţi aceşti ostaşi fac parte din trupele auxiliare. Cichorius explică acest armament prin faptul că trupelor legionare li se acordau decoraţii, pe când celor auxiliare li se împărţeau donative, adică daruri în bani sau în cereale chiar. Totuşi această lămurire nu-şi dă seama de o sumă de amănunte care trebue să aibă o semnificare hotărâtă; nu lămureşte nici gestul ofiţerului din fund care arată cu mâna spre stânga, nici pentru ce auxiliarul, care poartă sacul pe umere, porneşte spre cetatea din stânga, făcând un gest cu braţul; în fine nu-şi dă seama de îmbrăţişarea celor doi auxiliari din stânga jos, o atitudine care este foarte caracteristică şi de sigur intenţionat aleasă de către artist.

Noi credem că aici este vorba de un lucru mai însemnat şi care are un înţeles mai adânc. Şi anume, credem că aici este vorba despre eliberarea unor trupe după terminarea timpului lor de serviciu, poate chiar despre încetăţenirea unor peregrini, care după ce luptaseră cu bărbăţie contra barbarilor, au fost stabiliţi de către Traian în cetatea de curând zidită [1]). Acestor peregrini eliberaţi acum le acordă, poate, împăratul nu numai dreptul de cetăţenime romană şi connubium, dar în acelaş timp şi partea lor de pensie (praemia militiae), la care se adaogă şi celelalte sume dobândite de ei din donative la diferite împrejurări. Se ştie că aceste sume, aşa numitul castrense peculium, erau păstrate în casa comună a cohortei în anumite pungi (follis) sau saci (sacci) [2]). Şi tocmai o asemeni pungă sau sac poartă auxiliarul de sus pe umerele sale.

Acesta fiind deci rostul scenei numită „împărţirea de premii“, atunci se lămuresc şi celelalte amănunte înfăţişate de artist: se lămureşte mersul auxiliarului spre castru şi sacul pe care-l duce pe umerele sale; capătă rost şi gestul ofiţerului care arată cu degetul spre lagăr, caşi cum ar fi o înştiinţare pentru spectator de stabilirea ostaşului în noua lui locuinţă; se lămureşte în fine de ce cei doi auxiliari se îmbrăţişază: este semnul unei lungi despărţiri, poate pentru totdeauna, unul fiindcă remâne să slujească mai departe sub steaguri, celalt fiindcă eliberat se duce să-şi întocmească un cămin şi o viaţă nouă în noul municipiu. Tot aşa îşi capătă rost şi salutul solemn al celorlalţi tovarăşi, căci este salutul de despărţire a celor ce nu se vor mai întâlni nici odată. Această scenă cuprinde în sine ceva din nebiruita tristeţă a despărţirii unor

1). Asemeni raporturi ni le desvălue diploma militară descoperită în Municip. Tropaeum Traiani şi datând din timpul lui Traian. Vezi Gr. G. Tocilesco, *Fouilles et recherches*, p. 56.

2). Veget. II, 20: «Illud vero ab antiquis divinitus institutum est, ut ex donativo, quod milites consecuntur, dimidia pars sequestraretur apud signa et ibidem ipsis militibus servaretur... Decem folles, hoc est decem sacci, per cohortes singulas ponebantur, in quibus haec ratio condebatur. Addebatur etiam saccus undecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, sepulturae scilicet causa, ut, siquis ex contubernalibus defecisset, de illo undecimo sacco ad sepulturam ipsius promeretur expensa»; cf. Marquardt, *Staatsverwalt.*, II, p 563.

prieteni. care după ce au trăit şi suferit împreună. sunt siliţi să se risipească pentru a nu se mai întâlni poate nici odată.

Cu această scenă am ajuns la capătul final al grupei noastre [1]). Din cele spuse se vede clar cu ce admirabilă consecvenţă se desfăşură din scenă în scenă măreţul epizod şi ce firesc se desvălue povestirea eroică a strălucitei campanii militare a împăratului. După localizările propuse de noi şi lămuririle aduse, povestea columnei apare simplă şi firească şi prin aceasta impresia care o lasă asupra spiritului nostru este mai veridică, mai vie şi mai durabilă de cât se poate avea din cetirea notiţelor scriitorilor vechi asupra aceluiaş fapt.

Traian se află în scena XXXIII la Dunăre pe malul drept, la Pontes, unde, după ce primeşte cohorte noi pretoriene, porneşte pe vase de rezboi şi cu corăbii de transport, la vale, spre Dunărea de jos. La Axiopolis el descinde din nave, de unde pornesc trupele sale uşoare şi cavaleria, cu gândul de a tăia barbarilor trecerea spre nord. Trupele călăreţilor Sarmaţi sunt sfărâmate, risipite şi alungate. Pe un plaiu destul de înalt, în fundul văii Urluia, care se închide spre răsărit cam prin apropiere de Adamclissi, o bună parte din restul barbarilor, adăpostiţi lângă carele lor, este surprinsă în miez de noapte şi măcelărită. Cei remaşi cu viaţă, însoţiţi de copii şi femeile lor vin să se supună împăratului, cerând adăpost în lagărul pe care legionarii romani îl construesc în părţile locului. Forma acestui lagăr cu numărul şi rânduirea stranie a porţilor sale, cu caracteristica sa împrejmuire deluroasă, ne a silit să-l fixăm în cetatea din Adamclissi, unde săpăturile întreprinse de d. Gr. Tocilescu au dat la iveală existenţa acelui municipiu Tropaeum Traiani, despre care inscripţiile romane ne vorbesc. O a doua luptă şi mai cumplită şi mai ucigătoare ne o arată scenele următoare, luptă care se încheie cu o adlocuţie a împăratului către trupele sale şi cu încetăţenirea unor trupe auxiliare, care după ce primesc praemia militiae se stabilesc în mod definitiv în lagărul zidit mai înainte. In fine, episodul se încheie cu reîmbarcarea împăratului pe vasul amiral cu care venise şi în oraşul unde mai înainte debarcase.

II

Trofeul din Adamclissi

Orientarea faţadei şi rânduirea metopelor.

Aceste fapte mari, pe care columna le eternizează în reliefele sale cu atâta bogăţie de amănunte, au mai fost glorificate şi prin alt monument. Anume, într'o serie de sculpturi săpate în piatră. pe care, cu toată urgia vremii şi neghiobia omenească, ni le a păstrat un monument impunător şi mare, faimosul trofeu din Adamclissi.

---

1). Asupra celorlalte scene neavând nimic nou de adăogat le trecem cu vederea.

Am zis că trofeul e mare, este impunător. Putem adăoga: „el este cel mai important monument din câte au zidit Romanii afară de Roma". Şi aceste cuvinte nu sunt ale noastre, ele au fost rostite de Bormann, unul din archeologii germani cei mai de frunte. Este impunător, aceasta o înţelegem din împrejurarea următoare: de jur împrejurul trofeului pe o rază în circuit de 50 60 km. cimitirele tătăreşti şi turceşti din Dobrogea, de multe ori şi locuinţele, sunt alcătuite numai din steiurile de piatră ale zidirii noastre, care timp de veacuri a servit drept carieră de piatră locuitorilor ţinutului; şi totuşi trofeul şi astăzi e mare, şi astăzi îşi înalţă fruntea sa învechită peste şesurile largi din Adamclissi [1].

La jumătate drum între Megidie şi graniţa bulgară şi la o poştă depărtare spre răsărit de Raşova [2], se vede o măgură uriaşe, care domină pustiul şi singurătăţile din părţile locului. Orizontul deschis şi larg nu este mărginit de cât de culmile retezate ale munţilor bulgăreşti, îndărătul cărora apune soarele în timp de vară. Satele rare, risipite şi uitate prin cutele dealurilor, cu căsuţele lor albe, pitite după copaci mărunţi, abea dacă mai aruncă o notă de veselie în nespusa tristeţe, care apasă peste ţinutul întreg al Dobrogei sudice.

Intr'una din vălcelele, de care şesul e străbătut p'alocuri, pe tăpşanul unui deluşor crescut din fundul văii, au zidit Romanii, sunt aproape 1800 de ani, o cetate mândră în timpurile ei, cu ziduri înalte, cu porţi şi turnuri de apărare, căreia inscripţiile îi spun municipiul Tropaeum Trajani şi peste ruinele căreia până acum câţiva ani păşteau turmele locuitorilor din Adamclissi. Iar de la sprinceana dealului care mărgineşte vălceaua, la vre-o 1500 de paşi, se înalţă uriaşa măgură de piatră, rămăşiţa faimosului trofeu [3]. Viforul vremii şi mânia barbarilor i-au smuls sculpturile, cutremurile de pământ l'au clătinat şi surpat, iar pe ruinele lui a crescut pământul şi copacii şi-au înfipt adânc rădăcinele lor. Cu nimicirea lui s'a stins şi amintirea oamenilor. Turcii şi Tătarii în neştiinţa lor i-au dat numele de „biserica-omului" şi atâta tot.

Călătorii care l'au văzut [4] s'au mirat, unii au spus că-i un mormânt (Moltke), alţii o simplă măgură de apărare (Jules Michel), dar cei mai mulţi au recunoscut într'însul silueta nedesluşită a unui trofeu de biruinţă. Cel ce i-a dat o formă însă şi l-a reîntrupat pentru a doua oară în mărimile şi parte în frumuseţea sa dintâi, a fost iscusitul architect vienez, G. Niemann [5], a căruia pricepere, fireşte, este mai presus de ori ce laudă. Furtwängler, învăţa-

---

1). Toate cele ce urmează sunt un rezumat din lucrarea noastră asupra trofeului, apărută sub titlul: Teohari Antonescu, *Le trophée d'Adamclissi*, Jassy, 1905.

2). Vezi harta Dobrogei, în C. I. L. III, Suppl. pl. IV.

3). Vezi pl. XXII, fig. 5.

4). von Vincke, *Das Karassu-Thal*, în *Monatsberichte für Erd. Kunde zu Berlin*, I, 1840, p. 179; H. von Moltke, *Briefe aus den Jahren* 1835—1839, Berlin, 1893, p. 173 sq; C. W. Wutzer, *Reise in den Orient Europas*, Elberfeld, 1860, vol. I, p. 254; J. Michel, *Les travaux de défense des Romains dans la Dobroudscha*, în *Mémoires des antiquaires de France*, XXV, 3-me série, t. V, Paris, 1862, p. 215; Dr. C. F. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, 1867, p. 143.

5). Otto Benndorf şi G. Niemann, *Das Monument von Adamclissi*, herausgegeben von Gr. G. Tocilescu, Viena, 1895.

tul profesor de la München, e drept, i-a împlinit unele lipsuri [1]), dar meritul celui dintâi învăţat rămâne întreg. Fiindcă lămurirea originilor trofeului nu se poate face fără o cunoaştere mai mult sau mai puţin apropiată a formei sale, nevoiţi suntem să schiţăm în câte-va cuvinte liniamentele mai generale şi esenţiale ale acestei zidiri uriaşe [2]). Inchipuiască-şĭ cineva un turn cu 6 feţe regulate de 25—30 staturi de om înălţime şi de 15 paşi în diametru, care pe platforma sa de sus poartă un trofeu, adică un trunchiu de copac în piatră, cu platoşe îmbrăcat, cu scut pe braţe, cu coif pe cap şĭ pulpare pe poale [3]); la baza trunchiului se aflau 3 prinşi daci, unul la mijloc în picioare, cu mâinile legate la spate, iar ceilalţi doi şezând de o parte şi de alta. Pe una din feţele turnului, chiar sub picioarele prinsului din mijloc, era inscripţia dedicatorie, asupra căreia vom spune un cuvânt mai departe; acesta este simburul clădireĭ, restul sunt simple adaose.

Turnul era învelit de jos şi până la jumătate cu un cilindru de piatră, zidit cu mortar nespus de tare; acest cilindru de piatră era şi el învelit pe din afară cu şase rânduri de pietre cu rosturile regulate, iar mai sus cu un brâu îngust sculptat din frunze de acant în spirale, legate între ele şi încheindu-se cu capete de lup [4]); acest brâu purta pe deasupra o serie de stâlpi cu glafuri şi cu capitele corintice, stâlpi care alternau cu pilaştri împodobiţi cu două rămurele de linii în spirală şi care formau împreună pervazul unor plăci de piatră aproape pătrate, săpate cu imagini felurite. Deasupra apoi iarăşi avem un fel de arhitravă alcătuită dintr'o serie de funii împletite şi încovoiate în formă de S, reunite între ele prin frunze stilizate de palmieri. In fine, straşina avea şi ea un parapet înalt, care purta sculpturi, adică în dreptul meterezurilor prizonieri barbari, cu mâinile legate la spate, iar între ele diferite podoabe sculptate din linii şĭ corpuri geometrice. Un con trunchiat format din lespezi tăiate ca nişte solzi uriaşi de peşte, încheia şi lega în acelaş timp cilindrul de turnul cu şase feţe, care se înălţa încă mult pe deasupra. De altminteri maestrul roman, ca să mărească în ochii privitorului clădirea şi să o individualizeze în chip mai lămurit şi mai izbitor, i-a adăogat la baza cilindrului o scară circulară de şapte trepte de piatră, care slujeau să izoleze monumentul de şesul câmpiei şi în acelaş timp să-i dea o înfăţişare mai sveltă.

Dacă forma măreţului trofeu era uşor de recompus, nu tot astfel era şi cu lămurirea originilor sale. Cine l-a înălţat, când şi în ce scop, iată întrebări care se stârnesc în mintea ori şi cărui om pus în faţa ruinilor, dar mai cu seamă

---

1). A. Furtwängler, *Das Tropaion von Adamclissi*, în *Abh. d. k. bayr. Akad. d. Wiss.* I, Cl. XXII, III, Abt, p. 455.

2). Vezi asupra cestiunii şi următoarele lucrări mai importante: E Petersen, *Sul monumento di Adamklissi*, *Röm. Mitth.* XI, 302; C. Cichorius, *Die Reliefs des Denkmals von Adamklissi*, Leipzig, 1897; Id., *Die röm. Denkmäler in der Dobrudscha*, Berlin, 904; Fr. Studniczka, *Tropaeum Traiani*, Leipzig, 1904; Fr. von Duhn, *Berliner Phil. Wochenschr.*. 1903, p. 1267; O. Benndorf, *Adamklissi noch einmal*, în *Jahreshefte oesterr Arch. Instituts*, 1898, I, p. 122; E. Petersen, *Röm. Mitth.* 1903, p. 68 sq.

3). Vezi pl. XXII, fig. 6.

4). Vezi pl. XXII, fig. 4.

în faţa unei zidiri, care în mijlocul singurătăţilor de la Adamclissi pare şi mai falnică şi mai uriaşe de cât este. Pentru cei mai mulţi însă originea romană a trofeului este un adevăr indiscutabil. Dar şi aici ce neînţelegeri! Furtwängler îl crede zidit de către generalul Crassus în urma biruinţelor sale din anul 29 a. Ch., contra Misilor, Bastarnilor, Tracilor şi Geţilor. Tocilescu a pretins cel dintâi din contra, că este opera marelui Traian, înălţată ca să eternizeze strălucitele sale victorii contra Dacilor şi Sarmaţilor, victorii dobândite lângă valul lui Traian din Dobrogea. Cichorius [1]), călăuzindu-se de stilul rudimentar al reliefelor trofeului, socoteşte că monumentul în forma lui de astăzi, nu este de cât un produs artistic posterior, care nu poate fi mai vechi de al treilea veac d. Ch. Insă, Odobescu [2]) mută începuturile clădirii tocmai în timpul împăratului Valens. Aşa dar, datarea monumentului variază după împrejurări şi după învăţaţi, într'un spaţiu de timp de aproape 500 de ani.

Nu-i locul, nici momentul să facem aici o dare de seamă a diferitelor păreri date la lumină asupra originilor trofeului. Istoricul acesta se poate vedea amănunţit şi complet în lucrarea noastră *„le Trophée d'Adamclissi"*. E destul să spunem că discuţiile nesfârşite dintre învăţaţi, în ce priveşte originile trofeului, ca şi numeroasele teorii explicatoare născute cu scopul de a limpezi această problemă complicată şi grea, sunt semnele cele mai vădite, că deslegarea ei definitivă nu a fost găsită încă, nici adevărul prins în formule precise şi clare. Una din cauzele fundamentale însă, care a împins pe învăţaţi la aşa rezultate diferite, stă de sigur în însuşi felul de conservare al clădirii, care nu ne-a transmis nici un element neîndoios de datare. Inscripţia dedicatorie, săpată pe una din feţele trofeului [3]), este prea ştirbită ca să ne călăuzească în cercetările noastre; de asemeni reliefele metopelor sunt prea rudimentare şi de o artă prea copilărească, pentru ca să punem temei pe ele în ce priveşte comparările cu alte monumente mai bine cunoscute. Singura dovadă, care ne-ar putea ajuta pe noi în nedomirirea noastră, ar fi rânduirea acestor metope în ordinea în care ele au stat pe peretele din afară al trofeului. Dar negligenţa şi uşurinţa cu care primii cercetători ai monumentului au procedat în săpăturile lor la baza trofeului au nimicit în parte şi acest mijloc minunat de orientare.

Noi însă vom încerca în rândurile de mai la vale să limpezim următoarele cestiuni: a) avea trofeul o faţadă anumită şi încotro era ea îndreptată? b) al doilea, metopele sculptate cu reprezentări de lupte, aveau ele vre-o ordine şi care anume? c) în fine, din felul lor de rânduire se poate deduce timpul şi numele fundatorului clădirei?

a) Asupra primei cestiuni vom stărui mai puţin, căci neînţelegerile între învăţaţi sunt mai neînsemnate. Benndorf, întemeindu-se pe reconstituirea făcută de Niemann, pretindea că monumentul nostru are o faţă dublă, caşi a templelor grece, una întoarsă spre nord şi cealaltă spre sud. Furtwängler însă în lu-

1). Cichorius, *Die Reliefs des Denkmals von Adamclissi*, Leipzig, 1897.
2). Al. I. Odobescu, *Atheneul român şi clădirile antice cu dom circular*, Bucureşti, 1888.
3). C. I. L. III, supp. n. 12467.

crarea sa [1]), ţinând seamă de descoperirile făcute mai în urmă, precum şi de proporţiile architectonice cerute de legile armoniei, legi pe care architectul vienez Niemann le cam călcase în picioare, admite în loc de două faţade principale numai una singură, unde era şi inscripţia dedicatorie, săpată pe o placă de 4 m. înălţime. Şi fiindcă e cu neputinţă ca inscripţia dedicatorie să fie aşezată pe o faţă, iar grupa de barbari prizonieri de pe piedestal pe alta, urmează de la sine, că faţada a trebuit să fie împodobită nu numai de placa cu inscripţie dedicată lui Mars Ultor, dar şi cu cele trei statui uriaşe de prizonieri. Noi însă luându-ne după faptul că fragmentele de inscripţii cele mai importante au fost descoperite, unele sus pe acoperiş, altele jos la poalele laturei de răsărit a trofeului [2]), am dedus că monumentul îşi avea inscripţia sa săpată pe faţa de răsărit.

Cu această încheiere respunde şi poziţia în care au fost descoperite cele trei statui de prizonieri de pe acoperişul piedestalului exagonal al trofeului; căci ele rostogolindu-se din înălţime au remas două în partea de sudest, pe când cea de a treia în partea de nordvest de la poalele monumentului.

Aşa dar o primă concluzie: trofeul din Adamclissi avea. faţada sa întoarsă spre răsărit.

b) A doua cestiune era: metopele sculptate cu reprezentări de lupte aveau în rânduirea lor vre-o ordine şi care anume? La această întrebare respunsul a fost mai greu de dat; e drept, că de dânsul atârnă deslegarea întregei probleme. Asupra-i deci vom stărui ceva mai mult.

G. Niemann, în admirabila recompunere a trofeului, prin măsurători făcute cu îngrijire, ajunsese la părerea că numărul metopelor, care încununau partea de sus a cilindrului, nu putea trece peste o anumită limită şi anume, luând de bază lărgimea medie a celor 49 metope, aflătoare în muzeul din Bucureşti, el socotea pentru întreg spaţiul circular de pe peretele din afară al trofeului, un număr de 54 metope. Acest calcul era exact şi a fost admis de toţi cei cari s'au ocupat cu monumentul nostru.

Benndorf, întemeindu-se pe principiul că „figurile împăratului serveau ca punct de atracţie a acţiunii reprezentate", pornind de asemeni de la postulatul nu tocmai demonstrat „că orientarea artistică a reliefelor ne dă indiciul cel mai sigur de modul cum trebuesc grupate diferitele reliefe", desparte întreaga reprezentare a metopelor în două mari grupe, una înfăţişând luptele din primul rezboi dacic şi alta din contra imaginea luptelor din al doilea rezboi.

Trofeul din Adamclissi prin urmare, după această concepţie, nu era de cât o repetare a vestitei columne din Roma. reprezentând aceleaşi peripeţii

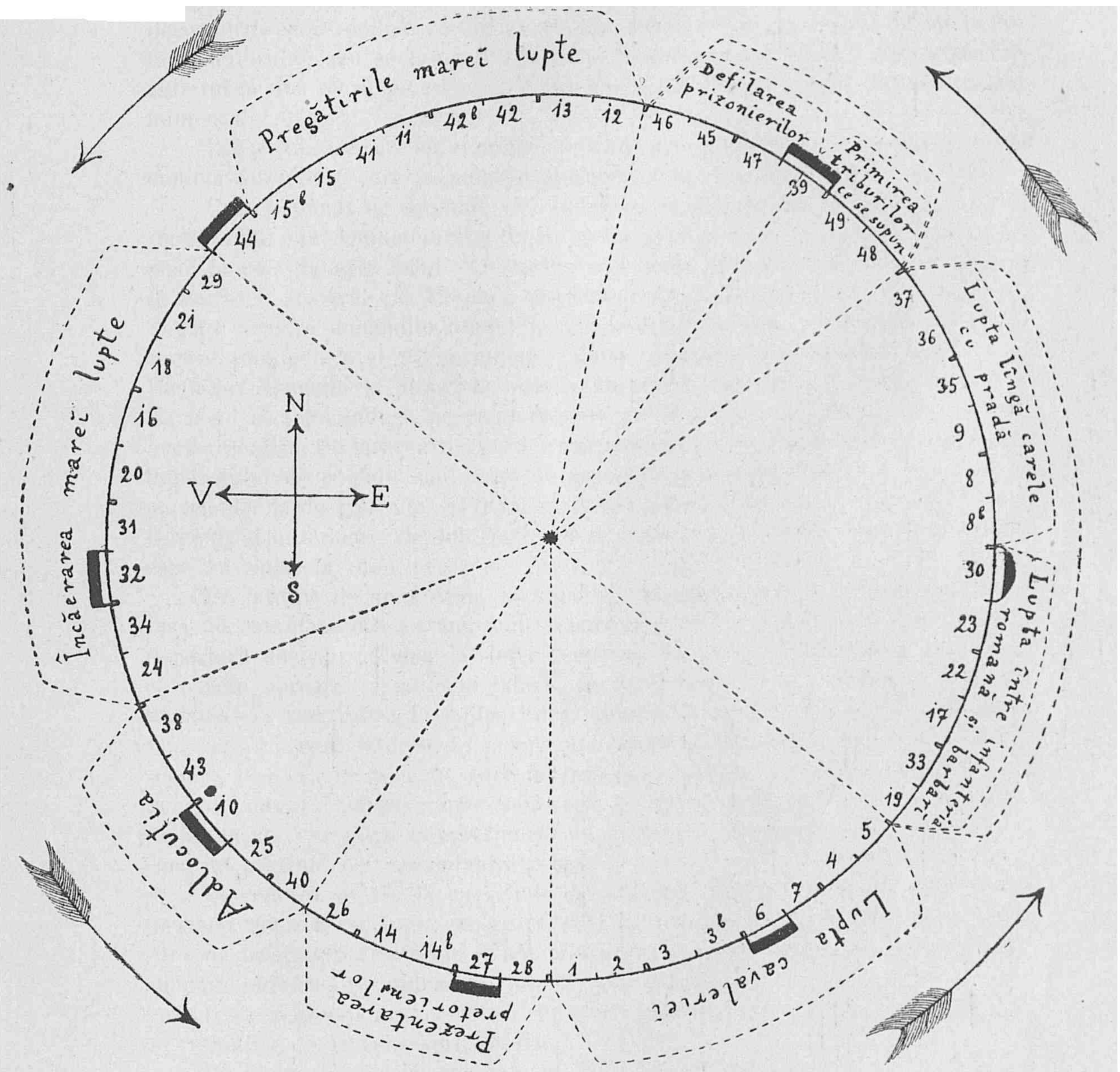
---

1). A. D. Furtwängler, *Das Tropaion von Adamclissi.*

2). Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 83: «Los deux plus grands morceaux de l'inscription dédicatoire du monument

a)		b)
	IOR	TXIII
	DIVI	V. P. P.
	RVA	ITV
		SV
		E

ont été trouvés sur la toiture même de l'édifice». Invăţătorul I. Ionescu din Enige spune în raportul său, că fragmentul a) s'a găsit «sus pe acoperiş, în partea de răsărit a subteranei». Fragmentul b) a fost găsit tot sus. cf. Tocilescu, Monum. din Adamclissi, p. 20. 21 şi 25.

RÎNDUIREA METOPELOR PE TROFEU (DUPĂ BENNDORF).

fericite sau nefericite ale armatelor romane. peripeţii care s'au încheiat cu supunerea Daciei şi formarea unei noi provincii romane.

Această orânduire însă. ori cât de ingenioasă. avea un mare cusur: nu lua în seamă rarele notiţe care ne precizau locul unde unele metope fuseseră descoperite şi al doilea, formă grupe din reliefe care nu existau de cât în fantazia autorului, sau se intemeia pe date greşite sau pe bănueli nefundate, rezultatul acelor teorii pe care d. Tocilescu le tot făurea pentru explicarea monumentului.

Era deci necesar să stabilim în chip mai temeinic locul metopelor pe cununa de reliefe care împodobea sprinceana de sus a cilindrului trofeului.

Primul punct de împlinit, era stabilirea locului preciz ocupat de imaginile împăratului sau comandantului, care apare printre cele 49 de metope ajunse până la noi. Nu este locul să refacem aici aceia ce s'a făcut cu greutăţi mari în lucrarea noastră. „le Trophée d'Adamclissi". E destul să repetăm aici concluziile noastre dobândite atunci [1]). Pe laturea de sud a trofeului s'au descoperit metopele 6 şi 27 şi anume, după relaţiunea publicată în opera lui Benndorf-Niemann şi propriele noastre cercetări, metopa 6 la răsăritul centrului ideal al feţei sudice, pe când metopa 27 la aceiaşi depărtare spre apus de acelaş centru. Pe laturea de nord corespunzând celor două metope cu figura împăratului de pe faţa sud, erau de asemeni alte două metope, una (39) în partea de nordest şi alta (44) la nordvest; ambele de asemeni hotărâte prin cercetările anterioare ale lui Tocilescu şi spusele lucrătorilor români şi streini care au săpat la ruini.

Pe laturea de apus erau iarăşi două metope cu figura comandantului; însă de astă dată ele nu mai sunt repartizate de o parte şi de alta la egală depărtare de centrul ideal al feţei trofeului. Pe această faţă. avem metopa 32 care este aproape la mijlocul laturii, pe când metopa 10 se află în spre jumătatea de sud, adică la mijloc între metopa 27 de pe laturea sudică şi metopa 32. Singură laturea de răsărit era lipsită de imaginea şefului roman; în schimb, aici era metopa 30, care ne înfăţişază imaginea comandantului barbar. imagine singura călare dintre toate cele ce reprezintă figuri de barbari. Metopa aceasta era pusă să corespunză cu metopa 32 de pe faţa opusă de vest, care ne prezintă pe comandantul roman.

In general, metopele cu reliefe pe cununa trofeului se rânduesc pe serii, formând între ele o sumă de grupe (VII la număr, se pot reduce însă la V). care ne înfăţişază de obiceiu o anumită acţiune. După felul acţiunii şi grupele au numi diferite. Şi anume, pe faţa de sud avem:

I) Prezentarea pretorienilor, compusă din metopele 26, 14, 14 b, 15. 27 şi 28, rânduite de la apus spre răsărit;

II) Lupta cavaleriei, cu metopele 1, 2, 3, 3b, 6, 7, 4. 5.

---

1). Pentru înţelegerea celor ce urmează se va vedea figura de pe pl. XXIII, unde sunt însemnate diferitele metope cu numerile pe care le are fiecare in lucrarea lui Benndorf, *Das Monument von Adamclissi*, Wien, 1895.

Pe fața de răsărit avem:

III) Lupta de lângă care, cu metopele 19, 33, 17, 22, 23, 30, 8, 8 b, 9, 35, 36 și 37.

Pe fața de nord avem:

IV) Primirea barbarilor și defilarea prizonierilor, cu metopele 48, 49, 39, 47, 45 și 46.

V) Pregătirile luptei mari, cu metopele 12, 13, 42, 42 b, 11, 41. 50, 50 b, 44, 29.

In fine pe laturea de apus avem:

VI) Lupta cea mare, cu metopele 21, 18, 16, 20, 31, 32, 34 și 24.

VII) Adlocuția, cu metopele 38, 43, 10, 25 și 40.

Că în această rînduire ar fi câte-va metope, care trebuesc poate schimbate din locul indicat, lucrul nu este cu neputință. Indoială însă asupra rânduirii grupelor nu poate fi: acestea merg de la stânga din spre colțul de sud-vest al trofeului și după ce ocolesc fețele sudrăsărit, nord și apus, ajung iarăși la puntul de plecare.

Rînduirea aceasta nouă de metope ne ajută la deslegarea problemei privitoare la originile trofeului, căci ea ne permite să facem alăturări cu alte monumente romane mai cunoscute, alăturări cu desăvîrșire elocvente [1]).

III.

Metopele trofeului reproduc epizodul columnei din a II campanie

c) Odată problema rânduirii metopelor rezolvată, ne rămâne să ne dăm seama de cea de a treia întrebare: din felul lor de rânduire se poate oare deduce timpul și numele fundatorului clădirei?

Să amintim în treacăt un amănunt care pentru problema noastră are o însemnătate de netăgăduit: fațada trofeului, am spus mai sus, este întoarsă spre răsărit și nu spre nord, precum susținuse Benndorf. Pe de altă parte, de fațadă ar părea să fie legată cestiunea locului de unde începe să se desfășure cununa de metope. De fapt acest punt, de unde pleacă și revine alaiul de figuri sculptate pe metope, este fixat de scena adlocuției, reprezentată prin metopele 38, 43, 10, 25 și 40. Adlocuțiile de obiceiu pe columnă, când nu sunt însoțite în acelaș timp de o lustratio exercitus, erau așezate, sau în urma unei campanii militare care sfârșise cu bine, sau îndată după o biruință strălucită. E vădit lucru că la trofeu adlocuția încheia întregul epizod rezboinic, și ca atare scena

---

1). Această rânduire a noastră « asigurată prin cercetările făcute la fața locului », a avut meritul să primească aprobarea unuia din cei mai mari cunoscători ai timpului nostru, a d-lui E. Petersen, care în darea de seamă a lucrării noastre « *Le trophée d'Ad.* », socotește rezultatele dobândite de noi drept « importante și luminoase » (dies so wichtige wie einleuchtende Ergebniss).

numită de noi „prezentarea pretorienilor“ şi în special metopa 26, din colţul de sudvest, formează punctul de pornire al acţiunii rezboinice pe care împăratul a vrut s'o eternizeze ridicând falnicul trofeu. Aşa dar, acţiunea se desfăşură gradat şi solemn într'o serie de acţiuni mai mici, care se urmează de la stânga spre dreapta, ocolesc întregul rond al clădirei, până ce revin din nou la punctul de pornire.

I. Incepem cu prima grupă din stânga, căreia noi i-am dat numele de „prezentarea Pretorienilor“. Grupa se compune în mod aparent numai din metopele 26, 14, 15, 27 şi 28; de fapt însă se cuvine să mai adăogăm la dânsa şi metopa 40, care deşi face parte din grupa adlocuţiei, însă ea are un rol şi în grupa noastră. Avem aşa dar 6 metope, adică trei perechi [1]). Impăratul, înfăţişat pe metopa 27, poartă veşmântul de călătorie cu paenula şi cu focale; el priveşte către stânga la nişte soldaţi, pe care ofiţerul din dreapta îi prezintă arătându-i cu mâna. Trupele însăşi figurate pe patru metope, adică două perechi (40, 26, 14 şi 15), dintre care una (metopa 15) s'a pierdut, sunt caracterizate prin înveşmântare, armament şi signele pe care le poartă signiferii de pe metopele 40 şi 26, ca trupe pretoriene. Lucrul acesta l'a arătat foarte bine şi Benndorf [2]). Metopa 28 care încheie spre dreapta întreaga grupă, ne înfăţişază nişte trupe romane, care poartă paenula cu glugă şi sunt înarmate cu pilum şi scut. Scutul are un umbo la încrucişarea unui fus împletit vertical cu o stinghie orizontală; din el es în sus şi în jos două perechi de fulgere, pe când pe câmp sunt semănate steluţe. (Vezi fig. alăturată). Subiectul acesta corespunde cu cel de pe columnă din scena XXXIII, unde în 82 şi până în 83 găsim tocmai un ofiţer roman care prezintă împăratului iarăşi nişte trupe [3]). Felul de reprezentare la ambele monumente este identic. Şi anume: a) împăratul şi ofiţerul, pe columnă caşi pe trofeu (met. 27), formează o grupă strânsă; b) ambele personagii sunt înveşmântate în haine de călătorie; c) ofiţerul se află la dreapta împăratului; d) prin atitudine şi gest figurile sunt cu desăvârşire asemenea pe ambele monumente; e) pe columnă, la dreapta împăratului se află înfăţişate nişte trupe care după înveşmântare, armament şi emblema scutului sunt asemenea cu cele de pe metopa 28, şi ea la dreapta împăratului, cu deosebire numai că pe columnă sulul împletit este aşezat orizontal între fulgerile înaripate şi şerpuitoare de sus şi de jos, în loc de a fi perpendiculare ca pe trofeu; f) în fine, la stânga împăratului şi ofiţerului se văd pe columnă ca şi pe trofeu, trupe pretoriene, înveşmântate însă în haine de călătorie, pe când pe trofeu erau cu costumul pretorianului. Totuşi artistul, ca să nu se producă vre-o confuziune în mintea spectatorului, a adaos

1). Vezi pl. XVII, fig. 2.
2). O. Benndorf *Oesterr. Jahreshefte,* I, p. 129.
3). Vezi pl. XVII, fig. I.

şi imaginea signelor pretoriene, precum făcuse şi artistul trofeului pe metopele 40 şi 26.

II. A doua scenă, care ne înfăţişază lupta de pe faţa de sud şi de răsărit, se poate subîmpărţi şi ea în două grupe de metope: una, care se desfăşoară pe restul feţii de sud, are drept subiect lupta unui corp de cavalerie romană cu nişte barbari; cealaltă, ocupând întreaga faţă de răsărit, ne prezintă o luptă între trupe pedestre romane cu barbari.

Incepem cu cea dintâi. Această grupă este alcătuită din metopele 1, 2, 3, 3 b, 6, 7, 4 şi 5; a cărora rânduire ne este dată nu numai de notiţele celor ce au săpat la desgroparea trofeului, dar şi de crescânda accentuare a acţiunii rezboinice [1]. In adevăr, primele două metope (1 şi 2) ne arată imaginea a doi călăreţi aproape identici după înfăţişare şi veşminte, numai că mişcările celui din dreapta sunt mai repezi de cât ale celui din stânga. Mai departe. coloana de atac se îngroaşe: numărul cavalerilor este mai mare şi atitudinile lor mai vii. Pe metopa 3 vedem şi doi purtători de vexillum. Cu metopele 6 şi 7 suntem în plină învălmăşală. Cavalerii romani calcă în picioarele cailor lor câte un vrăjmaş; cel de pe metopa 7 a şi ucis pe protivnicul său, al cărui cap îl ţine de păr cu mâna.

In fine, principiul acesta al progresiei crescânde în acţiune se vădeşte în mod desăvârşit în ultima pereche de metope, 4 şi 5, care încheie grupa. Şi anume, pe cea dintâi avem un cavaler roman luptându-se cu doi barbari, dintre care unul zace întins sub picioarele calului; pe cealaltă metopă ni se înfăţişază iarăşi un cavaler roman contra a trei barbari, a cărora cerbicie însă a fost înfrântă, căci doi stau ucişi sub picioarele calului, iar cel de al treilea, după ce şi-a aruncat scutul şi paloşul, caută scăparea în fugă. Aşa dar, avem o primă luptă dintre Romani şi barbari, reprezentată in diferitele sale momente: din clipa când porneşte atacul şi până când biruinţa se desemnează lămurit în folosul Romanilor.

Elementele deosebitoare care hotărăsc imaginea luptei sunt:

a) Corpul de cavalerie, după cum arată vexilele, este foarte însemnat. Imaginea împăratului, prin atitudinea sa, prin înveşmântarea sa, prin mantia fluturând pe umere, prin partea cea vie pe care o ia în luptă, măreşte şi mai mult însemnătatea acesteia.

b) Lupta sfârşeşte prin biruinţa hotărâtoare a Romanilor.

c) Barbarii, striviţi de cavaleria romană, după înveşmântare şi port, (o căciulă sau coif format din şuviţe alipite orizontal, pantaloni largi legaţi cu un brâu pe mijloc, pe trupul gol o mantie despicată la piept), sunt Sarmaţi Roxolani [2].

Cea de a doua grupă, am spus, ne înfăţişază iarăşi o luptă care se desfăşură pe 12 metope (19, 33, 17, 22, 23, 30, 8, 8 b, 9, 35, 36, 37). Desfăşu-

---

1). Vezi pl. XVIII, fig. 2.
2), Vezi Teohari Antonescu, *Trophée d'Adamclissi*, p. 166.

rarea aceasta se face pe baza aceluiaşi principiu cunoscut: complexitatea crescândă a acţiunei. Adică metopele de la început arată pornirea acţiunei, cele de pe la mijloc fazele de desvoltare, iar restul ne înfăţişază momentul final. Ceea ce caracterizează această luptă de pe faţa de răsărit a monumentului sunt următoarele elemente:

1) Pe când în lupta trecută dintre cavaleria romană şi barbari, atacul era dat numai din stânga, în lupta de pe faţa de răsărit, Romanii lovesc pe duşmani din două părţi în acelaş timp: din stânga şi din dreapta. Acest amănunt are o importanţă cu atât mai semnificativă, cu cât nici în lupta cavaleriei din prima grupă, nici în lupta cea mare, care se desfăşură parte pe faţa de nord şi parte pe cea de apus, nu-l mai regăsim.

2) Dintre cele şase grupe care alcătuesc cununa de reliefe de pe trofeu, aceasta singură nu ne înfăţişază imaginea împăratului.

3) In schimb, în locul unde ne am aştepta să fie împăratul, găsim imaginea unui rezboinic, care „singur dintre toţi barbarii este călare". Prin portul şi înveşmântarea sa, după însăşi expresiunea lui Benndorf, acest barbar, reprezentat pe metopa 30, nu poate fi de cât şeful sau „regele" celor cu care se luptă Romanii.

4) Această luptă, precum se poate uşor constata din metopele 9, 35, 36 şi 37, se dă în apropierea sau împrejurul unor care încarcate de pradă şi conduse de barbari. In special metopa 37 ne înfăţişază în ce constă aceste prăzi: „o sabie curbă, scut oval cu umbo, tolbă cu săgeţi şi sabie cu mânerul întors şi cu teaca ascuţită la vârf. Sub roata din dreapta pe o ridicătură şade. Intors spre dreapta, un om cu capul plecat; el ţine o sabie curbă şi-şi reazimă mâna stângă pe marginea unui scut oval cu umbo. Sub roata din stânga, cadavrul unui copil, al căruia cap şi picioare îi atârnă în jos [1])". Această idee de pradă o mai pune în relief artistul trofeului şi prin imaginea turmelor de oi şi berbeci de pe metopole 8, 8 b, cât şi prin acea „ladă ferecată pe margini cu dungi", care se vede foarte bine pe metopa 9.

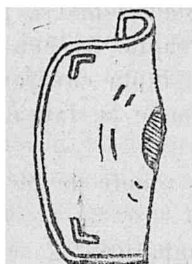
5) Dacă privim cu luare aminte felul de reprezentare al celor patru care cu pradă conduse, pare, de o familie de barbari, — compusă dintr'un tată, o mamă şi un copil,—descoperim că primele două care (9 şi 35) sunt sculptate în partea de jos a metopei; din contra, pe celelalte două din urmă, artistul a înfăţişat în planul de jos un teren „ridicat" şi „frământat" [2]); semnul cel mai neîndoios că ţinutul nu mai este şes ca pe metopele anterioare, ci formează un plaiu deluros.

6) Un element preţios, mai ales pentru alăturările ce le vom face între columnă şi trofeu, este şi felul trupelor romane care iau parte la lupta de lângă care. Sunt două metope (17 şi 19) care printre alte amănunte ne înfăţişază şi scuturile celor doi soldaţi romani în luptă cu barbarii. Pe unul din scu-

---

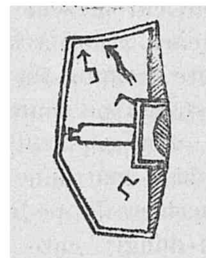
1). Gr. G. Tocilescu, *Monumentul din Adamclissi*, met. 37.
2). Teohari Antonescu, *Le Trophée d'Adamclissi*, p. 117. Această observaţie a făcut-o şi Benndorf cu prilejul descrierii metopei 37.

turi emblema constă dintr'un umbo şi o coroană de jur împrejur, iar la colţuri sunt ornamente în formă de cârlige (vezi figura alăturată); pe celalt avem însă umbonele îngrădit într'un câmp dreptunghiular, pus la mijlocul scutului, la încrucişarea sulului împletit vertical cu o stinghie orizontală dreaptă. In spaţiul liber se văd urmele unui mănunchi de fulgere în zigzag (vezi figura de mai jos). Aceste două embleme diferite ne arată că în lupta de lângă care au luat parte două legiuni deosebite, sau vexillaţii a două legiuni. Dar mai este încă o observaţie de făcut.

Trupele înfăţişate pe reliefele trofeului din grupa noastră fac parte dintre cohortele auxiliare. Nu este acum momentul să punem în relief deplin această idee [1]). In treacăt observăm următoarele:

Soldaţii romani de pe metopele 17 şi 33 au ca elemente caracteristice în armamentul lor, forma scutului cilindric, cu colţurile drepte, platoşa în solzi de peşte, coiful ascuţit, balteus pe umere şi în fine braccae (pantalonii scurţi), semnul cel mai clar că sunt trupe auxiliare [2]). Cu prilejul studiului nostru asupra trofeului, am dovedit atunci [3]), că ambii soldaţi fac parte dintre cohortele scutatae Hispanorum Cyrenaicae, care, după cum se ştie, au luat parte la rezboaele dacice [4]). De asemeni şi soldaţii de pe metopele 19, 23 şi 35, care compun prima parte a luptei de lângă carele cu pradă, sunt tot trupe auxiliare şi anume, din cauza întrebuinţării lăncii, brăţarului, platoşei cu lanţuri şi a scutului semicilindric dar cu colţurile ronde, sunt trupe din cohors civium Romanorum [5]).

In fine, soldaţii care luptă pe metopa 36, din pricina coifului rond, a platoşei cu lănţuşuri, a scutului de formă rondă şi cu umbo la mijloc, a săbiei lungi şi drepte care o poartă legată de balteus pe coapsa din dreapta şi nu pe cea din stânga, trebuesc socotiţi drept călăreţi pretorieni (turmae equitum [6]). De altminteri statura lor înaltă a silit pe Benndorf să-i pue printre trupele pretoriene [7]).

In rezumat, toţi soldaţii romani care, iau parte la lupta de lângă carele

---

1). Vezi Teohari Antonescu, *Le Trophée*, ch. II, p. 175, Les représentations des soldats romains.

2). Lamprid., *Alex. Sever*, 40. Până la Alex. Sever trupele auxiliare purtau spre deosebire de cele legionare pantaloni scurţi.

3). Vezi Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 194.

4). Cichorius, *op. cit.*, II, scena XXXIX.

5). Teohari Antonescu, *ibid.* p. 185.

6). Polibiu, 6, 33, 6, ne spune clar că trupele de cavalerie purtau în totdeauna sabia lor atârnată pe coapsa dreaptă şi nu pe cea stângă. Pe columnă de asemeni trupele de cavalerie poartă sabia pe dreapta; cf. Marquardt, *Röm. Staatsverw.* II, p. 338.

7). Teohari Antonescu, *op. cit.* p. 178.

cu pradă, sunt trupe auxiliare, care, socotind după emblemele scuturilor, fac parte din două legiuni diferite.

7) Barbarii care luptă cu Romanii, prin portul şi înfăţişarea lor, pot fi foarte bine identificaţi. In special pe metopele care alcătuesc grupa noastră distingem trei tipuri diferite.

a) Primul tip se deosibeşte prin nuditatea trupului de la brâu în sus, prin pantalonii lungi, prin colanul de la gât, prin părul înodat pe tâmplă, prin bâta cu care sunt înarmaţi. Infăţişarea lor este impunătoare ca a ori cărei rase bine desvoltate fiziceşte. Uneori aceşti barbari sunt înarmaţi şi cu lance şi cu scut. Acest tip a fost mai întâi identificat de către E. Petersen [1]) cu Bastarnii ; identificarea lui a fost adoptată de mai toţi învăţaţii [2]).

b) Celalt tip care se distinge prin veşmântul în formă de caftan, o scurteică lungă, tăiată din faţă în lung, şi prin tichia sau mai exact prin coiful conic trunchiat, am văzut cu prilejul luptei de cavalerie, că se identifică cu Sarmaţii Roxolani.

c) Restul barbarilor alcătuesc cel de al treilea tip şi se caracterizează nu numai prin înfăţişarea lor fizică, dar prin înveşmântarea lor dacă, prin sabia lor recurbată la vârf [3]), şi prin tichia care o poartă pe cap,—cei mai mulţi însă sunt simpli comaţi,—de unde şi numele de pileaţi ; aceştia sunt Daci.

Aşa dar în lupta de lângă carele cu pradă iau parte pe lângă Daci, nu numai Bastarnii Germani, dar şi Sarmaţii Roxolani. Cu aceste elemente caracteristice pe care le-am descoperit în cele două lupte de pe metopele trofeului, înfăţişată una pe faţa de sud, iar cealaltă pe faţa de răsărit, alăturările cu columna devin cu desăvârşire elocvente şi conclusive.

In adevăr, după cum ne amintim foarte bine din descrierile noastre asupra scenelor XXXVII şi XXXVIII de pe columnă, am găsit şi acolo, precum este şi pe trofeu, imaginea unei lupte dintre Romani şi barbari, luptă care se desparte şi ea în două epizoduri diferite : în primul, este înfăţişarea unei biruinţe a cavaleriei romane asupra unor trupe de cavalerie sarmato-roxolană şi celalt; victoria unor trupe auxiliare romane asupra barbarilor popăşiţi la poalele unui tăpşan înalt, pe care se află carele de pradă cunoscute.

Felul cum se desfăşură aceste două lupte dintre Romani şi barbari ne arată că intenţia artistului columnei era să ne înfăţişeze nu numai unul şi acelaş eveniment istoric important, dar şi forma de întrupare să fie analogă cu cea sculptată pe reliefele trofeului.

In liniamentele cele generale asemănarea este indiscutabilă. Pe reliefele columnei, caşi pe trofeu, lupta cavaleriei romane cu barbarii se caracterizează prin aceleaşi elemente distinctive, pe care le am întâlnit mai sus pe metope. Adică corpul de cavalerie romană este foarte însemnat,—poate este unul din

1). E. Petersen, *Röm. Miltheil*, XI, 303 : « insigne gentis obliquare crinem nodoque substringere. Sic Suebi a caeteris Germanis separantur ». Tacit, *Germ.*, 38. Teohari Antonescu, *op. cit.*, p 162.
2). Cichorius, *Rel. Trajanssäule*, Bild. C ; A. Furtwängler, *Das Tropaion von Addmklissi*, pag. 497.
3). T. Antonescu, *op. cit.*, p. 163.

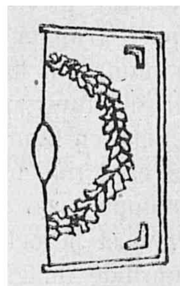
cele mai importante din câte se află înfățișate pe columnă, afară de trupele de cavalerie mauretană din scena LXIV,—cel puțin acest lucru îl deducem din mulțimea călăreților. Cași pe trofeu corpul de cavalerie pare despărțit în două coloane, din care una este intrată în plină învălmășeală, (din 92 — 95 scena XXXVII), pe când cealaltă ne arată momentul pregătitor (din 88 — 92 scena XXXVI). Pe columnă, ca și pe trofeu, figura împăratului apare la mijloc între cele 2 coloane; mai mult încă, felul de înfățișare a împăratului este identic pe ambele monumente: adică „înveșmântat cu zale și cu mantia fluturând pe spate, aleargă călare fără scut și cu capul gol spre dreapta". Pe columnă, cași pe trofeu, biruința deși sigură pentru Romani, nu se sfârșește cu strivirea totală a dușmanului, căci o parte din barbari scapă cu fuga. In fine pe columnă, cași pe trofeu, vrăjmașii cu care Romanii luptă sunt Sarmații-Roxolani.

Totuși nu trebue să trecem cu vederea și o deosebire care ar părea capitală între cele două monumente; deosebirea stă în felul de înfățișare a figurilor: pe columnă barbarii sunt călare, pe când pe reliefele trofeului din contra ei luptă ca pedeștri. Cauza care ar putea să ne explice această deosebire noi o găsim în greutățile cu care neîndemânaticul artist al trofeului avea să lupte; ea constă și în cerințele diferite ale celor două feluri de reliefe, care neîmplinite ar fi dat naștere unei confuziuni în felul de înțelegere a acțiunei. Căci, pe când pe columnă artistul putea să desfășure, fără a produce nici o nedomirire, într'o singură scenă, pe catafractarii Sarmați fugind înaintea unui corp de cavalerie romană, pe trofeu din contra, era nevoit, din lipsa de spațiu mai larg, să împartă acțiunea în câmpul restrâns al mai multor metope, unde fiecare călăreț roman să fie înfățișat luptând în contra unuia sau mai multor barbari. Altminteri, dacă înfățișa și pe barbari călare, precum înfățișase și pe Romani, s'ar fi născut nedomirirea în spiritul spectatorului; mai ales, fiindcă artistul metopelor nu era destul de îndemânatic, ca să caracterizeze prin câte-va trăsături decizive pe cei doi protivnici. Era deci nevoit să aleagă acest mod de reprezentare,— adică barbarii luptând pedeștrii și nu călare,— mijloc mai puțin subtil, e drept, dar prin aceasta mai izbitor. Prin urmare, din toate cele spuse, reese în chip neîndoios că lupta cavaleriei romane cu pedestrimea barbară își găsește corespondența ei în lupta similară de pe columnă.

Aceiași încheiere se desprinde și din compararea imaginilor de luptă de lângă carele cu pradă pe cele două monumente. In adevăr, ne amintim că îndată după înfățișarea luptei de cavalerie romană care urmărește pe Sarmații-Roxolani, se desfășură în scena XXXVIII o luptă, pe care noi am numit-o spre caracterizare, lupta de lângă carele cu pradă. Felul cum se desfășură această luptă pe columnă nu se deosibește întru nimic de cel indicat pe reliefele trofeului. Și anume, lupta de pe columnă este, poate, unica în felul ei unde figura împăratului nu apare, cu toate că trupele care iau parte la învălmășală sunt incontestabil cele din scenele XXXVI și XXXVII în fruntea cărora stetea Traian. Acesta este un prim punct de asemănare între cele două imagini de luptă. Cași pe trofeu, pe columnă, trupele romane atacă din două părți deodată, mai

exact din trei părţi. Atacul lor pare hotărâtor, căci în zadar încearcă barbarii, prinşi la poalele tăpşanului din fund, să spargă şirurile Romanilor; o parte dintr'înşii zac morţi pe pământ, cei mai mulţi însă luptă cu virtute, dar lupta este în zadar şi fără spor. Caşi pe metopele trofeului, şi pe columnă, şeful barbarilor, un pileat, ca să scape de ruşinea robiei îşi dă singur moartea, ceiace corespunde minunat cu figura şefului barbar de pe metopa 30, care se luptă cu moartea.

Dar elementul cel mai izbitor de asemănare între cele două imagini de luptă sunt carele de pradă, care pe trofeu le vedem în capătul din dreapta al şirului de metope, pe când pe columnă sunt în fund pe o înălţime. Asemănarea lor în unele puncte este foarte sugestivă. Aşa, de pildă, ne amintim de armele, scuturile şi obiectele de pradă, reprezentate pe metope. Aceste lucruri le regăsim şi pe columnă, adică vase, arme de diferite soiuri, care fuseseră furate din pustiirile barbarilor prin Moesia inferioară. Această asemănare merge până la identitate; cel puţin acest lucru reese din imaginea acelui cadavru de copil care trunchiat atârnă pe roata unuia din carele de pradă pe columnă, întocmai caşi pe metopa trofeului (37). Iar ideia acelui deal pe culmea căruia stau desjugate carele cu pradă pe columnă, am întâlnit-o exprimată şi pe reliefele metopelor, deşi mai puţin bine reuşită.

Caşi pe trofeu, pe columnă artistul ne arată că trupele romane sunt, fără excepţie, cohorte auxiliare. Aceasta a spus-o Cichorius: „între trupele romane, zice acest învăţat, dacă ne luăm după uniformele soldaţilor şi după emblemele scuturilor, distingem mai multe alae din cavalerie, precum şi cohorte auxiliare regulate şi neregulate“. Mai mult încă, printre luptătorii romani auxiliari este unul, care în loc de a avea scutul rond sau oval al trupelor auxiliare, ţine în mână un scut semicilindric. De aci deduce Cichorius că imaginea aceasta ne reproduce un soldat din cohors Hispanorum scutata Cyrenaica, întocmai precum o făcuse şi artistul trofeului. Analogia aceasta se întăreşte cu atât mai mult, cu cât emblemele care împodobesc scutul pe columnă sunt identice cu cele de pe metopa 17, adică avem un scut semicilindric cu colţurile drepte, iar împrejurul umbonelui o cunună de flori pe când la colţuri sunt podoabe în unghiuri drepte. (Vezi figura alăturată).

Asemănarea între cele două imagini de luptă se menţine şi în felul de atac al trupelor romane: pedestrimea uşoară auxiliară izbeşte pe vrăjmaş din stânga, pe când cavaleria dă atacul din spre dreapta. Se menţine asemănarea şi în ce priveşte felul vrăjmaşilor, care pe columnă, caşi pe trofeu, luptă contra Romanilor: unul dintre Daci se luptă „cu un fel de bâtă cu măciucă“, o ghioagă, ceiace corespunde cu imaginea acelui barbar de pe metopa 17 a trofeului. Punctele de asemănare între columnă şi trofeu le-am putea înmulţi scoborându-ne din ce în ce mai mult în amănunte. Încheierea următoare însă, ni se pare, că se impune în mod hotărâtor: imaginea de luptă reprodusă pe

columnă şi pe trofeu, nu este de cât una şi aceiaşi. într'un caz făcută cu măestrie şi îndemânare, în celalt cu stângăcie şi nepricepere. Pentru moment identitatea de fond şi chiar de formă între cele două imagini de luptă ne ajunge.

III. A treia scenă, formată din metopele 48, 49, 39, 47, 45 şi 46, are drept centru metopa 39, care ne prezintă imaginea împăratului şi a tovarăşului său, un ofiţer superior. „Imaginea împăratului, spune Benndorf, este pusă în evidenţă prin mărimea staturei, gestul braţului şi diferinţa de execuţiune. Mantaua lui este mai lungă şi la spate iarăşi ridicată ca poalele unei rochii; cingătoarea are margini, tunica este mai fină, solul este mai mare ; capul cum se vede din părţile conservate, a fost tratat cu deosebită îngrijire, mai cu seamă la păr"

Aşa dar împăratul e întors spre stânga, de unde vin patru personagii (metopele 48 şi 49), către care Traian, în semn de bună primire, ridică dreapta. Pe metopa 48 se vede un barbar cu portul şi înveşmântarea dacă, apucând cu stânga mâna dreaptă a unei femei dace. Ambii barbari, ne fac impresia că vin din fund spre privitor. Pe metopa 49, care ne înfăţişază două femei barbare, scena pare grupată aproape identic cu cea de pe metopa anterioară, cu deosebirea numai că figurile, conform principiului de a varia tema reprezentată, deşi vin din fund spre în faţă, sunt totuşi întoarse mai mult către dreapta, către metopa cu figura împăratului. Lucrul acesta se vede chiar şi la femeea barbară care ţine un copil în braţe. Spre stânga metopei centrale (39) sunt două metope, spre dreapta însă se află trei (47, 45 şi 46), dintre care una (met. 47) formează pereche cu cea din mijloc. Subiectul reprezentat pe aceste metope cuprinde imagini de prizonieri barbari, care sunt duşi cu mâinile legate la spate în lanţuri de soldaţi romani. Inveşmântarea barbarilor se compune dintr'o cămaşă lungă despicată puţin pe laturi jos, din pantaloni încutaţi care cad până la glezne ; peste mijloc o curea strânge cămăşuţa. Unii din barbari poartă acel fes sau pileus pe cap, care disting pe nobilii daci.

Care sunt elementele caracteristice ale acestei scene?

1) Grupa întreagă se împarte în două, una alcătuită din metopele 49, 48 şi 39 spre stânga, şi alta din met. 47, 45 şi 46 spre dreapta. Fiecare parte exprimă o temă unică cu un subiect special ca bază. Părţile nu au alte raporturi între ele de cât legătura ideală pe care o au cu figura împăratului.

2) Spre stânga avem înfăţişarea unor barbari femei, barbaţi şi copii, care se îndreaptă, venind din fund, spre împărat.

3) Spre dreapta sunt o serie de barbari ferecaţi în lanţuri, care vin aduşi de la spate din spre dreapta.

4) Impăratul, întors spre stânga, face un gest de bună primire barbarilor care se îndreaptă spre dânsul.

Lămurirea acestei scene o găsim tocmai pe columnă. In adevăr îndată după lupta sângeroasă de lângă carele cu pradă, autorul reliefelor de pe columnă, a sculptat o scenă (XXXIX Cichorius), care se aseamănă punt cu punt

cu cea înfăţişată pe metopele grupei noastre. Deşi scena de pe columnă este cu mult mai desvoltată de cât cea de pe metopele trofeului, asemănarea însă nu poate fi negată: ea priveşte nu numai liniamentele generale, dar chiar şi amănuntele.

Ne amintim mai sus, că în scena XXXIX de pe columnă artistul ne înfăţişa construirea unui lagăr de o formă foarte curioasă. Această formă ne a permis să identificăm lagărul cu cetatea de la Adamclissi, ale căreia urme s'au păstrat minunat de bine în singurătăţile Dobrogei. In interiorul şi în afara lagărului artistul a mai sculptat şi alte figuri, care alcătuesc în general mai multe grupe şi anume :

1) Mai întăiu, spre stânga şi spre dreapta sunt grupe de figuri al cărora rost este absolut neatârnat unul de altul. Intre grupa din stânga (din 98—99) şi cea din dreapta (101—102) nu există absolut nici un raport altul de cât imaginea împăratului, care se vede în interiorul castrului pe un tribunal (în 100 sus).

2) Spre stânga vedem o sumă de barbari, femei, barbaţi şi copii, care se îndreaptă, venind din fund şi stânga spre interiorul lagărului, unde trei pileaţi cu mina rugătoare spun ceva împăratului.

3) Spre dreapta sunt trei ostaşi romani care aduc fiecare a parte câte un barbar legat cu mâinile la spate; aceşti barbari care sunt aduşi din dreapta au aceiaşi înveşmântare şi acelaş port, ca şi cei ce vin din stânga.

4) In fine, împăratul, însoţit de ofiţerii săi şi întors cu faţa spre stânga, face, ca şi cel de pe metopa 39, un gest de bună primire barbarilor care se îndreaptă spre dânsul.

Ce poate să însemne această scenă pe columnă, ne-o spune foarte bine Cichorius. „Scena sculptată pe relieful columnei, ne înfăţişează supunerea de bună voe a unui trib dac. Hotărâtor în această privinţă este sosirea în lagărul roman a unui trib barbar, înfăţişat de către artist în chip plastic prin imaginea femeilor şi bărbaţilor de toate vârstele. Copii, băeţi, fete, flăcăi, femei şi bătrâni, sunt toţi înfăţişaţi. Barbaţii nu au arme şi piloforii, atât din interiorul cât şi din afara lagărului, au portul unor rugători care însă sunt demni şi chiar conştienţi de puterea lor [1]". Aceste cuvinte, care explică aşa de bine rostul acestei scene de pe columnă, lămuresc în acelaş timp şi gândul artistului care a sculptat metopele trofeului (49, 48 şi 39). De altminteri, din enumerarea elementelor caracteristice ale scenei de pe columnă, am văzut că asemănarea este hotărâtoare; ea merge până în amănuntele cele mai neînsemnate, până a ne prezenta grupe de figuri nu numai în aceleaşi veşminte, dar în atitudini aproape identice. Aşa este grupa bărbatului şi a femeii care se ţin de mână, aşa este grupa femeii care ţine un copil în braţe, aşa este însăşi atitudinea împăratului, care, întors spre stânga, face cu dreapta cunoscutul gest de bună primire a barbarilor, grupe şi atitudini identice pe ambele monumente.

1). C. Cichorius, *Reliefs Trajanssäule*, II, p. 194.

Dar asemănarea este tot aşa de mare şi în ce priveşte grupa prizonierilor:

Mai întăi, prizonierii aduşi spre lagăr (pe reliefele columnei), sau spre împărat (pe metopele trofeului), nu au nici un raport cu luptele de cavalerie şi de lângă care din scenele anterioare; argumentul cel mai hotărâtor este că soldaţii romani, care aduc pe prizonieri, au absolut alt port şi altă înveşmântare, de cât cei ce au luat parte la cele două lupte, mai ales la cea de lângă care. Intenţia artistului a fost să ni-i arate că vin din lupta cea mare, despre care vom vorbi îndată.

Pe reliefele columnei, lucrul este exprimat cu mai multă claritate: aici se vede cum grupa auxiliarilor romani, care aduc cu dânşii prizonierii daci, se alipeşte în acelaş timp de grupa următoare, unde se desfăşură lupta cea mare între Romani şi barbari. Şi anume, artistul reliefelor pentru ca să arate că prizonierii barbari, aduşi în lanţuri spre lagărul roman din scena XXXIX, sunt prinşi din lupta cea mare, înfăţişată în scena XL, ne arată ceva mai departe în 104 (aceiaşi scenă XL) o grupă formată dintr'un prizonier dac şi un auxiliar roman, trecând spre stânga, adică spre scena XXXIX unde stă împăratul în castrul său şi unde de mult se află cele trei grupe de auxiliari cu prizonierii despre care vorbirăm mai sus.

Asemănarea în amănunte merge aşa de departe în cât imaginea auxiliarilor romani de pe columnă, cu tunica lor lungă, cu platoşa, cu fularul (focale) la gât şi cu pelerina pe umere, ne aminteşte şi ne explică în acelaş timp uniforma soldatului roman de pe metopele (47, 45 şi 46) trofeului.

Curios, până şi expresiunea figurei dată barbarilor e reprodusă în acelaş fel, atât pe metopele trofeului cât şi pe reliefele columnei. „Expresiunea feţei barbarului al căruia cap s'a păstrat mai bine (met. 45) ne face impresia unui portret", zice Benndorf; iar Furtwängler cu privire la metopa 46 adaogă: „barbarul din stânga are sprincenele ridicate şi o cută orizontală pe frunte, cel din dreapta însă are sprincenele încreţite şi o dungă verticală la baza nasului. Irisul ochilor este reprezentat printr'un cerc rond [1]". Aceste amănunte dau prizonierilor o înfăţişare necăjită şi mâhnită. Este prima încercare pe care o face artistul metopelor de a exprima prin trăsăturile feţii pasiunile sufletului.

Ei bine, analogiile cu columna şi asupra acestui punct sunt izbitoare. „Capetele prizonierilor aduşi înaintea împăratului, zice Cichorius, au fost sculptate cu măestrie. Privirea piloforului este necăjită şi mâhnită, iar a comatului care vine în urmă-i este sălbatică şi stupidă [2]".

Că sunt deosebiri între cele două scene, de pe trofeu şi de pe columnă, cine le poate nega? In primul rând este imaginea lagărului înfăţişată pe columnă şi lăsată de o parte pe metopele trofeului. Este însă întrebarea: putea oare artistul trofeului să prezinte pe câmpul metopelor şi scena clădirii lagă-

---

1). A. Furtwängler, *Das Tropaion*, met. 46.
2). C. Cichorius, *Traianssäule*, II, p. 202.

rului, aşa precum o face artistul columnei pe reliefele sale? Spaţiul de care dispunea unul era oare în deajuns de mare să sculpteze atâtea figuri şi amănunte câte se cerea la reprezentarea unui lagăr? De sigur că nu. De aceia artistul metopelor a şi lăsat-o de o parte. Să înlăturăm aşa dar reprezentarea lagărului roman de pe relieful columnei, reprezentare cu neputinţă de făcut pe câmpul cel strâmt al metopelor şi atunci ce le mai deosebeşte pe ambele imagini? Să scoborâm de pe planul din fund (de sus), grupa împăratului şi tovarăşilor săi, în planul din faţă, la nivelul Dacilor, care vor să intre în lagăr şi a prizonierilor din 101—102, şi atunci asemănarea, sau mai potrivit, identitatea cu imaginele şi grupările de pe trofeu mai poate fi pusă în discuţie? Nu avem oare şi pe columnă, ca şi pe trofeu, la mijloc grupa împăratului, la stânga femeile, bărbaţii şi copii daci, care vin de cer asil, iar la dreapta auxiliarii romani care aduc prizonieri? Atitudinile nu sunt aceleaşi, înveşmântarea nu este identică, până şi expresiunea feţii nu se aseamănă? Prin urmare, ce încheiere alta se poate scoate, de cât că trofeul din Adamclissi şi monumentul din Roma sunt născute nu numai dintr'un gând, serbătorirea unei mari biruinţe a împăratului Traian, dar şi schiţate poate de aceiaşi mână.

IV. A patra scenă, care se întinde pe o bună parte a laturilor de nord şi de vest, se compune din 18 metope cu înfăţişarea unei lupte dintre infanteria romană cu barbarii. Scena se împarte în două părţi: una, compusă din metopele 12, 13, 42, 42 b, 11, 41, 50 şi 50 b, ne arată momentul pregătitor al luptei, iar cealaltă, formată din metopele 44, 29, 21, 18, 16, 22, 31, 32, 34 şi 24, însăşi învălmăşala dintre antagonişti. Vom lua pe rând pe fiecare din aceste două grupe, începând cu prima parte.

a) Momentul pregătitor al luptei. Cele patru prime metope (12, 13, 42, 42 b), ne înfăţişază signa (legionare, manipulare) şi vexilla legiunilor care iau parte la luptă. Şi anume, cele două din stânga, ne arată câte 6 figuri, dintre care trei din faţă, atât pe una (12) cât şi pe cealaltă metopă (13) sunt antesignani, iar ceilalţi trei din fund sunt signani. Singura deosebire între ambele metope stă în forma signelor şi în felul de rânduire al antesignanilor: pe metopa 13 unul din antesignani, cel din mijloc, în loc să fie la rând, precum este pe metopa 12, este scos ceva mai în faţă, parcă ar comanda. Signa pe metopa 12 ne înfăţişază în mijloc pe un piedestal trapezoidal o acvilă cu aripele prinse într'o cunună, iar la gât un colan. Signele lăturalnice (signe manipulare), întru cât reese din urmele cam şterse de pe piatră, sunt alcătuite de jos în sus: o cunună, un corn de lună poate, trei tăleruţe, o spetează orizontală cu bande atârnând de la capete în jos, iar sus o cunună cu urme de dungi în interior, poate urmele unui scutişor. Pe metopa 13 la mijloc avem un signum legionar, adică o acvilă cu aripile destinse, fără colan la gât şi ţinând în ghiare un mănunchi de fulgere. Celelalte două signe manipulare conţin o cunună, mai multe tăleruţe ronde, o spetează orizontală cu bande atârnând de la capete în jos, un vexillum, al căruia rectangul este format din speteze care se întretae, iar sus de tot o mână cu 5 degete.

Celelalte două metope din dreapta (42 şi 42 b), dintre care una (42 b) a dispărut cu totul, ne prezintă doi vexillari, care poartă câte un vexillum. Vexilele, după descrierea făcută de Benndorf, „constă dintr'o stofă pătrată cu ciucuri, având la colţuri podoabe în forme unghiulare şi deasupra un ornament şi anume, pe cel din dreapta o pasăre, pe cel din stânga o figură omenească văzută din faţă; această figură s'a perdut cu prilejul transportării metopii la Bucureşti, dar se vede totuşi urmele picioarelor şi braţului drept care era întins înainte"[1]).

Celelalte patru metope, care împlinesc grupa noastră, ne înfăţişază două (11 şi 41) la stânga imaginea a trei cornicines, iar celelalte două din dreapta (50 şi 50 b),—una s'a pierdut,—trei tubicines [2]).

b) Invălmăşeala luptei însăşi se compune, am spus mai sus, din alte 8 metope. In realitate însă, între prima grupă,—momentul pregătitor la stânga,— şi cea de a doua,—lupta însăşi la dreapta,—se află două metope (44 şi 29) care alcătuesc oarecum centrul despărţitor sau împreunător între ambele grupe. Pe prima metopă (44) vedem pe împărat şi tovarăşul său, care privesc spre dreapta cum se desfăşură lupta. „Stânga împăratului caşi dreapta locotenentului, ţin poalele mantiei lor, ceiace este înfăţişat cu stângăcie dar destul de limpede, prin stofa înfăşurată sub formă de con; motivul ne surprinde dar este întotdeauna întrebuinţat în artă ca să exprime o emoţiune oarecare. Acest fapt este sigur căci nu putem admite că ei ţineau un rol în mână" [3]). Iar Furtwängler adaogă: „această atitudine nu mi se pare să fie a unei adlocuţii; comandantul pare mai exact să fie în aşteptarea emoţionantă a unui eveniment; el pare că înaintează fiind foarte agitat" [4]).

Pereche cu această metopă este cea vecină din dreapta (29), care ne prezintă un legionar roman în momentul când atacă un barbar pornit spre fugă. Legionarul roman pe lângă celelalte arme poartă şi un scut semicilindric, al căruia simbol se compune dintr'un umbo la mijloc, o spetează îngustă orizontală şi urme de fulgere care şerpuesc în sus şi în jos (vezi fig. de jos de la pag. 156 unde este reprodus scutul de pe metopa 19).

Această grupă centrală împreunată cu cea din stânga, descrisă mai sus, ne dă forma clasică a reprezentării unui atac roman. Ştim dealtminteri din scriitorii vechi [5]) că Romanii aveau obiceiul să intre în luptă într'o anumită ordine: cornişti şi trompetiştii sunau din goarnă şi trâmbiţe, iar comandantul (în cazul de faţă împăratul) mergea înainte în fruntea trupelor, urmat de purtătorii de stindarde (signiferii) şi de vexilii (vexillarii). Restul metopelor ne prezintă însăşi lupta între Romani şi barbari. In totalitate privit epizodul, biruinţa împăratului asupra barbarilor este hotărâtoare.

Această idee din urmă însă este pusă aici în lumină deosebită prin ima-

---

1). Tocilescu, *Monumentul din Adamclissi*, p. 84, met. 42.
2). Este deci greşită reconstituirea metopei 50, din pl. XXI, fig. 2.
3). Tocilescu, *op. cit.* p. 85, met. 44.
4). Furtwängler, *Das Tropaion*, met. 44.
5). Vegetius, II, 22.

ginile de pe două metope (34 şi 24). Pe prima din ele vedem un ostaş roman în luptă cu trei barbari. Unul dintre aceştia zace ucis pe o înălţime; cel de al doilea ridică cu ambele mâini o sabie încovoiată, cu care vrea să izbească pe roman; în fine cel de al treilea caută să fugă spre dreapta. Pe cea de a doua metopă (24) nu se află de cât barbari şi anume : în primul plan unul semiculcat stă lovit de moarte, în al doilea plan ceva mai la mijloc se vede cadavrul gol al altui barbar, şi în fine, în stânga sus avem un al treilea barbar cu capul tăiat, căzând şi el de pe o înălţime, caşi cel de al doilea. Este deci o biruinţă strălucită pe care o sărbătoreşte artistul trofeului aici, precum este o grozavă catastrofă pentru barbari. Alte elemente care să caracterizeze această parte a luptei nu avem de cât pe cele următoare :

a) Terenul, după cât se arată pe metopele 32 [1]), 34 [2]) şi 24 [3]) este fără îndoială deluros, ceia ce „deşteaptă, precum spune Benndorf, ideea unei bătălii în munţi". După rânduirea pe care metopele acestea le ocupă în înfăţişarea luptei, se pare că terenul este cu atât mai deluros cu cât mergem spre dreapta.

b) Terenul acesta pe care se dă lupta cea mare este incontestabil şi păduros; acest lucru reese din imaginea celor două metope 31 şi 32, unde pe cea dintâi (31) ni se înfăţişază un barbar săgetând din copac, iar pe cea de a doua (32) „împăratul stând la marginea pădurei împreună cu doi tovarăşi ai săi". Tocmai pe această particularitate se reazimă Furtwängler ca să susţie nimicirea Bastarnilor de către L. Crassus la marginea unei păduri, unde barbarii fuseseră atraşi.

c) Dacă privim mai de aproape figurile soldaţilor romani reprezentaţi pe metopele acestei grupe, constatăm îndată că ele au un caracter unic, scos în lumină mai ales prin felul înveşmântării şi armamentului. Acest armament se compune dintr'o zale de fier cu mânici scurte [4]), dintr'un brăţar la mâna dreaptă, dintr'o cască conică mai mult sau mai puţin ascuţită; toţi soldaţii acestei grupe au drept armă de atac caracteristicul pilum, a căruia imagine este foarte bine reprodusă mai ales la metopele 12 şi 13. Ei au scutul semicilindric cu muchile drepte. In fine, ca înveşmântare ei nu poartă pantaloni scurţi (bracae), pe care îi găsim la toate celelalte trupe auxiliare. Acest din urmă amănunt, ne dă chiar o indicare sigură pentru numele soldaţilor. Se ştie că acest element de înveşmântare nu s'a introdus în armata legionară romană de cât foarte târziu, în timpul lui Alexandru Sever. Până atunci aceste bracae serveau ca să distingă pe auxiliar [5]) (Bracatus miles) de legionarul roman. Pe columnă acest veşmânt nu-l găsim de cât la trupele auxiliare şi la gradele superioare. Aşa dar, ca element distinctiv al grupei noastre, urmează că trupele care iau parte

---

1). O. Benndorf, *op. cit.*, met. 32 : « Impăratul stă pe o înălţime ».

2). O. Benndorf, *ibid.*, met. 34 : «Aflarea cadavrului pe un deal mai sus de scena luptei, deşteaptă ideea unei bătălii în munţi ».

3). O. Benndorf, *ibid.*, met. 24: «Barbarul din mijloc cade de pe o înălţime».

4). Uneori această za are pe poale două rânduri de şuviţe de piele ; alteori, mai în totdeauna la grade (centurioni), platoşa este făcută in formă de solzi de peşte (met. 12, 13, 29).

5). Propert. III, 4, 17; cf. Teohari Antonescu, *Le Trophée*, p. 190.

la lupta cea mare de pe fațada de nord și cea de apus a trofeului, spre deosebire de lupta de lângă carele cu pradă, sunt trupe legionare.

Am văzut mai sus, cu prilejul studierii insigniilor militare, că atât acvilele legionare, cât și insigniile manipulare, ne arată lămurit existența a două legiuni diferite, care iau parte la lupta cea mare înfățisată pe metopele trofeului. Acelaș lucru ne spun și emblemele scuturilor: sunt două feluri de embleme. Unele care au la mijloc un umbo și o spetează îngustă laterală, din crestătura căreia pornesc în sus și în jos fulgere șerpuitoare sau în formă de meandru [1]; altele, din contra compuse dintr'un umbo la mijloc și un fus împletit care tae în două scutul; spre colțuri în sus și în jos pornesc fulgere șerpuitoare sau în linie de meandru (met. 21). Așa dar, legiunile care iau parte la lupta cea mare de pe metope sunt aproape aceleași cu cele ce iau parte în lupta de lângă carele cu pradă. Numai o singură deosebire este între cele două reprezentări: în lupta de lângă care sunt trupe auxiliare, pe când în lupta cea mare sunt trupe legionare.

d) Dar pe lângă aceste trupe legionare artistul ne înfățișază pe metopele luptei mari și alte trupe, care după port, armament și înveșmântare sunt de altă natură.

Avem trei metope (14, 32 și 34) care ne înfățișază o anumită clasă de soldați, caracterizată prin următoarele amănunte: toți soldații sunt înarmați cu zale de fier simplă fără șuvițe de curea pe poale, cu cască de formă regulată rondă, cu scut oval și umbo (în mijloc), cu sabie lungă și dreaptă, atârnată uneori de un *balteus* și în fine mai rar cu o lance mai mult sau mai puțin lungă (met. 36). Statura lor,—acest caracter a fost foarte bine pus în lumină de către Benndorf,—este mai înaltă de cât a celorlalți soldați. „Sculpturile noastre, în naivitatea care le caracterizează, scot tocmai în evidență, zice dânsul, ca un fapt esențial și important această înălțime de talie, cu mai multă vigoare de cât era permis în reprezentările mai fine de artă“. Această înălțime a taliei, cerută de împărații romani pentru soldații din garda lor, precum și scutul oval, îl silesc pe învățatul vienez să vadă în imaginile acestor 4 metope înfățișarea soldaților pretorieni. Această observație a lui Benndorf în fond este dreaptă și dovadă de aceasta este analogia cu columna traiană și cea antoninică, precum și drapelele care însoțesc în luptă aceste trupe.

Analogiile sunt evidente, mai cu seamă cu columna antoninică, unde pretutindeni soldații în lorica hamată, coiful rond, sabia lungă și dreaptă și scutul oval, sunt pretorieni și alcătuesc garda împăratului [2]). Pe de altă parte, drapelele pretoriene de pe metopele 40 și 26, care ne înfățișază scena adlocuției, unde soldații își primesc resplata vitejiei lor, ne arată foarte clar felul trupelor care au luptat în lupta cea mare.

Aceste elemente, care ne caracterizează în modul cel mai precis imagi-

1). Pl. XXI, fig. 2, met 17 și 20.
2). E. Petersen, *Marcussäule*, în *Jahrbuch*, *Anzeig*. XI, p. 2; cf. Teohari Antonescu, *Trophée*, p. 178.

nea luptei celei mari de pe trofeu, sunt, vom vedea mai departe, destul de incizive ca să ne îngădue o comparare cu o luptă similară reprodusă pe reliefele columnei, (scena XXXIX Cichorius) [1]).

Această scenă desvoltată de către artistul columnei în lungime, se compune, ca şi pe trofeu, din două grupe mari despărţite şi ele prin imaginea împăratului şi a tovarăşului său, în faţa cărora un soldat roman aduce un prizonier dac (104—105). Prin numărul, înveşmântarea, atitudinea şi chiar prin exprimarea frământării sufleteşti, grupa centrală pe columnă, ca şi pe trofeu sunt cu desăvârşire asemenea.

La stânga şi la dreapta acestei grupe centrale, pe columnă, întocmai caşi pe trofeu, se află câte o grupă, dintre care una ne înfăţişează pregătirile şi momentul de a intra în luptă, iar cealaltă ne desfăşură însăşi drama cumplitei încăerări.

Urmând după împărţirea şi descrierea lui Cichorius făcută asupra primei grupe, constatăm următoarele 4 părţi : 1) trei prizonieri daci, între care şi un pileat, legaţi cu mâinile la spate, sunt supraveghiaţi de 3 soldaţi romani ; 2) pe o înălţime merg doi catâri ţinuţi de sgardă de către doi legionari romani care vin în urmă ; 3) două coloane de legionari romani cu scutul în mână şi coiful pe cap merg spre dreapta. In fruntea lor păşesc vexillarii, cornicines şi tubicines ; 4) ambulanţa, unde se văd şezând pe un teren stâncos doi răniţi romani pe care-i bandajază nişte doctori. Dintre aceste patru grupe, ambulanţa şi legionarii care duc catârii de sgardă nu se află pe trofeul de la Adamclissi ; din contra restul se desfăşură pe columnă, întocmai caşi pe metope. Mai întâi, grupa prizonierilor, am regăsit-o în scena trecută perfect asemenea între cele două monumente. Asupra ei nu mai e nevoe să ne mai reîntoarcem. Grupa legionarilor romani, având în frunte pe signiferi şi cornicines, dacă pe columnă se desfăşură în amănunte altfel de cât pe reliefele trofeului, în linii generale înfăţişarea este analoagă. Analogia stă în înşirarea legionarilor, în scoaterea în relief a gradelor conducătoare, a aşa numiţilor centurioni, care mergeau întotdeauna înaintea frontului ; analogia stă de asemeni în direcţia către care se mişcă, precum stă în prezentarea signelor, vexilelor şi corniştilor. Ar părea să fie o deosebire fundamentală în felul signelor înfăţişate : pe trofeu avem stindarde manipulare şi legionare, pe columnă însă numai signa praetoriene. Dar această deosebire este numai aparentă, nu şi reală.

Asupra acestui punct să ne fie permis a repeta aci observaţiile făcute în lucrarea noastră asupra trofeului [2]) : „Dacă există deosebiri în reprezentarea drapelelor, aceasta se datoreşte de sigur felului deosebit al artiştilor de a înţelege subiectul său. In adevăr, artistul columnei caută pretutindeni să pue în evidenţă rolul strălucit pe care cohortele pretoriene l'au avut probabil în acest episod din primul rezboi dacic. Şi cu atât mai mult aceasta, cu cât el mai reprezentase o parte din trupele legionare cu drapelele şi simbolul scuturilor

1). Vezi pl. XXI, fig. 1.
2). Teohari Antonescu, *Le Trophée d'Adamclissi*, p. 136 sq.

lor, în momentul când soldații trec (scena IV) pe puntea de vase de pe malul drept pe cel stâng al Dunări i.

Şi apoi, artistul columnei, ori de câte ori e nevoie să reprezinte într'o luptă trupe diferite, el nu obişnueşte să le indice pe toate a parte cu stindardele lor, ci alege pentru unele drapelele, pentru altele simbolul scuturilor, sau când trupele puteau fi caracterizate prin armament, le indică prin armamentul lor, sau chiar prin imaginea legatului ori comandantului trupelor. Aşa este, de pildă în admirabilul tablou, unde cu prilejul supunerii regelui Decebal [1]), artistul n'a înfăţişat alte stindarde, de cât şase signe praetoriene, adică signa celor şase cohorte pretoriene, cu toate că la revistă au luat parte de sigur şi trupele legionare. Dar aci legiunile sunt indicate prin imaginea legaţilor lor. Şi cu drept cuvânt, dacă artistul ar fi înfăţişat toate drapelele, ar fi trebuit să indice măcar 15 drapele, adică pentru cele 5 legiuni câte trei signa.

Tot aşa procedează artistul şi acum cu prilejul luptei din Adamclissi: el pune signa trupelor pretoriene, apoi adaogă un vexillum pentru vexillarii, pe când trupele legionare, a căror vitejie apare pretutindeni în acest epizod al reliefului, sunt indicate numai prin armament şi prin emblemele scuturilor".

O dovadă mai mult că trupele legionare iau parte, şi încă parte însemnată la lupta cea mare de pe columnă, ne-o dă grupa din dreapta imaginei împăratului, cea care ocupă porţiunea de pe relief din 105 până în 111, şi unde am spus mai sus, că se desfăşură lupta în toată furia ei. Ei bine, pe această parte a reliefului între celelalte trupe care luptă, ocupă un rol de frunte trupele legionare. Cazul acesta, precum afirmă Cichorius, este extrem de rar pe columnă, căci „legionarii romani nu-i mai găsim pe columnă luptând de cât în al doilea rezboi şi atunci numai în trei rânduri" [2]). Aşa dar, acest amănunt, reprezentarea legionarilor luînd parte la luptă, este un element caracterizator de o importanţă extraordinară. Şi în acest punt asemănarea cu lupta înfăţişată pe trofeu este izbitoare.

2) Terenul pe care se dă lupta, şes şi plan spre stânga, devine tot mai accidentat şi frământat spre dreapta, până ce în scena XLI, care de altminteri este o împlinire a scenei cu lupta cea mare, este cu desăvârşire muntos. Pe acest amănunt tocmai se întemeia Cichorius, ca să localizeze lupta în ţinuturile muntoase ale Carpaţilor din preajma Oltului.

3) Acest ţinut nu este numai deluros, el este în acelaş timp acoperit şi de păduri uriaşe. Artistul ne indică aceasta prin copacii cu trunchiuri puternice, care se înalţă de la o margine la alta a reliefului, mai ales în scena XLI.

4) In fine, cel mai caracteristic element, care dă luptei noastre o înfăţişare aparte, nu numai în epizodul din Moesia, dar în general, în toate imaginile de luptă de pe columnă, este reprezentarea acelui câmp al morţii (scena XLI), unde pământul este pretutindeni acoperit de cadavrele barbarilor; în această parte finală a luptei a ştiut artistul să întrupeze în mod desăvârşit ideea

---

1). C. Cichorius, *Trajanssäule*, scena LXXV.
2). C. Cichorius, *Trajanssäule*, II, p. 205.

unei strălucite biruinţi romane, alături de înfrângerea cumplită a barbarului. Că această biruinţă a costat foarte mult şi pe Romani, aceasta se vede clar din îngrijirea răniţilor în ambulanţa militară înfăţişată în 103.

Să urmăm oare mai departe cu înşirarea tutulor elementelor care caracterizează lupta cea mare? Dar cine nu vede din cele arătate câtă asemănare, dacă nu identitate, există între cele două imagini de luptă, cea de pe columnă şi cea de pe trofeu? Terenul este acelaş păduros şi frământat spre dreapta, şes însă spre stânga, pe ambele monumente; felul de desfăşurare a luptei acelaş, precum aceleaşi sunt şi trupele care iau parte la luptă; în fine, rezultatul însuşi este acelaş. Incheierea deci nu poate fi de cât cea următoare: ambele monumente, trofeul şi columna, nu ne înfăţişază de cât unul şi acelaş moment important al ciocnirii între cei doi duşmani, romanul şi barbarul, moment desfăşurat în realitate după normele arătate de cele două reprezentări. La aceiaşi încheiere ne duce şi analiza ultimei scenei care încheie pe trofeu epizodul rezboinic din Moesia inferioară.

V. A cincea scenă [1]), alcătuită din metopele 38, 43, 10, 25 şi 40,—la care trebue să mai adăogăm şi metopele 26, 14 şi 14 b, deşi ele fac parte din prima scenă,—ne înfăţişază o adlocuţie a împăratului către trupele biruitoare. Centrul grupei îl formează figura împăratului de pe metopa 10, care deşi cam ştearsă ne dă totuşi elementele esenţiale ale unei atitudini de adlocuţie: gestul mâinii ridicată deasupra pieptului, veşmântul de paradă, suliţa pe care împăratul o ţine în mână, cei doi ofiţeri din dreapta şi din stânga, elemente care se regăsesc la ori ce adlocuţie pe columnă.

Această scenă de adlocuţie se regăseşte îndată după lupta cea mare şi pe columnă (scena XLII) [2]). Ceiace ni se pare mai convingător mai pre sus de toate, este analogia şi asemănările dintre cele două monumente, în ce priveşte rânduirea, întocmirea şi înfăţişarea proprie a figurilor care compun scena. Impăratul, atât pe columnă cât şi pe trofeu, se află la mijlocul trupelor pe care el le sărbătoreşte. Apoi signele care iau parte la adlocuţie sunt aceleaşi: signe pretoriene pe relieful trofeului, caşi pe acela al columnei. Ceva mai mult, aceste signe sunt figurate în dreapta împăratului pe ambele monumente, precum privirile soldaţilor signiferi sunt îndreptate spre stânga. Incheiere: ambele scene, pe trofeu caşi pe columnă, ne întăresc şi mai mult în convingerea noastră, că între cele două monumente, aşa de departe unul de altul, este nu numai o înrudire, dar în acelaş timp şi o comunitate de origine.

Dar să rezumăm în scurt principalele puncte de asemănare care pun în lumină această origine comună dintre trofeu şi columnă. Mai întâi, rânduirea scenelor pe trofeu este identică cu cea de pe columnă. Sunt cinci mari grupe, care înfăţişază anume scene speciale, bine lămurite între ele. Avem o scenă, zisă „prezentarea pretorienilor“, care deschide campania militară rezboinică, urmată de o primă luptă compusă din două epizoade identice pe ambele mo-

1). Vezi pl. XXII, fig. 2.
2). Vezi pl. XXII, fig. 1.

numente: unul, care ne desfăşură peripeţiile unei lupte dintre cavaleria romană şi infanteria barbară şi celalt, o bătălie dată împrejurul sau în apropierea unor care de pradă. A treia scenă sau grupă ne înfăţişază „primirea unor barbari" care vin să se supună împăratului, şi „defilarea unor prinşi de război", aduşi cu mâinile legate la spate de către soldaţii auxiliari romani. O a doua luptă mai sângeroasă şi mai însemnată prin urmările sale, formează subiectul celei de a patra scene, care şi ea se încheie cu o ultimă şi a cincea scenă, zisă a adlocuţiei.

In al doilea rând, dacă aceste asemănări sunt izbitoare în ce priveşte rânduirea scenelor la cele două monumente, cu cât mai izbitoare sunt ele în amănunte. Aşa, de pildă, centrul diferitelor grupe este format de aceiaşi figură pe metope caşi pe trofeu, adică de imaginea împăratului. Iar această figură se înfăţişază într'o atitudine anumită, născută dintr'un motiv psichologic, care pe ambele monumente este în totdeauna acelaş. In scena prezentării pretorienilor, împăratul în veşmânt de călătorie, trece în revistă nişte trupe, care după armament şi după stindarde sunt trupe pretoriene. Apoi, în lupta cavaleriei acelaş comandant, în fruntea unei armate, urmăreşte un scop pe care artiştii îl exprimă pe metope, caşi pe reliefe, destul de lămurit prin atacul neaşteptat al unei infanterii duşmane şi a carelor încărcate cu pradă.

Mai departe, împăratul, având lângă sine pe tovarăşul său nedespărţit, priveşte la un act, care pe columnă este mai bine înfăţişat de cât pe trofeu: construirea unui lagăr, unde vin să ceară adăpost nişte barbari şi unde sunt aduşi ferecaţi nişte prinşi barbari. Lagărul roman, am văzut mai sus, atât ca formă, cât şi ca poziţie, este tot una cu lagărul de piatră de la Adamclissi. Asemănarea aci stetea în felul grupării figurilor şi în atitudinea lor. Aceiaşi asemănare o regăsim şi în scena luptei celei mari cu grupa centrală a împăratului şi cele două aripi din stânga şi din dreapta, cu atitudinile lor aceleaşi, cu mişcările lor aceleaşi, cu forma terenului care se schimbă în mod analog pe trofeu şi pe columnă. Artistul trofeului a găsit aproape aceleaşi forme, aceleaşi amănunte, pe care le-a întrebuinţat şi artistul columnei. Costumele militare aceleaşi ne arată că trupele folosite în luptele acestui însemnat epizod sunt aceleaşi; idee pusă în relief şi prin identitatea emblemelor de pe scuturi. Aşa, de pildă, acea cohors scutata Hispana, care apare în lupta de lângă care pe columnă, o descoperim în acelaş loc şi pe metopele trofeului. Iar dacă din întâmplare terenul unde s'a dat lupta a avut o înfăţişare aparte, artiştii ambelor monumente îl vor aminti, unul mai cu îndemânare, celalt mai cu stângăcie, în imaginile lor; căci un spirit veridic şi realist suflă în întreaga compoziţie; acestui spirit se datoreşte reprezentarea carelor pe culmea unui plaiu, sau desfăşurarea aci în câmpie, aci pe dealuri păduroase a unei lupte crâncene şi nimicitoare pentru barbari.

Asemănarea aceasta une ori merge aşa de departe, în cât ades ne întrebăm, să fie ea oare rezultatul modului de a exprima în acelaş fel unul şi acelaş subiect, sau mai bine trebueşte să credem, că una şi aceiaşi persoană a conceput şi realizat în acelaş timp pentru ambele monumente forma anumită

a acestui subiect real, formă pe care diferiţii sculptori au tradus-o apoi în piatră ? Această supoziţie din urmă ni se pare totuşi mai adevărată, deşi deosebiri între cele două monumente sunt destule. Căci nu trebue să ascundem, în afară de asemănări sunt şi deosebiri vizibile.

Mai întâi, autorul reliefelor columnei este mai complet, în acelaş timp mai prolix şi parcă în compunerea scenelor sale mai logic; de aceia povestirea sa ne face impresia de a fi mai veridică; autorul ei îşi înfăţişază gândurile sale luând-o de la început, desvoltându-le şi amplificându-le în scene din ce în ce mai felurite, ca un istoric narativ, care povesteşte faptele fără a lăsa ceva de o parte şi fără a le prescurta. Scenele povestirii sale se leagă şi se împreună între ele ca inelele unui lanţ, dintre care nici unul nu poate fi rupt fără a nimici tăria legăturii, care le ţine strâns laolaltă. Artistul metopelor din contra, lasă deoparte amănuntele şi rezumă tot ceia ce i se pare că nu conlucrează la scopul totului, sau tot ceiace trece peste ţinta finală, adică, reprezentarea unei victorii strălucite a împăratului în contra barbarilor năvălitori.

De altminteri, destinaţia celor două monumente, columna din Roma şi trofeul din Adamclissi era deosebită: columna era o construcţie care avea să slujească drept sprijin unei spirale de marmură, pe care erau sculptate rezboaele Romanilor contra Dacilor; prin urmare, aici partea architectonică, era supusă părţii sculpturale, pe când la trofeu interesul principal stetea în mărimea construcţiei, care trebuea să întrupeze ideea puterii romane; deci, partea sculpturală nu era de cât simplă podoabă lămuritoare. Şi se înţelege, întru cât scopul final către care artistul aspira era diferit, diferit trebuia să fie de asemeni şi felul de reprezentare.

Afară de aceasta, scenele fiind supuse legilor spaţiului, în care ele se desfăşurau, trebuiau să se supună unor anumite condiţii, pe care artistul era neapărat obligat să le ia în considerare. Alta trebue să fie imaginea înfăţişată pe spaţiul pătrat al unei metope izolată de toate părţile şi alta a unui relief, care se desfăşură sub forma unei bande înguste, dar foarte lungă. De asemeni, altul este raportul între imaginile reliefelor columnei şi altul pe metopele trofeului. De o parte, reprezentările trebue să fie condensate şi întru câtva neatârnate, de alta, din contra mai prolixe şi prin aceasta mai legate între ele.

Nu trebue să pierdem nici odată din vedere aceste principii divergente care domină manifestările artistice a acestor două monumente, dacă vrem să ne dăm seama pe deplin despre asemănările şi deosebirile care există între reliefele columnei şi metopele trofeului din Adamclissi.

IV.

Altarul funerar din Adamclissi este altarul din Tapae

Curios cum fiecare concluzie atrage după sine alte concluzii! Dacă oraşul Tropaeum Traiani din Adamclissi este identic,—şi lucrul acesta a fost pus în evidenţă mai sus,—cu lagărul de pe columnă din scena XXXIX; dacă acest oraş, ale căruia ruini falnice le vedem astăzi în Adamclissi, a fost zidit de către împăratul Traian,—faptul acesta ni-l spune columna şi numele chiar de Tropaeum Traiani,—şi dacă acest lagăr a fost clădit de armatele împăratului chiar pe locul unde s'au dat cumplitele lupte, nu urmează oare ca, în afară de măreţul trofeu înălţat pentru eternizarea strălucitelor biruinţe, să se afle în raport cu aceleaşi lupte şi celelalte monumente din preajma trofeului?

Nu-i oare firesc lucru, ca altarul funerar, care poartă pe faţada sa principală numele unor rezboinici căzuţi pe câmpul de bătae, să fi fost şi el ridicat de acelaş împărat şi pus astfel în raport cu luptele de la Adamclissi? Să nu-şi datorească oare altarul existenţa sa aceluiaş eveniment mare, din care au răsărit cetatea şi trofeul impunător din Adamclissi?

Ca înfăţişare altarul funerar, este de toţi bine cunoscut. Situat mai la răsărit puţin de trofeul cel mare, el avea înfăţişarea unui turn pătrat, cu laturea de 12 m. lungime, pe ale căruia feţe erau săpate inscripţii. Turnul însuşi, după reconstrùirea făcută de G. Niemann [1]), avea la bază o scară circulară de 7 trepte, care îl izola şi îl înălţa în acelaş timp de suprafaţa solului. Inscripţiile săpate pe pereţii exteriori ai clădirei [2]), ne fac cunoscut mai întâi numele şi titulatura unui împărat roman, probabil fundatorul monumentului, apoi scopul pentru care zidirea a fost înălţată (in memoriam fortissimorum virorum qui pro republica morte occubuerunt), mai jos, şi în litere mai mărunte, numele şi titulatura trunchiate a unui ofiţer şi în fine numele soldaţilor morţi pe câmpul de bătae, numi rânduite după felul trupelor la care aparţinuseră: adică mai sus pretorienii, apoi legionarii romani, şi în fine mai jos, trupele auxiliare şi între acestea soldaţii cohortei II Batavorum.

Scopul ridicării acestui altar a fost recunoscut încă de la început de către Bormann. El a pus în legătură acest monument cu pasagiul lui Dion Cassiu (LXVIII, 8), unde ni se spune că împăratul Traian, după lupta de la Tapae (în 101) pune să se înalţe în amintirea celor căzuţi în luptă un altar funerar, pe care avea să se aducă jertfe odată pe fiecare an. Deci şi rostul altarului din Adamclissi a trebuit să fie identic cu al celui din Tapae.

Totuşi se pune întrebarea, în vederea cărei întâmplări rezboinice s'a zidit altarul din Adamclissi?

Respunsul a variat după comentatori. Noi însă credem, că între felul de

1). G. Niemann, *Neues über Adamclissi*, în *Jahreshefte*, VI, 2, p. 247; Tocilescu, *Fouilles et Recherches*, p. 76.
2). C. I. L. III, 14214; cf. C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler*, p. 20.

construcţie al trofeului şi acela al altarului funerar sunt aşa de multe analogii, în cât o singură concluzie ni se impune: cine a ridicat trofeul, a ridicat şi altarul. Iar motivul care a împins pe împărat să înalţe trofeul, cu atât mai mult l'a împins şi la clădirea altarului; numai că unul avea menirea să eternizeze strălucita biruinţă a Romanilor, pe când celalt era un mausoleu, unde aveau să se păstreze pentru veşnicie numele ostaşilor care luptaseră şi „pieriseră pentru Republică".

Această părere îşi va găsi mai departe întărirea sa; pentru un moment însă s'o primim ca o simplă ipoteză.

Mai mult încă, noi pretindem că altarul funerar de la Adamclissi în fond nu este altul de cât altarul despre care Dion Cassiu ne spune, că a fost ridicat de către Traian la Tapae; numai că rezumatorul lui Dion, Xiphilin, confundând lucrurile a povestit asupra luptei de la Tapae lucruri care nu se potrivesc de cât numai cu lupta de la Adamclissi.

In adevăr, notiţa lui Dion spune următoarele: „Traian dete lupta (de la Tapae) şi avu o mulţime de răniţi printre soldaţii săi; vrăjmaşii însă au fost măcelăriţi în mod îngrozitor, şi fiindcă lipseau bandagii pentru răniţii săi, împăratul nu cruţă propriile lui veşminte şi porunci să le tae în făşii, iar în onoarea celor căzuţi în luptă ridică el un altar, pe care hotărâ să s'aducă jertfe în fiecare an [1])".

Care sunt în această povestire elementele caracteristice ale luptei de la Tapae? Ele sunt trei: a) mai întâi, Traian câştigă o biruinţă strălucită asupra Dacilor, printre care a făcut un măcel îngrozitor; b) al doilea, această biruinţă a costat şi pe împărat foarte mult, căci „numărul răniţilor romani" a fost enorm de mare; c) şi în fine, în al treilea rând, în „onoarea soldaţilor morţi împăratul a ridicat un altar funerar".

Este întrebarea, se potriveşte oare această mărturie a lui Dion, cu arătările columnei asupra luptei de la Tapae? Lupta de la Tapae, aşa precum o înfăţişază columna în scena XXIV, nu poate fi socotită, s'a zis de comentatori, drept o biruinţă strălucită a Romanilor. Mai mult încă, Cichorius, urmat în acest punct şi de Petersen, consideră această luptă ca un epizod, care pune în lumină vie mai mult vitejia poporului dac de cât biruinţa legiunilor romane. In ori ce caz, nicăeri în imaginea luptei de la Tapae de pe columnă nu găsim nici „măcelul cumplit printre Daci", nici „răniţii romani" despre care vorbeşte notiţa lui Dion, elemente însă care sunt indicate în lupta de la Adamclissi (scena XL—XLI).

Evident că între mărturia lui Dion şi arătarea columnei privitoare la lupta de la Tapae, este, dacă nu o contrazicere, de sigur o nepotrivire, Şi atunci se pune întrebarea, pe cine să credem mai curând, pe artistul columnei, sau pe Dion, al căruia text ni s'a păstrat trunchiat şi într'un rezumat făcut cu

1). Dion Cassiu, *Hist.*, LXVIII, 8.

mult mai târziu de către Xiphilinus, al căruia spirit confus şi uşuratic de multe ori a fost pus în evidenţă de către criticii moderni.

Cu totul altfel stă lucrul însă îndată ce raportăm notiţa lui Dion la lupta cea mare din Moesia (XL), de lângă Adamclissi. Aici artistul columnei ne arată o biruinţă romană, precum arareori mai întâlnim în lungul reliefelor de pe columnă; ne amintim că există chiar o scenă întreagă (XLI), unde câmpul este acoperit în lung şi larg de cadavrele barbarilor, reprezentare care se arată a fi cu drept cuvânt o ilustrare a spuselor lui Dion „şi împăratul a făcut un măcel îngrozitor printre Daci". Mai departe, columna ne arată pentru prima şi ultima oară o luptă, unde răniţii romani sunt cercetaţi în ambulanţa romană înfăţişată chiar la spatele împăratului Traian. Să fie acest lucru o simplă curioasă potrivire? Noi nu credem. Aici artistul a tradus în forme aceia ce notiţa lui Dion a povestit în cuvinte.

Dar argument hotărâtor este însăşi descoperirea acelui altar funerar din preajma trofeului din Adamclissi. Acest altar ne grăeşte mai mult asupra veracităţii şi valorii preţioase a columnei, de cât toate combinaţiile cele mai fericite, pe care un învăţat ar putea să le plăsmuiască asupra acestui punct. Printr'însul se complectează şi se luminează notiţa lui Dion, care din această alăturare cu columna capătă o consfinţire neînchipuit de înaltă. Căci era firesc lucru, ca acolo unde lupta fusese mai aprigă şi mai discutată şi unde biruinţa sfârşise prin a fi mai desăvârşită, să se fi clădit şi altarul sacru pe treptele căruia avea să se aducă jertfa în cinstea morţilor, iar pe pereţi să se sape spre nemurire numele soldaţilor căzuţi pe câmpul de onoare.

Logica argumentării este deci cea următoare:

Pe columnă artistul a înfăţişat două imagini de lupte: una în scena XXIV, cea de la Tapae şi alta în scena XL—XLI, cea localizată de noi la Adamclissi. Pe de altă parte notiţa păstrată de Xiphilin ne vorbeşte de lupta de la Tapae ca despre o biruinţă foarte strălucită romană, unde Dacii au fost măcelăriţi cumplit, deşi cu mari pierderi pentru Romani în morţi şi răniţi. Răniţii au fost bandajaţi cu propriile veşminte ale împăratului, şi morţii îngropaţi pe câmpul de bătae; iar în cinstea lor s'a ridicat un altar funerar. Cu această descriere a lui Dion Cassiu nu corespunde în nici un caz imaginea luptei de la Tapae (scena XXIV); în schimb lupta de la Adamclissi ne înfăţişază şi răniţii bandajaţi în ambulanţă,—lucru unic pe columnă,—şi câmpul morţilor daci. Iar lângă trofeul ridicat pentru eternizarea biruinţii se află un altar funerar, pe care stă scris numele Romanilor căzuţi în bătae.

Nu trebueşte oare să conchidem, că notiţa lui Dion din greşală se raportă la lupta de la Tapae, care în fond n'a fost o biruinţă romană, ci trebueşte să aibă în vedere lupta de la Adamclissi?

Dar încheierea aceasta este sprijinită prin noi fapte. Anume, pe columnă găsim că iau parte la lupta din Adamclissi tocmai trupele legionare, ale căror numi de morţi sunt săpate pe altarul funerar din Dobrogea.

Ne amintim mai sus că după felul stindardelor legionare şi manipulare

şi după felul simbolului scuturilor, trupele care au luat parte la lupta cea mare din Adamclissi, fac parte din două legiuni diferite. Prima legiune se caracterizează prin următoarele stindarde şi embleme:

„Deasupra steagurilor fără capitel, pentru ca să întrebuinţez însăşi cuvintele lui Tocilescu, se vede o acvilă cu aripele destinse şi care ţine un mănunchi de fulgere în ghiare“. Signele manipulare însă se caracterizează printr'o cunună, mai multe tăleruţe ronde, o spetează orizontală cu benzi atârnând la capete, un vexillum, al cărui rectangul este format din speteze care se întretae, iar sus de tot o mână cu 5 degete [1]).

Cealaltă legiune ne înfăţişază o acvilă cu aripile prinse într'o cunună şi care ţine de asemeni în ghiare un mănunchi de fulgere. Iar signele manipulare conţin: o cunună, un corn de lună poate, trei tăleruţe, o spetează orizontală cu benzi atârnând de la capete în jos, şi sus o cunună cu urme de dungi, poate semnul unui scutişor.

In ce priveşte emblemele scuturilor constatăm două tipuri, pe care le regăsim atât pe columnă cât şi pe trofeu: unul, alcătuit dintr'un umbo în pătrat mic, o spetează orizontală la mijloc şi fulgere şerpuitoare şi în zigzag spre colţuri sus şi jos; celalt, un umbo, cu un sul împletit orizontal la mijloc şi fulgere şerpuitoare şi în zigzag spre colţuri sus şi jos.

Toată întrebarea stă, ce numi se pot da acestor legiuni? Problema este grea, totuşi indicii conducătoare nu ne lipsesc. Printre reliefele descoperite în hotarele imperiului roman sunt multe, care ne înfăţişază imagini de signiferi şi vexillari. Iar inscripţia adaosă mai jos ne indică în acelaş timp şi întreaga titulatură a mortului cu numele legiunii din care el făcuse parte [2]). Aşa de pildă, printre reliefele descoperite în Maienţa cu imagini de acviliferi, sunt două cari au multă asemănare cu signa legiunilor înfăţişate pe metopele trofeului. Unul este relieful lui Cn. Musius Valeias, aquilifer leg. XIV Geminae şi celalt al lui Lucius Faustus, signifer al aceleiaşi legiuni [3]).

Acviliferul Cn. Musius Valeias ţine în mână un toiag, în creştetul căruia se vede o acvilă cu aripile prinse într'o cunună, iar în ghiare ţinând un mănunchi de fulgere. Pe scutul de formă ovală se află o emblemă compusă dintr'un umbo într'un pătrat mic cu o spetează lată la mijloc şi fulgere şerpuitoare în sus şi în jos.

Signiferul Lucius Faustus [4]), în afară de scutul oval ţine în dreapta un signum manipulare compus din 2 coroane jos, un corn de lună, un cap de berbec, şase tăleruţe ronde, un vexillum, pe care se află o cunună.

---

1). Tocilescu, *op. cit*, met. 13: «Signa legiunii au forma de zăbrele. La col din stânga stă fixat un dreptunghiu împărţit prin două vergele transversale, la colţurile superioare ale acestuia atârnă două cordele mişcate ca de vânt; în mijlocul lui sunt două coroane şi un ornament în chip de coroană, puţin desluşit, în care se presupune a fi fost o acvilă; deasupra este o mână simbolizată prin 5 dungi divergente».

2). Vezi Paul Steiner, *Die donna militaria*, în *Bonner Jahrbücher*, Heft 114—115.

3). L. Lindenschmit, *Tracht und Bewaffnung d. röm. Heeres*, Taf. II, 1 şi III, 1; aquiliferul Musius Valeias e reprodus pe pl. XIX, fig. 4.

4). Lindenschmit, *op. cit.*, Taf. III, 1.

Ei bine, din această identitate de formă între acvilele reprezentate pe metopele trofeului şi relieful lui Valeias, precum şi din asemănarea emblemelor de scuturi şi signa, nu putem scoate de cât o singură încheiere: legiunea despre care ne vorbesc inscripţiile reliefelor din Maienţa, este aceiaşi pe care artistul trofeului o reprezintă pe relieful metopei, adică legio XIV Gemina Martia Victrix.

O dovadă şi mai mult că această legiune a luat parte de sigur la rezboaele lui Traian în Moesia este însăşi inscripţia altarului funerar din Adamclissi, inscripţie despre care vorbirăm mai sus. Mommsen, studiind numele legionarilor căzuţi în luptă şi înscrişi pe peretele altarului, constatase că mulţi soldaţi sunt de origine din părţile de la Rin; de unde conchidea, că legiunea din care ei făceau parte n'a putut să fie de cât leg. XIV gem. Martia Victrix [1]). Pe de altă parte, printre trupele auxiliare care au luat parte la lupta din Adamclissi şi din sânul cărora a căzut o sumă de soldaţi, trecuţi şi ei pe lista săpată pe altar, sunt şi cele două cohorte batavice; în ori ce caz a cohortei II batavica. Vitejia acestor trupe a fost recunoscută de toţi scriitorii vechimei [2]). Aceste cohorte, se ştie, au făcut întotdeauna parte din legiunea XIV Gemina [3]).

Aşa dar reliefele trofeului din Adamclissi, columna, reliefele din Maienţa şi în fine inscripţia altarului funerar ne impun în mod evident încheierea, că legiunea XIV Gemina este una din cele care au luat parte, fie întreagă, fie printr'o vexilaţie mare, la lupta de la Adamclissi.

Nu mai puţin hotărâtor poate să fie răspunsul nostru şi în ce priveşte numele celeilalte legiuni. Caracterele deosebitoare ale acvilei şi emblemei scutului, pe care le-am întâlnit la metopele trofeului se regăsesc şi pe alte reliefe. Anume pe piatra mortuară, descoperită în Verona, şi privitoare la un purtător de acvilă, zis L. Sertorius Firmus, signifer aquilifer legiones XI Claudiae piae fidelis [4]), toiagul drapelului ţine pe vârful său o acvilă cu aripile destinse şi libere, şi cu un mănunchi de fulgere în ghiare. Acvila, întocmai caşi pe metopa trofeului, nu are nici colan la gât, nici cunună împrejurul aripelor sale.

Cu această identificare corespunde şi palma cu cinci degete, care pe metopă se vede în capătul de sus al signului manipular; căci, se ştie, numai legiunile piae fideles, aveau acest amănunt indicat pe stindardele lor [5]). De alt minteri legiunea aceasta era indicată să facă această expediţie militară, tocmai prin rolul pe care ea l'a mai jucat încă mai înainte de Traian în rezboaele contra Dacilor şi Sarmaţilor [6]); de aceia chiar se pare că fusese adusă din Germania. Fără a intra în miezul discuţiei, dacă această legiune (XI Claudia) a fost mai întâi permutată în Pannonia, precum s'a susţinut de către Filow [7]),

1). C. I. L. III, Suppl. 14214: «Legio potest fuisse XIV, quam constat interfuisse expeditioni Dacicae et habuisse milites plures Agrippinenses (*Eph. ep.* 5. p. 171)».
2). cf. W. Pfitzner, *Röm. Kaiserlegionen*, p. 258.
3). C. Cichorius. *Cohors Batavorum*, în Pauly's *Realenciel* cuv. Cohors.
4). L. Lindenschmit, *op. cit.*, Taf. II, 2, reprodusă de noi la pl. XIX, fig. 3.
5). C. Cichorius, *Trajanssäule*, II, p. 34.
6). Pfitzner, *op. cit.*, p. 252.
7). Bogdan Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, p. 66.

sau a fost adusă direct la Dunăre. Sigur este un lucru, că la 101 ea îşi avea lagărul său stabil la Durostorum. In această situaţie legiunea XI Claudia p. f. era menită să conlucreze împreună cu leg. XIV Gemina la campania contra Sarmaţilor şi Dacilor; lucru pe care'l pune mai presus de ori-ce îndoială atât trofeul cât şi columna.

Pe lângă aceste trupe legionare, columna ca şi trofeul ne arată ca părtaşi la lupta de la Adamclissi şi cohorte pretoriene. Dovadă despre aceasta sunt stindardele pretoriene, care pe columnă se văd nu numai în scena adlocuţiei, dar şi în scena „pregătirii atacului", iar pe metopele trofeului apar numai în scena adlocuţiei. In schimb însă, armamentul, înfăţişarea şi îmbrăcămintea unor trupe ne spun cu prisosinţă că cohortele pretoriene au jucat şi aici un rol foarte important.

Acelaş lucru îl indică şi inscripţia de pe altarul funerar: numele soldaţilor pretorieni sunt săpate chiar în fruntea tuturor celorlalte numi, îndată sub numele trunchiat al acelui ofiţer cunoscut numai prin titulatura sa de praefectus. Câte anume cohorte vor fi luat parte la luptă, aceasta n'o putem hotărâ; poate trei cohorte, poate şi mai multe. Sigur este, că toate cele trei monumente, trofeul, columna şi altarul funerar, ne povestesc într'un glas şi fără şovăire, despre rolul pe care pretorienii l-au avut în lupta cea mare de la Adamclissi.

După toate aceste potriviri între spusele reliefelor columnei şi ale metopelor trofeului cu arătările inscripţiei de pe altarul funerar din Adamclissi, se pune întrebarea, să fie oare aceste asemănări rezultatul unor simple întâmplări? Sau altarul funerar a fost ridicat în amintirea acelor viteji, care au luptat pe câmpul de bătae de la Adamclissi, despre care şi trofeul şi columna ne vorbesc cu aşa bogăţie de amănunte? Şi dacă această din urmă părere este cea adevărată, nu urmează oare, că altarul funerar vecin cu trofeul este tocmai cel, despre care ne vorbeşte notiţa trunchiată a lui Dion Cassiu?

Dar în legătură cu această problemă se află şi movila uriaşă de pământ din apropierea trofeului şi altarului funerar. Şi astăzi chiar se vede ceva mai la nord de trofeu o măgură conică, despre a căreia vechime archeologii încă nu sunt pe deplin înţeleşi.

Tocilescu, făcând săpături în această movilă, a descoperit la bază chiar o construcţie rondă, alcătuită din trei ziduri concentrice, dintre care cel din afară este zidit din piatră regulat tăiată; acest zid are două intrări acoperite şi ele cu lespezi uriaşe de piatră. Cel de al treilea zid circular, format şi el din blocuri tăiate regulat, închide o groapă, unde s'au găsit oseminte animale şi omeneşti, precum şi mai multe obiecte de argint în forma cunoscutelor „Ringgeld" galice. Rostul acestei clădiri este uşor de ghicit: este mormântul unui „barbar", care a pierit sau în timpul luptei de la Adamclissi, sau chiar ceva mai târziu, şi a cărui memorie a fost glorificată de către împăratul Traian. Cichorius punând în legătură[1]) altarul funerar de lângă trofeu, cu movila cu ziduri

1). C. Cichorius, *Die röm. Denkmäler in der Dobrudscha*, p. 37.

ronde crede că aceasta trebue să fie mormântul lui Cornelius Fuscus, cunoscutul praef. praetorio de sub Domițian. Hipotesa însă este greșită.

Sigur este raportul descoperit între altar și mormânt. Mormântul circular își datorește existența sa acelorași împrejurări care au produs și monumentul din Adamclissi. Il deducem faptul din identitatea de material întrebuințat, și mai cu seamă din identitatea de lucrare între construcția circulară și altarul funerar.

Părerea lui Cichorius avea însă și un bun : ea punea în raport monumentul circular cu personagiul al cărui nume se vede săpat pe fațada altarului în capul listei celor căzuți pe câmpul de bătae și onorați de împărat.

Dacă studiem inscripția de pe fațada altarului, partea privitoare la personagiul necunoscut și din care nu ni s'a păstrat mai lămurit de cât titulatura (praef.) și aceasta incompletă, deducem următoarele :

1) Ofițerul, după poziția pe care numele său îl ocupă pe inscripție, chiar sub titulatura împăratului, care a ridicat altarul, nu poate fi de cât un praefectus castrorum. Căci este cu neputință să fi fost un praefectus alae sau un praefectus cohortis, precum propune Mommsen și Tocilescu [1]). Cichorius arată că în acest caz ar trebui să căutăm numele ofițerului în fruntea listei propriei sale cohorte sau ala, iar nu într'un loc așa de important [2]).

Ca să fi fost un praefectus praetorio iarăși nu se poate : singurul praefectus praetorio cunoscut în timpul lui Traian, este Claudius Livianus, care a trăit până târziu sub Hadrian. Așa dar singura posibilitate este să credem că personagiul din fruntea listei morților pe altar a fost un praefectus castrorum. In adevăr, numai un asemenea prefect putea să comande una sau mai multe legiuni concentrate într'un lagăr [3]) și prin urmare să fie trecut în capul listei înaintea tutulor prefecților de cohorte și de cavalerie.

2) Acest ofițer superior, cași ceilalți soldați romani, a căzut în lupta contra acelorași barbari, Daci, Sarmați și Bastarni, despre care ne vorbesc reliefele columnei și metopele trofeului.

3) Acest ofițer, a căruia titulatură n'o cunoaștem, pare a fi fost de origine asiatică și anume, din vre-un oraș din Pont, care se termina după cum arată inscripția [4]) cu POL ; deci poate să fi fost sau din Nicopoli Ponti sau din Pompeiopoli Ponti, sau din ori-ce oraș cu această terminare în POL.

Pe de altă parte, fiindcă mormântul din măgură este în raport cu personagiul din fruntea listei, prin descoperirea acelei brățări de aur în interiorul celui de al treilea zid circular al mormântului din Adamclissi, urmează că personagiul nostru trebue să fie în fond de origine străină, poate galică din părțile din Pont, mai înainte de a fi căpătat cetățenia romană.

Iată deci o sumă de elemente, care ne servesc de minune să dăm un nume chiar acestui personagiu misterios. In adevăr, între monumentele desco-

1). Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, pag. 70; Mommsen, C. I. L. III, 14214.
2). C. Cichorius, *Die röm. Denkmäler*, p. 30.
3). Marquardt, *Röm. Staatsverwalt.*, vol. II ^{2}, p. 458.
4). C. I. L. III, 14214.

perite în Asia mică şi aduse la museul din Constantinopol se află şi o piatră cu inscripţia unui oare-care Sex. Vibius Gallus din Amastris, praefectus kastrorum leg. XIII Geminae, care a fost dăruit de către împăraţii Domiţian şi Traian cu daruri şi onoruri [1]).

Acest Sex. Vibius Gallus pare a fi originar din părţile Paflagoniei din Pont; cel puţin o arată aceasta monumentele dedicate în onoarea sa, descoperite numai în Asia mică. Acest prefect al castrelor, dacă ne luăm după marginile săpate pe feţele monumentului din Amastris, a luptat în contra unor barbari, care prin armament, înveşmântare şi port se aseamănă cu Dacii şi Sarmaţii de la Dunărea de jos. Fiindcă singurul loc de atingere cu aceşti barbari în timpul lui Domiţian şi Traian, n'a putut fi de cât în Moesia inferioară, este posibil ca S. Vibius Gallus să fi luat parte ca prefect al castrelor leg. XIII Gemina, tocmai în lupta de la Adamclissi, când şi-o fi găsit moartea.

Presupun deci că Vibius Gallus. intrat în trupele auxiliare romane prin bravura şi meritele sale a ajuns la treapta de primpilar; mai târziu deveni comandantul lagărului din Adamclissi, unde pe lângă cele două legiuni, XIV Gem. şi XI Claudia, se află şi o puternică vexilaţie a leg. XIII Gemina [2]). In calitate de prefect al castr. leg. XIII Gemina a luat parte de sigur la marea luptă de la Adamclissi, unde probabil şi-a găsit sfârşitul său. Impăratul, recunoscând meritele sale, a pus să-i se înalţe un mormânt impunător, unde să se odihnească de veci osemintele acestui bun ostaş, a căruia importanţă mare în ierarchia militară romană se vede din locul, pe care-l ocupă numele său sub titulatura împăratului Traian, în inscripţia altarului funerar.

Incheiem.

Impăratul Traian, scoborând la vale pe Dunăre cu flota sa, avea interes să prindă şi să tae retragerea barbarilor care năvăliseră pe teritoriul roman din Moesia. Ţinta aceasta era cu atât mai uşor de atins cu cât barbarii pătrunzând în Moesia cu familiile lor, târau cu dânşii în care prada luată de la locuitorii ţinutului. A tăia acestor hoarde retragerea, a le sfărâma şi nimici; iată care era tema pe care împăratul avea s'o împlinească. Şi acest lucru trebuia să-l execute cu repeziciune şi pe neaşteptate, mai ales fiindcă hotarele imperiului erau aproape şi barbarii odată întorşi în ţinuturile lor pustii puteau să se risipească şi prin aceasta să fie la adăpostul ori-cărei urmăriri sau rezbunări.

Această temă reese limpede din reliefele columnei, unde sforţările împăratului de a prinde pe duşmani sunt admirabil înfăţişate. Traian, odată ajuns la Axiopolis, îşi împarte armata în două coloane deosebite: una, alcătuită din trupe

1). C. I. L. III, 13648; cf. Kalinka, *Denkmal des S. Vibius Gallus*, în *Festschrift für Benndorf*, p. 215. C. Cichorius, *Die röm. Denkmäler*, p. 11, notă; Cichorius aci arată că monumentul poate fi datat din timpul împăratului Traian. *Bull. Corr. hellénique*, 1902, p. 287. Paul Steiner, *Die donna militaria*, în *Bonner Jahrbücher*, Heft 114, p. 69, n. 140a şi 140b. Steiner care data greşit inscripţia ca fiind din timpul lui Septimiu Sever, revine (p. 77) mai departe la ideia că ea este din vremea lui Traian.

2). Tocilescu a susţinut aceiaşi părere într'o comunicaţie făcută în Mai, 1909 la Academia română.

auxiliare uşoare, regulate şi neregulate, iar cealaltă din trupe de cavalerie, se îndreaptă spre răsărit. O primă ciocnire cu cavaleria înzelată a Sarmaţilor Roxolani şi apoi o a doua mai cruntă în preajma localităţii din Adamclissi, unde barbarii popăşiţi noaptea îndărătul carelor lor de pradă, sunt sfărămaţi cu totul, împlinesc prima parte a programului: adică tăerea drumului de întoarcere a hoardelor năvălitoare.

După ce împăratul clădeşte o nouă cetate, a căreia formă identică pe columnă cu cea de la Adamclissi ne impune să le identificăm, atunci el trece la împlinirea celei de a doua părţi a programului său: sfărămarea vrăjmaşului şi robirea celor remaşi în viaţă. Şi lupta cea mare, care pe columnă caşi pe trofeu, are o desfăşurare similară, ne pune în lumină această realizare fericită. Barbarii sunt înfrânţi, câmpul este plin de cadavre, iar restul celor vii, parte fug, parte sunt aduşi în lanţuri în cetatea Tropaeum Traiani. La această luptă, spre deosebire de cea de lângă carele cu pradă, unde au fost numai trupe auxiliare, iau parte elita trupelor romane, faimoasa legiune XIV Gemina, şi probabil vexilaţii ale altor legiuni, dar mai ales cohortele pretoriene şi viguroasele cohorte auxiliare I şi II Batavorum. Lupta a fost însă ucigătoare şi pentru Romani: mulţi au căzut pe câmpul de bătae, mulţi au fost răniţi. Pentru cei dintâi a ridicat împăratul un altar funerar, pe feţele căruia a pus să se sape numele celor căzuţi pe câmpul de onoare. Iar praefectului castrului din Adamclissi, ca să-i slăvească amintirea, a înălţat măreaţa măgură cu zidurile sale circulare. Mai remânea un singur lucru: eternizarea unei biruinţe care întrecuse toate aşteptările. Aceasta o îndeplineşte împăratul punând să se înalţe pe locul de biruinţă acel trofeu uriaş, care, astăzi, cu toată restriştea vremilor ne dă o dovadă vie de puterea extraordinară a poporului roman.

CAPITOLUL VII

A TREIA CAMPANIE MILITARA

a

ÎMPĂRATULUI

REZUMAT.—După săvârşirea campaniei militare din Dobrogea, impăratul se reintoarce la Zanes, unde trece Dunărea cu armatele sale in Dacia. Grupa cuprinde scenele XLVIII—LXIV, adică diferitele popasuri ale armatelor romane de la Zanes (Carataş) prin Bumbeşti, Râmnicul Vâlcea, Pasul Turnu roşu, până la Crivadia lângă Strei, in Transilvania. Scena XLVIII—L ne infăţişează Carataş, cetatea Oreava. Scena a doua (LI) sau cetatea Gădinţi. Scena a treia (LII) ne arată lagărul roman din Porceni-Bumbeşti. Scena a patra (LIII) localizată la Râmnicul Vâlcea, vechiul Castra Traiana. Scena a cincea (LV) ne înfăţişează trecerea Oltului prin părţile de la Jiblea şi croirea drumului spre Rădăcineşti. Scena a şasea (LVII) ne transportă in părţile de la Pripoare. Scena a şaptea (LVIII) ne arată trecerea lui Traian pe dreapta Oltului pe la Racoviţa-Copăceni. Scena a opta (LX şi LXI) trebueşte localizată la Câineni. In scena a noua (LXII—LXIV) ne aflăm la Boiţa în faţa Turnului roşu.

Această grupă, care se întinde din 120 până în 160, cuprinde scenele XLVIII—LXIV. Mărginită spre dreapta cu copacul din 160, semnul convenţional despărţitor, pe care ades l'am mai întâlnit pe columnă, grupa aceasta ne înfăţişază mişcările strategice ale unor trupe legionare romane, pe pământul duşmanului; abia dacă în ultima scenă (LXIV) ni se desfăşură, nu atât icoana unei lupte, cât imaginea unei năvăliri a cavaleriei mauretane într'un ţinut şes şi păduros, de unde Dacii sunt izgoniţi. Aşa dar această întreagă serie de scene s'ar putea denumi, seria mişcărilor strategice ale armatelor romane, pentru ca să pătrundă în Ardeal. Impăratul avea înaintea sa greaua problemă, de a duce legiunile romane de la Dunăre prin Oltenia şi pasul Turnului roşu. până în inima Transilvaniei, unde avea să se petreacă drama cea sângeroasă, adică mai întâi lovirea între cele două armate, romană şi dacă, şi apoi supunerea vrăjmaşului. De altminteri, peripeţiile acestei a treia campanii militare a împăratului au fost înfăţişate cu o adevărată măestrie. Intocmai ca şi în tra-

gediile antice, grupele se leagă între ele, desfăşurându-se în chip logic şi firesc: la început, înfăţişarea caracterelor sub toate feţele lor, alcătuirea nodului acţiunii, la mijloc, ciocnirea caracterelor mânate de pasiuni violente, şi în fine catastrofa, care încheie acţiunea dramatică.

Aici, grupa noastră ne prezintă scenele premergătoare desfăşurării acţiunii, grupa următoare ne pune sub ochii noştrii cumplitele ciocniri între Romani şi Daci, şi în fine grupa cea din urmă, care începe cu scena LXXIV, ne arată catastrofa, care nimiceşte oare-cum mândria lui Decebal şi neatârnarea regatului său.

In ce priveşte elementele de localizare trebue s'o recunoaştem de la început, că ele sunt cam rare, deşi nu cu mult mai rare de cât în grupele studiate până acum. Totuşi, fără a fi confuz arătate, scenele grupei noastre cuprind o sumă de elemente oare cum streine de înţelegerea noastră, fie că lipsa de claritate se datoreşte necunoaşterii noastre în ce priveşte topografia terenului, fie, poate, din neputinţa artistului columnii de a descoperi elemente mai amănunţite şi mai expresive pentru localizările sale.

Aceste două pricini ni se par de ajuns, ca să explice neînţelegerile ivite între învăţaţi, asupra modului de a recompune drumul urmat de împărat, în această a III campanie.

Aşa, de pildă, pentru ca să nu ne întoarcem prea mult îndărăt în istoricul părerilor propuse, vom recunoaşte că atât Cichorius şi Petersen, cât şi Domaszewski, nu cad la învoială asupra poziţiei geografice, pe care trebueşte s'o dăm fiecărei scene din grupă. Cichorius, de pildă, vede în grupa noastră localităţile care se află între Pontes şi Câineni, prin Oltenia, Petersen din contra, crede că ni se înfăţişază drumul de la Drobetae spre Sarmizegetusa, însă prin valea Jiului şi pasul Vulcan, pe când Domaszewski socoteşte că trebue să recunoaştem în seria scenelor noastre localităţile dintre Oescus şi Tapae, prin câmpia Olteniei, valea Cernei şi a Timişului. Din această pricină, ceiace la unul este Bumbeşti, la celalt din contra este Drobetae, sau ori ce altă localitate lângă Dunăre şi fireşte dacă punctul de pornire se deosibeşte de la unul la altul, au să se deosibească cu atât mai mult în punctele mijlocii dintre pornire şi atingerea ţintei.

Prima scenă, foarte clar înfăţişată, este trecerea armatei romane pe puntea de lemn clădită peste Dunăre. Ea în realitate cuprinde tot spaţiul însemnat de Cichorius cu numerile 121 până în 127; adică este formată din scenele XLVIII L. scene care după părerea lui Cichorius sunt cu desăvârşire neatârnate unele de altele [1]). Unitatea scenei însă reese din două motive: a) din figura împăratului, care întors spre stânga priveşte oarecum la întreaga desfăşurare a trupelor romane, care, pornite de pe malul Dunărei, se îndreaptă către cetatea de pe culmea dealului din 126; b) reese de asemeni din atitudinea figurilor care se află în scena LI, figuri întoarse cu spatele către cele din scena noastră.

1). Vezi pl. IX, fig. 2.

De altminteri şirul întreg de soldaţi, care trec pe sub poarta din capătul podului (în 121), nu-şi găseşte adevărata sa încheiere de cât în 126, unde împăratul aşezat pe o înălţime face gestul de bună primire. Este o legătură logică şi firească foarte strânsă între toate imaginile înfăţişate în aceste trei scene (XLVIII—L), pe care greşit Cichorius le a despărţit.

In ce priveşte localizarea scenei, motivele desfăşurate mai sus. la capitolul al IV, le credem în deajuns de temeinice, ca să mai revenim asupra lor. Am recunoscut atunci în cetatea de pe culmea dealului râpos de lângă Dunăre, în 120—121, forma lagărului roman din Carataş, care, după arătările noastre, este identic cu oraşul Zanes, cunoscut din inscripţii şi scriitorii vechi, greci şi romani, De asemeni în câmpia de la capătul nordic al podului de peste Dunăre, am recunoscut imaginea fâşiei de câmpie de pe malul românesc de la Gura Văii. Cele două ziduri de piatră, precum şi valul de pământ cu palisadă, nu sunt alt ceva de cât întăriturile ridicate de Romani. ca să apere capătul podului de pe pământul Daciei, de un atac al armatelor dace. Am mai recunoscut iarăşi că între această înfăţişare a podului de peste Dunăre şi cea din scena a IV, este o asemănare neîndoioasă; că deosebiri dacă sunt, acestea s'au născut din felul de înfăţişare: podul din scena IV este văzut ceva mai din spre nordest de cât cel din scena noastră. Deosebiri sunt şi micile adaose, pe care le regăsim în scena XLVIII între 122 şi 123, de sigur întăriri ridicate mai spre apus de cetatea Zanes, întăriri care aveau de scop să apere şi capătul sudic al podului, precum apărau pe cel nordic.

Asupra alăturărilor făcute în capitolul anterior însă, nu mai revenim, e destul să spunem că din identificările făcute atunci orientarea scenei noastre era următoare: linia de jos înfăţişază linia nordului, deci cea din fund, de sus linia sudului; iar la stânga avem răsăritul şi la dreapta apusul.

Elementele topografice din scena L, care face parte, precum am spus, din scena noastră, ne adaogă la elementele noastre următoarele noi punte topografice. In câte-va cuvinte, scena aceasta, care cuprinde spaţiul din 126—127, ne înfăţişază un munte de „formă piramidală", râpos spre dreapta, caşi spre stânga. In vârful muntelui se află o cetate cu ziduri de piatră, cu poartă spre nordvest şi ceardac de lemn spre dreapta porţii. Cetatea pare părăsită de apărătorii săi. De pe culmea muntelui coboară două drumuri, unul pe panta din stânga, larg şi cu polimar de lemn ca apărătoare din spre prăpastie, şi celalt pe dreapta, mult mai îngust, mai întortochiat şi apărat din loc în loc cu gropi de lup (Wolfsgruben). precum se numesc în limbagiul technic acele gropi pătrate săpate în pământ. Poteca duce în zigzag spre apus (dreapta) către o poartă boltită. unde se zăreşte la poale un pârău neînsemnat. La jumătatea drumului pe panta din stânga stă în picioare împăratul între doi ofiţeri; el salută cu mâna corpul de loricaţi, care se urcă pe drumul de la capătul podului de lemn.

Cichorius susţine că în această scenă trebue să vedem imaginea castrului roman din Bumbeşti; localizarea aceasta stă în legătură cu întreaga sa construcţie, care-l face să vază în scena următoare (LII) localitatea Râmnicul-Vâlcea din Olt. Petersen însă înlătură această presupunere, după el greşită;

căci cetatea de pe „muntele în formă piramidală“ nu este de cât o clădire romană din preajma Turnului Severin.

Părerile acestea însă sunt greşite. Noi vom căuta să dăm alt respuns. Şi mai întâi, vom încerca să respundem la următoarele două întrebări: a) în cotro se află, în raport cu puntea de vase din scena XLVIII, „muntele în formă piramidală“; şi b) cetatea de pe piscul muntelui este ea oare romană sau dacă?

La prima întrebare respunsul nostru poate fi hotărâtor: după orientarea scenelor XLVIII—XLIX, „muntele de formă piramidală“ se află pe pământul Daciei, ceva mai la apus de capătul podului de lemn de la Gura Văii. Prin urmare, muntele acesta trebueşte căutat cam prin preajma Vârciorovei, mai mult sau mai puţin aproape de Gura Văii. Acest munte are pe culmea sa o cetate. Este întrebarea, se află oare în apropierea Gurii Văii sau Vârciorovei un asemenea munte de formă piramidală, care să poarte pe sprînceana sa o cetate? Respunsul la această întrebare ni-l dă colonelul Drăghicescu:

„In josul Vârciorovei (cam la 3 km.) cam în dreptul punctului unde încep porţile de fier, se deschide în munte valea Slătinicului. Partea dreaptă a văii e formată de un munte de „formă piramidală“, în spicul căruia se află un platou de o suprafaţă cam de 200 stânjeni. Pe acest loc, brăzdat în mai multe sensuri de şanţuri şi urme de zidării în piatră, se vede a fi fost odinioară un castel. In localitate are diferite numiri: unii îi zic cetatea Oreava“ [1]). Din cauza anevoinţii urcuşului, adaogă acelaş distins ofiţer al armatei noastre, această localitate este foarte puţin cunoscută chiar în vecinătate. „Din punctul, unde se află castelul, muntele domină în sus şi în jos valea Dunării pe o depărtare mai mare de 10 km.; el domină şi valea Slătinicului. In apropiere şi pe stânga văii Slătinicului se întinde o padină largă şi comodă pentru aşezarea unui lagăr. Această poziţiune se numeşte astăzi „Taberile“ şi servea ca loc de lagăr când castelul era în floarea sa“ [2]).

Aşa dar, după arătările colonelului Drăghicescu şi ale generalului Ianescu, pe malul drept al Slătinicului, nu departe de Vârciorova, există pe vârful unui munte în „formă piramidală“ o cetate de piatră, pe care locuitorii o numesc şi astăzi „cetatea din Oreava“. Cu toate greutăţile unui urcuş anevoios pe panta râpoasă, p'alocuri prăpăstioasă chiar, a „muntelui piramidal“, ne-am urcat pe culme şi am văzut şi studiat tainica cetate. Iată observările făcute la faţa locului, precum şi rezultatele dobândite.

Cetatea se află pe culmea muntelui şi are o formă ovală, cu axa cea mare de 70 m. lungime, pe când cea mică abea atinge 30 m. Zidul de piatră al cetăţii, se poate urmări mai pretutindeni pe sub rădăcinile copacilor, unii din ei seculari, care au crescut printre şi peste ruini. El este vechi şi după felul de alcătuire este roman; se aseamănă cu acela al tutulor cetăţilor dace studiate în capitolul II. Grosimea zidului atinge p'alocuri 4 m; din pricina intemperiilor atmosferice, care au măcinat mortarul, poate şi din pricina mâniei

1). Lt.-col. Drăghicescu, *Note pentru istoricul punctelor pe Dunăre*, p. 6.
2). General G. Ianescu, *Oltenia şi Banatul*, ed. II, 1894, p. 63.

omenești, care se întrevede în felul de dărâmare, zidul în mare parte s'a prăvălit de alungul pantelor muntelui și în prăpastia dimprejur. Trebue să fi fost aceasta o întărire grozavă în timpul ei. De altminteri, cași cum architectul n'ar fi fost mulțumit cu întărirea pe care coasta râpoasă a muntelui și tăria zidurilor i-o dedeau, el a mai tras două șanțuri adânci, unul spre apus și altul spre răsărit de cetate, crestând șeaua muntelui până la 5 m. adâncime și 30 m. lățime.

In această scurtă descriere a ruinilor de pe muntele Oreava găsim pe de o parte elementele figurate pe columnă, iar pe de alta nota deosebitoare, care dau cetății caracterele sale dace.

Elementele figurate pe columnă (în scena L) sunt: a) „forma piramidală" a muntelui, b) înfățișarea cetății pe culmea muntelui, c) existența porții, care nu a putut fi, cași pe columnă, de cât în spre nordvest, și d) situația geografică a muntelui în apropiere de Vârciorova și spre apus de capătul de nord al podului, clădit la Gura Văii. Dar mai este un amănunt, care n'a scăpat lui Cichorius, deși acest învățat n'a dat lămuririle îndestulătoare : este acea poartă boltită din 127 jos. Cichorius susține că poarta boltită, care se află legată cu cetatea de pe culmea muntelui, este la marginea unei ape înguste. Ce rost are această poartă ? După Cichorius, ea se află la capătul unei căi închisă de o parte și de alta cu întăriri de palisadă, sprijinite și ele cu gropi de lup. După învățatul german, localitatea din culmea muntelui fiind lagărul roman din Bumbești, poarta din vale n'ar fi de cât „niște simple întărituri ridicate în scopul de a apăra izvorul", care servea pentru garnizoana cetății romane. Intocmirea aceasta însă are un rost cu mult mai însemnat. Pentru ca să lămurim acest punct suntem nevoiți să atragem în câmpul cercetărilor noastre o scenă din al II-lea rezboi dacic, anume scena XCI. In această scenă, asupra căreia vom stărui mai mult cu prilejul celui de al II-lea rezboi dacic, regăsim iarăși o clădire în forma unei porți cu doi stâlpi laterali, pe care se reazimă sus arcul unei bolți; îndărătul acestei porți, cași în scena noastră în 127, se vede o a doua, care, cași cea dintâi, are stâlpi și arc boltit pe deasupra. Această scenă ne reprezintă un moment solemn din viața poporului roman de la Dunăre ; căci, precum vom dovedi-o în al II-lea rezboi, în scena XCI este imaginea coloniei romane Tsierna sau Dierna, a căreia întemeiare trebuește pusă la finele primei campanii militare a lui Traian, atunci când se întâmplă trecerea „prințesei dace" de pe malul stâng pe cel drept al Dunării.

Știu bine că învățatul Cichorius ține scena XCI drept imaginea serbătoririi morților de pe câmpul de bătae de la Tapae, dar această idee a fost părăsită de comentatori. In desfășurarea figurilor din al II-lea rezboi, scena XCI încheie seria întreagă de stațiuni, care începe cu Ancona (scena LXXIX), dar în acelaș timp ea începe o nouă serie, care se sfârșește în 257 din scena XCVII. Această nouă serie de scene, precum vom vedea în comentariile privitoare la al II-lea rezboi, ne înfățișază luptele care se dau între Romani și Daci lângă podul de piatră de la Drobetae. Dar artistul, pentru ca să ne călăuzească în localizările noastre, desfășură scenele într'o serie de imagini, care se leagă în-

tre ele în spaţiu în mod foarte strâns şi logic în acelaş timp. El nu numai ia acţiunea din momentul când începe să se producă, adică în evoluţia ei genetică, dar mai ales o prezintă în evoluţia ei oare cum geografică; adică începe înfăţişarea acţiunii de la un capăt şi o desvoltă în scene felurite, care sunt mai alăturate în spaţiu până la desăvârşita istovire a seriei întregi. Aşa, de pildă, în seria de scene XCI—XCVIII, artistul ne înfăţişază solemnitatea fundării unei colonii romane (scena XCI) care nu este alta de cât Dierna, apoi trece la prezentarea cetăţii din Grădeţ (scena XCII) şi a „Turnului lui Sever" (XCII, în 244 sus) şi în fine a castrului roman de la capătul podului de piatră din Drobetae (scena XCIV), rânduind scenele după poziţia lor geografică: Dierna la apus, Grădeţ la mijloc, iar Drobetae la răsărit.

Acest fel de prezentare îl păstrează artistul pretutindeni pe columnă. Aşa este şi în seria de scene, care alcătuesc grupa pe care o studiem acum. In scena XLVIII artistul ne înfăţişază cetatea Zanes, de la capătul podului de lemn; apoi in scena L cetatea din Oreava, cu adaosul acelui portic pus să reprezinte Orşova sau Dierna, în LI cetatea din Grădeţ, în LII cea de la Bumbeşti şi tot aşa mai departe. Dar ne oprim aci, fiindcă nu vroim să depăşim cadrul, care ne este impus de scenele primului rezboi dacic.

Ne mărginim deci a susţine, că in scena L avem imaginea cetăţii Oreava. în porticul boltit din 127, forma simbolică a coloniei romane intemeiată de Traian, Dierna, lângă râul Cerna de astăzi, a căruia indicare o vedem in acel pârâiaş, pe care artistul l'a înfăţişat în scena L în punctul 127 jos. Şi foarte firesc lucru, precum în seria de scene din al II-lea rezboi dacic, îndată după Dierna (scena XCI) vine înfăţişarea cetăţii Grădeţului (XCII), tot aşa şi în grupa de care ne ocupăm, scena care reprezintă Dierna este imediat la stânga şi alături de cetatea Grădeţului (scena LI).

Iată deci respunsul nostru la prima întrebare: cetatea de pe culmea „muntelui piramidal" din scena L, nu poate fi de cât cetatea Oreava, la nordvest de Gura Văii.

Ne rămâne a doua întrebare: cetatea aceasta din Oreava este ea romană sau dacă?

Mai întâi, ca să ne îndrumeze mai bine, artistul a avut grije s'adaoge un amănunt: acel turn cu ceardac de lemn. Din cele spuse în capitolul al II, noi ştim că această formă de turn este un semn convenţional ales de artist ca să ne indice că zidirea înfăţişată este de origine dacă. Dar, în afară de acest amănunt, sunt şi alte mijloace, care ne pot lămuri gândul nostru. Forma cetăţii Oreava este cea ovală, pe care Romanii foarte rar au întrebuinţat-o la construirea lagărelor şi cetăţilor lor. Forma ovală însă ne amintim, este forma comună a mai tutulor cetăţilor dace, care se găsesc astă-zi pe culmile munţilor şi dealurilor întărite de Daci. Apoi însăşi poziţia acestei cetăţi pe culmea unui deal înalt este un semn clar că zidirea ei s'a făcut de către Daci, iar nu de către Romani, care mai în totdeauna şi-au zidit cetăţile şi lagările lor în câmpie, sau prin dealurile strategice mai joase. In fine, dacă cetatea din Oreava n'ar fi fost clădită de Daci, ci de Romani, se pune întrebarea, cînd s'ar fi putut ace această clădire? Inainte de cucerirea Daciei? Dar aceasta ar fi fost ab-

surd,: fiind-că teritoriul Severinului n'a fost nici-odată cucerit mai înainte de Traian. După cucerirea Daciei? Şi aceasta este absurd, căci contra cui să fi fost zidită? Contra Romanilor din Moesia? Dacă ar fi fost zidită de Traian între prima şi a treia campanie a rezboiului întâi dacic, pentru ce ar fi părăsit-o, precum se vede din imaginea de pe columnă. Nu remâne deci de cât părerea că cetatea din Oreava a fost zidită de Daci, dar părăsită odată cu retragerea lor în faţa armatelor romane.

De altminteri cetatea Oreava este veche: „Localitatea Oreava de lângă Vârciorova, după cum mă asigură d. D. Onciul, se găseşte menţionată mai întâi în chrisovul lui Dan I din 1385, pentru mănăstirea Tismana [1]), în forma „Oreachovapadina" la Dunăre, tradusă în condica mănăstirei: Oreava". Fireşte dacă cetatea era în 1385, atunci avem siguranţa că a fost şi cu 1000 de ani mai înainte, fiind-că înainte de al XIV veac nici un domn român. şi nici un rege vecin n'avea interes să înalţe la Dunăre o asemeni zidire.

Aşa dar, pentru ca să dăm o încheiere celor spuse până acum, legiunile romane trec Dunărea în acelaş loc, adică pe la Carataş—Gura Văii, pe unde trecuseră şi în prima campanie. Impăratul a trebuit s'aleagă şi de astă dată tot acel punt de trecere, pe care îl alesese în prima campanie, fiindcă pe aci se putea trece Dunărea cu mai multă siguranţă. Insă, după cum am văzut încă din capitolul IV, puntul de la Carataş fusese .acum în aceasta a III campanie, întărit prin adaose: prin acele ziduri de pe malul drept la apus de capătul podului, precum a fost întărit şi prin acele valuri, unele de piatră, altele de pământ, de pe malul stâng. Odată trecerea Dunării săvârşită, drumul de mers mai departe era de la sine indicat: sau mergea spre apus până ce dedea în valea Cernei şi de aici drept spre nord prin valea Belarecăi şi Timişului peste poarta Domaşnei,—aceasta a fost calea urmată de comandantul trupelor romane, care în prima campanie trebuia să opereze pe teatrul de răsărit al rezboiului, pe când Traian înainta pe valea Caraşului şi peste Pogoniş,—sau. o lua pe culmea dealului Mătoreţ şi apoi tăind valea Topolniţei se îndrepta spre nord, spre Baia de Aramă şi apoi către răsărit, la Bumbeşti de lângă Jiu, la nord de Târgul Jiului, precum o face acum Traian în această nouă campanie. Se înţelege, Oreava, care este cetate dacă, a trebuit să fie părăsită de Daci. sau altminteri garnizoana ei, lăsată aici de pază, ar fi fost în primejdie să cază în mâna Romanilor.

Cu această încheiere se potrivesc şi spusele columnei din scena II, (scena LI, după Cichorius [2]). Ea cuprinde spaţiul din 127 în 129: Aici ni se înfăţişază o cetate puternică cu ziduri înalte de piatră, cu poartă în faţă, turnuri de lemn cu ceardac deasupra şi în interior cu două clădiri, aşezate de o parte şi de alta a porţii. In faţa cetăţii, venind din spre stânga, împăratul, însoţit de trupe cu signiferi şi vexilari, salută cu dreapta trupele legionare, care-i es înainte cu stindardele pretoriene şi acvila legionară.

---

1). Vezi Al. Stefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ed. II, p. 148.
2). Vezi pl. XXII, fig. 3.

Unde trebueşte localizată scena aceasta? Cichorius o pune la Râmnicul Vâlcea, unde, după dânsul, elementele topografice arătate de artist se regăsesc aidoma. Petersen, după ce pune în lumină contrazicerile dintre imaginea de pe columnă şi arătările lui Cichorius, înclină pentru o localitate din preajma Jiului sau a pasului Vulcan.

Să analizăm totuşi mai întâi elementele caracteristice, pe care scena aceasta le are. Ele se rezumă în următoarele: a) Cetatea, după cum foarte bine a observat Cichorius, se „află pe un munte sau pe o înălţime". De altminteri întreaga acţiune se desfăşură într'un ţinut „muntos", b) din spre stânga avem o vale, care se înalţă mereu spre dreapta, c) cetatea, dacă ne luăm după forma turnurilor de lemn cu ceardac deasupra, trebueşte să fie de origine dacă; în ori ce caz, aşa precum se vede pe columnă, pare a fi părăsită; garnizoana ei lipseşte, iar trupele legionare se află în vale la poalele cetăţii, d) cetatea are în interior două clădiri, care după limbagiul convenţional al columnei, par a fi două turnuri. Acelaş lucru l'am mai întâlnit şi în scena XVIII, cu prilejul cetăţii din Bogşa română, e) cetatea este aşezată într'un punct strategic foarte însemnat, care stăpâneşte căile militare ale ţinutului, f) acvila, pe care o poartă acviliferul din faţa lui Traian, fiind cu aripi destinse şi cu colanul la gât, este identică cu cea din scena XLVIII în 122 sus; adică, după arătarea artistului, trupele care apar aici au trecut Dunărea tot pe la Gura Văii, pe unde au trecut şi celelalte legiuni; numai că ele sosind în faţa cetăţii dace din LI mai înainte de Traian, ele au trebuit să ia o cărare mai scurtă şi în acelaş timp mai puţin anevoioasă.

Acestea sunt elementele. Dar sunt şi alte motive, care ne călăuzesc în localizarea scenei noastre. Este mai întâi unul de ordine generală şi apoi un altul de ordine specială. De ordine generală este faptul că împăratul Traian, ca să pătrundă în valea Haţegului, este nevoit s'aleagă calea pe la Olt; căci calea urmată în prima campanie trebuia neapărat părăsită. Şi aceasta din pricină, că împăratul, cu toată biruinţa de la Tapae, se văzuse nevoit să se întoarcă îndărăt, calea pe la Porţile de fier transilvane fiind cu neputinţă de trecut. Dar argumentul de ordine specială este şi mai hotărâtor.

Dacă admitem că în scena L împăratul Traian se află în apropiere de cetatea Oreavei, atunci pentru ca să ia calea spre Olt şi Turnul roşu, calea de urmat era următoare: de la cetatea Oreavei se făcea peste plaiuri, atunci caşi astăzi, două drumuri, unul pornea spre apus prin Iloviţa şi pătrundea în valea Cernei, de unde putea o armată să se îndrepte direct spre nord să pătrundă în valea Timişului şi Bistrei şi celalt iarăşi prin Iloviţa, trecea valea râului Bahna, se ridica peste culmile Mătoreţului, cotea spre răsărit, cădea în valea Topolniţei, tocmai în punctul unde astăzi se află mănăstirea Topolniţei [1]. Aici drumul se îndreaptă spre nord către Baia de Aramă şi apoi spre răsărit în valea Jiului. Pentru o armată însă care trecea Dunărea la Gura Văii mai

1). Vezi pl. XV, fig. 1.

era o cale, anume, trecea prin Jidoştiţa, apoi peste plaiuri, cădea în valea Topolniţei cam pe la Schinteeşti, ceva mai la sud de mănăstirea Topolniţa. Acest al doilea drum pe la Jidoştiţa era cu mult mai scurt de cât cel peste Mătoreţ.

Iată dar care era calea de urmat pentru Traian ajuns la Oreava: sau pornea pe plaiuri şi trecând Mătoreţul cădea în valea Topolniţei chiar în faţa mănăstirei, sau trecea prin Jidoştiţa şi ajungea la Schinteeşti, de unde drumul ducea spre fundul văii Topolniţa, iar de aici prin Baia de aramă la Târgu-Jiu. De altminteri, drumul cel vechi care lega Severinul cu Orşova era peste Mătoreţ. Până în timpurile din urmă calea de alungul Dunărei de la Severin la Orşova nu exista, fiindcă stâncile râpoase ale dealurilor din vecinătate cădeau până în Dunăre. Şoseaua actuală este opera lui M. Cogălniceanu.

Se înţelege, dacă împăratul, ca să pătrunză în Ardeal prin pasul Turnul roşu, trebuia să treacă neapărat pe la mănăstirea Topolniţa, se impunea ca acest punct să fie întărit de către Daci; căci aici, la Topolniţa, se încrucişau toate drumurile: atât cel ce venea peste Mătoreţ, cât şi cel prin Jidoştiţa şi mai ales cel ce pornea de la Drobetae. Dacii, care tocmai cătau să împiedice pătrunderea armatelor romane de la Dunăre prin pasurile din Carpaţi în Ardeal, puteau ei oare lăsa neocupat şi neîntărit un asemenea punct însemnat strategic? De sigur că nu.

„Intre mănăstirea Topolniţa şi comuna Baloteşti, în marginea drumului şi pe culmea muntelui Grădeţul, se văd şi astăzi, spune căpitan Filip, urmele unor fortificaţiuni de piatră în formă de elipsă. Intinderea acestor fortificaţiuni şi poziţia topografică ce ele ocupă ne fac să credem, că această fortăreaţă a servit în timp de pace ca punct de pază. Vechimea sa nu se cunoaşte încă, dar locuitorii spun că se numea „Zidina Dacilor", „cetate romană", „cetatea lui Mateiaş". Muntele din apropiere se numeşte Godeanul, iar locul, pe care se află ruinile, Grădeţul" [1]). Tot în apropiere de Grădeţ, între comunele Baloteşti şi Schinteeşti, se văd „urme de zidării romane" şi „morminte", pe care locuitorii le numesc „mormintele uriaşilor sau ale jidovilor de la Martalogi" [2]).

Asupra acestei cetăţi avem descrierea entusiastă a lui Cesar Bolliac, descriere, pe care am reprodus-o în parte mai sus în capitolul III, privitor la cetăţile dace [3]). Fireşte, asemeni ştiri trebuiau controlate. Lucrul acesta l'am şi făcut.

Dealul Grădeţul, a căruia coamă se îndreaptă de la nordvest spre sudest, se află la întâlnirea Topolniţei cu râuşorul Stibiţa, care vine din spre răsărit. Ceva mai spre miază-noapte se varsă râuşorul Clicevăţul, care vine din spre apus. Urcuşul, deşi panta muntelui este tare dreaptă, nu este anevoios, drumul fiind bun şi cu cotituri numeroase până aproape de vârf. Ruinile astă-zi sunt părăsite, zidurile sparte şi acoperite de o pădure bătrână care a crescut

---

1). N. Filip, *Geogr. milit. a Olteniei*, 1886, p. 96.
2). N. Filip, *ibid.*, p. 97; cf. General G. Ianescu, *Banat şi Oltenia*, p 91; Gr. G. Tocilescu, *Rev. p. Istorie, Arch.*, an. I, fasc. I, p. 168.
3). C. Bolliac, *Excurs. archeologice din* 1869, p. 60—61.

peste pietre şi dărâmături. Cetatea are formă ovală, caşi muntele pe care stă zidită, cu axa cea lungă aproape de 100 m., pe cand cea scurtă abea atinge 35 m. Zidul, care s'a păstrat p'alocuri bine, are aproape 3 m. grosime. Porţile de intrare, după cum spun locuitorii, pare să fi fost două, una spre nord şi alta spre sud. La 25 m. mai jos de zid se văd, spre nord şi spre sud, câte un şanţ adânc de 10 m. şi larg de 15—20 m. Şanţurile acestea izolau vârful de partea mai înclinată a muntelui. Locuitorii mai bătrâni ai ţinutului vorbesc „despre nişte blocuri mari de piatră, care s'ar fi găsit chiar în dreptul porţilor; una din ele, care a fost luată de către un general austriac, purta şi slove pe dânsa". Celalt bloc de piatră albă şi lucioasă, ca de marmură, se află şi acum în curtea mănăstirei Topolniţa. Piatra este bine făţuită şi are un chenar de jur împrejur.

In interiorul cetăţii sunt două măguri, una mai mare spre răsărit şi alta mai mică spre apus, iar între ele un şanţ larg de 15 m. Aceste măguri sunt alcătuite din dărâmături de ziduri mari, peste care s'a depus pământ şi au crescut copaci. Amândouă aceste măguri sunt, după o cercetare mai amănunţită, simple turnuri ronde zidite din piatră necioplită şi cu mortar trainic legate. P'alocuri aceste turnuri sunt acoperite cu un înveliş de piatră tăiată în dreptunghiuri şi cu rosturi regulate. Turnul de răsărit, care şi astăzi e înalt de 5 m., are un diametru de 10 m. Ţăranii mai bătrâni însă ne asigură că peste zidul de piatră,—grosimea lui e de $2^1|_2$ m.,—era odinioară şi un altul de cărămidă, care s'a surpat. Spusa lor este întărită de faptul că printre ruini se află multe cărămizi. Turnul din apus este ceva mai mic, adică are 5 m. în diametru şi 4 m. în înălţime. El era alipit cu o lature a sa de zidul de împrejmuire. Sé pare că cetatea a fost supusă la reclădiri posterioare.

Din această descriere scurtă a ruinilor reese limpede şi neîndoioasă asemănarea dintre cetatea înfăţişată pe columnă, în scena LI şi cea de pe culmea Grădeţului. Comună le este situaţia lor pe o culme de munte; comună le este valea din stânga, care vine din spre Mătoreţ; comună le este forma şi întocmirile turnurilor interioare, în număr de două; comună le este poziţia strategică; precum şi faptul că alcătuirea zidului ne aminteşte construcţia cetăţilor dace, precum turnurile cu ceardac de lemn de pe columnă ne aminteau lămurit că cetatea este dacă. Ar mai avea în fine comun şi faptul că forma lor este eliptică sau ovală. In realitate, am văzut că, zidurile cetăţii alcătuesc un oval mai mult sau mai puţin regulat. Pe columnă însă, cetatea noastră ar părea să fie pătrată. Totuşi o alăturare cu cetatea din scena XCII, care este imaginea aceleiaşi cetăţi [1], ne arată că asemănarea există şi în acest punct între cele două cetăţi.

In rezumat, scena LI ne înfăţişază cetatea din Grădeţ, care a fost ridicată de Daci, în scopul de a închide calea cea mare de legătură între Dunăre şi valea Jiului. Calea aceasta atunci trecea prin valea Topolniţei pe la Baia de Aramă, de unde apoi o lua direct spre răsărit până aproape de Bumbeşti. Se pare chiar că împăratul, ca să poată mai uşor alunga pe Daci din cetatea

1). Acest lucru se va dovedi în vol. II al lucrării noastre.

lor de pe·Grădeţ, a trimis un corp de armată pe la Jidoştiţa şi Schinteeşti. pe când el însuşi cu alte trupe a luat calea pe pripoarele înalte ale·Mătoreţului, de unde apoi în faţa Grădeţului, la poalele stâncei, pe care era cetatea dacă, şi-a făcut împreunarea cu celelalte trupe mai înainte trimise.

Scena a treia (după Cichorius scena LII), care se întinde din 129 131. ne înfăţişază două acţiuni deosebite: una, primirea unei solii dace de către·împărat, cealaltă, clădirea unui lagăr [1]).

Să ne lămurim mai întâi asupra acestei a doua acţiuni. Este oare aici vorba despre clădirea unui lagăr, precum pretindem noi, sau mai bine artistul a avut în gând să ne înfăţişeze facerea unui drum, precum susţine Cichorius? Mai întâi, pretutindeni unde pe columnă ni se arată aşternerea unui drum artistul are grije să pue pe legionari ca să lucreze în linie dreaptă; de altminteri, acesta era şi principiul inginerilor romani, ca să nu cotească linia drumului de cât în împrejurări foarte rare şi anume, numai atunci când vre-o piedică firească îi sileau să facă altfel. In scena noastră însă. legionarii care lucrează. tae pădurea, sapă pământul sau cară dărapul cu coşurile, sunt orânduiţi în linie frântă, de trei părţi împrejurul lui Traian şi a soliei dace. Avem o linie sus paralelă cu linia fundului, avem o a doua jos paralelă cu linia din faţă, în fine cea de a treia, care le tae pe amândouă în stânga. Dacă linia de a patra, care ar încheia dreptunghiul spre dreapta lipseşte, aceasta vine de acolo că artistul a trebuit să înfăţişeze imaginea soliei dace. Cu multă luare aminte artistul ne-a arătat pe legionari în deosebitele clipe ale activităţii lor: unii tae copacii, alţii îi cară, câţiva sapă pământul, făcând un şanţ. pe când restul cară cu coşul dărapul scos. La aşternerea unui drum nu se cară copacii dintr'un loc în altul. nici nu se scoate pământ. Un exemplu de aşa fel se poate vedea mai departe în scena LVI. Şi afară de asta, curioasă primire trebue să facă Traian ambasadorilor daci, dacă îi ascultă în mijlocul câmpului! Totdeauna împăratul obişnueşte să primească soliile popoarelor, în faţa porţii principale a lagărului. Este deci firesc lucru să admitem că şi în această privinţă artistul a fost călăuzit de acelaş gând: ne a prezentat pe legionari clădind lagărul, lângă a căruia poartă primeşte împăratul solia trimeasă de Decebal. Aşa dar. în scena noastră ni se înfăţişază clădirea unui lagăr.

Dar se pune întrebarea. unde trebueşte localizată scena? Elementele topografice sunt în scenă foarte puţin numeroase şi nu tocmai hotărâtoare. Ţinutul pare a fi muntos; în fund pe o muche de deal râpos, spre dreapta şi în faţă se află o cetate cu două porţi. Cu toate că elementele turnurilor cu ceardacuri de lemn deasupra lipsesc, totuşi după înfăţişarea porţilor şi cetatea aceasta tot de origine dacă este; caracteristic în această privinţă sunt porţile cu pragul drept şi care nu ajung până la muchea de sus a zidului de împrejmuire. De obiceiu. porţile la lagărele romane sunt fără prag sus, sau, de se întâmplă să aibă pragul de sus. el este de formă boltită. Un alt ele-

1). Vezi C. Cichorius, *op. cit.*, II, p. 245, Atlas, pl. 37—38.

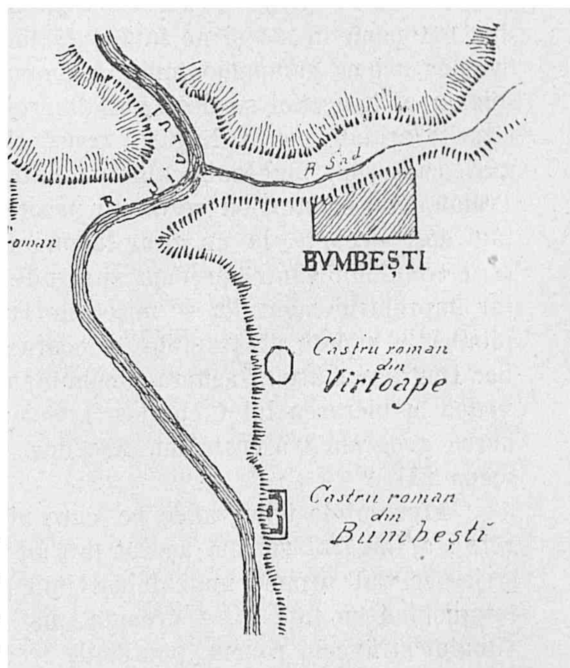
ment este castrul roman, care se află în apropiere de cetatea de piatră cu două porţi de pe muchia dealului râpos. Toate aceste elemente însă nu pot să hotărască locul geografic, unde se petrece acţiunea din scena noastră.

Mai bine pentru călăuzirea noastră este următoarea judecată. • Scena ne înfăţişază, am văzut mai sus, şi primirea unei solii dace. De unde venea solia? De la sine se înţelege că vine din partea lui Decebal, adică din capitala regatului dac, din Sarmizegetusa. Dacă dar Traian pornind din Grădeţ, de pe valea râului Topolniţa, se îndreaptă spre pasul Turnul roşu,—scena LXII ne va arăta acest lucru cu prisosinţă,—şi dacă tocmai în scena următoare (LIII) ajunge în valea Oltului, se pune întrebarea, unde trebuia să ajungă pe Romani solia lui Decebal? Ce cale trebuia să ia această solie, pentru ca să ajungă pe împărat în mersul său de la Grădeţ spre Olt? Această cale nu putea să fie de cât său prin pasul Vulcan pe pripoarele înalte ale Carpaţilor Gorjului, sau pe valea Jiului prin trecătoarea de la Lainici. Dacă solia ar fi luat calea pe la Bistra, Timiş, pasul Domaşnei şi valea Cernei, ar fi fost ameninţată să nu mai poată ajunge pe împărat plecat de la Gura Văii. Prin valea Oltului cu atât mai puţin nu putea veni, pentru că în acest caz solia pornită din Sarmizegetusa, ca să întâlnească pe împărat, ar fi făcut un înconjur prea mare. Iar ca să izbutească în scopul ei, se cerea ca Traian să fie înduplecat spre pace încă mai înainte de a-şi fi pus în mişcare armatele sale, înainte de a-şi fi desfăşurat toate puterile sale. Deci solia trebuia să-şi aleagă drumul său neapărat prin pasul Vulcan.

Această încheiere se potriveşte minunat cu ceiace ştim noi astă-zi asupra ţinutului de la Bumbeşti, de lângă trecătoarea Lainici în câmpia Gorjului. Localitatea aceasta este una din cele mai strategice ale Olteniei; ea are şi astă-zi însemnatul rol de odinioară, de a apăra Ardealul contra unei năvăliri din Oltenia, sau şi contrarul. Inchipuească-şi cine-va o vale sălbatecă, tăiată adânc în şirul munţilor Carpaţi, ale cărora vârfuri aici în Gorj ating cele mai mari înălţimi ale lor. Această vale este prinsă între doi pereţi uriaşi de piatră, pe o lungime de 30 km. de la fruntaria Ungariei până în câmpia Târgu Jiului. Adăogaţi la aceasta apele repezi ale Jiului, care umple aproape toată valea din perete în perete şi atunci se va înţelege ce greutate înfăţişează trecătoarea Lainici pentru o armată care ar năvăli de la sud spre nord pe coama Carpaţilor. Celalt drum pe pripoarele înalte ale munţilor este şi mai anevoios. La capătul acestei înguste trecători, acolo unde Jiul se resfiră în câmpia de la sudul Bumbeştilor, vine din spre răsărit râul Sadului, al căruia mal râpos şi înalt formează ca un fel de cheie a defileului. Pe la poalele acestei coline duce şi astă-zi, precum ducea în vechime, drumul de la Baia de Aramă spre Râmnicul Vâlcea. Prin urmare şi Traian, în mersul său spre Olt, a trebuit să treacă pe aici, pe la Bumbeşti. Deci şi Dacii au fost siliţi să închiză cu o cetate puternică intrarea în defileul Jiului de la Lainici; precum împăratul la rândul său era dator să-şi clădească un lagăr, care să împiedice ori ce năvălire a Dacilor din Ardeal, care ar fi putut să-i tae legătura sa cu baza de operaţie, adică cu Moesia.

Ei bine, atât lagărul roman, cât şi cetatea dacă există.

La Bumbeşti de fapt sunt trei lagăre romane, două pe malul stâng al Jiului şi unul pe malul drept. Dintre aceste castre, singurul care pare a fi fost ridicat de legionarii romani, în această a III campanie, este cel de pe dreapta Jiului, din apropiere de satul Porceni şi nu Porceşti, precum greşit arată harta din Corpus [1]). Lagărul din Porceni este aşezat într'o poziţie încântătoare şi totdeodată foarte strategică. Este unul din lagărele cele mai mari din câte cunoaştem în Dacia, este identic cu cel din Zăvoi, despre care am vorbit în scena XXIV cu prilejul luptei de la Tapae.

Castrul însuşi se află zidit pe un mic tăpşan şi are o formă dreptunghiulară. Valul de împrejmuire are şi astăzi 2.50 m. înălţime şi este înconjurat de un şanţ de 5—6 m. lărgime. Laturile mai lungi ale castrului sunt îndreptate de la apus spre răsărit şi au fiecare câte două porţi, pe când cele scurte nu au de cât o singură poartă (Vezi figura aci alăturată). In interior se găsesc, după spusa locuitorilor, cărămizi mari romane şi bănuţi vechi.

Dacă am stăruit mai mult asupra acestui lagăr, nu este numai importanţa lui, ci şi faptul că el ne limpezeşte problema localizării scenei noastre. Că de pe coama valului acestui lagăr se desfăşură o privelişte încântătoare şi o zare largă, lucrul este uşor de înţeles, caşi pentru toată regiunea deluroasă a Gorjului. De aci se vede deschizătura celor două văi; a Jiului şi Sadului, care se înfundă spre nord şi răsărit precum şi costişele repezi ale munţilor Carpaţi, pe unde se lasă drumul ce vine din Ardeal. Tot de aici se poate vedea locul unde se află cetatea dacă din faţa gurii Sadului. Această cetate, odinioară puternică, pare că a dispărut. In adevăr, iată ce ni se spune cu privire la Bumbeşti, în *Dicţionarul Geografic al României*: „Pe dreapta râului Jiul, în sus de comună la 2 km., se găsesc ruinele cetătii, numite Catina, fă-

1). C. I. Lat. III, Supol. pl. V. De altminteri greşită este indicarea, că lagărul se află la împreunarea Sadului cu Jiul, deci pe stânga acestui din urmă râu. In această privinţă harta lui Cichorius, *Trajanssäule*, II, este cu mult mai exactă.

cută, se zice, din timpul Dacilor. Iar „la confluența Sadului cu Jiul pe malul drept se văd niște ziduri în ruină“ [1]). Vom vedea noi că și aceste ziduri în ruine au fost înfățișate pe columnă în al II-lea rezboiu. De o cam dată însă remâne sigur documentată existența cetății dace de la gura Sadului, cetate care corespunde cu arătarea de pe columnă din scena LII.

Din cele desvoltate până aici, urmează deci, că în preajma Bumbeștilor trebuește stabilită scena LII de pe columnă, căci aici găsim reunite toate elementele topografice, pe care artistul le-a înfățișat pe relieful său în acest loc, și anume castrul roman și cetatea dacă din față-i.

Scena IV (după Cichorius scena LIII) a grupei noastre cuprinde spațiul din 131 până în 135 și ne înfățișază unul din cele două mari momente, cu care începea ori ce campanie militară romană, adică o lustratio exercitus. Actul solemn al lustrației se desfășură împrejurul unui castru de formă pătrată cu laturile arătate pieziș. Lagărul însuși slujește drept cadru la o mulțime de figuri, care sunt înghesuite atât înăuntrul cât și în afară. Mai întâi înăuntru, Traian, înveșmântat cu costumul preoțesc și vălul pe cap, jertfește, întors cu fața spre dreapta, la un altar încununat. Inaintea lui stau flautiștii și purtătorii odăjdiilor sfinte, precum și signiferii și acviliferii. Apoi pe din afară, de jur împrejurul lagărului se mișcă de la stânga spre dreapta alaiul religios, care plimbă în sunete de trâmbițe și coarne, animalele de jertfe, adică suovetaurilia. Dar nu stăruim asupra amănuntelor, fiindcă toată această parte se poate vedea în lucrarea lui Cichorius [2]). Ceiace ne interesează pe noi este determinarea geografică a castrului. Așa dar, unde se petrece acțiunea înfățișată în scena LIII ?

Elementele topografice pe care ni le dă columna se rezumă în următoarele : a) lagărul se află așezat într'un ținut șes. Numai spre partea din dreapta și jos se văd urmele unui delușel mic ; b) Impăratul Traian sacrifică la altar, întors fiind cu fața către dreapta, mai exact către dreapta și jos. Fiindcă după ritualul străvechi roman, pontificile trebuea să sacrifice „velato capite sub divo culmine contra orientem“ [3]), urmează neapărat că laturea de jos și dreapta a lagărului este laturea de răsărit, iar cea de jos și stânga este cea de miază-zi ; c) Acest lagăr trebuește să fie clădit undeva pe malul drept al Oltului. Motivul acestei încheieri îl găsim în scena LVI, unde legionarii romani trec de pe malul drept al Oltului pe cel stâng ; dacă ei ar fi fost pe malul stâng, la ce l'ar mai fi trecut în scena LVI încă odată tot în acest sens ?

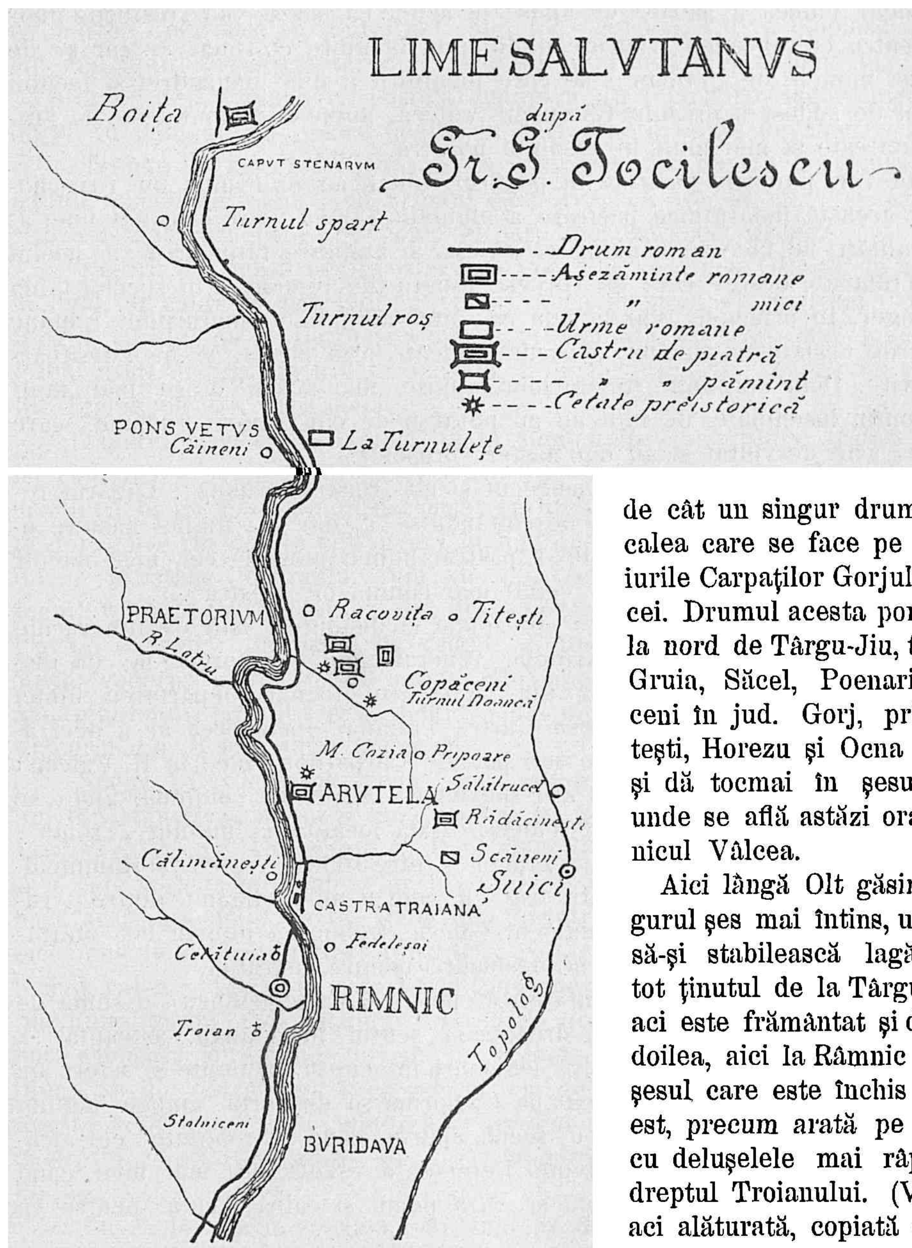
Aceste elemente topografice deși puține la număr, sunt de ajuns însă ca

1). *Dicțion. Geografic al Romînici,* p. 71, la cuvântul Bumbești de Jiu. Mărturisesc însă că deși am cercetat cu deamănuntul prin părțile locului, până astăzi nici o urmă de ziduri nu m'au pus pe cale să descopăr cetatea Catina.

2). C Cichorius, *op cit.,* II, p. 248 ; figura de pe pl. XXXVIII—XXXIX.

3). Henzen, *Acta frat. Arvalium,* p. 7 ; cf. Marquardt, *Röm. Staatsaltert.,* III, p. 178, ed. II : « arae spectent ad orientem ».

să ne călăuzească în cercetarea noastră. In adevăr, pentru un corp de armată. care s'ar afla în împrejurimea Bumbeştilor, ca să ajungă la Olt, nu are de ales

de cât un singur drum: anume calea care se face pe sub plaiurile Carpaţilor Gorjului şi Vâlcei. Drumul acesta porneşte mai la nord de Târgu-Jiu, trece prin Gruia, Săcel, Poenari, Ciuperceni în jud. Gorj, prin Fometeşti, Horezu şi Ocna în Vâlcea şi dă tocmai în şesul Oltului, unde se află astăzi oraşul Râmnicul Vâlcea.

Aici lângă Olt găsim noi singurul şes mai întins, unde putea să-şi stabilească lagărul; căci tot ţinutul de la Târgu-Jiu până aci este frământat şi deluros. Al doilea, aici la Râmnic găsim noi şesul care este închis spre sud est, precum arată pe columnă, cu deluşelele mai râpoase din dreptul Troianului. (Vezi harta aci alăturată, copiată după *Limes alutanus* de Gr. G. Tocilescu).

Acest lagăr nu a putut fi aşezat de cât pe dreapta Oltului, fiindcă pe stânga şi în faţa Râmnicului nu este nicăeri un şes mai deschis. Ceia ce ne face să credem că aici în şesul Râmnicului trebueşte pus lagărul de pe columnă din scena LIII, este pe deoparte existenţa a multor ruini romane ce

se descoperă în această parte [1]). Autorul notiţelor geografice din Dicţionarul geografic al României, vorbind despre dealul „Capela", care „înconjoară oraşul Râmnicul Vâlcea în partea de apus" ne spune că aci se văd „resturile unor temple pentru cultul zeilor, ridicate de Romani în unire cu Dacii" [2]). Iar pe de alta, însuşi numele de „Traian" pe care locuitorii îl dau mănăstirei şi locului din partea de sudest a oraşului Râmnicul Vâlcea, nume ce ne aminteşte pe Traian, ne întăreşte şi mai mult în credinţa noastră.

In adevăr, numirile păstrate în poporul român au totdeauna un rost hotărât. Iar această îndărătnică păstrare a numelui Traian, care este dat unei anume localităţi, ne face să bănuim, că el este o amintire întunecată a acelui „Castra Traiana", despre care ne vorbesc itinerariile romane şi în special tabla lui Peutinger. In principiu, s'ar cuveni ca între staţiunile itinerariilor romane şi popasurile armatelor romane, popasuri indicate prin lagăre, să fie o desăvârşită potrivire. Doar staţiunile itinerariilor, ajunse mai târziu oraşe mai mult sau mai puţin însemnate, de fapt nu au putut fi de cât lagăre romane, care cu vremea s'au desvoltat şi au dat naştere oraşelor.

Acelaş lucru trebue să se fi petrecut şi cu „Castra Traiana". Lagărul roman din şesul Râmnicului Vâlcea, desvoltându-se a dat cu timpul naştere oraşului, din care amintirea poporului a păstrat numai numele cel mai izbitor de „Traiana", perzând cu totul pe celalt mai comun de „castra".

Cu această bănuială a noastră corespund şi distanţele date de itinerariile romane. Intre Castra Traiana şi Arutela, itinerariul lui Castorius ne dă distanţa de 9000 de paşi, adică 13,32 km., care este tocmai depărtarea Jiblei (vechia Arutela) de Râmnicul Vâlcea (Castra Traiana). Incheierea ar fi deci aceasta: drumul de la Bumbeşti pe sub poalele Carpaţilor duce la R.-Vâlcea; la Râmnic există un şes larg care s'ar potrivi cu cel de pe columnă, unde se petrece lustratia armatei; tot la R.-Vâlcea există localitatea numită „Troian", care ne aminteşte pe vechiul Castra Traiana; între Jiblea (Arutela) şi Râmnicul-Vâlcea sunt 13.32 km., care se potrivesc cu cele 9 mile romane dintre Arutela şi Castra Traiana, deci la Râmnicul-Vâlcea trebue să punem noi staţiunea Castra Traiana, unde artistul ne desfăşură pompa lustraţiei.

Scena V (Cichorius LV) ne înfăţişază pe de o parte (stânga) o sumă de legionari romani care, cu pilum în dreapta şi scutul în stânga, aşteaptă să treacă o apă; pe de altă parte alţi legionari întocmesc o punte şi aştern un drum. Această dublă acţiune a făcut pe Cichorius să despartă ambele acţiuni în două, formând din fiecare câte o scenă aparte, când în realitate ele alcătuesc un singur tot. In această privinţă Petersen a văzut mult mai bine, când a spus că legionarii romani aşteaptă să vază podul şi calea făcută, pentru ca să pornească mai departe.

Ţinutul este stâncos, deluros şi acoperit cu păduri. In spre stânga sus, printre ramurile şi frunzele copacilor se zăresc încovoeturile unei ape care

---

1). Cărămizi romane, subterane boltite, etc. Din nefericire, n'am putut să le studiez.
2). *Dicţion. Geografic al României*, cuvântul «Capela», p. 165.

merge din fund spre în faţă până ce se pierde mai jos printre stâncile, peste care legionarii aşază puntea. La dreapta râului ostaşii romani croesc un drum pe partea deluroasă a ţinutului: unii tae copacii, câţiva cioplesc stâncile şi cei mai mulţi nivelează terenul. Drumul se ridică mereu până în 140, unde se află un lagăr roman cu corturi înăuntru. In faţa porţii lagărului sunt pari înfipţi în pământ, pari, care poartă în vârf capete tăiate de Daci.

Trebue să fie acest drum grozav de însemnat pentru desfăşurarea campaniei rezboinice, pentru ca artistul să stăruească aşa de mult şi să-l înfăţişeze cu atâta dragoste! Se poate el oare localiza acest drum?

Pentru o armată de invazie, care, pornită pe valea Oltului de la Râmnic la deal, ar căuta să pătrundă în Ardeal, avea înaintea ei două căi: una, de alungul Oltului pe la Lotru şi Cornet; şi cealaltă, cu mult mai sigură, pe la Rădăcineşti. Prima, dacă este apărată, e de nestrăbătut. Tocmai de aceea a ales Traian pe cea de a doua.

Ţinutul acesta ne explică toate elementele topografice arătate de artist pe columnă: avem Oltul, peste care trec legionarii, avem drumul roman de la Jiblea la Rădăcineşti, drum care se urcă mereu pe coastă, cu cât ne depărtăm spre răsărit de Olt, avem în fine chiar castrul din Rădăcineşti. In adevăr, la stânga drumului cum vii din spre Jiblea, se află, pe proprietatea locuitorului Florea Vlădescu din Rădăcineşti, urmele zidului de lagăr roman. Poziţia acestuia, din punct de vedere strategic, este minunat aleasă: stăpâneşte vederea în tot lungul satului Rădăcineşti până dincolo de Titeşti şi Cozia (muntele); iar spre apus ochiul poate observa mişcările unui vrăjmaş care ar porni din Jiblea, chiar lângă Olt.

Scena VI (Cichorius scena LVII) cuprinde spaţiul din 140 în 142. Terenul din stâncos şi păduros, precum era în scena trecută, este acum cu desăvârşire muntos. Un munte înalt la stânga, un altul mai scund la dreapta, şi o vale îngustă între ele. Iar la mijlocul acestei văi se află o locuinţă pe pari, susţinută de o parte şi de alta printr'un val cu palisadă,—căci aceasta înseamnă în limbagiul convenţional al columnei, acele uluci de scânduri, care închid valea. —Locuinţa este de sigur de origine dacă; altminteri auxiliarii romani nu i-ar da foc. Drumul mai întăi urcă pe panta muntelui din stânga, apoi scoboară spre fund, dovadă de aceasta este felul de înfăţişare a călăreţilor: cei doi din stânga urcă mereu, cel de al treilea însă scoboară; dacă şi acesta ar fi urcat clina muntelui, precum pretinde Cichorius, atunci calul şi călăreţul ar fi trebuit să se vază în întregime, iar nu numai cu partea de sus.

Ca să localizăm scena nu ne remâne de cât să ne reamintim felul de alcătuire al terenului de la Rădăcineşti înainte. Pentru cine a străbătut aceste locuri, va constata îndată, că a merge mai departe de Rădăcineşti spre miazănoapte este aproape cu neputinţă: drumul se închide, râpele sunt adânci, dealurile frământate, în cât abea cu piciorul se mai poate trece înainte. Pentru o armată, care ar fi voit să treacă din Rădăcineşti spre poarta Pripoarelor, nu era de cât un singur drum: pe la Şuici, după ce a urcat mai întâi pantele repezi

ale Clocoticiului, care desparte valea Topologului de a Sălătrucelului. Tocmai această parte o arată artistul prin urcuşul greu al celor trei călăreţi auxiliari romani.

La Pripoare însă găsim şi celalt amănunt, pe care columna îl înfăţişază sub forma acelei localităţi dace dată pradă focului de către auxiliarii romani. „Defileul de la Pripoare, zice generalul Ianescu, este o poartă strimtă al căruia perete din stânga este format de un picior stâncos al muntelui Cozia, înalt peste 120 m., iar cel din dreapta de muntele Mămărilu, ale căruia pante foarte repezi şi aproape inaccesibile ating curând înălţimi superioare peretelui stâng. Lărgimea acestei părţi la fund nu trece peste 100 m. şi este ocupată în parte de pârâul Băeşti [1]), care curge spre nordest în această parte. Drumul Câineni-Sălătruc trece prin această strâmtoare, ce închide atât de bine ori ce comunicaţie laterală, în cât satul Pripoarele era altă dată punct vamal. Pe pantele de nord din faţa defileului există urmele unei redute vechi cu frontul spre defileu" [2]). Această redută însă, cercetată mai de aproape, nu este altceva de cât un ocol rotund, susţinut de valuri cu profil roman de pe o pantă pe alta a văii. Se vede lămurit, că este o întăritură ridicată de un popor care locuia în Transilvania şi căuta să apere strâmtoarea contra unui năvălitor, care ar fi venit din spre miazăzi, de la Dunăre.

Prin localizarea acestei scene la Pripoare, artistul ne arată că orientarea scenelor, care de la Oreava înainte era făcută în sensul, linia de jos înfăţişând sudul, iar cea din dreapta apusul, acum s'a schimbat: jos e nordul, la stânga răsăritul, ca mai totdeauna când acţiunea se desfăşură de la sud la nord, sau de la răsărit spre apus.

Cu prilejul acestei scene şi în special a căsuţei zidită pe taraci, suntem nevoiţi să spunem câteva cuvinte asupra unei probleme, care într'un timp a frământat mult pe istoricii şi archeologii noştri. Aceştia, întemeindu-se pe arătările columnei, care în unele părţi înfăţişază locuinţe dace zidite pe pari, au pretins, că vechiul sistem de locuinţe lacustre din epoca de bronz, s'a păstrat aici în Dacia mai târziu şi mai bine de cât ori unde aiurea în Europa. Hasdeu, marele istoric şi linguist, a adus în sprijinirea acestei idei tot felul de argumente [3]). După dânsul, asemeni locuinţe lacustre au fost odinioară în părţile din Timişiana, „unde bălţile sunt francamente dulce" şi prin urmare bune de locuit. Până şi cumpătatul Odobescu a susţinut în congresul archeologic de la Copenhaga, din 1870, „că aceste construcţiuni de pe columnă ar lăsa a se bănui şi în Dacia antică existenţa palafitelor sau locuinţelor lacustre" [4]).

La aceste afirmări s'a răspuns cam îngăimat prin simple negări şi anume, că între reprezentările de pe columnă şi adevăratele palafite ale Elveţiei, nu este nici o asemănare; că la acestea nu se vedea nici odată parii, pe care se

1). Autorul vrea să zică « Băieşilor ».
2). Generalul G. Ianescu, *Geografia militară a României*, p. 76.
3). B. P. Hasdeu. *Istoria critică a Românilor*, ed II, p. 230.
4). Cazalice de Fondouce, *Congrès d'archéol. préhistorique*, în *Revue des cours scientifiques*, 1870, p. 169.

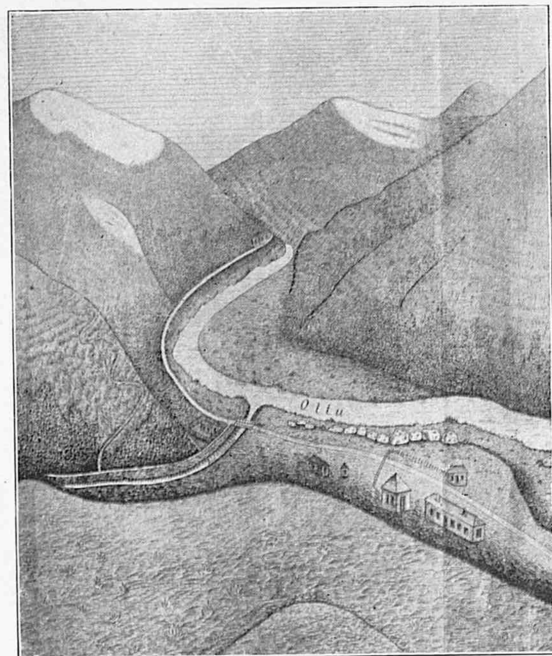

FIG. 4. DEFILEUL OLTULUI LA RIUL VADULUI.

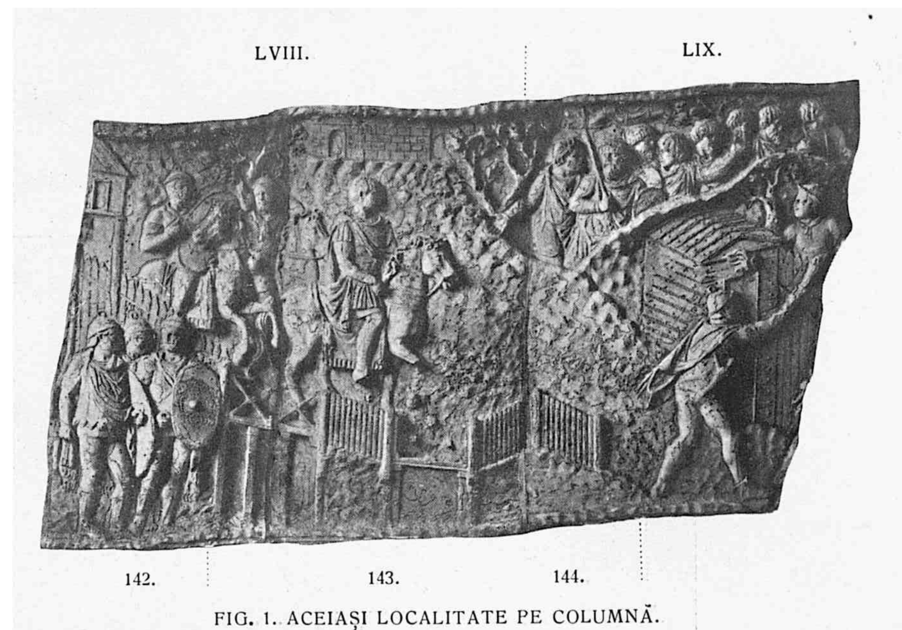

FIG. 1. ACEIAȘI LOCALITATE PE COLUMNĂ.

FIG. 3. PLANUL LOCALITĂȚII CÂINENI DE N. FILIP.

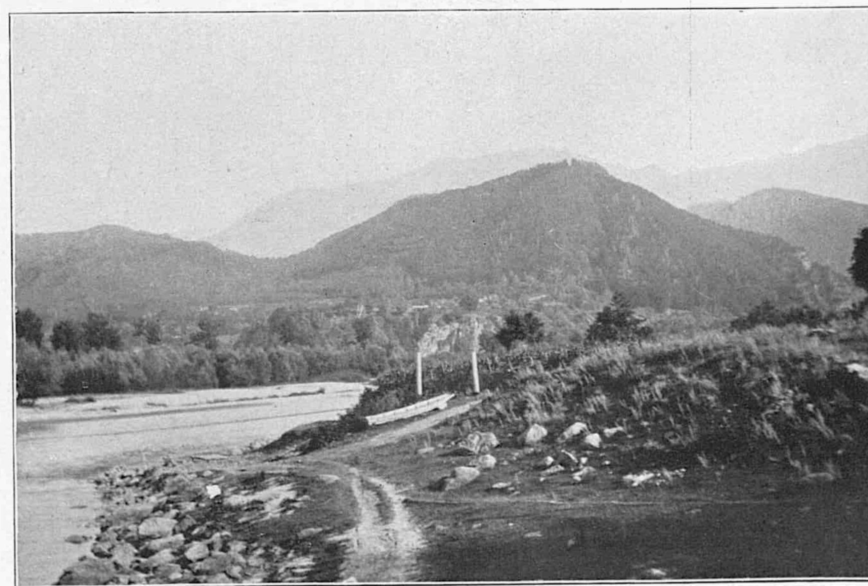

FIG. 2. LOCALITATEA RACOVIȚA-COPĂCENI.

FIG. 1. VEDEREA TURNULUI SPART ŞI A ZIDULUI DE APĂRARE.

aflau locuinţele, fiindcă abea de ajungeau aceştia la nivelul apei (Désor), pe când pe columnă din contra clădirile stau pe taraci înalţi; că în fine nicăeri nu vedem pe columnă lacurile purtătoare de palafite [1]).

Dar la aceste întâmpinări s'ar putea respunde uşor, că artistul columnei n'a găsit de cuviinţă să înfăţişeze întotdeauna lacurile, precum foarte ades nu reprezintă râurile, deşi podurile clădite peste ele sunt cu îngrijire arătate; că, dacă pe columnă artistul indică până la exagerare taracii locuinţelor, aceasta o face tocmai cu scopul, ca să atragă luarea aminte a privitorului asupra lor.

Dar noi credem că lămurirea trebueşte căutată în altă parte. Aici este vorba de un semn convenţional, pe care artistul l-a ales cu un scop anumit. Imagini de locuinţe pe pari se mai găsesc pe columnă, în afară de scena noastră, în mai multe locuri: a) în scena XXV (Cichorius) în 63 jos, b) în aceiaşi scenă în 65 sus, c) în fine în scena LXXVI. Toate aceste trei cazuri însă, sunt localizate în creerii munţilor, unde nu poate fi vorba de ţinuturi mlăştinoase: primele două ne înfăţişază oraşe, unul dincoace, celalt dincolo de Poarta de fier transilvană, iar cel de al treilea ne duce în preajma Sarmizegetusei, acolo, unde şirul Carpaţilor ating cele mai mari înălţimi. Cazul al patrulea, am văzut mai sus, trebueşte localizat în apropiere de muntele Cozia, şi el unul din munţii cei mari ai ţării. Dacă dar astfel stă lucrul, atunci nici vorbă nu poate fi, că imaginea locuinţelor pe taraci nu are nimic de a face cu palafitele. Ea trebue să aibă o valoare convenţională cu totul diferită.

Scena VII (Cichorius LVIII) este una din cele mai interesante din întreaga serie; ea, precum şi cea localizată de Cichorius la Ad Aquas (scena LXXIV), au fost singurile raze de lumină, care l-au condus pe învăţatul german la ideea, că drumul ales de către împărat pentru a pătrunde în Transilvania, a fost cel de pe valea Oltului şi Turnul Roşu. Scena are următoarea înfăţişare [2]): în fund se înalţă un munte cu pante repezi, mai ales spre dreapta; pe culmea lui se vede o cetate de piatră cu creneluri şi cu o poartă boltită spre stânga. Paralel cu muntele este un pod de lemn, care leagă malurile opuse ale unui râu cu o dublă matcă; râul pare a avea o direcţie perpendiculară pe faţa muntelui. Pe punte trece împăratul călare urmat de alţi călăreţi. In faţă terenul este şes, iar spre colţul din stânga, jos, trei auxiliari pedeştri stau de pază. Podul are polimar atât la capetele celor două maluri, cât şi în lungul ostrovului dintre cele două braţe ale râului.

Cichorius susţine că scena aceasta trebueşte localizată în dreptul satului Robeşti, acolo unde astăzi se află un ostrov stâncos în râul Olt. Deci, după dânsul, apa cu două braţe este Oltul, ostrovul din mijloc este cel numit Robeşti, puntea leagă malul stâng al apei, iar cetătea din vârful muntelui trebueşte căutată pe culmea muntelui din spatele satului Robeşti. Cetatea, crede Cichorius, a fost clădită de Romani ca să apere podul şi trecerea peste apă. Dar contra părerii sale, că scena noastră trebueşte localizată la Robeşti, se o-

1). Joseph Haupt, *Die dacische Königs-und Tempelburg auf der Columna Traiana*, 1870, Wien; Goos, *Archiv für Siebenbürg.* N. F. XIV, 1, p. 94.
2). Vezi pl. XXIV, fig. 1.

pune următorul fapt: în hipotesa lui Cichorius, Oltul şi muntele cu cetatea de deasupra ar trebui să fie paralele, pe când podul din contra perpendicular pe amândouă; pe columnă însă muntele cu cetate şi podul de lemn merg într'o direcţie, iar râul din contra. cade perpendicular pe amândouă. Dacă admitem, de pildă, că muntele are direcţia de la nord la sud, atunci râul ar trebui să se îndrepte de la răsărit spre apus; sau dacă admitem contrariul, atunci râul ar putea merge, precum şi este în realitate, de la nord la sud; dar în cazul acesta, muntele din faţa Robeştilor ar trebui să ia direcţia de la est la vest, ceiace nu se vede în realitate.

Părerea noastră însă este alta. Trecerea de pe malul stâng pe cel drept al Oltului nu s'a putut face de cât mai la vale de Robeşti, adică prin părţile de la Racoviţa-Copăceni. Şi iată de ce. Ţăranii din partea locului, mai ales cei din Copăceni, vorbesc despre o „punte din vechi" pe care odinioară „craiul de rouă", venit de la miazăzi, ar fi clădit-o la Copăceni în faţa staţiei de cale ferată de la Cornet. Matca râului era pe atunci altfel croită: Oltul în loc de a curge printr'o singură albie, „pe atunci" se resfira prin două braţe: unul, mai pe la răsărit, mai pe lângă dealul de sub Copăceni, şi altul prin matca actuală. Solul însuşi de pe sub poalele dealului a păstrat urme vădite despre aceste raporturi vechi. De altminteri, ţăranii ştiu să spue, unde era capătul de răsărit al podului; ba încă să arate şi două camere zidite care se aflau pe sprinceana dealului din Copăceni lângă pod.

Ciudat, în această hipotesă se lămureşte rostul aşezării de pază a auxiliarilor romani din 142. Auxiliarii romani, după orientarea pe care o are acum scena, jos nordul, şi în stânga răsăritul, sunt puşi de pază ca să observe mişcările duşmanului, care ar căuta să pătrundă de la nord prin Boişoara şi Titeşti în câmpia Racoviţa-Copăceni. Aici, locul era pentru Romani de o însemnătate capitală; căci, ţinând gura văii Boişoara în mâna lor, îşi asigurau linia de legătură cu Castra Traiana şi cu întreaga bază de operaţie. O asemeni vale însă la Robeşti lipseşte. Dar hipotesa noastră îşi mai dă seama şi de două alte amănunte, pe care artistul totuşi le-a însemnat cu intenţie pe relieful său: a) forma curioasă a muntelui şi b) cetatea de pe culmea lui.

Primul element este hotărâtor: privind din nord, din spre Racoviţa în spre sud, cu faţa întoarsă spre Copăceni, vedem ridicându-se silueta ciudată şi impunătoare a muntelui Măgura [1]), care desparte valea Clocoticiului, unde sunt castrele de la Racoviţa, de aceia a pârâului Băeşilor. Profilul în formă de piramidă trunchiată cu panta scobită sus şi răsărită jos, pe când creştetul este trunchiat, este absolut asemenea cu acela pe care artistul l-a înfăţişat pe relief. O singură privire şi asemănarea reese cu o putere hotărâtoare. Asupra acestui punt imaginea de pe pl. XXIV ne spune mai mult de cât ori ce altă descriere.

Dincolo, în spre valea Băeşilor, pe o culme de munte, care e puţin mai înalt de cât muntele Măgura, cu care face trup din acelaş lanţ, se află o

1). Vezi pl. XXIV, fig. 2,

cetate simplă ca formă, interesantă ca întocmire şi căreia locuitorii îi dau numele de „Turnul lui Doancă“. Această cetate respunde la forma celei din scena noastră de pe columnă.

Asupra acestei ruini nimic nu se ştie, nici cine, nici când a fost zidită. Legenda ne spune despre un oare-care „Craiu de rouă“, care ar fi zidit în acelaş timp şi podul de lemn de peste Olt. Urcuşul la ruini este cumplit de greu. Inchipuiască-şi cine-va o prismă uriaşă de piatră de granit, care se înalţă deodată de lângă malul râului Băiaşi, până la 300 m. Cărarea spre vârf e strimtă şi se agaţă de stânci măcinate de ploi şi de soare. Pe culme se află un tăpşan neted de formă ovală, cu axa cea lungă de 40 m., iar cea scurtă de 15 m. De jur împrejurul tăpşanului se află un zid în grosime de 2 m., care s'a păstrat numai pe un arc de 15 m. Poarta de intrare n'a putut fi de cât pe laturea de nord, adică întocmai caşi pe columnă. La dreapta porţii de intrare se află baza rotundă a unui turn de 4 m. în diametru. De pe culmea acestei cetăţi păzitorii puteau observa cărările munţilor în 3 direcţii; valea Băieşilor spre sud, intrarea în strîmtorile Pripoarelor şi spre Titeşti-Boişoara, în fine o bună parte din valea Oltului până dincolo de Robeşti, până aproape de Câineni.

Şi acum se mai poate cineva îndoi de adevărul localizării noastre? In rezumat, tradiţia ne vorbeşte despre o punte veche peste apa Oltului, care „pe atunci“ curgea în două braţe deosebite. Muntele Măgura cu forma lui ciudată e asemeni cu cel înfăţişat pe columnă, având aceiaşi direcţie de la răsărit spre apus, pe care o arată relieful; avem cursul râului perpendicular pe faţa muntelui; avem cetatea de pe vârful dealului cu forma ei rondă, cu poarta dând spre nord, avem malul mai înalt pe stânga de cât pe dreapta râului, avem deschiderea spre nordest a văii, unde păzesc trupele auxiliare din 142; în fine într'un cuvânt, regăsim aici la Racoviţa-Copăceni toate elementele topografice, care în hipotesa lui Cichorius nu-şi găseau nicăeri explicarea.

Scena a VIII (Cichorius, scenele LX şi LXI) [1], în contra părerii lui Cichorius, se întinde din 145 până în 148, cuprizând astfel două scene, care erau socotite ca neatârnate una de alta. Subiectul scenei este uşor de înţeles: în stânga, legionarii ridică un lagăr, care are două porţi numai, una pe laturea din faţă şi cealaltă pe cea din dreapta. In spre fund şi mai la dreapta este un alt lagăr,—acesta este isprăvit pe deplin, are şi corturi înăuntru. In faţa porţii stă Traian şi cei doi tovarăşi ai săi. Un pileat dac îngenuchiat, pe care împăratul îl primeşte în faţa trupelor sale legionare,—indicate prin acvila şi signele lor manipularice,—întinde braţele către Traian şi-l roagă cu căldură. Scena se încheie în fine sus, în 145, prin figura a trei ostaşi romani; care par puşi de pază îndărătul muntelui din fund.

Unitatea scenei o formează figura împăratului, împrejurul căruia se grupează toate celelalte persoane; dar această unitate şi în acelaş timp legătura strânsă între scene o mai formează şi cele două figuri de legionari, una în

---

1). Trecem asupra scenei LIX din Cichorius, pentru că elementele topografice indicate de artist sunt neîndestulătoare ca să poată fi localizată. Totuşi noi credem că trebue pusă la Sărăcineşti.

dreapta, în 147 şi cealaltă în interiorul lagărului, în 145, figuri care privesc către pileatul îngenuchiat.

Pentru localizarea scenei elementele topografice, deşi nu în deajuns de precize, sunt totuşi destul de numeroase. Ţinutul, judecând după înălţimile muntelui care formează fondul scenei din 145—147, este foarte muntos; este de sigur unul din cele mai muntoase din câte cunoaştem pe reliefele columnei din întreaga serie studiată până acum. Acest amănunt însă nu-i de ajuns pentru noi. Punctul, unde au fost zidite aceste două lagăre, trebue să fie unul din cele mai însemnate din punct de vedere strategic. Numai rare ori artistul obişnueşte să ne înfăţişeze două lagăre alăturate, unul în construire şi celalt cu desăvârşire gata. Acest lucru nu l-am mai întâlnit de cât în prima campanie, atunci când armata de apus de sub comanda împăratului, luase calea dealungul râului Caraşu. De asemeni tot atunci ne amintim că de obiceiu, Romanii zideau mai întâi lagărul de partea mai ameninţată de vrăjmaş şi tocmai pe urmă cel de pe partea mai puţin primejduită. Aşa dar, lagărul din spre dreapta în scena noastră este mai aproape de vrăjmaş de cât cel din stânga, încă neterminat.

Această idee o găsim întrupată de artist şi prin venirea pileatului dac trimes în solie de către regele Decebal. In adevăr, pentru o armată de năvălire, care venea de a lungul Oltului spre Ardeal, pe unde trebuia trimeasă solia? De sigur tot de a lungul Oltului la vale, şi anume pe la pasul Turnul roşu. Altă cale de luat nu era. Aşa dar, laturea lagărului unde vedem pe dac îngenuchiat, trebue să fie îndreptată spre nord, în ori ce caz spre nordvest. Cu alte cuvinte, scena noastră intră în categoria acelora, care sunt orientate cu partea de jos spre nord şi deci partea din stânga spre răsărit. Dar mai este încă un amănunt: numărul şi felul de aşezare al porţilor. Lagărul din stânga, adică după orientarea de mai sus, lagărul din nord sau din nordest, are numai două porţi; una, pe laturea de sud şi cealaltă pe laturea de apus. Deci, terenul trebue să fie de aşa fel, în cât spre răsărit şi nord de castru, nu era cu putinţă nici o comunicare, probabil din pricina muntelui care fiind cu pante prea repezi nu putea da loc la nici o legătură. Dacă ar fi fost cu putinţă o asemeni legătură, atunci artistul ar fi adaos, ca la mai toate lagările romane, cele 4 porţi obişnuite. De asemeni, lagărul din dreapta, fiind cu trei porţi, dacă nu şi patru,—cea de a 4 lature nu se vede,—urmează că legături de comunicare aveau loc de toate aceste trei părţi.

Aceste elemente topografice ne îndeamnă să localizăm scena noastră la Câineni. Ca poziţie strategică acest punt este unul din cele mai importante din întreaga vale a Oltului. Iată în această privinţă ce ne spune căpitanul Filip, ale căruia păreri sunt întărite prin studiile generalului G. Ianescu. „Munţii Paringului vin prin ramurile lor, până în apa Oltului. Una din aceste ramuri, numită culmea Robeştilor, porneşte din muntele Murgaşi şi se dirijează drept către Câineni, situaţi la 7 km. de la frontieră şi forţează Oltul să descrie un mare arc de cerc egal cu aproape o jumătate de circomferenţă.

Pe partea cea mai de jos a acestei culmi, se află un platou înalt de 50 m., mărginit de trei părţi de talazuri foarte repezi. Acest platou de o suprafaţă

de 4 km. este limitat la nord de râul Câineni, la est şi la sud de Olt, iar la vest de munţi înalţi şi foarte escarpaţi. Pe dânsul se află încă urmele a două forturi bastionate, construite în felul incintei de la Târgovişte, de către Austriaci şi Turci pe la anii 1710. Poziţia de la Câineni are o importanţă strategică capitală" [1]).

Şi de fapt, la Câineni se găsesc urme romane în mai multe locuri. Mai întâi jos în dreptul podului de fier, ceva mai spre nord, chiar sub „podiş", aproape de satul Câinenii din Vâlcea, în punctul însemnat cu litera a, se văd într'o groapă adâncă pe lângă o fântână, resturi de stâlpi de piatră de zidărie romană. Aici padina este destul de largă, aşa în cât până în malul Oltului să se fi putut zidi un castru roman. In această parte, după câte am aflat de la locuitori, s'au găsit cărămizi mari pătrate (0.40×0.40) romane; unele dintr'însele au fost folosite de către Nicolae Fănuţ la pardoseala tindei sale, unde le-am văzut şi eu. Tot în Câineni, însă de cealaltă parte a Oltului, în punctul b, chiar peste drum de ruinile de mai sus, se află ruini de zidărie veche romană. Acestea formează două ziduri paralele, care cad perpendicular peste albia Oltului. Depărtarea între aceste ziduri, cărora ţăranii le zic „turnuleţe", din pricina înălţimii lor, este de 150 m. Zidurile au o grosime de 1½—2 m., iar ca înălţime vre-o 3 m. Aici, d. Gr. Tocilescu, în lucrarea sa „Limes alutanus", admite, cu drept cuvânt existenţa unui castru roman [2]) (Vezi harta reprodusă la pag. 195). Din nefericire, despădurirea munţilor aducând căderea peretelui stâncos, tot zidul de răsărit al castrului roman a dispărut sub dărămături; de asemeni, albia Oltului, schimbându-se cu timpul, a nimicit şi ea laturea din apus.

Iată dar unul din castrele de pe columnă, cum îşi găseşte corespondenţa sa în realitate. Cu această localizare avem explicarea şi celorlalte amănunte topografice de pe relieful nostru. Şi anume, castrul din răsărit nu putea avea de cât două porţi, una pe laturea din vest şi alta pe cea din sud, căci spre răsărit şi nord muntele Pleşea învălue ca un perete de stânci râpoase castrul de două părţi. Din contra, lagărul de pe malul drept al Oltului, fiind aşezat cu laturea lui de sud de peretele platoului care vine din dealul Gorgan, este liber în comunicaţiile sale de trei părţi, adică spre răsărit, spre nord şi spre apus. Intre aceste două castre trebue să fi fost podul de trecere între cele două maluri ale Oltului; de unde şi numirea de Pons Vetus pe care o găsim dată în Itinerariile vechi localităţii de la Câineni. Această amintire de „punte", pe care a avut-o odinioară Câinenii, s'a păstrat până astăzi în gura poporului nostru din partea locului. Ţăranii şi azi numesc podişul înalt din spatele Câinenilor din Vâlcea, la „pod".

Dacă însă asupra localizării scenei nu mai este nevoe de adaos nimic, trebue totuşi să spunem un cuvânt asupra solului dac, pe care-l vedem îngenuchiat la picioarele Impăratului. In această scenă pentru prima oară vedem o

1). N. Filip, *Geogr. militară a Olteniei*, p. 33; vezi pl. XXIV, fig. 3, care ne reproduce planul căpit. N. Filip.

2). Goos, *Chronik*, p. 304, susţine, întemeindu-se pe mărturia lui Ackner, că aceste ziduri erau puse să închiză trecătoarea spre Ardeal. De altminteri şi Goos crede că sunt ziduri romane. Asupra acestui punct nu încape îndoială.

solie dacă alcătuită din pilofori. Până aici toate aceste solii (prima este înfăţişată în scena XXVIII, iar cea de a doua în scena LII) erau alcătuite din comaţi daci, care aveau o atitudine rugătoare, fireşte, dar oare cum mai demnă. Acum,—este a treia solie,—ambasadorul dac este un pileat, care, întocmai precum spune notiţa lui Xiphilin [1]), ajungând în faţa împăratului cade rugător în genuchi, după ce mai întâi a întins armele sale la picioarele lui Traian. Fireşte, cât timp armatele romane căpătaseră succese în afară de graniţa transilvană, primejdia naţională era încă departe ; de aceia atât în prima (scena XXVIII), cât şi în a doua scenă (LII), soliele dace sunt formate din oameni de rând ; când însă Decebal a văzut că Romanii au pătruns adânc în valea Oltului şi că au ocupat puternica poziţie de la Câineni, dispreţul său pentru puterea romană s'a schimbat în îngrijorare adâncă; de aci trimiterea soliei de pileaţi care se înfăţişază împăratului în genuchi în faţa castrului din Câineni şi în ochii legiunii adunate. Că această solie tot aşa de puţin şi-a ajuns scopul său, precum l'au ajuns celelalte două de mai înainte alcătuite din comaţi daci, aceasta se poate vedea din desfăşurarea mai departe a rezboiului pe reliefele următoare.

Scena a IX (Cichorius LXII—LXIV) cuprinde pe columnă un spaţiu foarte larg, care se întinde din 148 până în 160. Este înfăţişarea uneia din acţiunile militare cele mai interesante ale armatei romane din întregul prim rezboiu ; de aceia şi artistul a desfăşurat-o cu atâta solemnitate pe reliefele sale. Este înfăţişarea acţiunii rezboinice a cavaleriei mauretane de sub conducerea lui Lusius Quietus, care, după cum sună notiţa lui Dion Cassiu, s'a acoperit cu glorie, împlinind fapte mari, adică, „năvălind prin altă parte, de cât pe unde mergea Traian spre Sarmizegetusa, a ucis mulţi Daci şi a dus în robie şi mai mulţi". [2]).

Scena în fond se compune din două părţi: una spre stânga (148—155), unde artistul pe lângă alte acţiuni ne indică şi elementele topografice pentru localizarea scenei, iar cealaltă spre dreapta (155—160), în care ni se desfăşură însăşi acţiunea care trebuia eternizată.

Vom îndrepta cercetările noastre mai întâi asupra acestei părţi a scenei. Impăratul Traian stând pe culmea unui deal, urmăreşte cu interes foarte viu mişcările cavaleriei mauretane, care atacă cu multă violenţă pe nişte Daci surprinşi de această năvălire. Terenul, pe care cavaleria mauretană se mişcă, este în stânga mai mult sau mai puţin frământat, spre dreapta însă, acolo unde Dacii se luptă, şi după luptă fug, este hotărât şes şi păduros. De sigur spaţiul în care cavaleria lui Lusius Quietus se mişcă, nu poate fi tocmai larg ; altminteri, ar scăpa de sub privirea împăratului, care împreună cu cei doi tovarăşi ai săi, urmăreşte, precum am spus, peripeţiile acţiunii rezboinice [3]). Trupele legionare ale împăratului arătate prin acvilele şi signele manipularice, adastă chiar la spatele lui Traian, momentul când să intre în acţiune. In ce priveşte terenul

---

1). Vezi Dion Cassiu, (LXVIII, 9).
2). Dion Cassiu, *Hist.* LXVIII, 8, 3.
3). Vezi pl. V, fig. 2.

unde cavaleria mauretană se mişcă observăm, că departe de a crede caşi ceilalţi comentatori, că „înaintea împăratului se deschide un sistem de văi care pornesc din diferite locuri, pentru ca să se piardă toate într'o câmpie“ (Cichorius), noi socotim din contra, că dealurile din stânga sunt înfăţişate cu gândul să ne întrupeze ideea, că ţinutul este deluros spre stânga şi şes spre dreapta. Cugetul artistului nu poate să fi fost înfăţişarea exactă a unui sistem de văi, fiindcă de fapt era cu neputinţă să existe un asemenea teritoriu, care desfăcându-se în mai multe văi paralele, să poată fi văzute dintr'un singur punt; mai ales, precum este cazul în scena noastră, dealul pe care stă Traian este mai scund de cât cele care închid văile între ele. Aşa dar, terenul, precum îl arată artistul, este deluros spre stânga şi se pleacă neîncetat către dreapta într'o câmpie şeasă şi păduroasă. Acestea zise, să revenim la problema localizării scenei. Elementele topografice ni le dă, am spus mai sus, prima parte a scenei, cea din stânga. Terenul este muntos, suntem într'o regiune frământată. Un lanţ de munţi cu culmi dinţate desparte în lăţime scena în două. In primul plan şi aproape la mijloc între 150 şi 152 se desfăşură un lagăr roman, a căruia lature principală stă întoarsă spre dreapta. Trei laturi au câte o poartă păzită de legionari. La dreapta lagărului suut două grupe de auxiliari, formată fiecare din câte doi ostaşi, întorşi cu faţa unul spre altul. De sigur sunt puşi de pază într'un punt însemnat strategic, pe unde ar putea pătrunde barbarii. De partea opusă a grupei de auxiliari vin din spre stânga două care cu provizii, unul mai jos tras de boi, şi celalt mai sus de catâri.

Pe planul al doilea, începând de la stânga spre dreapta, avem mai întâi un zid lung care închide sus scena cu legionarii din relieful trecut, apoi iarăşi un car cu provizii, din care nu se vede de cât o parte numai din boi. Printre curmăturile dintre vârfurile munţilor se înşiră de la stânga spre dreapta patru turnuri ronde, cu poartă în faţă, acoperiş ascuţit deasupra şi două abagele. Trupele legionare romane cercetează văile dintre aceste turnuri ronde, văi care se înalţă spre fund. In fine, pe înălţimea unui deal, care se întinde din 153 până în 154, se zăreşte zidul unei cetăţi cu două porţi, întoarse una spre dreapta şi alta spre stânga.

Elementele caracteristice puse de artist în această scenă se pot însuma în următoarele rubrice: a) Ţinutul este foarte muntos, poate chiar ceva mai muntos de cât cel de la Câineni din scena trecută; b) Formele munţilor, spre deosebire de toate cele văzute până aici, sunt conice, stâncoase, cu vârfuri pleşuve şi pante abrupte; c) Aceşti munţi conici se rânduesc într'o linie care merge de la stânga spre dreapta, formând pe cât se pare o vale lungă, din care spre fund se desfac din loc în loc văi laterale cu atât mai înalte, cu cât se depărtează spre fund; d) In primul plan şi chiar la mijlocul scenei, aproape în câmpie şeasă, se vede un lagăr roman, pe care îl păzesc trupe legionare şi auxiliare romane; e) Castrul acesta comunică spre stânga printr'un drum, pe unde se aduc proviziunile necesare armatei; din această pricină trebue să admitem că teritoriul roman, sau mai exact ţinutul roman, se află la stânga. Fiindcă linia romană de legătură vine pe valea Oltului, a căreia direcţie este de la

sud spre nord, urmează că în stânga se află sudul şi deci spre dreapta nordul. Ca o urmare a acestei orientări, linia răsăritului trebue să fie jos şi a apusului sus ; f) Lagărul este aşezat într'un punct strategic foarte însemnat. Faptul că auxiliarii romani privesc îngrijaţi spre dreapta, este un semn că de această parte ar putea să vie un atac ; g) Privind înşirarea munţilor conici şi mersul carelor cu provizie, ţinutul pare a fi o vale lungă care începe la stânga şi se sfârşeşte la dreapta, adică valea se îndreaptă de la sud la nord ; h) In stânga, în 149 se vede un zid ridicat de a curmezişul văii şi care are de scop să închidă intrarea văii din spre stânga ; i) Printre văile munţilor conici se văd nişte turnuri ronde cu acoperiş ascuţit şi poartă în spre faţă. Scopul acestor turnuri ronde este să închidă intrarea văii principale pentru ori care duşman care ar fi pătruns pe la capătul văilor laterale. Toate aceste turnuri ronde deci au fost zidite de Daci ; j) In fine în dreapta castrului, adică mai spre nord, pe o muche de deal râpos se află o cetate de asemeni dacă, cu două porţi, una pe laturea de răsărit şi alta pe cea de sud. Ceiace ne sileşte să credem că această cetate e de origine dacă, nu este numai faptul părăsirei în care se află, dar mai ales existenţa acelui ceardac de lemn pus deasupra porţei din dreapta.

Fără a stărui şi asupra celorlalte elemente caracteristice, pe care artistul le a înfăţişat în scena aceasta, noi vom pretinde, că aici e reprezentarea ţinutului de la Turnu roşu, din preajma comunei Boiţa. Aici găsim noi reunite toate elementele topografice, pe care artistul columnei le-a indicat în scena noastră. Le vom lua deci pe rând, aşa cum au fost observate pe columnă.

1) Ţinutul este foarte muntos, căci aici la Boiţa, munţii care îngrădesc valea Oltului au înălţimile lor cele mai mari.

2) Formele munţilor, care alcătuesc defileul râului, sunt, după cum se poate vedea din schiţa publicată [1]), conice, stâncoase, cu vârfuri pleşuve şi pante abrupte.

3) Valea are direcţia de la sud la nord, mărginită de o parte şi de alta cu peretele munţilor Carpaţi ; în această vale dau mai multe râuşoare, care formează şi ele văi laterale strâmte ; văile acestea, fireşte, se îngustează spre fund, către apus. Avem, de pildă, valea Megieşului, valea râului Pleaşa, în care dă valea râului Boicioara, valea râului Tălmăcelul, care se împreună cu valea Râuşorului mai sus de satul Tălmăcelul şi în fine la nord, valea râului Sadul, care dă în râul Sibiului tocmai în dreptul Tălmaciului.

4) Spre răsărit de satul Boiţa, pe malul drept al Oltului, nu departe de vărsarea Sibiului, se văd şi astăzi urmele unui castru roman de piatră, de formă dreptunghiulară, cu faţa întors spre răsărit. Zidul de împrejmuire a lagărului se află pe locul numit „Rudele", ceva mai la răsărit de fabrica de cărămidă a lui Ioan Cloajă. Acest zid, acoperit cu verdeaţă peste tot, era format din bolovani de piatră legaţi cu mortar roman foarte tare. Inălţimea lui, mai ales spre albia Oltului, atinge 2 m., pe când grosimea abia 1 m. 20.

1). Căpitan N. Filip, *Geografia Olteniei*, Bucureşti, 1886, p. 32 : « Vederea în perspectivă a defileului Oltului la vama Râul-Vadului ». Vezi pl. XXIV, fig. 4.

Aici, după d. Tocilescu şi alţii, a fost localitatea cunoscută din Tabla Peutingeriană sub numele de Caput Stenarum. Cu această localizare corespunde foarte bine şi distanţa arătată pe itinerariul lui Castorius: Caput Stenarum fiind la 15 mii de paşi departe de Pons Vetus, adică la 22 km. de Câineni.

Poziţia strategică a acestui lagăr era extraordinar de mare, căci stăpânea nu numai intrarea şi eşirea din pasul Turnul roşu, dar în acelaş timp şi căile care duceau, una prin valea Oltului spre răsărit şi ţara Bàrsei, alta spre miazănoapte în văile râurilor ambelor Târnave, şi cea de a treia spre apus prin valea Sibiului şi Mureşului. Lagărul acesta de fapt nu poate fi de cât cel înfăţişat de artistul columnei în scena noastră.

5) Cu această localizare se potriveşte şi celalt amănunt privitor la drumul pe unde vin carele cu provizii. Drumul care leagă castrul din Boiţa cu valea Oltului şi deci şi cu Moesia, venea dealungul Oltului de la Pons Vetus şi pătrundea în Transilvania pe la Turnul roşu, vechiul porta Traiana. Valea aceasta întocmai ca şi pe columnă, este încadrată spre apus cu vârfuri cu atât mai înalte, cu cât sunt mai spre miază-zi.

6) In acest defileu al Oltului, pe partea dreaptă a râului, sunt o sumă de ruini de ziduri vechi, care încep chiar de la râul Vadului. Cel mai caracteristic însă, este cel din dreptul văii Megieşului (după alţii Modişului), aşa numitul „Turnul spart". Acest turn, după cum am mai spus mai înainte (vezi pag. 50), aşezat la îmbucătura Megieşului în Olt, chiar lângă malul apei, care-i scaldă poalele, are o formă rotundă, de aproape 40 m. la bază [1]). Turnul are şi astă-zi aproape 15 m. înălţime; sus se văd foarte bine şi unele creneluri de apărare cu gvardia de jur împrejur. Are trei etaje, cu ferestrele cele mari de sus încheiate cu bolţi arcuite, formate din cărămizi mari romane [2]). Cu toate că acest turn nu ni s'a păstrat de cât pe jumătate,—restul din spre uscat a fost luat de ape în 1533, cu prilejul unui înec [3])—, totuşi se pare că poartă de intrare n'a avut. Intrarea se făcea printr'o punte de frînghii, care ducea la fereastra boltită din al II etaj. Această fereastră se potriveşte minunat cu portiţa care se găseşte la turnurile ronde de printre văile munţilor din scena de pe columnă.

Asupra rostului acestor clădiri ronde de pe columnă, multe s'au spus de către comentatori. Pollen şi Petersen [4]), le ţin drept temple. Domaszewski însă, le ia drept altarele funerare ridicate din porunca lui Traian pe câmpul de bătae de la Tapae, despre care ne vorbeşte cunoscuta notiţă a lui Dion [5]). Dar cel care a văzut mai clar de cât toţi a fost Cichorius; el a susţinut din primul moment că sunt simple turnuri de pază. Alăturările de mai sus cu „turnul spart"

1). Vezi pl. XXV, fig. 1.
2). Neigebaur, *Dacien*, p. 273: «Ein etwa 30 Fuss höher sehr dicker runder Thurm von Bruchsteinen, der für römische Arbeit gehalten wird». C. Goos, *Chronik*, p. 304: «Ein runder Thurm, von römischen Mauerwork, dessen Mörtel mit den bekannten Ziegelbrocken gemischt ist und welcher seiner ganzen Gestalt nach dem von Crivadia im Schylpasso gleicht»!
3). Neigebaur, *ibid.* p. 174; C. Goos, *ibid.* p. 312; Dr. Bielz, *op. cit.*, n. 437.
4). E. Petersen, *Trajans Dak. Kriege*, I, p. 68.
5). A. von Domaszewski, *Philologus*, N. F. V. XIX, H. 3, p. 335.

dau deplină dreptate : rostul acestor turnuri ronde nu a putut fi de cât să apere şi să închiză intrarea în Transilvania, atât pentru cei ce ar fi încercat să pătrunză pe dreapta sau pe stânga Oltului, cât şi pentru cei care ar fi pătruns fie prin văile laterale din apusul defileului, fie prin plaiurile înalte ale Carpaţilor, plaiuri străbătute şi atunci în anticitate, precum sunt şi astăzi, de căi foarte umblate.

Dar ceiace ne întăreşte şi mai adânc în această credinţă, că turnurile ronde de pe columnă din scena noastră aveau un scop fortificatoric, este şi acel zid lung de piatră, pe care-l vedem urcându-se de la turn pe panta muntelui [1]) până acolo unde ea era râpoasă. Acest zid, care închide defileul până în munte, este identic cu acel zid, pe care noi îl vedem înfăţişat pe columnă sus în 148, îndărătul legiunii romane, care priveşte la pileatul dac îngenuchiat din scena de la Câineni.

Dar asemănările între realitate şi arătările columnei merg şi mai departe. Pe columnă, am văzut, sunt patru asemeni turnuri ronde. Ei bine, caşi pe columnă, în afară de „Turnul spart“ se mai aflau odinioară şi alte turnuri ronde. La Tălmaci, o comună ceva mai la nord de castrul din Boiţa, era un alt turn rotund, care după descrierea făcută de Neigebaur [2]), era la fel cu cel dintâi. La 1840 însă, în urma unui foc care a mistuit comuna, turnul acesta a dispărut cu totul. In fine, pe locul unde astăzi se află faimosul „Turnul roşu“, la cotitura Oltului ca să intre în defileu, se pare că a fost un al treilea turn rond; însă a dispărut şi acesta, iar ceva mai pe deal s'a zidit „cam pe la finele veacului al XVIII, actualul turn pătrat, înconjurat cu 6 bastioane“ [3]).

Unde să fi fost cel de al patrulea turn rond, astăzi nimeni nu o mai poate spune, căci năvălirile sălbatice ale barbarilor prin lungul defileu al Oltului, au nimicit orice urmă. Dar despre existenţa lui cine s'ar mai putea îndoi?

6) In fine, un ultim argument care sprijină ideea localizării scenei noastre la Boiţa, este şi următorul: pe columnă între 153 şi 154 se află, pe culmea unui munte râpos, o cetate părăsită, din care nu se văd de cât trei laturi şi două porţi; aceste porţi după orientarea scenei noastre se găsesc una, cea din dreapta, pe laturea de răsărit, şi cealaltă, cea din stânga, pe laturea de miază-zi. Cetatea ca şi muntele se află în raport cu castrul ceva mai la nord. S'a zis, că pe vârful dealului râpos este un simplu zid cu două porţi şi nu o cetate. Totuşi nu vedem ce rost ar fi putut să aibă acest zid pe culmea unui munte? Această cetate pe care columna o indică în chip sumar nu este alta de cât cea cunoscută sub numele de Landskrone, la nord de Boiţa. Fireşte, sunt foarte mulţi astăzi, care pretind că vestita cetate este opera Saşilor. Mai mult încă, unii chiar cunosc data preciză a zidirii cetăţii. „Când voivodul Valahiei pătrunse în Ardeal în 1369 şi dete pradă flăcărilor mănăstirea sfântului

1). Vezi pl. XXV, fig. 2.

2). Neigebaur, *Dacien*, p. 274: « Ein diesem nicht unähnlicher Thurm stand nur noch vor 10 Jahren auch mitten in Talmatsch und zwar in einem Bauernhof von Wirtschaftsgebäuden umgeben ». cf. C. Goos, *Chronik*, p. 312; Dr. Bielz, *op. cit.*, no. 437.

3). Dr. Bielz, *op. cit.*, no. 441.

Neculai din Tălmaci, scrie învăţatul istoric sas, Teutsch, cetăţuia încă nu avea ființă. Ca să înlăture această primejdie, precum și cealaltă mai amenințătoare din partea Turcilor, începu regele Ludovic cel Mare o nouă clădire; Sașii îl susținură cu bani și cu brațe cu atâta vigoare în cât cetatea era gata în 1370" [1]). Această zidire, care, după cum vom vedea îndată, este una din cele mai uriașe cetăți din câte cunoaștem în Ardeal, nu a putut fi nici odată clădită într'un singur an. Nici regii Chaldei, care adeseori au făcut minuni în această privință, n'ar fi putut săvârși o asemeni lucrare măreață; cum ar fi putut săvârși acest lucru Sașii, a cărora mijloace, puteri și brațe, erau cu adevărat modeste. Și afară de aceasta, o simplă privire aruncată asupra technicei zidirii și ne-ar fi făcut să ne ferim de eroare.

Cetatea Landskrone este opera regelui Decebal. Acest lucru ni-l spun ruinile prin felul lor de zidire, ni-l spune forma și întocmirea ei, care este asemeni cu cea înfățișată pe columnă. In adevăr, pe vârful muntelui care domină întregul defileu de la Turnul roșu, s'au păstrat p'alocuri în bună stare ruinile zidului de înconjurare al cetății și al unor turnuri de apărare. Forma lui este impusă de marginea de sus a muntelui; p'alocuri, unde panta este mai ușor înclinată, architectul a pus să se sape un șanț adânc, de 7—8 m. și larg de 15 m., cum este de pildă, pe partea din spre nord și sud. De obiceiu forma pare ovală-lungăreață, cu axa cea lungă de 120 m. aproape, pe când cea scurtă de 60—70 m. Zidul p'alocuri gros de 3 m. este alcătuit din bolovani de piatră legați între ei cu mortar roman foarte tare. S'a păstrat până acum în bună stare turnul de pe laturea de răsărit, unde se află și poarta principală de intrare. O a doua poartă se află așezată cam la sudvest și este apărată și ea cu un turn masiv, care în spre curte este proptit de trei căpriorei.

Fără a mai stărui asupra celorlalte amănunte, vom susține că scena noastră trebuește localizată în părțile de la Boița. Căci aici găsim noi reunite toate elementele topografice indicate de artist. Până și existența acelui șes, unde cavaleria mauretană își îndeplinește strălucita sa acțiune rezboinică, despre care ne vorbește notița din Dion. In adevăr, lângă Boița, la stânga se vede defileul Turnului roșu, cu șirul său de munți înalți, conici, râpoși și pleșuvi, iar în dreapta se desfășoară larga vale a Oltului, care poate fi văzută ca în palmă de pe culmea unui deal, precum este cel de la împreunarea Sibiului cu Oltul, așa numitul Landskrone.

Cu strălucita acțiune a cavaleriei mauretane se încheie întreaga serie de scene, care era menită să ne arate mișcările trupelor romane, din clipa când trec puntea de lemn de la Gura Văii și până când pătrund prin defileul Turnului roșu în Ardeal. Clădiri de castre și de punți, treceri în revistă a legiunilor în marș, cuceriri și nimiciri de localități dace, mișcări dibace de trupe, care aveau darul să prindă și să surprindă pe dușman, toate acestea încheiate

1). Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, în *Jahrbuch Siebenbürg.*, 1883, p. 128; cf Dr. Bielz, *Die Burgen in Siebenbürgen*, ibid. 1899, no. 438.

la urmă cu o biruinţă hotărâtoare, care avea drept rezultat să asigure drumul de legătură cn baza de operaţie de la Dunăre, iată, împlinită cu măestrie chiar, prima parte a programului de invazie şi cucerire. Ne remâne să vedem acum cel de al doilea punct: ciocnirea cu duşmanul şi deci pregătirea catastrofei, care formează ultimul punct al acţiunii împăratului.

CAPITOLUL VIII

LUPTELE DIN VALEA STREIULUI

între

ROMANI ŞI DACI

REZUMAT. Intinderea grupei. Cum trece Traian de la Boiţa în valea Streiului? Configuraţia solului din Oltenia şi sudvestul Ardealului. Traian n'a putut porni de la Olt urmând valea Mureşului, Streiului de jos şi Haţegului, pentru ca să ajungă la Sarmizegetusa. El alege calea pe plaiurile înalte; pătrunde pe valea Sebeşului prin Săsciori, apoi pe cărările munţilor ajunge în valea Streiului prin Crivadia. Urmele de lagăr roman şi de cetate dacă la Săsciori. Căile şi lagărele romane de la Auşel, Vârful lui Petru, Poenile Tăii şi Jigorul mare. Scena LXV—LXVII ne înfăţişează peisagiul din valea Streiului de sus. La apus de Crivadia, unde este turnul rotund înfăţişat în LXVI sus, are loc atacul impetuos al Dacilor contra Romanilor. A doua luptă de la Sălaşul de sus este înfăţişată în scena LXVIII—LXX. A treia luptă dintre Romani şi Daci (sc. LXXI—LXXII) se dă probabil la Ostrovul mare. Adlocuţia lui Traian către trupe în castrul roman din Balint.

Această nouă grupă se întinde din 160—190 şi cuprinde scenele LXV—LXXIV, după împărţirea lui Cichorius. Elementele de precizare geografică a ţinuturilor unde se dau luptele între Daci şi Romani, cu toate că sunt numeroase, însă din pricina nedespărţirii precize a scenelor, nu au putut fi înţelese pe deplin de comentatori, şi prin aceasta nici în deajuns de bine localizate. Cichorius crede că împăratul cu armatele sale, ca să ajungă la Sarmizegetusa, n'a putut lua de cât calea prin valea Sibiului, a Mureşului şi în fine a Streiului, de unde apoi a pătruns în larga câmpie de la poalele munţilor Haţeg. Un singur adaos însă admite: o abatere lăturalnică prin valea Cugirului, pentru cucerirea oraşului Muncelu Grădişte. Dar Petersen arată pas cu pas, că nimic nu stă în picioare din toată această meşteşugită alcătuire, îndată ce o analizezi cu deamănuntul. Mai mult încă, Petersen nu se învoeşte nici cu felul de împărţire a scenelor, aşa precum a făcut-o Cichorius. După dânsul, şi în această privinţă are mare dreptate,—uneori o scenă trebueşte împlinită cu un

adaos de alături, cu care formează un tot, alteori din contra, ni se impune să desfacem două scene, care fuseseră împreunate laolaltă.

Un amănunt ne izbeşte însă: mai toate scenele au mărimi neobişnuite, provenite fie din pricină că artistul pentru rostirea gândului său, avea nevoe să înşire cât mai multe figuri, fie că natura în sânul căreia se petrec luptele, are nevoe, pentru a fi mai bine determinată geograficeşte, de un adaos de elemente caracteristice, care în scenele de până aici ale acestei campanii nu fuseseră folosite.

După constatările de până aici, Traian se află cu armatele sale în castrul din Boiţa, la vechiul Caput Stenarum. Este întrebarea, cum ajunge împăratul să treacă de aci de lângă Olt tocmai în valea Streiului, unde, precum vom vedea mai departe, se vor da ucigătoarele lupte? Ca să răspundem mai uşor la această întrebare, suntem siliţi s'aruncăm o scurtă ochire asupra configuraţiunii solului din partea de sudvest a Transilvaniei, teatrul viitoarelor rezboae.

Munţii Carpaţi dintre Ardeal şi Oltenia, îşi au nodul lor orografic în masivul impunător al Paringului, ale căruia vârfuri mai înalte, Mândrul (2529 m.) şi Cârja (2406 m.), alcătuesc oare cum miezul, de unde pornesc toate celelalte şiruri de munţi. Şi anume, între Jiu şi Olt se desfac, îndreptându-se către răsărit, trei coame principale: 1) ceva mai spre sudest este coama munţilor, care poartă numele de Paringul, caşi nodul central. Aceşti munţi cu vârfuri pleşuve şi conice se îndreaptă către Olt, formând ca un perete retezat spre miază-zi de valea Lotrului. Cele mai multe din vârfurile sale trec peste 2000 m. înălţime; 2) ceva mai spre nordvest avem coama munţilor Plătăneşti, care se sfârşeşte iarăşi la Olt, după ce a alcătuit şi ea peretele de nord al văii Lotrului; 3) în fine, din vârful Cindrelului (2248 m.) se desface o nouă coamă, zisă a Sibiului, care se îndreaptă spre nordest şi are înălţimi mai mici. Şi precum din culmea Paringului se desfac o sumă de dealuri paralele care se îndreaptă în linie generală către miazăzi, tot aşa se desfac altele cu direcţia către nord din culmea Sibiului.

Din acelaş nod al Mândrei se desprind, pornind însă către apus, alte două şiruri de munţi, care pare că continuă liniile coamelor Paringului şi Plătăneştilor. Aceştia sunt: a) mai spre sud coama muntelui Vulcan, care se prelungeşte până în judeţul Mehedinţi, lăsând spre miazăzi o sumă de coame de dealuri paralele; b) ceva mai la nord, munţii Haţegului, care îşi găsesc în vârful Retezat (2477 m.) înălţimea lor cea mai mare. In fine, cam tot din locul de unde se desface culmea Sibiului, se desprinde şi culmea Sebeşului, care înclină spre nordvest, dând naştere spre nord mai ales la o serie de alte dealuri paralele. Din vârful lui Petru şi al Surianului, care leagă masivul Sebeşului cu Paringul se lasă o şea care duce spre pasul Merişor, unde se face împreunarea cu munţii Haţegului.

In mijlocul acestei naturi frământate, se înţelege de la sine, că nu mai putea avea loc nici o câmpie; din contra însă în spre apus de masivul Sebeşului şi la nord de munţii Haţeg, se deschide larga câmpie a Haţegului, care

cuprinde tot spaţiul dintre Crivadia la răsărit, Orlea la nord şi Porţile de fer transilvane la apus. In colţul de sudvest al acestei câmpii se află faimoasa Sarmizegetusă, actuala Grădişte, ţinta către care se îndrepta împăratul.

Un fapt nu mai puţin ciudat al acestei regiuni frământate dintre Olt şi câmpia Haţegului, este forma şi alcătuirea munţilor. Aşa, de pildă, privind din spre Sibiu, şirurile munţilor, care se îndreaptă de la apus la răsărit, sunt în aşa fel rânduite, în cât ne fac impresia unor trepte largi cu atât mai înalte, cu cât sunt mai spre sud. Nu mai puţin ciudate sunt formele colţuroase pe care le au vârfurile mai răsărite ale munţilor priviţi din depărtare. Mai ales culmile mai înalte din coama Plătăneştilor, se arată sub forma unor căpăţâni uriaşe de zahăr, legate între ele cam pe la mijloc cu un fel de podiş sau o şea largă. Din această cauză culmile nu sunt izolate, cu toată înfăţişarea lor impunătoare şi selbatică din depărtare. Din pricina acestor podişuri de legătură, cărările prin munţi sunt neîntrerupte şi se ţese atât de la capătul de est spre vest al coamelor, cât şi din sud spre nord, adică din Oltenia spre Ardeal.

Acestea zise, să trecem la comentarea şi localizarea scenelor. Prima problemă însă, care ne ese înainte, este cea privitoare la drumul, pe care l-a ales împăratul pentru trecerea armatelor sale din valea Oltului în valea Streiului.

Am văzut mai sus câte cărări se deschideau înaintea împăratului, pentru ca să treacă din valea Oltului în a Streiului, unde se afla capitala regatului dac. Totuşi ele se pot reduce la două drumuri: unul, prin valea Sibiului, a Mureşului şi apoi în câmpia Haţegului şi celalt pe plaiurile înalte ale munţilor Carpaţi. Cichorius, întemeindu-se pe o pretinsă asemănare a băilor termale din Calanul cel mic cu imaginea de pe columnă din scena LXXIV, susţine că împăratul a ales calea pe Mureş şi Streiu. Şi s'ar părea că această părere ar fi singura mai adevărată.

Şi cu toate acestea trebue să ne declarăm contra ei. Şi iată motivele:

a) E lucru ciudat, dar, după cercetarea amănunţită a tutulor căilor pe care împăratul Traian le-a luat atât în primul, cât şi în al doilea rezboi. reese până la evidenţă, că armatele romane, cu toată covârşitoarea lor putere, pe care le-o dedeau organizaţia şi mulţimea legiunilor, au căutat în mersul lor de pătrundere spre Sarmizegetusa, întotdeauna ţinuturile muntoase, cărările prin regiuni înalte. Şi din contra, ori de câte ori s'a înfăţişat împrejurarea, regele Decebal a dat luptă în câmp larg şi deschis. Este un contrast aşa de viu între felul de procedare al împăratului roman şi acela al regelui dac, cum nu se poate mai izbitor şi mai hotărât: unul îşi alege căile de străbatere prin podişurile munţilor, celalt aşteaptă întotdeauna cu o neînfrântă bărbăţie să dea lupta în câmp deschis. Este aşa de adevărat aceasta, în cât din cele 12 lupte mai mari, în care se ciocnesc Romanii cu Dacii, (scenele XXIV, XXXIX, XL, LXIV, LXVI, LXX, LXXII, XCIII—XCVII, CXXXIV şi CLI), nici una nu se dă în munte, toate se desfăşură în câmpie. Şi nu trebue uitat un lucru, că aceste lupte, în marea majoritate a cazurilor, sunt oferite Romanilor de către Daci.

Pe când împăratul Traian încearcă să fugă, parcă, de lupte, din contra

Decebal le caută şi le doreşte. Unul străluceşte prin geniul său strategic, toate mişcările trupelor sale sunt combinate strategiceşte în vederea sfărâmării vrăjmaşului aproape fără luptă, celalt, regele dac, îşi pune toată nădejdea în vitejia selbatică a ostaşilor săi, care îi făcea ades să înfrunte moartea cu nepăsare. Acest dispreţ de moarte al Dacilor, pe care li-l dedeau sau credinţa în nemurirea sufletelor, sau patriotismul lor adânc, a adus nu arare ori pierderi cumplite legiunilor romane. Doar şi istoricii romani, cu toată tăcerea lor semnificativă, ne au transmis ştirea, că în aceste lupte cu Dacii multe legiuni romane sau au pierit cu totul (leg. V Alanda, XXI Rapax) pe câmpul de bătae, sau au fost zeciuite şi măcelărite. Acest lucru îl cunoştea bine împăratul şi experienţa făcută de alţi comandanţi romani în trecut a folosit-o, ferindu-se să mai repete greşalele altora. De aci, acéa neîncetată goană de a nu se măsura în câmp deschis cu duşmanul; de aci, continua strecurare a armatelor sale printre strâmtorile munţilor şi pe cărările plaiurilor înalte.

Pe la Mureş şi Strei, câmpia e largă, şesul destins şi era minunat pentru desfăşurarea vitejiei dace. Pe aici, Decebal i-ar fi disputat pas cu pas terenul; şi chiar dacă biruinţa ar fi fost de partea Romanilor, pierderile acestora ar fi fost aşa de mari, în cât ar fi însemnat în definitiv tot una cu o înfrângere; căci, pe când Decebal şi-ar fi reîmprospătat necontenit trupele sale cu noi oşteni, împăratul ar fi trebuit s'aştepte îndelung sosirea altor legiuni. Şi în rezboi o întârziere înseamnă pentru biruitor o înfrângere şi pentru cel învins o victorie. In cazul de faţă deci se impunea împăratului să se ferească de calea pe la Mureş.

b) Dar mai este şi alt motiv. Acesta este de ordine locală, specială. Câmpia Haţegului cu forma ei triunghiulară are numai trei porţi de intrare, câte una la cele trei colţuri ale triunghiului. Dintre aceste trei porţi de pătrundere. cea din spre nord însă este fără îndoială cea mai greu de străbătut pentru un duşman. Streiul, care îşi adună apele sale de pe pantele munţilor Haţeg şi Godeanul, după ce merge un timp către apus, se îndreaptă deodată spre nord, trecând printr'un gâtlej îngust şi selbatic, care poate fi închis cu desăvârşire de o simplă cetate pe vârful Orlei. Această cetate de apărare Dacii n'au uitat s'o ridice. Şi tăria ei ne-o rostesc zidurile ei groase, şanţurile adânci de împrejmuire, dar mai ales coastele râpoase ale muntelui. Cu mijloacele technice de care armatele erau pe atunci înzestrate, cetatea se poate socoti, şi de sigur că a fost, cu neputinţă de luat. De pereţii muntelui Orlea şi a celor vecini, vreme prea îndelungată s'ar fi spart îndărătnicia şi organizarea de fier a legiunilor romane. pentru ca împăratul să mai aleagă această cale. Acest lucru probabil împăratul îl ştia prin fugarii romani de la curtea lui Decebal; fugari care nu puteau înăbuşi în sufletul lor dragostea pentru Roma şi pentru mărirea neamului lor.

c) Dar în fine cel mai puternic motiv pentru sprijinirea părerii noastre sunt rămăşiţele de lagăre romane, pe care le găsim prin plaiurile munţilor Carpaţi, rămăşiţe, care ne călăuzesc pas cu pas pe urmele Romanilor. Şi anume. după biruinţa cavaleriei mauretane de la Boiţa, împăratul apare mai întâi toc-

mai la Crivadia, în colţul de răsărit al câmpiei Haţegului. Acest lucru ni-l povestesc castrul roman din scena LXV, cetatea dacă din LXVI şi întreaga desfăşurare a luptei de la Crivadia. Lucrul acesta îl vom pune în plină lumină ceva mai departe. Dar se pune şi aici întrebarea, pentru ca împăratul s'ajungă la Crivadia pe unde a venit? Căci am văzut că drumurile pe munţi se încrucişează în toate felurile. Respunsul ni-l dă o scenă (CVII) din al doilea rezboi. Insă pentru lămurirea cititorului, suntem nevoiţi să facem un mic înconjur. Multă vreme s'a discutat şi încă respunsul hotărâtor nu s'a găsit, asupra drumului pe care împăratul şi armatele romane l'au urmat în al doilea rezboi dacic. Cichorius a pretins, că îndată după scena solemnă de lângă podul de piatră al lui Apollodor (scena C), Traian intră în campanie; că drumul ales în acest rezboi începe la Drobetae şi că după ce trece prin pasul Turnul roşu şi prin ambele văi ale Târnavelor, ajunge la o cetate tainică din valea Homorodului şi a râuşorului Vargyas, afluenţi ai Oltului; că la Almaş trebueşte noi să punem acea puternică cetate pe care columna o înfăţişază cu atâta strălucire în şirul de reliefe, care se întinde din CXIII până în CXXVI. Această părere însă este cu totul greşită.

Credinţa noastră este, că drumul străbătut de împăratul Traian în al II rezboi este acelaş cu acel, pe care merge el acum în a III campanie a primului rezboi dacic. Ca să pue în lumină această idee, artistul nu s'a sfiit pe deoparte de a schematiza înfăţişarea scenelor sale, iar pe de alta de a reproduce acele staţiuni din primul rezboi, care fuseseră mai însemnate şi mai bine caracterizate.

Anume, în al II-lea rezboi dacic, artistul reproduce ceva cam „schematic“ [1],—cuvântul este al lui Petersen,—scenele care ne înfăţişau în primul rezboi, staţiunile Bumbeştii (scena LII, în al II-lea rezboi scena CII), Râmnicul-Vâlcea (scena LIII, în al II-lea scena CIII), Câinenii (scena LX şi LXI, în al II-lea scena CV) şi Crivadia (scena LXV şi LXVI, în al II-lea scena CIX). Pe când în campania a III a primului rezboi artistul înfăţişază pe lângă aceste staţiuni principale şi o sumă de altele mai neînsemnate cuprinse la mijloc, acum în al II-lea rezboiu el se mărgineşte numai la acele câteva scene care erau mai însemnate, şi care puteau călăuzi pe privitor în mod sigur.

Dar lucru ciudat, pe când în primul rezboi între Câineni (LX şi LXI) şi Crivadia (scena LXVI) artistul nu mai introduce de cât staţiunea de la Boiţa (scena LXV—LXII) din valea Oltului, lăsându-ne cu totul în întuneric asupra căii urmate de la Olt la Crivadia, acum în al II-lea rezboi, după ce ne înfăţişază staţiunea din Câineni (scena CV), lasă deoparte imaginea lagărului şi întregului ţinut de la Boiţa şi înainte de a ne reproduce lagărul din Crivadia (scena CIX) ne adaogă o scenă la mijloc (scena CVII), care cuprinde imaginea unui lagăr roman şi a unei cetăţi dace.

---

1). Petersen într'un alt pasagiu adaogă şi mai lămurit, cu privire la această reproducere a unor scene din primul rezboi: «artistul se mărgineşte numai la înfăţişarea a ceia ce este absolut necesar, caşi cum ar repeta lucruri încă odată reprezentate». *Traj. Dak. Kriege*, II, p. 15.

Prin urmare respunsul la întrebarea de mai sus, pe unde a trecut împăratul ca să ajungă de la Boiţa la Crivadia, ni-l dă scena CVII, care ne înfăţişază staţiunea intermediară între Câineni şi Crivadia.

Aşa dar, unde se cuvine să localizăm noi scena CVII, la care cu drept cuvânt, Petersen adaogă şi cetatea din 286—287 din scena CVIII?

Elementele topografice indicate de artist sunt:

1) Ţinutul pare muntos şi anume se desfăşură de la stânga spre dreapta sub forma unei coame de munţi; 2) pe culmea acestei coame este un lagăr roman cu două porţi pe laturea din faţă şi câte una pe cele două laterale. Un semn că lagărul este pus pe o înălţime mare, este indicarea acelui auxiliar din faţă în 285, care-şi umple urciorul cu apă; probabil spre a-l duce sus în lagăr; 3) la poalele dealului pe care se află lagărul, curge un râu, la malul căruia duce o scară de lemn; 4) locul unde este puntea pare a fi un punct strategic însemnat; numai aşa se explică de ce păzeşte auxiliarul în picioare din faţa punţii de lemn şi a lagărului roman. Această pază de obicei nu se pune de cât în punctele, unde siguranţa trupelor ar fi fost ameninţată de duşman. Se pare că primejdia ar veni din faţă şi dreapta; 5) peste râuşorul din primul plan şi ceva mai spre dreapta, între 286 şi 287, se vede o cetate de zid de o formă ovală [1]; 6) această cetate prin întocmirea ei este de origine dacă, precum a spus foarte bine Cichorius [2]. De altminteri, acel ceardac de lemn de deasupra porţii din dreapta este un semn convenţional destul de caracteristic, pentru ca să mai fie vre-o îndoială asupra acestui punt; 7) cetatea are două porţi, una în stânga în spre auxiliarul care îşi umple urciorul din râu şi alta tocmai în partea opusă. In interior sunt mai multe căsuţe dace, un semn că era locuită; 8) cetatea dacă, aşezată chiar în faţa lagărului roman peste apă, este pe o înălţime mai mică de cât a muntelui din faţă cu lagărul roman; 9) afară de aceasta, dacă ne luăm după faptul că soldaţii din coloana de sus, care au eşit probabil din lagărul roman, nu au coiful pe cap, pe când cei din coloana de jos îşi poartă din contra coiful, urmează că partea din cotro ar putea să vie duşmanul este cea din faţă şi dreapta; 10) în fine, atât lagărul roman, cât şi cetatea dacă, se află în drumul armatei romane pornită din Câineni şi ajunsă la Crivadia (scena CIX şi CX). Ei bine, toate aceste elemente topografice se regăsesc la localitatea Săsciori din sudul oraşului Sebeşul săsesc (Mühlbach). Râul Sebeşul, care sub numele de râul Frumoasa, apare din poalele muntelui Cindrelu, după ce formează un timp graniţa între România şi Austria, coteşte direct spre nord. Valea râului, închisă spre dreapta şi spre stânga cu şiruri înalte de dealuri, este strimtă şi frământată. Totuşi are o cale minunată, care duce de la graniţa noastră până la Săsciori, unde dă într'o regiune mai deschisă şi mai şeasă. Este important faptul însă, că atât pe dreapta văii Sebeşului, cât şi pe stânga, pe muchea dealurilor există astă-zi şi,—dacă ne luăm după ră-

---

1). Vezi pl. XXVI, fig. 1.

2). Cichorius, *Trajanssäule*, III, p. 191: «Ihre Häuser, vorbind despre cetatea aceasta, sind unverkennbar von dakischer Bauart, und wir haben demnach keinesfalls ein römisches Lager oder eine römische Festung vor uns, sondern bestimmt eine dakische Ansiedlung».

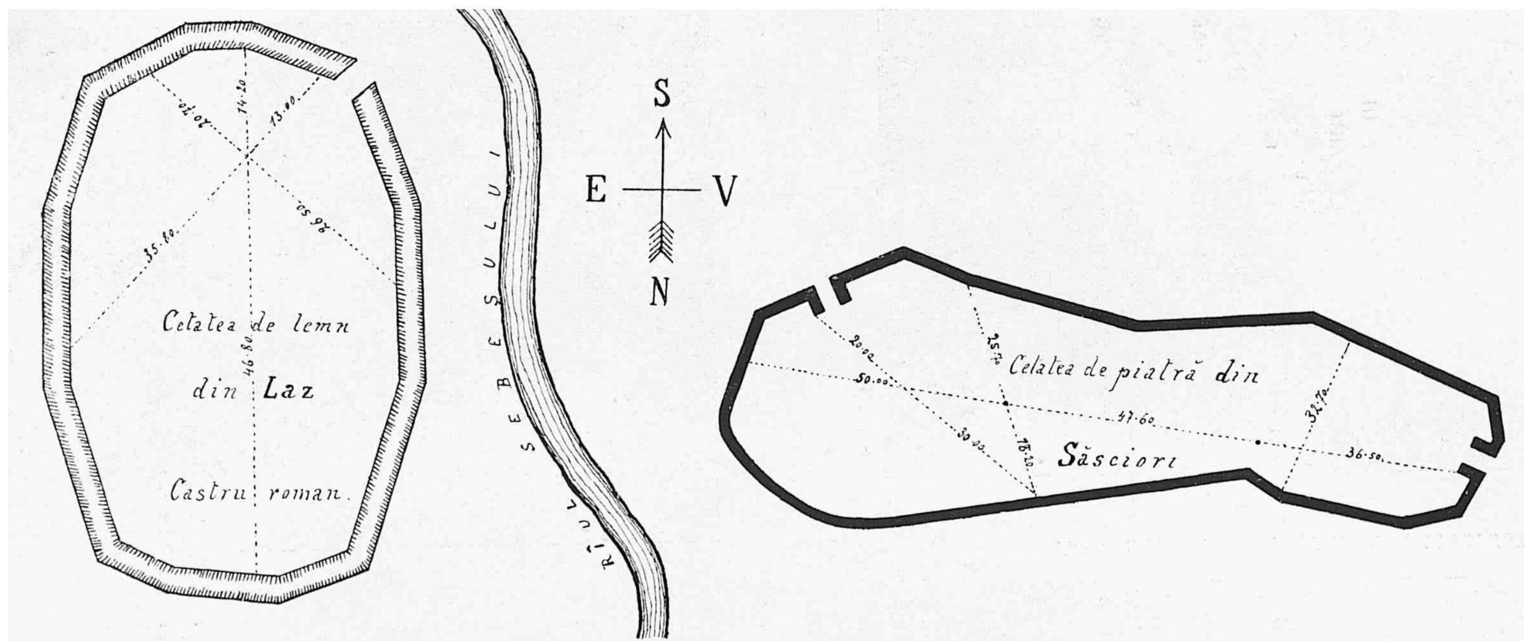

FIG. 1. CETATEA DIN LAZ ŞI CETATEA DIN SĂSCIORI.

FIG. 2. ACELEAŞI CETĂŢI PE COLUMNĂ.

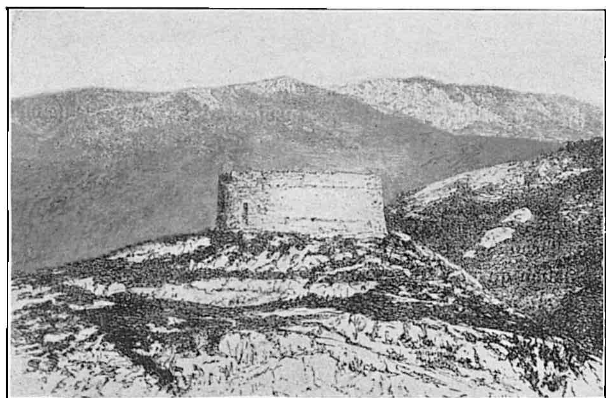

FIG. 1. VEDEREA TURNULUI DIN CRIVADIA.

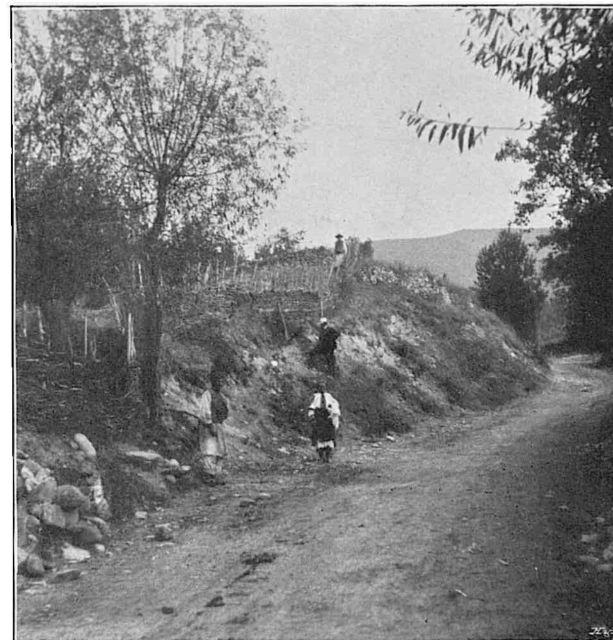

FIG. 4. LATUREA DE VEST A SARMIZEGETUSEI.

FIG 2. RUINILE TURNULUI DIN MĂLĂEȘTI.

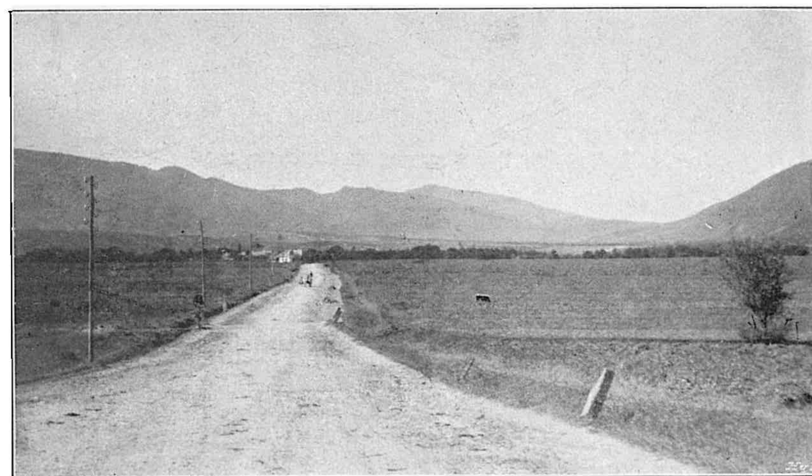

FIG. 3. CÂMPIA SARMIZEGETUSEI.

măşiţele de drumuri vechi,—exista şi în vechime căi foarte bune de străbătut în munţi.

Acolo însă, unde râul Sebeş, scăpat de strâmtorile munţilor, pătrunde în regiunea deschisă din Săsciori, atât pe culmea dealurilor din răsărit, cât şi a celor din spre apus de râu se află câte o cetate: cea din spre răsărit, din dreptul comunei Lazu, este un lagăr roman, iar cea de pe dealul din faţa comunei Săsciori, o cetate de piatră, de origine dacă.

Voi lua mai întâi în cercetare lagărul roman din dreptul comunei Lazu. Asupra acestor rămăşiţe de cultură veche, iată ce ne spune un învăţat sas, Dr. Amlacher[1]: „pe vârful tocit aproape cu totul al muntelui Gârgalău, găsirăm un şanţ adânc tras în formă de cerc[2]). In spre apus, spre valea râului Sebeş se află o trecere peste şanţ, unde sau şanţul nu a fost săpat, sau a fost iarăşi umplut cu pământ. De aci scoboară în pantă lină de pe munte o cale destul de largă. Tradiţia ne spune, că a fost odinioară aici o cetate de lemn. Nu se vede într'însa nici urmă măcar de piatră sau de zid. De unde provine întăritura este greu de hotărât. Fără îndoială însă, că origina ei se cufundă în vechimea cea mai depărtată".

Asupra acestei cetăţi însă, mulţumită bunăvoinţei preotului Moga din Săsciori, avem planul ridicat de către architectul Benedek Lajos din Săsciori[3]). Din această schiţă reese că „cetatea de lemn" are forma unui oval, a căruia axă mai lungă, îndreptată de la nord la sud, are aproape 60 m,. pe când axa cea scurtă numai 46 m. Şanţul are o lărgime de aproape 6 m., iar pămîntul scos de aci este turnat spre interiorul cetăţii, aşa încât solul castrului este mai înalt de cât înconjurimea. Ciudată este forma lagărului, căci mai ales cele 2 laturi de est şi vest sunt convexe. Probabil că de jur împrejurul şanţului era palisadă cu pari de lemn, de unde şi numele de „cetate de lemn", ce i se dă cetăţii.

In faţa acesteia pe o o muche de deal, răsărind ca un dinte din muntele Lomanului, se află cetatea din Săsciori. Iată aici planul[4]) şi descrierea acestei cetăţi. Planul se datoreşte aceluiaşi architect B. Lajos, despre care am vorbit mai sus. Descrierea o iau după învăţatul istoric sas, Dr. Fr. Teutsch, introducând p'alocuri observările atât ale părintelui Ilie Moga, cât şi ale noastre proprii făcute asupra ruinilor chiar.

„Pe o ramură a munţilor Sebeş, care se desface din muntele Loman spre nordest, şi la apus de comuna Săsciori, pe malul stâng al râului Sebeş, se înalţă ruinile cetăţii Săsciori pe un deal izolat, care cade prăpăstios mai de toate părţile. Cetatea, întocmai ca şi cea din Gârbova (Urbig), are forma unui dreptunghiu[5]) prelungit. Zidurile sunt dintr'un fel de gresie cenuşiu închisă, din pie-

---

1). Dr. Albert Amlacher, *Wanderungen im Mühlbachgebirge*, în *Jahrbuch Siebenbürg. Karpath-Vereins*, IX, 1889, p. 36.

2). Vom vedea că forma adevărată a şanţului e cea de dreptunghiu.

3). Vezi pl. XXVI, fig. 2.

4). Vezi pl. XXVI, fig. 2, dreapta.

5). Forma se aseamănă mai mult cu a unui oval neregulat, precum observă părintele Ilie Moga.

tre colosale, rânduite în şiruri regulate, legate cu mortar, care de mult s'a împietrit. Diametrul este în lungime de 220 paşi şi în lăţime de 40 [1]). O idee despre mărimea totului ne-o dă turnul din nordest, care s'a mai păstrat în parte încă, a căruia măreaţă poartă cu arc ascuţit ne face să presimţim ce vijelii a trebuit să înfrunte. Poarta din faţă a turnului are 3 m. înălţime, 2.75 lăţime, bolta 1.11 m. grosime; poarta din dos însă are 5 m. înălţime, 3.2 lăţime, bolta 2.4 m. grosime.

La laturea de sud se află de asemeni ruinile unui turn [2]). Zidurile, care împrejmuesc largul spaţiu, nu au tocmai 2 m. grosime; borte rotunde [3]) se observă ici şi colo, de sigur hotărâte pentru împuşcături. In interiorul cetăţii rămăşiţele ne arată lămurit că mai înainte erau diferite întocmiri pentru locuinţe. Pe laturea de răsărit se vede un al doilea zid de împrejmuire, care în parte s'a prăvălit pe panta muntelui [4]). Pe partea din apus se vede o firidă în zid, care duce din cetate afară" [5]).

Dacă ne întrebăm asupra originei acestei admirabile cetăţi, răspunsul e mai greu de dat. Totuşi atât Amlacher, cât şi Teutsch recunosc „că descoperirile de topoare de bronz şi de monete romane făcute aici la Săsciori, dau o dovadă neîndoioasă" că cetatea are o origine străveche [6]). Teutsch chiar este şi mai lămurit: „Săsciori a fost o cetate romană", scrie dânsul [7]).

Forma acestei cetăţi însă, întocmirea zidurilor, şi mai cu seamă poziţiunea ei pe vârful unui deal, ne amintesc originea ei dacă. O simplă comparaţie între elementele topografice indicate de artistul columnei şi cele pe care ni le dă realitatea asupra celor două cetăţi din Săsciori, este mai mult de cât convingătoare. Până şi tradiţia păstrată în gura poporului din părţile locului ne spune acelaş lucru. „In timpuri străvechi trăiau prin preajma Săsciorilor nişte oameni care se chemau Daci. Unii din ei lucrau pământul, pescarul îşi arunca în râu undiţa şi năvodul după pofta inimei, iar vânătorul străbătea pădurile. Sus pe dealul din Săsciori „oamenii cei buni" zidiră o cetate mândră, unde trăiră cei ce au clădit-o. Dar sosiră într'o zi blestemată din şes, din spre răsărit nişte streini, care aveau îmbrăcăminte de fier, iar pe capul lor stră-

---

1). Asupra adevăratelor mărimi să se vază planul cetăţii.

2). Era şi aici o a doua poartă, pe care învăţatul german a uitat s'o puc; numai că poarta e pe partea de apus.

3). Bortele au forme pătrate şi nu pătrund zidul. Ele sunt simple capete ale grinzilor de stejar, care sprijineau podişul pe care umblau apărătorii cetăţii. In unele locuri s'a păstrat chiar parapetul şi crenelurile. Calea gvardici are o lărgime de 1 m., a parapetului de 0.80. Crenelurile sunt la distanţă de 1 m. Zidul cetăţii este şi el împrejmuit cu un şanţ de 4—5 m. adâncime şi lărgime.

4). Când am vizitat ruinele din Săsciori, eu nu observasem existenţa acestui al doilea zid de împrejmuire; credeam atunci că zidul de jos nu este de cât partea de deasupra a zidului de sus. Faţă cu descrierea lui Teutsch şi în nedomirirea mea, am întrebat pe părintele Moga, care-mi respunde următoarele asupra acestui punct:

„Zidul de la stânga intrării principale a cetăţii din Săsciori este zidul dărâmat din împrejmuirea de sus şi care s'a rostogolit ceva mai jos pe coastă. Acest lucru se poate dovedi şi prin faptul că acolo unde zidul de sus nu s'a dărâmat, el este mai înalt; iar sub acesta nu se vede nici o urmă de un al doilea zid". Aşa dar observaţia lui Teutsch este greşită.

5). Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, în *Jahrbuch Karpath-Vereins*, 1889, p. 76.

6). Dr. Al. Amlacher, *op. cit*, p. 34.

7). Dr. Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 77.

luceau coifuri de oţel şi erau înspăimântători. Aceştia izgoniră pe „cei buni" din întinsul văii, arseră bordeile lor, le luară turmele şi pe cei remaşi în viaţă îi duseră în robie. Ei luară şi cetatea de sus din Săsciori; iar restul „celor buni" fugiră în păduri cu vitele, femeile şi copii lor. Dar se îndură D-zeu de dânşii şi le dete iar puterea lor de odinioară" [1]).

Dar şi mai ciudat pare faptul că pretutindeni tradiţia a păstrat până astăzi amintirea numelui Dacilor. La apus de „cetatea de lemn" de pe vârful Lazului este un drum, căruia poporul îi zice: calea Dacilor. De altminteri numele acesta tinde să se piardă din amintirea oamenilor; cei tineri din sat nu cunosc de cât numele de „calea caprelor".

Sigur însă este, că cetatea din Săsciori a fost zidită, nu cu scopul de a apăra valea Mureşului contra unei invazii din sud, precum susţin mai ales învăţaţii saşi, ci numai ca să închiză drumul de pătrundere prin valea Sebeşului, unui duşman venit din spre Olt. Acei străini mărunţi şi negri, „îmbrăcaţi în fer" şi „acoperiţi cu coifuri de oţel", despre care tradiţia ne vorbeşte, în fond nu sunt de cât acei legionari romani, pe care columna ni-i arată pătrunzând de la Olt în două şiruri lungi pe valea Sebeşului şi cărările munţilor spre Crivadia.

In rezumat, ce ne dă realitatea şi întru cât aceasta respunde la spusele columnei?

Mai întâi avem o vale strategică însemnată, care duce din şesul Mureşului până în inima munţilor din preajma văii Haţegului. Valea e închisă cu un perete de munţi înalţi, atât pe dreapta, cât şi pe stânga. Un râu străbate această vale. Pe culmea dealului din Laz, la intrarea văii, se află un lagăr roman dreptunghiular, caşi pe columnă. Acest lagăr nu are nicăeri izvor de apă. In faţa acestei întărituri romane, pe dealul din Săsciori, peste apa Sebeşului, avem o cetate dacă, forma ei este ovală şi, întocmai caşi pe columnă, are două porţi, una în spre răsărit spre râu, şi alta spre apus. In interior vedem o sumă de ruini, care ne dau dovadă că aici erau locuinţe, precum arată şi columna. Asemănarea deci este hotărâtoare. Poziţia ambelor cetăţi pe două dealuri opuse,—dintre ele, cel pe care se află clădirea de piatră din Săsciori, este mai scund,—de asemeni este aceiaşi. In fine, localizarea noastră ne lămureşte şi celelalte amănunte. Auxiliarul care păzeşte lângă puntea de lemn, alături de cel ce-şi umple urciorul cu apă, este pus să apere intrarea văii contra inamicului, care ar fi putut veni din spre nordest, adică din spre Olt şi inima Ardealului. Cele două coloane de soldaţi romani, după aceiaşi localizare, mergeau, una de alungul râului pe malul lui stâng, pe când ceilalţi pe malul opus şi anume, nu pe vale, ci pe coamele munţilor. Pe de altă parte, fiind-că armata de pe malul stâng era mai aproape de vrăjmaş,—puterea Dacilor în acest al II-lea rezboi, caşi în primul, se concentrase spre câmpia Haţegului,—urmează neapărat ca ea să fie înfăţişată în plin armament, cu coiful

1). Dr. Amlacher, *op. cit.*, p. 37.

pe cap, pe când cealaltă coloană mai adăpostită, este reprezentată fără coif pe cap.

Aşa dar, iată un punct luminos în cercetarea noastră. Traian, ca să pătrundă de la Olt în valea Streiului, a fost nevoit, din motive de ordine strategică şi de siguranţă pentru armatele sale, să ia drumul prin valea Sebeşului, drum care duce pe culmile munţilor direct spre Merişor şi Crivadia.

Cu această încheiere se potriveşte de minune şi existenţa acelor urme de drumuri şi de lagăre romane, care se află de a lungul acestei văi. In adevăr. iată ce găsim în călătoria amintită mai sus a învăţatului sas Amlacher: „De pe plaiul Lamanului, mergând continuu spre sud şi numai pe culmile munţilor, la stânga văii Sebeşului se vede un drum comercial, care se confundă mai pretutindeni cu o reţea de drumuri romane, din care multe urme s'au păstrat pe vârful lui Pătru şi Slimoiul. Cu acest drum stă în legătură şi o sumă de întăriri cu siguranţă (zweifellos) romane“ [1]). Ceva mai departe acelaş învăţat adaogă şi alte amănunte şi mai precise. „Coborând de pe vârful muntelui Cânciul mare, la 30 de paşi departe de râul Cugir, unde drumul şerpueşte printre brazi bătrâni, în lungul văii, ne izbesc urmele unei căi, care nu se mai adânceşte ca în alte părţi printre stânci, ci se arată în plină lumină de asupra pământului, ca o clădire artificială omenească. Cercetând am constatat că drumul este alcătuit din pietre lătăreţe aşternute regulat; odinioară el era mult mai înalt; dar a suferit din pricina înecului râului din apropiere. Cine a putut oare să zidească aceste drumuri bine aşternute cu piatră şi tocmai în asemeni ţinuturi selbatice? De sigur nici unul din popoarele actuale ale Transilvaniei. Bănuiala însă. că ne aflăm în faţa unei căi clădită de Romani, luând în seamă tăria faptelor, se preface în siguranţă absolută. Căci tot pe malul stâng al Sebeşului, pe costişe înalte, se văd urme evidente romane, precum sunt rămăşiţele drumului roman de la sud de Ivanici, care respunde cu acest drum din preajma muntelui Vârful lui Pătru. Tot asemeni corespunde cu urmele de lagăr roman, care se vede pe şeaua muntelui dintre Vârful lui Pătru şi Auşelul“ [2]). Asupra acestui drum încă de mult ne a atras luarea aminte, învăţatul Goos, fără însă a se pronunţa aşa de hotărât asupra originii romane a căii. El spune numai că drumul este zidit „întocmai după felul roman“ [3]). Dar asupra şanţurilor în formă dreptunghiulară a lagărului roman, Amlacher adaogă de asemeni următoarele: „Pe şeaua muntelui dintre Vârful lui Pătru şi Auşelul se vede un şes înclinat spre nordest. Aici sunt nişte şanţuri pătrate, care formează un dreptunghiu regulat, în lungime de aproape 200 m., iar în lăţime numai de 80 m. El este întocmit cu acele deschizături de porţi pe laturi, care sunt cerute ori cărui lagăr roman“ [4]). Invăţatul sas bănueşte că este „un lagăr pentru trupe auxiliare, care au ocupat aceste ţinuturi numai în chip tre-

---

1). Dr. A. Amlacher, *op. cit.*, p. 87.
2). Dr. A. Amlacher, *op. cit.*, p. 56.
3). C. Goos, *Chronik*, p. 327.
4). Dr. A. Amlacher, *op. cit.*, p. 70. Despre acest lagăr vorbeşte şi Goos, *Chronik*, p. 327, numai că el adaogă şi amănuntul că în faţa lagărului mai era un val' şi un şanţ.

cător cu prilejul cuceririi Ardealului". Prin această supoziţie, autorul se apropie foarte mult de adevărata lămurire, care trebueşte dată acestor lagăre romane clădite în singurătăţile munţilor.

Tot aceleiaşi origini se datoreşte şi lagărul roman de pe culmea Jigorului mare. In adevăr, la 40 km. spre miazănoapte şi răsărit de turnul de piatră din Crivadia, se află urmele unui lagăr roman de o mărime „groaznică", precum îmi scrie părintele Izidor Saturn din Merişor, care l-a vizitat şi studiat de aproape. Lagărul are forma unui dreptunghiu neregulat, cu câte două laturi de răsărit şi apus de mărime egală (370 paşi), pe când laturea de nord are numai 300, iar cea de sud din contra, 390 de paşi. Şanţurile valurilor au până la 1 ½ m. adâncime. Ciudată este însă repartizarea porţilor : laturile de răsărit şi de nord au câte o poartă, pe când cea de apus nici una; singură cea de miazăzi are 3 porţi.

Asemeni lagăre se mai găsesc şi mai departe, spre nordest de Jigorul mare, la Poienile Tăii, care se află oarecum la mijlocul drumului între lagărul de pe Vârful lui Pătru şi cel de pe Jigorul mare.

In rezumat, iată încheierea care ni se impune : Traian pornind de la Boiţa, ca să ajungă în câmpia Streiului, a fost nevoit să ia calea de alungul râului Sebeş, de unde apoi pe coamele munţilor a pătruns în câmpia de la Crivadia tocmai în punctul unde se sfârşeşte lunga strâmtoare a Merişorului, care leagă valea Jiului cu aceia a Streiului. O dovadă mai mult este scena următoare:

Scena întâi (Cichorius LXV—LXVII) cuprinde tot spaţiul din 160 până în 173, mărginit la dreapta, caşi la stânga, prin copaci drepţi cu coroană de frunze ca spicul de grâu deasupra. Prin aceasta, părerea lui Petersen, de a forma o singură scenă din cele două ale lui Cichorius (LXVI—LXVII),—la care noi am adăogat scena LXV,—este singura bună, căci se întemeiază nu numai pe legătura strânsă între figuri, dar şi pe unitatea peisagiului cu complexul de văi, de dealuri şi cetăţi, care o caracterizează. Un motiv şi mai mult în sprijinul acestei idei este faptul, că ambele scene LXV şi LXVI apar împreună în CIX şi CX din al doilea rezboi dacic, adică un lagăr roman în stânga şi o cetate dacă în dreapta.

Dacă dar privim întreaga scenă care se desfăşură, precum am mai spus, din 160 până în 173, ea ne dă următoarele elemente topografice [1]). Spre stânga, ţinutul este muntos pe când spre dreapta este şes, cu fondul însă închis de un lanţ înalt de munţi şi cu alte şiruri mai scunde în faţa lor. Dar să luăm pe rând : din 160 până în 165 avem imaginea a două cetăţi ; cea din stânga este un castru roman înfăţişat cam pieziş, cu o poartă pe laturea din stânga şi jos şi alta pe laturea cea lungă din dreapta. Terenul înăuntrul castrului este foarte frământat. Cealaltă cetate este aşezată în fund pe un deal ; zidul ei are formă rotundă, cu o poartă cu canaturile închise spre în faţă şi turn cu

1). Cine doreşte să-şi dea soama pe deplin despre rostul acestei scene, trebueşte să studieze cu de amănuntul C. Cichorius, *Trajanssäule*, II, sc. LXV—LXVII şi planşele respective.

ceardac de lemn deasupra. Inăuntru se văd corturi şi deasupra parapetelor baliste. Intre ele şi în primul plan se vede un deal, care spre stânga se înclină uşor, dar cade brusc spre dreapta. Pe podiş stă în picioare împăratul, însoţit de cei doi ofiţeri ai săi. El primeşte supunerea a doi Daci, dintre care unul îi sărută mâna cu multă smerenie. Spre dreapta terenul este şes, dar spre fund închis cu munţi, care alcătuesc mai multe şiruri paralele. Pentru ca să înţelegem mai uşor rostul acestui peisagiu se cuvine să lăsăm pentru un moment descrierea figurilor şi acţiunilor şi să ne mărginim numai la conturile munţilor şi în general înfăţişarea peisagiului. In dreapta, câmpia se desfăşoară în tot lungul scenei pe planul din faţă şi anume, din 163—167 şesul este ocupat de întăriturile romane, formate din stive de bârne, un fel de valuri care acopere balistele; din 167 înainte însă se vede o pădure bătrână de stejari. Această câmpie se închide spre fund cu un lanţ înalt de munţi, din care resar mai ales două vârfuri, unul ascuţit, care ocupă locul din 167 până în 169 şi altul din 169—170, cu vârful cam retezat, şi cu panta căzând brusc spre dreapta. In faţa acestui şir de munţi se prelungeşte coama unor dealuri cu muchii ascuţite, care încep în 168 şi se sfârşesc în 173. Dindărătul muntelui cu vârful retezat din 170. pare că ese un râuşor, care vine în spre primul plan, unde în 170 se şi pierde. Acest râuşor, e drept, este astfel înfăţişat în cât a trecut neobservat de nimeni.

La capătul celui de al doilea şir de munţi, în punctul 169, se vede o cetate dacă,—fiindcă acei ce o apără sunt Daci,—de pământ şi întărită de sigur cu valuri cu palisadă. Fără îndoială ea este aşezată într'un punct strategic însemnat, căci pare că apără nu numai intrarea în largul câmpiei, dar şi calea militară dintre şirurile de munţi din fund şi mai din faţă, pe unde se zoresc să vie corpul de Daci cu draconele în frunte. In fine, tocmai departe spre dreapta între 171 şi 173, în largul unei văi, se află o clădire de piatră, din care nu se vede de cât o lature în faţă cu poartă la mijloc, iar din laturea din stânga numai o dungă şi o a doua poartă; ceva mai jos şi mai spre dreapta, se zăreşte o nouă construcţie dacă foarte ciudată, formată probabil dintr'o clădire cu ziduri pătrate şi valuri cu palisadă de o parte şi de alta.

Ca să localizăm această scenă trebue să pornim de la două fapte: mai întăi, ţinutul în care se desfăşură lupta, cuprinde pentru prima oară şi şes, de la scena LIII încoace; şi al doilea, în colţul din stânga sus (din 163 - 165) se află o cetate dacă.

Pornim de la această cetate. Cichorius pretinde că aici nu este de cât icoana lagărului din scena LXV, cu deosebire numai că acolo era încă în momentul când se clădea, pe când acum este cu totul gata. Şi cu toate acestea lucrul se înfăţişază alt-fel. Mai întâi, pare ciudat ca lagărul să fie aşa de părăsit: balistele rânduite pe înălţimele parapetelor n'au slujitorii lor, porţile cetăţii stau închise şi nimeni înăuntru. Dar clădirea poartă câte-va semne convenţionale, care au limbagiul lor: zidul are o formă rondă, în orice caz poligonală, poarta are prag drept deasupra, când se ştie că lagărele romane n'au de loc asemeni praguri, iar turnul de deasupra poartă caracteristicul ceardac de lemn, care este oare-cum pecetea sigură a originei sale dace.

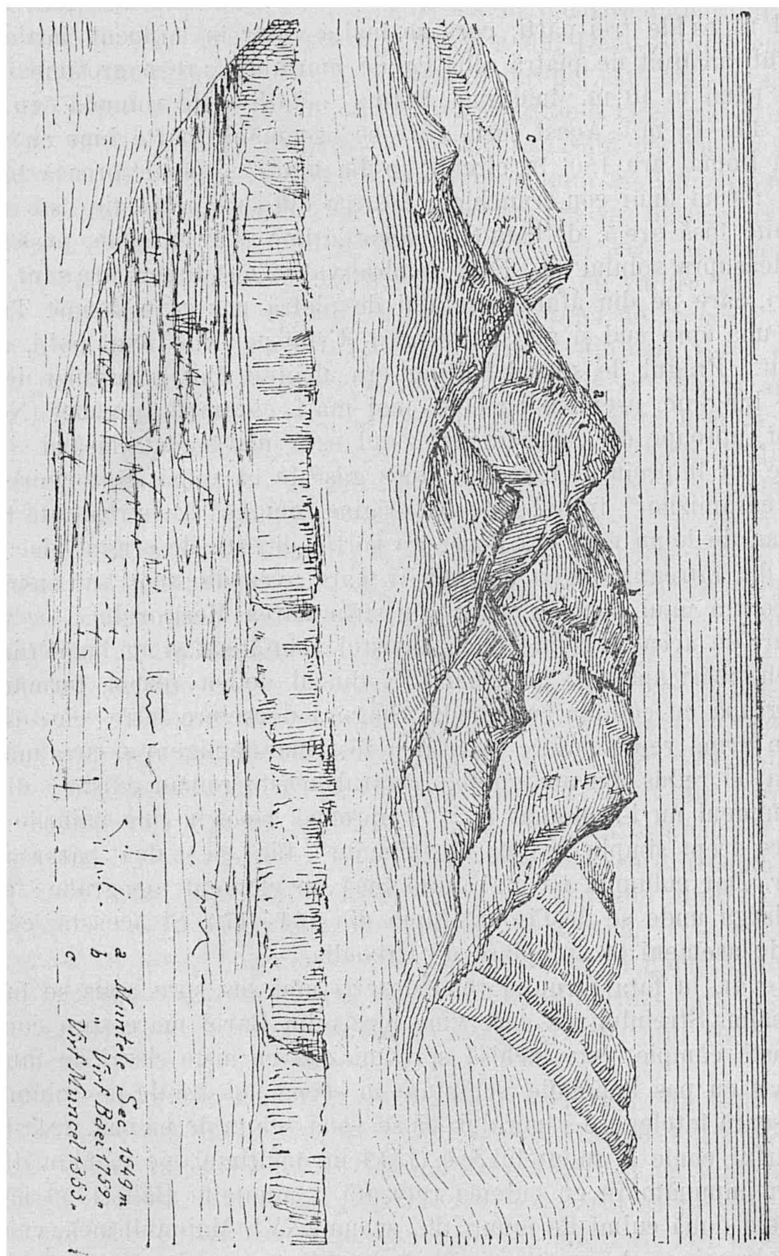
Ei bine, această cetate rondă de origine dacă o cunoaştem ; ea există şi astă-zi, se află destul de bine păstrată în localitatea Crivadia, care domină intrarea strâmtorii Merişorului în câmpia Streiului. Turnul este zidit pe vârful unui deal râpos de trei părţi, care se înalţă chiar în mijlocul intrării defileului [1]). Zidul, alcătuit de piatră albă ca de marmură, are o grosime de 2.10 m. şi ajunge până la 10 m. înălţime. Forma cetăţii este rotundă. cu diametrul intern de 14—15 m. „Acest turn, care se aseamănă foarte bine cu moles Hadriani din Roma, are 180′ în circuit pe din afară, şi se micşorează în sus până ce capătă forma unui con trunchiat; laturea din spre prăpastie este fără fereastră, cealaltă însă are 5, de câte 1[1]|2 picior lăţime şi 2 înălţime, puse toate la 12 picioare deasupra solului“ [2]). Este de observat că aceste ferestre sunt adevărate meterezuri, care pe din afara peretului de piatră par ca o dungă. Turnul are două uşi, una spre sud şi alta către nord. Uşile par a fi avut bolţi, care însă s'au surpat. Pragul de sus al bolţilor era alcătuit din „cărămizi de aproape 2 picioare lungime, asemeni cu cele mai mari cărămizi romane“ (Neigebaur). Sus de tot, aproape de coronament, zidul este mai îngust, lăsând loc pentru gvardie de jur împrejurul turnului. Goos găseşte că după „întocmirea mortarului şi a cărămizilor“ turnul este de „origine romană“ [3]). In realitate însă, după acel ceardac de lemn care stă deasupra porţii, el este de origine dacă. El făcea parte din întregul sistem de întăriri, care avea de scop să apere câmpia Streiului contra unui duşman venit prin strîmtoarea Merişorului.

Alături de această cetate dacă, artistul a înfăţişat şi un lagăr roman, care cu mici schimbări apare şi în scena CIX din al doilea rezboi, formând de asemeni o grupă cu cetatea cea rondă. Singura deosebire între ele este că în această din urmă reprezentare artistul a fost mai negligent şi ceva mai sumar : a simplificat şi redus din amănunte. Lagărul acesta roman există ; din nefericire însă, nimeni nu l-a studiat mai de aproape. Goos [4]) ţine valurile sale înconjurătoare drept simple „valuri de pământ“, fără să-şi dea părerea asupra rostului lor. Dar columna ne mai arată încă un element topografic : o câmpie destul de largă unde se desfăşoară lupta din 164—170. Şi această câmpie se regăseşte de asemeni în apropiere de Crivadia.

In adevăr, în faţa turnului rond descris mai sus, spre apus, se întinde şesul din preajma Streiului, şes care vine pieziş din Barul mare spre comuna Pui (Puj). Această câmpie este închisă spre miazăzi cu nişte şiruri de munţi, care reproduc pas cu pas imaginile sculptate în scena noastră de pe columnă. Pentru o mai uşoară înţelegere a lucrului, să se vadă schiţa de pe pag. 224. In stânga se vede vârful conic al muntelui Sec (1549 m. înălţime), pe când în dreapta se ridică masa impunătoare cu culmea retezată a muntelui Băii (1759 m.), întocmai caşi cele două culmi de munţi din scena LXVI. Mai mult încă, vârful Băii, are caşi în imaginea de pe columnă, panta din spre apus tăiată râpos. Pe la

1). Vezi pl. XXVII, fig. 1.
2). Neigebaur, *Dacien*, p. 84
3). C. Goos, *Chronik*, p. 289.
4). Goos, *op. cit.*, p. 289.

poalele acestei pante pătrund apele repezi ale râului Mare sau Bărbat, pe care artistul l'a înfăţişat în 170 jos[1]).

In faţa acestui lanţ de munţi, care se întinde departe spre apus, se proectează un al doilea ceva mai scund şi tot aşa de dinţat, caşi pe columnă. La

1). Vezi pentru amănuntele geografice ale ţinutului, harta statului major austriac 1|75000, privitoare la valea de sus a Streiului şi Crivadia.

poalele acestui al doilea şir de munţi se desfăşură un plaiu foarte lung, dar îngust, ale căruia pante mărginesc spre nord câmpia Streiului. Această câmpie este brăzdată transversal de râul Mare, care, născut din fundul munţilor Păpuşa şi Mare, după ce se strecoară prin adânca vale la apus de vârful Băii, după ce coteşte plaiul deluros din faţă, se pierde în apele Streiului, care curge de la răsărit spre apus, urmând aproape pe marginea de miazănoapte a câmpiei. Dar artistul, ca să mărginească şi spre apus cadrul scenei sale, precum o mărginise spre răsărit şi miazăzi, a adăogat şi cele două cetăţi dace din 172. Dintre aceste două cetăţi, cea de jos, pare, după sistemul convenţional ales de artist, să fi fost o simplă întărire de pământ cu valuri de palisadă ridicate de a curmezişul văii pe o pantă şi pe alta, cetate în felul celei de la Pripoare, reprezentată în scena LVII. Zidită, precum a fost din val de pământ, urmele ei s'au şters cu totul; în orice caz, cu toate cercetările mele prin părţile locului, încă n'am putut descoperi nimic în această privinţă.

Din contra însă, cetatea cea mare cu două laturi şi două porţi, înfăţişată în 172 sus a remas încă în picioare, şi anume, ea se află aşezată pe culmea unui deal înalt, ceva mai la sud de comuna Mălăeşti. Dealul acesta, destul de râpos (are 30 m. înălţime), este cuprins între două pârae, care curg unul pe la răsărit şi celalt pe la apus, formând o întăritură straşnică de apărare [1]). Spre miazăzi şi miazănoapte se văd două valuri cu şanţuri în faţă, a cărora lărgime şi adâncime, izolau cu totul dealul şi de aceste părţi.

Cetatea însăşi este alcătuită dintr'un turn aproape pătrat, cu zidul gros de 1 m. 70. Acest turn are trei etaje cu ferestre mici şi mari pe laturi, ferestre-meterezuri puse mai ales pe peretele de sud şi de nord al turnului. O fereastră lungă de 1 m. 40 şi înaltă de 2 m. 50 se vede în etajul al II-lea pe peretele din spre nord. In etajul de jos turnul are două porţi şi anume, una pe laturea de apus şi alta pe cea de răsărit, porţi în lărgime de 1.30. Architectul însă nemulţumit cu această tărie, pe care natura râpoasă a stâncii şi valurile din sud şi nord, precum şi grosimea zidurilor i-o dedeau turnului, a mai adăogat şi un zid rotund, care înconjoară de trei părţi (din spre nord, est şi sud) cetatea.

Din toate aceste asemănări între elementele topografice însemnate de artist în scena noastră şi cele pe care ni le dă realitatea, nu remâne deci de cât o singură încheiere cu putinţă: scena LXV—LXVII trebueşte localizată în părţile de la apus de Crivadia.

Scena a doua cuprinde cele trei scene din Cichorius (LXVIII—LXX) şi este mărginită spre stânga şi spre dreapta prin copaci. Legătura între ele o alcătueşte figura împăratului, care de pe culmea unui deal (în 174) priveşte cum se desfăşoară lupta dintre trupele auxiliare neregulate romane şi Dacii. Legătura o mai fac acei auxiliari romani cari înaintează spre dreapta pe cărarea dindărătul muntelui din 176: unul dintre ei însă îşi întoarce privirile spre scena lagărului cu împăratul; acesta este în totdeauna un semn conven-

1). Vezi pl. XXVII, fig. 2.

ţional, folosit de către artist, ca să deştepte în mintea privitorului ideea împreunării a mai multor grupe de figuri.

Scena aceasta ne înfăţişează un moment mai departe spre apus din mersul armatelor romane spre Sarmizegetusa. Şi anume, spre stânga avem imaginea unui castru roman încă nu pe deplin isprăvit şi a unei punţi în construcţie peste un curs de apă; spre dreapta ni se desfăşură icoana unei lupte, la care împăratul pare că se interesează foarte viu. La picioarele lui Traian un corp de legionari tae copacii unei păduri mari din câmpie; de sigur pregătesc un drum, pe care trupele vor avea să-l străbată. Insemnată trebue să fie şi grupa de auxiliari care stau de pază în 174, unii privind spre dreapta, alţii spre stânga sau înainte. Aici pare să fi fost un punct strategic însemnat, pentru ca artistul, contra obiceiului său, să prezinte o grupă aşa de mare de soldaţi de pază. Acesta este subiectul în liniamentele sale generale.

Elementele de localizare deşi puţin numeroase, nu sunt însă mai puţin caracteristice. Mai întâi, castrul fără a fi zidit în câmpie, precum a susţinut Cichorius, nu este aşezat nici pe o înălţime mare. In faţa lui, ceva mai spre apus, adică spre dreapta,—orientarea din scena trecută o păstrează artistul şi aici,—curge o apă destul de măricică, pentru ca să se simtă nevoea clădirei unei punţi. In dreapta lagărului spre fund, lanţul munţilor din scena trecută se continuă, deşi ceva mai mici. Dar mai ales caracteristică este poziţia auxiliarilor din 174 în faţă. Doi dintr'înşii privesc spre dreapta, alţi doi spre stânga. Această poziţie nu o dă artistul trupelor de pază, de cât când punctul strategic apărat este la împreunarea a două văi, mai exact la încrucişarea lor. Prin urmare, Romanii, din poziţia unde se află, pot fi atacaţi din 2 părţi: din spre nordest şi din spre nordvest sau din faţă (nord). Afară de asta, nu trebuie să uităm că: a) împăratul roman mergea, precum spune Dion Cassiu (LXVIII, 8, 3), direct spre Sarmizegetusa; b) punctul de sosire acum trebuia neapărat să fie ceva mai la apus de cât cel de la Crivadia, unde s'a desfăşurat acţiunea din scena trecută. Aceste elemente împreunate laolaltă ne pot determina oarecum locul geografic al scenei. In adevăr, localizarea scenei o facem în punctul zis Sălaşul de sus. Motivele sunt următoarele: Pentru cine porneşte din Crivadia spre Sarmizegetusa se deschide înaintea lui două căi: una, pe plaiul care se deschide pe la poalele dealurilor născute din şirul munţilor Haţeg şi duce prin Valea Lupului, Hobiţa, Vaidei şi Sălaşul de sus, drept spre Ostrovul mare şi Clopotiva; iar alta, de a lungul râului Strei spre Haţeg şi de aci direct spre Sarmizegetusa. Dintre aceste două drumuri, cel pe la nord prin Haţeg este mai lung şi în acelaş timp pentru împrejurările militare de atunci, foarte primejdios pentru Romani, care erau nevoiţi să meargă prin câmp deschis şi deci să fie ameninţaţi să găsească mereu pe Daci în drumul lor. Romanii au ales negreşit pe cel dintâi; de altminteri muntele din 176 ne o spune lămurit.

Dar cel mai puternic argument este existenţa castrului roman, ale căruia ruini se văd şi astăzi în satul Sălaşul de sus. Zidurile lagărului, care pe alocuri se pot urmări foarte bine deasupra solului,—pe laturea de miazănoapte

ajunge în unele locuri până la 2 1/2 m. înălţime, sub sol sunt încă 3 m. cel puţin,—sunt clădite în sistemul roman din piatră cu mortar împietrit; p'alocuri se găsesc şi cărămizi mari romane de 0.40 m. lungime; zidurile formează un dreptunghiu cu laturea cea lungă de 100 m. îndreptată de la răsărit la apus, pe când cea scurtă,—numai de 70 m.,—de la nord la sud. Spre colţul de sudvest, lângă apa Sălaşului, care trece pe la sud şi vest de lagăr, depărtare de 50 m., este un turn extern de pază, de formă pentagonală, din care n'a mai rămas de cât foarte puţin la suprafaţă. Spre miazănoapte castrul era apărat de un şanţ larg cam de 7—8 m., şanţ care trebue să fi fost şi de celelalte trei părţi, însă, se pare, că s'a astupat cu timpul. In interior sunt lucrări făcute târziu, prin al XVII veac.

Cu această poziţie se potriveşte minunat toată caracteristica topografică înfăţişată de artist. Mai ales situaţia strategică a lagărului, care stăpâneşte spre răsărit şi nord văile şi râurile Streiului şi Haţegului, unul care se deschide spre nord, după ce a mers un timp de la răsărit spre apus, şi celalt de la sud la nord, unde în faţa comunei Haţeg se îndreaptă spre nord către Mureş. Un atac din această parte era un lucru foarte firesc; căci în definitiv puterea Dacilor se afla în parte şi spre Mureş şi centrul Transilvaniei.

In ce priveşte cetatea dacă dintre 179 şi 180 trebuie să observăm că pe nedrept, atât Cichorius cât şi Petersen, o socotesc identică cu cea înfăţişată în scena trecută în 172 jos. Mai întâi, Cichorius singur recunoaşte deosebirile dintre ele, când susţine că „în scena LXVII zidirea dacă de piatră este închisă, pe când în LXX din contra este de lemn şi stă deschisă". Dar deosebirile acestea sunt şi mai adânci. Poziţia, ca şi forma lor, întocmirea lor, caşi felul de împodobire, până şi numărul porţilor este altul. Mai greu este însă localizarea cetăţii. Atât putem spune că notiţile archeologilor germani şi saşi din Ardeal ne vorbesc despre nişte ruini din apropiere de Ciopea, o localitate la nordvest de Sălaşul de sus. Goos[1]), caşi ceilalţi, ne asigură despre existenţa „unor ruini vechi", fără a ne da amănunte mai precise. Posibil a fost, ca aici la Ciopea, să fi clădit Dacii o cetate de apărare; căci locul acesta, unde tocmai Streiul îşi schimbă direcţia lui de la răsărit spre apus, în cea către nord, era minunat ca să închiză pătrunderea unui vrăjmaş, care venind de pe Mureş, ar fi căutat să între în câmpia Streiului de sus. Cetatea a putut să fie un simplu turn de piatră, iar de o parte şi de alta o serie de valuri cu palisadă, care închideau gura văii Streiului pentru cei ce ar fi venit din spre Haţeg. Dar urmele ruinilor s'au risipit.

In rezumat, scena a doua, după elementele topografice pe care ea le conţine, trebueşte neapărat să fie localizată la Sălaşul de sus şi în împrejurimile sale, unde castrul, caşi râul, câmpia în care se dă lupta, caşi cetatea dacă, se regăsesc în realitate în ordinea şi poziţia arătată de artistul columnei.

Scena a treia se întinde din 180 până în 188 şi cuprinde două scene LXXI şi LXXII, care, după Cichorius[2]), alcătuesc grupe de imagini deosebite.

---

1). C. Goos, *Chronik*, p. 270.
2). Vezi C. Cichorius, *op. cit.*, II, sc. LXXI — LXXII, precum şi planşele respective,

Ceiace ne îndeamnă însă să le mpreunăm laolaltă, nu este numai imaginea împăratului, care se vede o sing ură dată în 183, dar şi lipsa unei linii despărţitoare între ele. De altminteri, ambele aceste scene le regăsim în al II-lea rezboi dacic, adică, peisagiul, în care se petrece lupta din scena noastră, revine cu foarte puţine schimbări în al II-lea rezboi, în scenele CXI şi CXII. Anume, în scena CXI avem icoana unei cetăţi dace, cuprinsă între două vârfuri mai înalte de munţi conici şi o vale alcătuită de două şiruri paralele de munţi, care se îndreaptă de la stânga spre dreapta. Valea pe unde fug Dacii scăpaţi din lupta din primul plan, se deschide spre fund şi stânga, în ambele cazuri în acelaş chip aproape. De sigur câmpia care se desfăşură la poalele dealurilor din scena LXXII avea o însemnătate strategică foarte mare pentru capitala regatului, Sarmizegetusa, pentru ca ea să fi servit şi în al II-lea rezboi, în scena CXII, drept câmp de bătae. Vom vedea îndată că locul acesta trebueşte localizat în părţile de la Ostrovul mare.

Care sunt elementele noastre topografice ? Dacă în scena LXIX—LXX, Traian se află la Sălaşul de sus, precum am arătat în scena trecută, şi dacă în scena LXXIII, din ordinul împăratului se ridică un lagăr, precum o vom dovedi-o mai departe, pe dealul lui Balint, la nordest de Sarmizegetusa, atunci de la sine urmează, că în scena noastră, Traian este la Ostrovul mare, fiindcă aici găsim noi în realitate nu numai elementele topografice de pe columnă, dar şi situaţia intermediară dintre Sălaş şi dealul lui Balint.

Scena noastră ne indică: a) o cetate dacă bine întărită pe vârful unui deal, care spre stânga şi spre dreapta este dominat de câte un munte foarte înalt şi cu vârful conic; b) cetatea dacă are o poartă în stânga, iar laturea din faţă este vădit cam încovoiată; c) la dreapta cetăţii, munţii dau naştere unei serii de dealuri, care se prelungesc spre dreapta; d) în faţa acestor dealuri pe primul plan se desfăşură o câmpie, unde se dă lupta; e) la spatele dealurilor se deschide o vale adâncă, pe unde fug Dacii din luptă; f) această vale, caşi câmpia din faţă, sunt în apropiere de cetatea de pe culmea dealului, pe care o atacă legionarii romani aşezaţi în ordinea de bătae, zisă testudo. Dar ceiace măreşte şi mai mult valoarea acestor elemente topografice, sunt alăturările ce se pot face între scena noastră (scenele LXXI şi LXXII Cichorius) şi o scenă similară din al II-lea rezboi dacic (scenele CXI şi CXII Cichorius).

Scenele CXI şi CXII ne înfăţişază de asemeni o luptă între Romani şi Daci, dată într'un peisagiu identic cu acela, în care se desfăşoară lupta din scena LXXII. Anume, şi aici avem aceiaşi cetate între două vârfuri mai înalte şi conice, aceleaşi dealuri care se prelungesc spre dreapta, aceiaşi câmpie în faţă şi vale spre fund, care duce spre cetatea dacă; într'un cuvânt este aici, în scenele CXI şi CXII din al II-lea rezboi dacic, aceiaşi repetare „schematică“ a unui epizod şi mai ales a unui popas al armatei romane, pe care-l mai arătase artistul în primul rezboi. Ne aducem aminte însă că, atâta deosebire era între aceste scene similare dintre cele două campanii militare că, în primul rezboi scenele erau mai amănunţit înfăţişate, pe când în al II-lea din contra, ceva mai sumar; şi în al doilea rând, pe când în campania primului rezboi

dacic artistul înfăţişase *toate* popasurile armatei romane pornită din la Zanes (scena XLVIII) şi ajunsă la dealul lui Balint (scena LXXIII), în cea din al II rezboi alesese numai anumite staţiuni, adică, Zanes (scena CI), Bumbeşti (CII), Râmnicul-Vâlcea (CIII), Câineni (CIV), Săsciori (CVII), Crivadia (CIX — CX). Scena noastră (LXXI—LXXII) a fost şi ea reprodusă în al II-lea rezboi (scena CXI—CXII), cu deosebire numai, că de astă dată în loc să se mai reducă din elementele topografice conţinute în scena primului rezboi, acum din contra se adaogă elemente caracteristice noi. Se introduce imaginea întreagă a cetăţei dace, (scena CXI), care în primul rezboi (scena LXXI) era înfăţişată numai cu o singură lature încovoiată şi o singură poartă spre stânga.

Această identitate între scena noastră (LXXI—LXXII) şi cele din al II-lea rezboi (CXI—CXII) ne duce la adevărata localizare; căci cetatea dacă, reprezentată în scena CXI, după alăturările făcute în capitolul II, la pagina 55, nu este alta de cât cetatea din Colţea, ale căreia ruini stau şi astăzi în picioare. Fireşte, între cetatea din scena CXI şi cea din scena LXXI sunt deosebiri de formă, însă aceste deosebiri provin din modul de unde sunt privite de către artist: în scena CXI artistul a reprodus vederea din spre răsărit a cetăţii din Colţea, pe când în scena LXXI din contra, ni se dă vederea laturii din spre nord, lature încovoiată în realitate şi cu o singură poartă spre stânga, adică spre răsărit. Aşa dar scena LXXI—LXXII trebueşte pusă în împrejurimile de la Colţea, ceva mai la nord puţin. Şi anume, în cei doi munţi înalţi şi ascuţiţi care domină cetatea dacă, noi trebue să vedem culmile munţilor Ascuţitu (1249 m.), —acesta spre răsărit,—şi al Licurelei (1314 m.) spre apus; între ele se află pe o şea de munte suspendată deasupra văii râului Suseni, cetatea Colţei; de la poalele muntelui Licurelei se desface şirul de dealuri, care pornesc spre nordest, formând de o parte câmpia de la Ostrovu mare, unde probabil s'a dat lupta înfăţişată pe columnă, iar pe de alta, valea care se adânceşte spre sud, valea râului Mare. Cât priveşte întăriturile dace din 187—188 sus, asupra lor nimic nu se mai poate spune. De sigur s'au risipit din pricina multor prefaceri prin care a trecut ţinutul din preajma Sarmizegetusei.

Scena a patra (LXXIII Cichorius), foarte bine mărginită prin câte un copac spre stânga şi spre dreapta de ambele scene vecine, ne înfăţişază un lagăr rond cu poartă boltită, înăuntrul căruia împăratul ţine o adlocuţie trupelor sale victorioase; în afară legionari romani se străduesc să sape un şanţ sau un val, care ar începe chiar din dreptul porţii boltite. Această acţiune o înfăţişază artistul foarte clar: legionarul din dreapta (în 190) tae copaci, cel de al doilea şi al treilea (între 189 şi 190) înlătură copacii sau scobesc pământul, pe când cel de al patrulea făţueşte cu grije pereţii valului [1]).

Am spus că artistul ne înfăţişază un lagăr rond cu o poartă boltită. Cichorius însă pretinde că aici e vorba despre un zid de împrejmuire „mult mai înalt de cât se obişnueşte la un castru", căci „aceasta înseamnă poarta boltită". Tot acest învăţat adaogă, „că aici nu poate fi un lagăr, fiind-că, după Hygin,

1). Pentru a înţelege mai bine rostul acestei scene, este absolută nevoie de a urmări în atlasul lui Cichorius, *op. cit.*, II, scena LXXIII şi similara ei din III, sc. CXIII, cu planşele respective.

locurile accidentate trebuesc cu orice chip înlăturate de la construcţia castrelor şi nici vre-un munte oare care să domine castrul, pentru ca nu cumva inamicul să poată vedea ce se petrece înăuntru“ [1]).

Din forma porţii boltite, nu se poate trage nici o încheiere, acest lucru l-a spus încă de mult Petersen. Iar în ce priveşte dealul care domină castrul, deal înfăţişat în scena noastră în 190 sus, trebueşte să amintim, că prin acel agger de deasupra lui şi prin faptul că ostaşi romani stau pe dânsul, avem o dovadă sigură că el era în interior şi nu în afară de lagăr. Aşa dar, zidul cel rond este o parte dintr'un lagăr roman, care se caracterizează prin următoarele semne: a) castrul e aşezat în şes, care spre dreapta însă se înalţă formând un deal nu tocmai înalt; b) lagărul nu are de cât o poartă; c) forma acestui lagăr este rondă; d) poziţia lui trebue să fie între Sarmizegetusa, care apare în scena următoare şi Ostrovul mare, unde am întâlnit pe împărat pentru ultima oară.

Dar alăturările dintre castrul nostru şi cel din al II-lea rezboi, scena CXIII, ne mai dau încă un amănunt. Mai întâi, între aceste două lagăre sunt multe asemănări: ambele sunt ronde, ambele au o singură poartă, ambele se reazimă de un deal, care în scena CXIII e indicat la mijloc şi în faţă, între 300 şi 301 şi ambele sunt în imediată apropiere de Sarmizegetusa. Deci sunt ambele imaginea unuia şi aceluiaş lagăr. Insă lagărul din CXIII ne înfăţişază un amănunt, care în scena LXXIII era arătat nu tocmai clar: anume, aici vedeam pe legionari lucrând la un val, care în scena CXIII, este definitiv alcătuit; căci aici el este înfăţişat întreg din punctul de unde începe, de lângă poartă şi până unde se reazimă de dealul cel râpos între 300 şi 301. Din această pricină lagărul capătă o foarte caracteristică formă: e compus dintr'o parte interioară de formă rondă şi o alta pe din afară, de formă pătrată sau dreptunghiulară, care îngrădeşte pe cel dintâi cu valuri. Castrul cel rond este alipit parcă la unul din colţurile castrului dreptunghiular. In fine, această identitate între lagărele din scena LXXIII şi CXIII ne mai dă un preţios amănunt: lagărul, unde împăratul îşi ţine adlocuţia sa către trupe, este în apropiere de Sarmizegetusa. Lucrul acesta se arată mai puţin lămurit în scena noastră, de cât în scena CXIII. Aici artistul ne înfăţişează în scena vecină (CXIV) însăşi capitala regatului, Sarmizegetusa,—lucrul acesta va fi dovedit cu prilejul comentării celui de al II rezboiu,—căreia trupele romane îi dau asalt. In scopul acesta legionarii romani îşi aduc cu dânşii din lagărul lor scări de lemn, pentru ca să se urce pe zidurile înalte ale cetăţii dace. Şi, fireşte, pentru ca Romanii să aducă scări cu dânşii din lagăr, trebue s'admitem că locul, de unde ei pornesc, nu era departe de Sarmizegetusa.

Ştiu foarte bine că învăţatul german Cichorius, consecinte cu părerea sa, vede în lagărul din scena LXXIII, imaginea unui zid rond, care închide valea Streiului în părţile de la Calanul cel mic (Kis-Kalan). Dar se pune întrebarea, era cu putinţă să fi ridicat Traian un asemeni zid de împrejmuire la sus nu-

---

1). Hygin, 57. «Iniqua loca omni modo vitari debent; ne mons castris immineat, per quem supervenire hostes aut perspicere possint, quid in castris agatur

mita localitate? Şi pentru ce ar fi ridicat acest zid? Pentru ca să închiză Sarmizegetusa de legăturile sale cu nordul. Dar oare prin acest zid era capitala dacă cu adevărat închisă? Nu remâneau oare comunicaţiile sale libere prin valea Streiului, spre răsărit, şi prin valea din preajma Huniedoarei, spre nord? Scena noastră se localizează la dealul lui Balint, care se află la un km. spre nordest de Sarmizegetusa. Această localizare are în sprijinul său urmele remase pe teren în preajma dealului lui Balint. In adevăr, încă mai nainte de a vizita ţinutul din Haţeg, la întrebările pe care i le făcusem prin scrisoare protoiereului N. Munteanu din Grădişte, eu primisem următorul respuns, care este şi categoric şi luminos.

„Dealul lui Balint se află din jos de Grădişte. între drumul lui Traian şi cel care actual vine din nord, din spre Haţeg; depărtare de Grădişte, respective de Ulpia Trajana, circa 1 km., e un deluţ foarte neînsemnat. Valurile de care vorbiţi, după cum m'am informat de la un bătrân la faţa locului, au cuprins afirmative întreg dealul lui Balint. In partea de către Grădişte (adică spre sudvest) pe lungime de 400 de paşi, precum şi în partea de către sudest pe distanţă de 216 paşi, se văd bine urmele valului şi acum; spre nord şi spre vest însă, poate să fi fost valuri, dar au fost nimicite de oameni prin arătură. In imediată apropiere de dealul amintit se află o rotundă în diametru de 40 paşi, din fundamentul căreia s'a scos, după cum se spune, nu de mult, pietre de marmură cioplită şi cu inscripţii; posibil să fi fost acolo edificat vre-un turn de pază, care să fi corespuns cu cel de la Sf. Maria de lângă Haţeg. In partea sudică a rotundei încă se spune a fi fost ceva mur. Deci, după cele auzite. întreg dealul lui Balint pare a fi o antifortăreaţă a Ulpiei Trajane, resp. a Sarmizegetusei. De la dealul lui Balint înclinând „Trojanul“ (adică drumul lui Traian) spre Ostrov trece peste canalul Odovaşniţei; iar paralel cu acest drum, distanţă circa 500 m. se spune a fi fost un alt mur, ale cărui urme abia se mai cunosc. Deci valurile de care vorbiţi, la Ostrov nu poate fi de cât acesta al doilea, care n'a putut fi de cât paralel şi dealungul drumului lui Traian. Valurile de la dealul lui Balint au formă de unghi drept, dacă aievea a fost ceva fortăreaţă acolo; de sigur formă de paralelogram. Cât de groase au fost acele valuri şi cât de afunde şanţurile, nu pot şti, după ce a ramas foarte puţin din acelea, fiind nimicite de mâna vitregă a timpului,—iar pomenirea lor o păstrează abia câţiva mărăcini crescuţi pe o muche ce se se ridică niţel peste planul comun“.

Deşi aceste notiţe erau precise, totuşi a trebuit să le controlez. Din studiul meu făcut la dealul lui Balint am constatat următoarele lucruri:

La 1 km. depărtare de nordest de Sarmizegetusa se ridică în şesul întins al câmpiei un deluşel, care are abea 5—6 m. înălţime: acesta este dealul lui Balint. Pe culmea lui cea mai înaltă se vede lămurit urmele unui val, care forma un unghiu drept. Valul acesta coboară spre răsărit aproape 360 de paşi. unde se perde. In acest loc se vede pe suprafaţa solului un mic şanţ aproape cu desăvârşire rond, cu diametrul de 30 m. lungime; de aici, după spusa oamenilor întrebaţi de mine, s'au scos în timpuri pietre cioplite şi făţuite regulat,

Despre partea de răsărit valul iarăşi apare, însă mergând spre sud; în fine laturea de miazăzi se poate urmări ceva mai bine; dar spre colţul din sudvest dispare, precum a dispărut în parte şi laturea întreagă de apus. Aşa dar, aici lângă dealul lui Balint a fost odinioară un castru dreptunghiular, care se rezima cu colţul său de nordvest de această înălţime. Spre colţul de nordest însă se afla înăuntru, alipit de laturea nordică a castrului dreptunghiular un fel de lagăr rotund, din care însă nu ne a mai remas nimic alt, de cât urmele şanţului, de unde ţăranii au scos pietrele făţuite şi bine cioplite, despre care am vorbit mai sus.

Iată dar reunite, elementele topografice indicate de artist în scena de pe columnă: castrul pătrat ori dreptunghiular, lagărul rond intern şi în fine dealul, pe care se reazimă valul lagărului. Ne lipseşte poarta boltită, dar aceasta nu este o piedică pentru localizarea scenei LXXIII la dealul lui Balint [1]). Această localizare se arată cu atât mai bună, cu cât prin poziţia sa împlineşte o condiţie importantă cerută de imaginea castrului din scena CXIII, adică, de a fi în apropiere de capitala regatului dac şi în acelaş timp la jumătate drum de Ostrovul mare, unde fusese împăratul în scena trecută, şi Sarmizegetusa, unde are loc scena următoare.

Prin stabilirea scenei la dealul lui Balint, se încheie în chip firesc, marea mişcare strategică a armatelor romane pornite de la Boiţa. Prin pasuri grele şi prin cărări .oare cum lăturalnice, izbutise împăratul să-şi aducă armatele sale în preajma capitalei regatului dac. După cumplite lupte, între care cea din urmă, din împrejurimile Ostrovului mare, fusese crâncenă şi sângeroasă şi pentru Romani, puntele întărite şi liniile de apărare ale Dacilor căzuseră rând pe rând în mâinile Romanilor; acum, prin întocmirea lagărului de la dealul lui Balint, nu numai puterea Dacilor fusese definitiv înfrântă, dar legăturile de comunicare ale Sarmizegetusei cu interiorul regatului fuseseră cu totul întrerupte. In adevăr, pe la Poarta de fier transilvană, pe valea Bistrei, ori ce legătură fusese de mult tăiată şi aceasta poate chiar de la finele primei campanii rezboinice. Tot aşa prin ocuparea Olteniei şi prin cucerirea câmpiei Streiului, legăturile Sarmizegetusei cu sudul şi cu răsăritul Daciei, fuseseră rupte. In fine, prin stabilirea lagărului roman de pe dealul lui Balint, se sfărâmaseră ultimele raporturi cu nordul Ardealului, deci cu inima regatului. Izolat şi închis între zidurile capitalei sale, ce mai putea întreprinde regele Decebal? Nimic. De aceia, în desnădăjduita lui situaţie nu-i remâne de cât să-şi plece capul şi să se închine înaintea puterii romane. Şi tocmai aceasta ne o arată artistul în scena următoare, care este încheierea firească a primului rezboi dacic.

---

1). Vezi pl. XXVIII,

CAPITOLUL IX

SUPUNEREA DACILOR

REZUMAT. Grupa din urmă este alcătuită din puţine scene; ea cuprinde o parte principală şi alta secundară. Scenele LXXIV—LXXVI ne înfăţişază câmpia Sarmizegetusei şi împrejurimile ei muntoase. Munţii de pe columnă cu formele lor caracteristice nu sunt de cât munţii reali din partea locului. Sarmizegetusa are forma dreptunghiulară. Turnul rond şi canalul şerpuitor cu apă din scena LXXIV. Cetatea dacă din 192—196. Căsuţele din 199—201.

Această grupă se compune dintr'un număr foarte redus de scene, deşi ca spaţiu pe columnă ea este destul de întinsă. De altminteri una din ele (scena LXXVIII) numai în mod arbitrar se poate socoti ca făcând parte din grupă. căci în realitate scena cu Victoria şi trofeele are în vedere nu atât grupa noastră, cât seria întreagă de reliefe care alcătuesc primul rezboi dacic. Ea este încheierea firească a celor trei campanii militare ale împăratului Traian.

Scena primă care cuprinde scenele LXXIV—LXXVI, după Cichorius, este pe de o parte izolată de scenele lăturalnice, vecine prin acei copaci care sunt unul la stânga, în 190 şi celalt la dreapta, în 202, iar pe de alta individualizată prin imaginea împăratului Traian, împrejurul căreia se grupează toate celelalte figuri. De altminteri unitatea strânsă a întregei grupe a fost pusă în lumină foarte clar de către învăţatul Petersen, care a arătat cum se leagă strâns între ele toate acele părţi socotite de Cichorius ca scene a parte. Vom vedea ceva mai departe, că unitatea scenei se impune şi prin unitatea peisagiului unde acţiunea se desfăşoară.

Prima întrebare este: cum se pot determina pe teren elementele topografice pe care scena noastră le conţine? Mai întâi, elementele topografice arătate de artistul columnei sunt numeroase, pregnante şi pentru determinarea geografică a ţinutului de o precisie rară. Incepând de la stânga spre dreapta ele formează mai multe grupe [1]:

---

1). Vezi C. Cichorius, *op. cit.*, II, sc. LXXIV—LXXVI şi planşele referitoare; vezi şi pl. XXIX, fig. 1 şi 2, unde figurile personagiilor au fost lăsate de o parte.

1) Ţinutul este deluros spre stânga şi sus. Dealurile acestea, după felul convenţional de înfăţişare a artistului, sunt neînsemnate ca înălţime. Pe vârful, sau mai lămurit pe culmea dealului din fund, se vede un turn rotund de piatră, care nu a putut să aibă de cât un rol de observare. De la poalele acestui deal isvorăşte o apă, care se lărgeşte cu atât mai tare, cu cât se depărtează de puntul de izvorâre. Dar ceiace pare mai ciudat şi prin urmare mai caracteristic, sunt malurile acestui râuşor: ele au forma unei muchii retezate, pe care niciodată natura nu le-a putut produce astfel. Nicăeri, de altminteri, în lungul reliefelor columnei nu mai întâlnim noi acest fel de înfăţişare a malurilor râului. In intenţia artistului a trebuit deci să fie un gând anumit, când a ales o imagine aşa de specială pentru înfăţişarea râuşorului său. Şi o dovadă şi mai hotărâtoare în acest sens ne o dă scena CXXIV, unde, după cum a arătat foarte bine E. Petersen, este vorba tot de Sarmizegetusa [1]).

Anume, în scena care urmează după aprinderea (scena CXXIV) capitalei dace de către Daci, artistul ne arată însuşi oraşul căzut în puterea Romanilor [2]). Se înţelege, n'avem să stăruim acum asupra identităţii de amănunte înfăţişate în ambele reprezentări. Vom atinge însă câte-va puncte. Ca şi în scena LXXIV, găsim aici în scena CXXIV un turn rotund, care se înalţă pe culmea unor dealuri. Singura deosebire stă în faptul că acum artistul a mai adăogat la clădirea rondă din scena LXXIV o cupolă rondă, în loc de crenelurile de altă dată. „Se poate foarte bine, precum spune Petersen, ca Romanii să fi adaos cupola aceasta în timpul stăpânirii lor peste Sarmizegetusa, fie că turnul era de origine romană, fie că era de origine dacă". De sub poalele dealului şi turnului rond, caşi în scena LXXIV, se vede o dungă în formă unghiulară, care în mintea artistului, caşi a noastră, ne redeşteaptă forma cam în zigzag a pârâului nostru din punctul 191. Aici însă imaginea a păstrat numai conturile malurilor râului, nu şi a apelor sale. Prin urmare în gândul artistului reproducând râuşorul nu a fost tocmai ideea apei, cât a malurilor sale. Acest amănunt ne face să ne gândim la ipotesa lui Cichorius, care în scena LXXIV vede un canal care cade într'un basin şi nu un simplu râuşor. Reţinem dar din scena LXXIV următoarele patru elemente topografice: a) terenul e ceva cam deluros; b) pe culmea dealului din fund se află un turn rond; c) de la poalele acestuia izvorăşte o apă, care curge din fund spre în faţă; deci terenul este înclinat din planul de sus spre cel de jos; d) apa curge printr'un canal artificial.

2) La dreapta de turnul cel rond şi canalul scenei trecute se întinde un şes întins, care este ceva mai înalt spre fund. Lucrul se vede din figura legionarilor din 192—193, care în mod vădit urcă panta spre fund, după ce au trecut pe poarta din colţ din 192. Pe întinsul şesului se vede o cetate, a căreia formă este desigur dreptunghiulară [3]). Artistul ne-a figurat trei laturi în

1). Vezi asupra acestor alăturări, Teohari Antonescu, *Cet. Sarmizegetusa,* 1906.
2). Vezi pl. XXIX, fig. 1.
3). Vezi pl. XXIX, fig. 2.

mod normal, adică laturea din față (din *a—b*), care are o poartă în colț, în 192 și alte două în dreapta, în 194 și 195, iar cea de a patra din 193 pare neisprăvită. Cealaltă lature pornește din colțul de jos spre stânga până în dreptul spărturii ovale din 192 sus (adică din *a—a'*) ; în fine cea de a treia lature, paralelă cu prima, pornește din spărtura ovală de sus spre dreapta, până deasupra porții din 192 (din *c—o—b*), unde dispare cu desăvârșire.

Dar care este a patra lature a dreptunghiului? Firesc ar fi fost ca artistul s'o înfățișeze paralel *(b—b)* cu cea din stânga *(a'—a)* ; în cazul acesta însă claritatea tabloului său ar fi suferit: mai întâi zidul din față *(a—b')* ar fi acoperit o bună parte din zidul pieziș,—al patrulea al dreptunghiului,—apoi, înfățișarea laturei a patra ar fi ocupat o parte din interiorul lagărului și prin urmare artistul n'ar mai fi putut s'arate și pe soldații romani, care cu bagagiile pe spate pornesc din castru spre turnul din stânga. De aceia, nevoit a fost să îndrepte laturea pieziș spre dreapta și nu spre stânga, din *b'* în *A'*. Dar artistul, ca să distingă și mai bine laturea aceasta de laturea *a—b'*, a introdus un amănunt, care are valoarea sa: pe când toate celelalte laturi sunt împrejmuite cu ziduri de piatră, aceasta singură *(b'—A')* este închisă cu valuri și șanțuri trase pe un teren și el stâncos și abrupt. Afară de aceasta, laturea *b'—A'* nu este regulată, ea nu merge în linie dreaptă, ca celelalte laturi, ci pare neregulată. In fine, un ultim amănunt: laturea aceasta cu cât ne depărtăm din stânga spre dreapta, cu atâta este mai înaltă și mai stâncoasă. Deci o a doua concluzie: laturea cea de a patra a lagărului este neregulată, accidentată și așezată pe un teren stâncos, care se înalță mereu spre dreapta ; dreapta aici însă înseamnă în realitate, fund.

Pe lângă aceste elemente care caracterizează cetatea, artistul a mai adăogat încă unul cu desăvârșire capital: este acel turn cu ceardac de lemn de deasupra porții din 192, ceardac care se mai repetă încă odată deasupra porții din 194. Acest element, după graiul simbolic al columnei ne spune că zidirea dreptunghiulară de piatră este de origine dacă.

3) Șesul, unde cetatea de mai sus se află construită, este înconjurat de un întreg sistem de munți. In primul rând, artistul a înfățișat între 196 și 197 doi munți, așezați astfel în cât, precum a observat-o foarte bine Cichorius, unul apare îndărătul celuilalt ca o adevărată culisă. Prima stă în faptul că muntele din dreapta nu numai că este mai înalt, dar în acelaș timp se prelungește mai departe spre linia de jos, de cât celalt mai din stânga. Spre dreapta de acești doi munți în culisă se află un alt munte înalt, de formă piramidală, cu vârful trunchiat. El pare că se înalță deodată din șesul câmpiei, formând atât spre stânga sa, cât și spre dreapta câte un pas sau trecătoare. Cea din dreapta, care este cu mult mai îngustă, o formează împreună cu muntele în formă de măgură rondă sau ovală dintre 198 și 199. Acest munte, de asemeni foarte înalt, cade deodată în pantă aproape perpendicular spre dreapta. In fine, a treia vale închisă cu un zid, îndărătul căruia se văd două turnuri de lemn încă neisprăvite. Muntele care mărginește valea spre dreapta în 200—201 este râpos, înalt și frământat; din el se lasă, spre stânga și în față o coamă,

din care se desfac şiruri paralele de dealuri, a cărora direcţie este perpendiculară pe coama principală. Pe culmea acestor dealuri se află nişte căsuţe înşirate la rând. Estè imaginea unui sat, ai căruia locuitori părăsindu-l, coboară în câmpie.

Acestea sunt elementele topografice puse pentru localizarea scenei noastre. Ele sunt aşa de pregnante şi de bine alese, în cât de mult Cichorius a stabilit poziţia lor pe teren. După învăţatul german, aici este imaginea ţinutului din preajma vechei Sarmizegetusa. Această localizare însă are nevoie de mai multă precizie, cu atât mai mult, cu cât noi nu împărtăşim în totul vederile lui Cichorius; căci dacă în liniile sale generale cadrul găsit de acest învăţat este cel adevărat, în amănunte totuşi el s'arată greşit.

Câmpia, în care se desfăşoară măreaţa scenă a supunerii Dacilor, este fără îndoială câmpia Sarmizegetusei, actuala Grădişte. Cu această localizare armonizează toate elementele topografice, pe care noi le-am constatat mai sus.

Vorbeam mai sus despre acei doi munţi în formă de culise, care se profilează unul îndărătul altuia. Aceşti munţi nu sunt de cât culmile Iordănelului şi Tăpăliga, din apropierea satului Zăicani. Precum se poate vedea din imaginea câmpiei Sarmizegetusa [1]), aceşti doi munţi se prelungesc continuu spre fund, unde lasă loc pasului spre valea Bistrei, pas cunoscut sub numele de Poarta de fier transilvană. La dreapta pasului vedem ridicându-se o parte din muntele Mare, a căruia formă de piramidă trunchiată o reproduce minunat imaginea de pe columnă din 197—198. Aceiaşi pantă repede o întâlnim şi la celalt capăt al muntelui Mare. In fine, o ultimă vale adâncă şi iată frământatul vârf de munte, numit al „Selii“, care se ridică râpos şi înalt din valea formată de pasul Selii; acest munte este întocmit, întocmai caşi pe columnă, dintr'o sumă de dealuri, care se desfac din coama principală a Selii şi se prelungesc printr'o serie de terase până în câmpia Sarmizegetusei. Aşa dar, asemănare aproape până la identitate între realitate şi columnă.

Odată limpezită problema cadrului în care era prinsă acţiunea, să ne întoarcem privirile noastre asupra următoarelor trei elemente topografice înfăţişate de artist: a) turnul rond şi canalul şerpuitor cu apă din scena LXXIV; b) cetatea dacă ale căreia ziduri se văd îndărătul personagiilor din 192—196; c) zidul şi căsuţele din 199—201.

a) Turnul rond şi canalul şerpuitor cu apă. Fireşte, este cu desăvârşire greu să încercăm o localizare pe teren a unor clădiri care de mult au dispărut de pe faţa pământului. In cazul acesta intră de sigur şi turnul de piatră înfăţişat în scena LXXIV. Totuşi pentru călăuzirea noastră nu ne lipsesc unele arătări.

Dion Cassiu, ale căruia ştiri sunt aproape singurile noastre izvoare istorice pentru luptele dintre Daci şi Romani în timpul lui Traian, vorbind despre comorile lui Decebal, ne spune următoarele cuvinte: „Decebal, pentru ca averile sale să nu cadă în mâinile Romanilor, pune robii săi într'o noapte să abată apele râuşorului Sargeţia, care trece pe lângă palatele sale şi, după ce face să

1). Vezi pl. XXVII, fig. 3.

se facă o groapă adâncă în albia râulețului, își ascunde aci tot aurul și bogățiile sale, le acopere apoi cu pietre mari și reduce în fine apele la matcă. Tot atunci ascunde el covoarele și stofele mai scumpe în niște peșteri din apropierea palatului. Și pentru ca nimeni să nu cunoască ascunzătoarea pune să se ucidă robii“ [1]). Această povestire, precum foarte bine a observat Cichorius, nu poate fi o legendă fără adevăr, căci epizodul a fost trecut între imaginile de pe columnă, în scena CXXXVIII.

Din această povestire însă, reese limpede, că în apropiere de palatele lui Decebal, deci de Sarmizegetusa, era un râușor Sargeția, care putea fi abătut într'o noapte de câți-va oameni, și al doilea, că tot prin apropiere de palate erau și niște peșteri faimoase.

Asupra acestor „spelunci“ există și astă-zi în gura țăranilor români din Grădiște, o poveste foarte interesantă din punctul nostru de vedere. Anume, ei ne vorbesc despre niște peșteri care odinioară se aflau la stânga de „cornul“ (adică colțul) din sudest al lagărului roman din Grădiște, ceva mai spre sud. „Din aceste peșteri eșeau odinioară izvoare bogate de apă, care curgeau spre nord formând un râușor. Aceste peșteri au fost astupate, din ce vremuri nu se știe, în ori ce caz din „vremuri bătrâne“, cu un zid de piatră. De atunci apa a izvorât din altă parte și numai puțin mai ese din spelunci“.

Această legendă are pentru noi cu atât mai multă însemnătate, cu cât, din cercetările făcute de Petersen, complectate prin propriile noastre observări, acele „peșteri“ sunt arătate de legenda populară ca fiind în spre „cornul“ de sudest al lagărului roman și tocmai în această parte a fost clădit palatul lui Decebal [2]).

Nu vom stărui asupra acestor lucruri, asupra cărora vom reveni în al II-lea rezboi dacic mai pe larg; totuși, dacă ne luăm după indicațiile culese de către baronul de Hohenhausen, asupra castrului și orașului roman Sarmizegetusa [3]), și după imaginea pe care el o dă ruinilor din jurul fostei capitale dace, reese că în spre acelaș colț de sudest al lagărului roman erau odinioară nu numai niște ruini, dar și o apă care cotea aproape în acelaș fel, cași înfățișarea de pe columnă. Asupra rămășițelor de ziduri în general ne vorbește Neigebaur, care a vizitat ținutul din Sarmizegetusa, cu 65 de ani mai în urmă de Hohenhausen. „La răsărit de castru, zice dânsul, pe o înălțime se vede un spațiu larg acoperit cu ruini ale unor zidiri vechi“ [4]). Aceste urme de vechi clădiri de piatră se regăsesc ceva mai departe spre sudvest de lagărul roman din Grădiște, în direcția Clopotivei [5]).

Firește, din aceste ruini nimeni nu poate deduce forma rondă a turnului de piatră, pe care artistul columnei l-a înfățișat în scena LXXIV, sus. Insă, este un element esențial pentru cercetările noastre: acel canal prin care curge

1). Dion Cassiu, *Hist.*, LXVIII, 14, 3.
2). Asupra acestei cestiuni vezi Teohari Antonescu, *Cetatea Sarmizegetusa*, p. 20.
3). Baronul Hohenhausen, *Die Alterthümer Daciens in den heutigen Siebenbürgen*, 1775.
4). Neigebaur, *Dacien*, 1851, p. 17.
5). Neigebaur, *ibid.*, p. 69.

un izvor curat de apă, din care beau auxiliarii romani din aceiaşi scenă. Asupra acestui punct notiţile noastre sunt cu adevărat preţioase. „Din Clopotiva spre Varhely (Grădişte), zice Neigebaur, se văd urmele unui canal" [1]. La aceste cuvinte, Goos adaogă următoarele alte amănunte:

„Din Clopotiva duce spre Varhely (Grădişte) un canal ale căruia urme au putut fi văzute încă de către Ackner; pe acest canal se aducea apă de izvor clară de la poalele Retezatului" [2]. Existenţa acestui canal aşa dar, este un fapt pe care nimeni nu-l poate pune la îndoială. De altminteri, noi înşine, când am vizitat ruinile lagărului şi oraşului roman Sarmizegetusa, am mai găsit încă urmele acestui canal. Lărgimea lui este aproape de 6 m., iar adâncimea lui abea de 80 cm. până la 1 m. Canalul este săpat cu maluri drepte în pământ şi pare a nu fi avut nici o altă întocmire: este o simplă crestătură pe pământ în lăţimea şi adâncimea pe care o amintirăm mai sus. Astăzi a crescut iarbă pe deasupra canalului, care, probabil a perdut din adâncimea de odinioară.

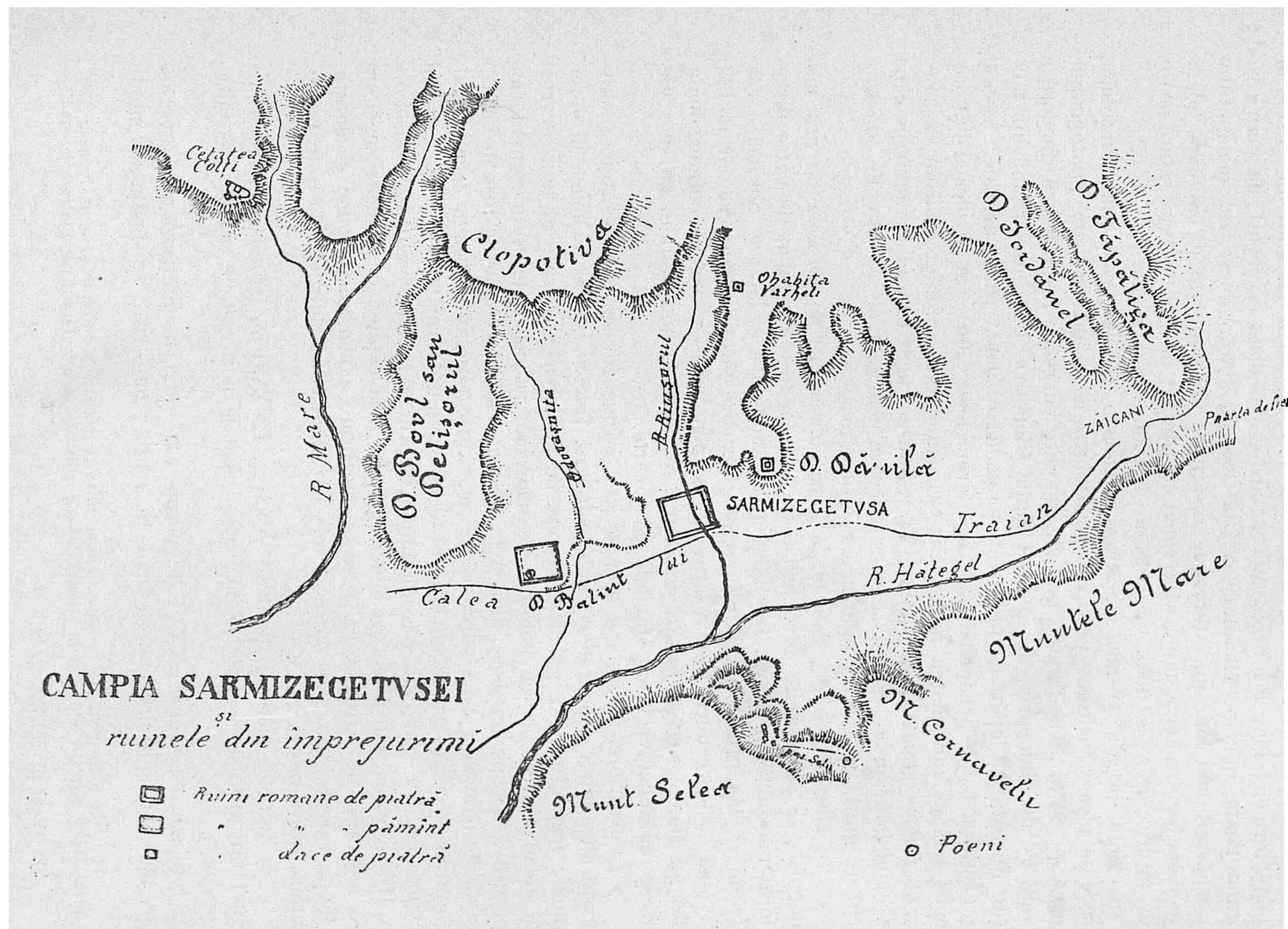
O primă încheiere: la sudest de Sarmizegetusa era odinioară un turn rotund pe culmea unui deal, de la poalele căruia izvora o apă care printr'un canal şerpuitor, precum arată şi columna, era adusă până în apropierea oraşului capitală a regatului dac.

b) Cetatea dacă din scena LXXV. Am văzut mai sus care sunt motivele noastre spre a socoti cetatea aceasta drept cetate dacă. Elementele topografice, pe care artistul le-a însemnat în imaginea de pe columnă, se rezumă în următoarele 5 puncte: 1) Cetatea are o formă dreptunghiulară; 2) laturea cea mai lungă are direcţia de la stânga spre dreapta; 3) terenul pe care a fost zidită cetatea este de sigur un şes înclinat din fund spre în faţă; 4) spre dreapta însă terenul este stâncos, râpos şi neregulat, din această pricină laturea din dreapta nu mai este în linie dreaptă caşi celelalte, ci merge sinuos [3]. Pe de altă parte, terenul abrupt a îngăduit architectului să nu mai clădească zid de piatră, ci simple aggeres şi vinea; 5) în fine, laturea din faţă a cetăţii avea mai multe porţi. Prin urmare, faţa cetăţii era spre linia de jos, pe când fundul către linia de sus. Afară de asta, se poate foarte bine ca o particulară alcătuire a terenului să fi impus architectului clăditor nevoia apărării intrărilor şi eşirilor cetăţii prin porţi, sprijinite cu turnuri. In acest caz, albia unui râu ar putea să explice minunat nevoia formării porţilor.

Toate aceste elemente topografice le găsim la castrul roman din Sarmizegetusa. In adevăr, iată care este înfăţişarea ruinilor remase încă în localitatea actuală de la Grădişte.

Cetatea avea forma dreptunghiulară (vezi planşa XXVIII), cu laturea cea lungă (laturea de la sud la nord are o lungime de 563 m., iar cea de la apus la răsărit 623 m.), îndreptată de la răsărit spre apus. Zidurile de împrejmuire aveau o

1). Neigebaur, *ibid.*, p. 70.
2). C. Goos, *Chronik*, p. 287.
3). Vezi pl. XXVII, fig. 4.

PLANŞA XXVIII.

grosime de 2—2$^1/_2$ m. şi se compuneau dintr'un miez, alcătuit din pietre de toate formele, bine legate cu mortar tare şi din două învelişuri de piatră regulat tăiată, unul pe dinăuntru şi altul pe din afară. Acest zid înconjurător s'a păstrat mai bine pe laturea de răsărit [1]). Un şanţ larg de aproape 30 m. încingea pe din afară zidul, şanţ săpat în pământ de jur împrejur, afară poate, de laturea de vest, unde terenul este mai stâncos şi abrupt.

Solul pe care se află aşezată cetatea este înclinat, caşi valea întreagă, care se pleacă continuu pe o pantă nesimţită de la miazăzi spre miazănoapte, până ce dă în albia Hăţegelului, un râu care curge pe la marginea de nord a văii. Pe de altă parte, din pricina râului Clopotiva, care descinzând din părţile Furcătura Clopotivei, tae cetatea romană în două părţi neegale, terenul prezintă şi o altă particularitate: are forma unei albii care se pleacă de la răsărit şi apus spre matca râului. Din această pricină, profilul laturilor de nord şi de sud se pleacă de la margini spre interior, unde este albia râului, pe când acel al laturilor de răsărit şi apus scoboară neîncetat de la colţul de sud spre cel de nord, unde atinge punctele cele mai joase.

In afară de cetate, cam pe la jumătatea laturii de nord, la 170 paşi mai departe, se află ruinile unui amfiteatru, care a fost desgropat de către directorul museului din Deva. Iar între acest amfiteatru şi laturea nordică a castrului se văd urmele unui drum roman, pe care ţăranii îl numesc „drumul lui Traian" şi care duce spre răsărit. De asemeni spre sudvest pe culmea dealului lui Dănilă se văd resturi de zidărie romană, de unde ţăranii au scos pietre şi cărămizi vechi cu stampile de cohorte.

In descrierea aceasta a ruinilor din Sarmizegetusa, noi regăsim reunite toate elementele topografice de pe columnă. Deci o a doua încheiere ni se impune: lagărul roman, cu toate prefacerile numeroase, pe care el le-a încercat în decursul vremilor de înflorire ale imperiului, a păstrat totuşi în esenţă forma primitivă a capitalei dace, fiindcă la început lagărul roman n'a fost de cât cetatea de odinioară dacă puţin transformată. De altminteri, poziţia locului şi alcătuirea terenului impuneau clăditorului o anumită formă externă; aşa în cât adaose puteau fi, precum s'a şi întâmplat cu prilejul reîntăririi Sarmizegetusei din al II-lea rezboi, dar prefaceri adânci, care să facă cetatea de nerecunoscut, era cu neputinţă de introdus. Cu această localizare a noastră respund şi alăturările pe care le vom face între ruinile din „Selea" şi zidirile înfăţişate pe columnă între 199 şi 201.

c) Zidul şi căsuţele din 199—201 (sc. LXXVI) nu înfăţişază alteeva de cât întăriturile de la pasul Selii, pas aşezat la nordvest de câmpia Sarmizegetusei [2]).

In adevăr, scena LXXVI (Cichorius 199—202), ne înfăţişază un ţinut muntos, mai ales spre dreapta. In fund, în punctul 200—201, se înalţă un munte

1). Din nefericire, de la data primei noastre vizitări a ruinilor şi până în anul 1907, o bună parte din zid a dispărut; ţăranii sparg zidurile şi întrebuinţează pietrele la clădirea caselor lor.

2). Vezi pl. XXIX, fig. 2.

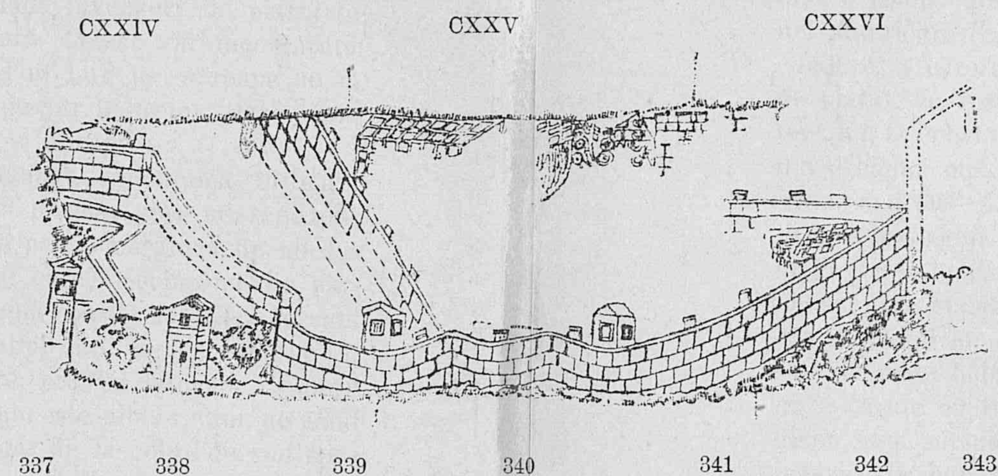

FIG. 1. VEDEREA SARMIZEGETUSEI ÎN AL DOILEA REZBOI DACIC.

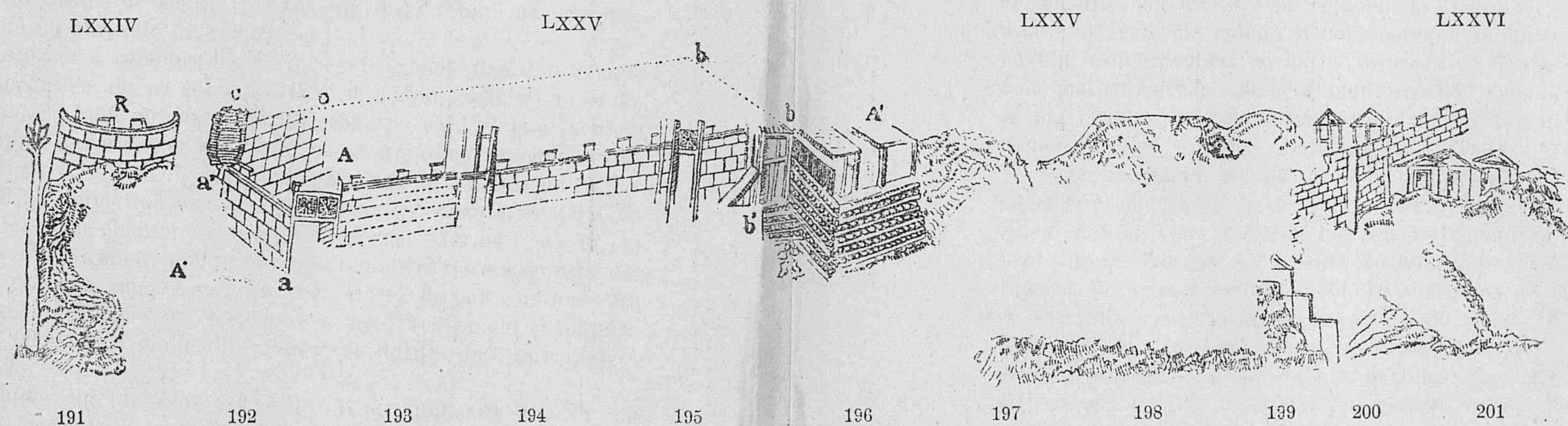

FIG. 2. VEDEREA SARMIZEGETUSEI ŞI ÎMPREJURIMILE EI ÎN PRIMUL REZBOI DACIC.

abrupt spre stânga şi frământat spre dreapta. De aci se lasă, spre stânga şi în faţă, o coamă din ce în ce mai scundă, cu cât ne apropiem de marginea scenei anterioare (LXXV); iar din această coamă se desfac şiruri paralele şi secundare, a cărora direcţiune este perpendiculară pe coama principală. Un zid de piatră, cu rosturi regulate începe de jos din 199, merge cotind pe la spatele lui Decebal, apoi de la jumătatea reliefului o ia drept spre colţul de sus din dreapta, unde între 200 şi 201 se reazimă de muntele râpos de care vorbeam mai sus. Aşa dar, avem lămurit o vale pe care zidul de piatră o închide. In 199 jos, zidul este în parte sfărâmat de doi Daci, care izbesc cu cazmalele în pietre şi le risipesc, pe când un comat dac şopteşte ceva la urechea unui pileat, care stă la spatele lui Decebal. Două turnuri, din care nu se vede de cât scheletul lor de lemn, cu ferestrele, porţile şi frontoanele lor triunghiulare, sunt indicate îndărătul zidului. In fine, în 200, pe culmea dealurilor se află nişte căsuţe cu fronton şi cu ferestre înşirate la rând una lângă alta. Este imaginea unui sat neînsemnat, ai căruia locuitori l-au părăsit; căci de pe înălţimi coboară barbaţi, femei şi copii, care târăsc cu dânşii turmele lor de boi, de capre şi de oi. In expresiunea figurilor, în atitudini şi gesturi se vede că aceşti oameni îşi lasă căminul lor cu durerea în suflet şi în contra voinţei lor.

Ei bine, imaginea scenei de pe columnă nu este alt-ceva decât imaginea terenului real de la pasul Selii. La capătul muntelui Mare spre nordest se află o vale foarte îngustă, dincolo de care se înalţă coama unui munte în formă de ciocan, caşi cel înfăţişat pe columnă în 198—199, care are aproape înălţimea muntelui vecin din stânga şi care poreclit de popor cu numele de dealul Cornavelii, este însemnat pe harta austriacă cu denumirea de vârful Mărului. Dincolo, mai spre dreapta de acest munte, se află o nouă curmătură, mult mai adâncă şi mai largă şi care se reazimă de clina abruptă a vârfului Selii, constituit, întocmai ca şi pe columnă, dintr'o sumă de dealuri, care mărginesc mai multe văi.

Dar nu numai poziţia terenului corespunde cu arătările columnei în scena noastră, ci şi rămăşiţele de zidărie veche din părţile locului. In primul rând există un val, care probabil începea jos, poate chiar lângă malul apei, care vine dinspre Zăicani, urcă panta dealului spre nordest şi se termină la panta râpoasă de apus a vârfului Selii. La marginea de apus pe culmea Cornavelii se află, după spusa locuitorilor, un turn de piatră, din care n'au mai remas de cât temeliile; în jurul acestui turn ceva mai jos era un şanţ adânc şi lung. Sub vârful Selii însă pe culmea dealului, care se pleacă spre câmpia Grădiştei, se află o sumă de resturi de zidărie veche. Iată în privinţa aceasta, ce ne spune protoereul Nicolae Munteanu, a cărui cultură literară şi istorică dă observaţiilor sale o valoare preţioasă.

„Cercetând acum după serbători locurile de care amintiţi în preţuita-vă scrisoare, mie mai în urmă trimisă, în meritul celor exprimate îmi permit a vă comunica următoarele:

In partea nordvestică a Sarmizegetusei, sau pe culmea dealului, azi numit „Selea", pe care l'am cercetat cu deamănuntul, se află urmele alor vre-o patru pimniţi vechi. Zidul acelora e de calibrul zidurilor vechi din lăuntrul ce-

tăţei, deşi trebue să fie contimporane. Mărimea acelora e de circa 12—13 metri pătraţi la una. Distanţă de 20 m., de la pimniţi spre vest, după cum mi-a arătat însuşi proprietarul locului, se văd deabea urmele unei case. Proprietarul mi-a spus şi măsurat spaţiul cât a cuprins acea casă, circa 10 m. lungă şi 8 m. largă. Grosimea zidului apare circa la 80 c. m.; se vede a fi fost o casă puternică. In locul unde se află aceste e o poiană frumoasă, încântătoare, cinctată de toate părţile cu deluţe şi stretăiată de drumul ce duce la Poieni. In apropiere de pivniţi şi casă mi-a arătat locul unde a fost o fântână şi în care tradiţia poporală susţine că au fost ascunşi tesaurii lui Decebal, transportaţi în decurs de şapte zile pre nouă cămile. In locul acesta se afirmă a se fi făcut săpături de nescari Germani,—dar ce au găsit nu se ştie. De fapt cărămidă romană au aflat şi alţii.

Părerea mea modestă e că aici a fost o vigiliă,—după ce această poziţie din punt strategic domineazǎ mai bine întreaga vale până la Poarta de fier. Mi s'a spus că de către Zăicani, în direcţia sudvest de la Selea, pe coama dealului Iordănel, a fost alt turn de vigiliă. Considerând înălţimea dealului acestuia, acela domina departe peste Poarta de fier până pe la Bonţare. Deci pentru apărarea Ulpiei Traiane de surprinderi neprevăzute se vede că strămoşii au avut telegraf mai admirabil ca al lui Marconi,—fără sârmă,—anunţa semnalul prin focuri şi da şi alarmul la timp garnizoanei, pentru a putea lua defensiva la timp". 1906, Grădişte, 25 Ianuar.

Din aceste observaţii o conclusie importantă ni se impune; în scena LXXVI, artistul columnei ne înfăţişază întăriturile de la pasul Selea, precum şi localitatea dacă la răsărit de pas, sub chiar vârful muntelui Selea.

Conclnzia aceasta însă ne lămureşte în acelaş timp şi spusele lui Dion Cassius, privitoare la condiţiile de pace impuse de împăratul Traian regelui învins Decebal. Intre condiţii erau şi acestea, ca regele dac „să înapoieze pe inginerii romani trimeşi lui de către Domiţian, să predea pe fugari, să dărâme întăriturile şi să părăsească ţinutul ocupat". (τούς τε μηχανοποιοὺς παραδοῦναί καὶ τοὺς αὐτομόλους ἀποδοῦναι, τὰ ἐρύματα καθελεῖν καὶ τῆς χώρας τῆς ἑαλωκυίας ἀποστῆναι). Dion Cassius, LXVIII, 9.

Toată discuţia era: impus-a oare Traian lui Decebal să dărâme zidurile de apărare ale Sarmizegetusei, chiar şi ale celorlalte cetăţi dace de pe teritoriul ocupat de Romani, precum susţine Cichorius, sau prin aceste „întărituri" noi trebue să înţelegem anume ziduri de apărare? In sine privit lucrul, s'ar părea foarte curios, cum împăratul roman să ceară distrugerea zidurilor Sarmizegetusei, când el ocupă chiar capitala dacă şi lasă într'însa o garnizoană. Cassius ne spune lămurit că „după ce Traian a pus în ordine totul, lăsând o garnizoană în Sarmizegetusa şi în restul ţării, se întoarse în Italia". (Ταῦτα συνθέμενος καὶ στρατόπεδον ἐν Ζαρμιζεγεθούσῃ καταλιπών, τήν τε ἄλλην χώραν φρουραῖς διαλαβὼν ἐς Ἰταλίαν ἀνεκομίσθη.). Dion Cassius, LXVIII, 9.

In cazul acesta, este oare de admis ca Traian să fi cerut dărâmarea unei cetăţi, în care tocmai avea să rămâe o garnizoană romană? Cererea ar fi fost nechibzuită.

Columna însă ne lămureşte acum pe deplin rostul cererii lui Traian. Căci, dacă în scena LXXVI noi trebue să vedem imaginea întăriturilor din Selea atunci cererea lui Traian a avut de scop, ca Dacii să nimicească întăriturile care ar fi putut să împiedice într'un chip sau altul mişcările armatelor romane, să nimicească acele cetăţui care aveau o importanţă strategică mare. In aceastǎ categorie intrau de sigur întăriturile de la Poarta de fier transilvană, precum şi cele de la pasul Selii, pentru că unele ar fi împiedicat comunicaţiile Romanilor din Sarmizegetusa cu provinciile de peste Dunăre, Moesia în primul rând, iar altele, cele de la Selea, fiindcă dominau trecerea cea importantă din câmpia Haţegului spre Banat prin Poieni. Aceste întărituri trebuiau pentru siguranţa Romanilor distruse şi tocmai aceasta fac Dacii din primul plan în scena LXXVI.

Odată cu nimicirea întăriturilor Traian a mai impus şi „părăsirea ţinutului ocupat de Romani". Este întrebarea, care ţinut trebuiau locuitorii Daci să-l părăsească? Tot teritoriul căzut în mâna lor? Nu, căci ar fi fost absurd aceasta, să ceară Dacilor părăsirea Banatului întreg şi a Olteniei de astăzi, care prin încheierea păcii căzuseră în mâna Romanilor. Aceasta n'a putut-o cere împăratul. Din contra, o datorie elementară îi impunea să izgonească populaţia dacă de pe teritoriul punctelor strategice mai importante. Aşa trebue să fi fost cu locuitorii aşezaţi la poalele Selii, lângă pasul cel întărit, de care am vorbit mai sus. Era pentru Romani o elementară datorie să pue mâna pe acest pas, precum şi pe cel de la Poarta de fier; deci, din aceste locuri Dacii trebuiau să se retragă. Şi tocmai acest moment îl înfăţişază artistul columnei în jumătatea din dreapta a scenei LXXVI. Cu această soluţie se lămureşte şi ultima întunecime care învăluia scena cea mare, zisă a „supunerii Dacilor".

Ajunşi la capătul cercetărilor noastre privitoare la scena „supunerii Dacilor", o recapitulare poate fi de folos în stabilirea deosebitelor puncte atinse în mersul progresiv al explicărilor noastre.

Din gruparea laolaltă a scenelor LXXIV—LXXVI, reese că scena LXXIV nu are nimic de a face cu localitatea Calanul cel mic (Kis-Kalan), precum de asemeni scena LXXVI nu are nimic comun cu Sarmizegetusa. Mai ales această din urmă alăturare pare cu totul ciudată. Căci, cum este oare cu putinţă să crează cineva, că în nişte ziduri înguste cu două mizerabile turnuri de lemn (dindărăt de 199) se învederează imaginea acelui oraş vestit, a căruia mărime o slăveşte artistul în imagini impunătoare în al II-lea rezboi dacic? E oare cu putinţă ca artistul, care pe columnă mai sus (în scena XXII) a reprezentat în proporţii mari un oraş cu mult mai mic, Tibiscum, să dea Sarmizegetusei o înfăţişare aşa de neînsemnată şi meschină? Fireşte că nu.

Pe de altă parte, întreaga grupă ne pune în lumină, ca o ilustrare prin forme, diversele condiţii de pace impuse de împăratul Traian regelui Decebal, aşa precum le raportă Dion Cassiu. Am arătat mai sus, că în ce priveşte condiţiile „să dărâme Dacii întăriturile şi să părăsească ţinutul ocupat de Romani", artistul a vrut să înţeleagă numai întăriturile din preajma punctelor strategice mai însemnate, precum erau de pildă, cel de la Poarta de fier transilvană, sau

din „Selea“ înfăţişat în scena LXXVI în 199, unde era pasul din Poieni, care lega câmpia Sarmizegetusei cu ţinutul Banatului şi restul Transilvaniei. Prin urmare întăririle pe care Dacii le dărâmă nu au nici o legătură cu capitala Daciei.

Trecând la localizarea geografică a cetăţii înfăţişată în scena LXXV, unde împăratul primeşte supunerea Dacilor şi a regelui lor Decebal, spre orientarea noastră artistul a adăogat elemente topografice, unele cu un caracter mai general, iar altele ceva mai local. Prin cele dintâi el ne face cunoscut şirul de munţi, care, la apus de câmpia Grădiştei, se încovoae în jumătate de arc împrejurul pasului de la Poarta de fier transilvană. Acestor munţi el le dă formele pe care le au în realitate şi astăzi şi prin aceasta ne pune pe cale să recunoaştem real ţinutul. Prin celelalte elemente de precizare mai locale, columna ne înfăţişază însuşi solul, pe care stă cetatea cea mare dacă. Topografia locală ne dă aşa caracteristice elemente, în cât, în contra tutulor părerilor susţinute de învăţaţii Cichorius, Petersen şi alţii, suntem nevoiţi să susţinem că supranumitul „lagăr roman“ nu este de cât vechea Sarmizegetusă, din care mai târziu. după ocupaţiunea dintre primul şi al doilea rezboi dacic, Romanii au format lagărul lor militar.

Cu această încheiere armonizează şi asemănarea dintre forma cetăţii de pe columnă (scena LXXV) şi resturile remase de la vechea Sarmizegetusă romană. Forma acestei cetăţi este forma regulată a unui patrulater, ale căruia laturi mai lungi se îndreaptă de la stânga spre dreapta, sau după orientarea scenei, de la răsărit la apus. Dar pentru ca în mintea privitorului să nu se nască vre-o nedomirire din această potrivire a formei cetăţii dace şi aceia a lagărului roman, artistul a avut grije s'adauge de asupra porţilor în două locuri, acele ceardacuri de lemn, care este semnul convenţional pentru exprimarea originei dace a clădirilor. Aşa înfăţişat lucrul, înţelegem şi mai bine rostul mişcărilor acelor legionari romani din lăuntrul cetăţii dace, care se pregătesc să ia în primire Sarmizegetusa, şi tot aşa înţelegem şi rostul cuvintelor lui Dion Cassiu privitoare la „dărâmarea întăriturilor“ şi „părăsirea ţinutului ocupat de Daci“.

CAPITOLUL X.

INCHEIERE

Am sfârşit cu cele trei campanii militare ale primului rezboi contra Dacilor. Am urmărit pas cu pas mişcările armatelor romane, din clipa când păşesc pe pământul Daciei şi până când legiunile biruitoare în câmpiile Haţegului, iau în stăpânire Sarmizegetusa, capitala regatului, iar împăratul. luându-şi remas bun de la trupele sale, se întoarce la Roma. Scenele săpate în piatră se leagă strâns între ele şi se desfăşoară solemn şi maestos pe câmpul reliefului columnei, povestindu-ne în graiul lor a parte una din cele mai mărețe drame pe care istoria veche ne a transmis'o: drama nimicirii unui popor, puternic prin vitejia şi virtuţile sale sufleteşti şi mai ales puternic prin iubirea sa de patrie şi prin geniul militar al celui ce-l conduce.

Povestea e simplă; totuşi mărimea faptelor săvârşite şi îndemânarea artistului au transformat-o într'o adevărată epopee, luminoasă pentru unii, tristă şi posomorâtă pentru alţii, epopee care ne sgudue sufletul cu atât mai adânc, cu cât ea ne povesteşte eroismul părinţilor noştri.

Inceputul ei însă este o idilă fermecătoare. Artistul ne transportă deodată, pe teatrul rezboiului în Moesia, la Dunăre. Vedem în primele scene, valurile frământate ale fluviului cu ţărmurile sale joase, monotone şi turnurile de piatră cu ciardacul lor de lemn, pe care stă sprijinită făclia aprinsă ca semnal; vedem năvile încărcate, aici cu butoae cercuite, dincolo cu corturi înfăşurate, pe care trupele auxiliare le descarcă în preajma unor cetăţi întărite cu gard de uluci; în interior sunt case cu acoperiş înalt şi straşină plecată, temple cu columne şi frontoane; alteori aflăm între imagini adevărate apeducte cu arcade jos, ferestre sus. Nimic nu lipseşte, nici stogurile de fân, nici grămezile de lemne tăiate scurt şi rânduite cruciş, nici măcar acei plopi înalţi şi subţiratici. care apar îndărătul clădirilor cu scopul de a preciza şi nuanţa caracterul peisagiului. Totul a fost săpat cu grije şi cu dragoste; poesia şi oarecum melancolia, care ne încântă în acest tablou sculptat.

Dar iată cetatea Zanes cu zidurile, cu turnurile, cu porţile boltite, cu clădirile sale romane. Oraşul e vechi şi este aşezat pe sprinceana unui deal înalt, pe malul apei; în dreapta după povârnişul dealului, care se pleacă brusc spre ţărm, se destinde podul de vase cu polimar de lemn pe ambele margini; peste dânsul trec coloanele de legionari, care poartă scutul pe braţe şi pilum pe umere. Trec legatul legiunii în frunte, apoi trâmbiţaşii şi corniştii, vexillarii cu steagurile lor în formă de prapore, signiferii cu stindardele manipulare şi acviliferii cu acvilele sacre ale legiunilor, aceştia având, precum cerea obiceiul, pielea de leu pe cap ca o glugă şi sub braţul stâng pavăza rotundă. Şirul coloanei, care ese de sub poarta boltită de pe mal, pare nesfârşită.

Aici avem trecerea armatei de răsărit menită să opereze pe valea Cernei şi pasul Domaşna spre Tibiscum. In scena următoare iată ţinutul de la Baziaş, unde, pe un pod aproape identic cu cel de la Carataş-Gura Văii, se văd trecând trupele, care aveau să înainteze prin valea Caraşului şi Cernovăţul. Ultima coloană scoboară de pe podul de vase pe malul Dunării la vechea Palanca, unde lagărul este zidit în câmpie. Un consiliu de rezboi, în care împăratul şi generalii săi îşi stabilesc planul de înaintare şi apoi reprezentarea celor două acte solemne, cu care se începea ori şi ce campanie militară, o lustratio exercitus şi adlocuţia către trupe, formează oarecum preliminările rezboiului.

In scena lustraţiei preotul şi ajutoarele sale, încununaţi cu mirt pe frunte, plimbă în jurul lagărului în sunete de trâmbiţi animalele de jertfă împodobite, aşa zisele suovetaurilia, pe când împăratul însuşi cu marama pe cap şi veştmintele de pontifice toarnă privind spre răsărit, din tipsia de aur licuarea sfântă peste para focului aprins pe altar lângă pretoriu. In fine adlocuţia către trupe, în care împăratul aminteşte legiunilor gloria trecută a armiilor romane, ne prevesteşte că momentul înaintării contra duşmanului a sosit.

Şi acum artistul ne introduce în miezul povestirii sale. Ţinta împăratului o cunoaştem, iar mijloacele sale de a o realiza le deducem: ţinta e s'ajungă prin Poarta de fier transilvană la Sarmizegetusa şi să strivească vulturul în propriul său cuib. Mijloacele însă ne dau o mărturie vădită de geniul militar al împăratului. Traian îşi imparte armata în două, una, avea să pătrundă prin valea Cernei şi pasul Domaşnei în câmpia Timişului; cealaltă, sub propria lui conducere, avea să treacă prin văile Caraşului, Cernovăţului, Bârzavei şi Pogonişului, ca să scoboare de asemeni în câmpia Timişului. Obiectivul imediat al ambelor armate era puternica cetate Tibiscum, care zidită la împreunarea Bistrei cu Timişul, era un punct strategic de o neînchipuită însemnătate, căci închidea calea spre Poarta de fier transilvană, deci spre Sarmizegetusa.

Planul împăratului era simplu, dar hotărâtor. Vrăjmaşul ameninţat din două părţi deodată nu se putea împotrivi nicăeri înainte de Tibiscum; căci nu se putea folosi nici de admirabila întărire făcută de natură din valea Cernei, nici de pasul de trecere din strâmta vale a Pogonişului, fără a se vedea ameninţat şi lovit de la spate de unul din cele două corpuri romane.

Fără voe el era nevoit să se retragă neîncetat din faţa Romanilor şi să

caute un punct de reazim în valea Bistrei. De aceia prima parte a planului întocmit de Traian se împlineşte după cum a fost întocmit. Romanul înaintează în inima ţării, iar barbarul se retrage pas cu pas mereu spre punctul său de concentrare, ca apoi prinzând pe Traian în strâmtorile munţilor să-i dea lovitura hotărâtoare.

In adevăr, de la Tibuscum înainte terenul îşi schimbă faţa: valea Bistrei, singura deschidere în munţi, care duce din câmpia Timişului spre Sarmizegetusa, este o vale îngustă, păduroasă şi frământată. Ea era, parcă, clădită de natură să fie ca un gang prelung şi deschis de trecere între două şiruri de munţi şi un adăpost contra năvălitorilor veniţi din apus. De aceia vedem pe columnă cu câtă grije Traian pune pe legionari să rărească codrii, să croiască cărările, să care copacii, şi să aştearnă drumuri, ca să-şi adune armatele. Această vale, închisă precum este de dealuri prăpăstioase, nu are o câmpie mai deschisă de cât în părţile de la Zăvoi şi Cireaşa, acolo unde Bistra Mărului, scăpată din gâtlejul munţilor, îşi împreună apele sale cu râul mai mare al Bistrei.

Aici e Tapae, vestita Tapae, pe care învăţaţii moderni au căutat-o pretutindeni şi n'au găsit-o, aici multe bătălii s'au încins între Romani şi Daci şi mult sânge şi multe cadavre omeneşti au îngrăşat pământul; aici aveau să se ciocnească acum legiunile bine organizate romane, cu trupele pline de vitejie ale Dacilor; căci parcă ar fi fost sortit de sus ca, aici la Tapae, să se mai ciocnească încă odată cele două lumi, cea romană, cultivată, dar bătrână şi istovită în izvoarele sale de reîntinerire, şi lumea cea nouă, plină de dorul vieţii şi de încredere în sine, dar barbară şi încă neajunsă la deplină maturitate.

N'avem să repetăm aici cuvintele scrise cu prilejul desfăşurării luptei; e destul să spunem: cu toată mulţimea legionarilor romani, cu toată vitejia agerilor cohorte auxiliare, mai ales a acestei faimoase garde pretoriene, cu toată organizarea strălucită a trupelor romane, organizare precum lumea nu mai văzuse de la Asirieni încoace, cu tot ajutorul neaşteptat pe care natura deslănţuită, — reprezintată pe columnă prin imaginea acelui Jupiter Tonans, care din înălţimile cerului trăsneşte pe Daci cu fulgerile sale,— şi în fine cu tot geniul militar al împăratului şi adânca pricepere a generalilor săi, biruinţa de şi este de partea Romanilor, ea nu-i, după părerea generală, covârşitoare. Lucrul reese limpede din felul de înfăţişare a luptei pe columnă; reese din avântul sălbatic cu care trupele dace sparg şirul cohortelor auxiliare romane şi din micşorimea numărului de morţi, pe care Dacii îl lasă pe câmpul de bătae; reese de asemeni din figura turburată a împăratului şi din liniştea cu care Decebal, acea figură senină din marginea pădurei îndărătul arcaşilor, conduce apriga luptă.

Ori cum ar fi însă, biruinţa este a împăratului, care înaintează mai departe spre răsărit şi pătrunde spre fundul văii care duce spre Poarta de fier transilvană, dar întăriturile dace cu triplul lor val de pământ care tae culmile Marmurei şi îngustul drum de la Bucova, întărituri îndărătul cărora flutură de

vânt balaurul dac şi stau înfipte pe pari ascuţiţi, capetele prinşilor romani, ne arată până la evidenţă că pe această parte calea este închisă şi stavila de netrecut.

In scena următoare împăratul se află la Praetorium, în lagărul de lângă Plugova, unde artistul ne desfăşură primirea solemnă a două solii barbare. Una este alcătuită din Daci, care însă în mod neobişnuit apar călări, din Bastarni, caracterizaţi prin pantalonii cei lungi şi strâmţi, prin trupul gol de la brâu în sus, prin părul înodat pe tâmplă şi prin mantia prinsă în paftale pe umere; şi probabil din Sarmaţi-Roxolani; iar cealaltă numai din comaţi daci. Cea dintăi prin portul şi gustul său e mândră şi dârză, mai ales s'arată trufaş dacul călare din faţă, care ridică mâna în semn de salut; împăratul pe tribună, înconjurat de comandanţii şi legiunile cu acvilele lor, respunde liniştit şi demn cu dreapta, pe când cu stânga se reazimă pe lancea sprijinită de pământ. Soliile îi cer pace, una mai trufaş, cealaltă mai umil, pacea însă nu se încheie. Căci de fapt, ce condiţii de pace puteau s'aducă Dacii? Fusese Decebal strivit la Tapae, aşa în cât, în dauna demnităţii sale şi intereselor statului, să încheie cu orice preţ o pace, care nu putea fi durabilă? De altminteri, lucrul pare cu atât mai ciudat, cu cât la Tapae se pusese în plină lumină nu numai disciplina de fier şi admirabila organizare a legiunilor romane, dar mai ales neînfrântă vitejie şi nepăsarea de moarte a armatelor dace şi iscusinţa netăgăduită a conducătorului lor. Era firesc lucru deci să se întoarcă solii fără nici o ispravă.

Prima campanie militară contra Dacilor se sfârşeşte pe de o parte cu pustiirea câmpiei Severinului, unde Pannonii veredarii, pe cai selbatici şi cu făclii aprinse în mână. dau foc şi risipesc o cetate lângă ţărmul Dunării, cetate, care. nu este alta de cât cunoscuta ruină din grădina Severinului. iar pe de alta, cu ducerea în robie a unei „prinţese" dace, către care nişte femei dace. căzute şi ele în robie, înalţă copii, caşi cum le ar arăta o minune. „Prinţesa" este propria soră a lui Decebal, după cum ne încredinţează notiţa lui Dion Cassiu. Se înţelege. o asemeni prinţesă din familia regală era un ostatic preţios pentru Romani.

In iarna anului 101—102 se petrece însă un fapt de o însemnătate deosebită pentru desfăşurarea evenimentelor militare la Dunărea de jos. Anume. popoarele barbare de la răsăritul Daciei, Sarmaţii Roxolani, Bastarnii şi Dacii, fie din propriul lor imbold, fie din îndemnul regelui Decebal. care voia, neliniştind flancul şi spatele armatelor romane din Moesia, să-şi aibă jocul mişcărilor sale mai slobod pe teatrul principal al rezboiului, năvălesc în Moesia pe neaşteptate; ele atacă şi iau cu asalt castelele şi întăririle romane de la graniţa imperiului, mai slab apărate; pradă şi pustiesc cu foc şi sabie tot ce le esă înainte. Acest lucru ni-l arată artistul columnei.

Ştirile trunchiate ale scriitorilor vechi ne adaogă în acelaş timp şi numele lui Suzagus, conducătorul acestor horde barbare. Lumină adevarată însă nu se face de cât din alăturarea acestor notiţe cu imaginile de pe columnă.

Se pare că trupele barbare mai întăi au încercat o catastrofă cumplită

în trecerea lor peste fluviu. Catastrofa o înfăţişază columna în chip plastic şi desăvârşit: pe întinsul apei nu se văd de cât cai şi oameni rostogoliţi de undele repezi, care duc de a valma stindarde, scuturi şi cadavre de cai şi de oameni; unii întind braţe rugătoare către ţărmuri, alţii se încleştează de gâtul calului şi el aproape să se înnece; foarte puţini, mai norocoşi, sunt scoşi din valuri de către cei de pe mal. De aici disperarea fără seamăn a pileatului dac, care-şi duce mâna la frunte.

Grosul hoardelor barbare însă în două cete mari pornesc pe malul fluviului spre dreapta, unii pe jos cu stindardele lor,—balauri daci fluturaţi de vânt,—alţii călări, îmbrăcaţi şi ei şi caii lor în zale de fer. Călăreţii Sarmaţi, căci aceştia sunt acei călări cu zale de fier din creştet până în tălpi,—caşi Dacii atacă cu furie cetatea Axiopolis.

De pe înălţimea zidurilor cetăţii trupele auxiliare romane respund. lovind cu suliţa şi cu pietroae pe duşmanii care îi împresoară şi-i atacă. In zadar barbarii săgetează şi lovesc în porţile închise ale întăririi, în zadar bat murii de piatră ai lagărului cu berbecul de aramă, căci tot avântul lor se sparge de neînfrânta vitejie a garnizoanei romane şi de tăria zidurilor cetăţii. Dar mânia împăratului, care îşi pregăteşte răzbunare contra acestei încălcări, îi soseşte de pe urmă.

In adevăr, artistul se reîntoarce cu povestirea sa spre Pontes. Un fluviu larg în preajma unei cetăţi puternice, cu un teatru spre dreapta; o navă pe care trupele auxiliare romane o încarcă cu scuturi, cu arme şi cu corturi împachetate; o biremă cu cârma spre stânga şi cu lopătarii gata de plecare; pe mal împăratul însuşi în veştmânt de călătorie, însoţit de garda şi ofiţerii săi, priveşte spre stânga către nişte trupe, care după stindardele lor sunt cohortele pretoriene, floarea armatei romane şi nădejdea din urmă a împăraţilor în clipe grele: este tabloul îmbărcării împăratului şi trupelor sale.

Pe întinsul apei plutesc la vale biremele cu trupe şi năvile încărcate cu muniţii. provizii, bagaje şi cai. Ţinta împăratului este vădită: să tae retragerea barbarilor, să-i prindă şi să-i strivească. La Axiopolis, pe care-l recunoaştem după înfăţişarea sa, Traian debarcă şi fără a pierde vreme, în fruntea coloanelor sale, alcătuite din trupe uşoare auxiliare şi dintr'un corp de cavalerie înaintează spre răsărit, de la Răsuata înainte. Călăreţii Sarmaţi sunt surprinşi, înfrânţi şi puşi pe fugă; câţi au mai remas caută scăparea spre răsărit. Aşa dar, ceata Sarmată călăreaţă îşi primise pedeapsa. Mai remâneau însă celelalte două cete, pe care rezbunarea trebuia să le ajungă. In adevăr, cohortele auxiliare pedestre pornite din Sucidava, Oltina de astăzi, luând pe valea Urloaei, surprind a doua ceată barbară în părţile de la Adamclissi. chiar în fundul văii, acolo unde se înalţă astăzi tăpşanul cu maluri abrupte, pe care e zidit satul Adamclissi. Barbarii, care nu bănuiseră nimic, socotindu-se la adăpost de ori ce urmărire, au desjugat vitele de la carele lor şi dorm liniştiţi sub raza lunei care s'arată pe jumătate pe deasupra dealurilor pietroase sub forma unei divinităţi femeeşti.

Barbarii surprinsi. abia desmeticiti din somn, iau armele, unii cu sabia în

fel de secere la vârf, alţii cu paloşul, mulţi cu săgeţile şi câţi-va chiar cu bâta ghintuită, izbesc cu furie în Romani, căutând să-şi facă drum prin şirurile duşmane. Dar e în zadar. Câmpul e plin de cadavrele barbarilor. Insuşi şeful lor îşi dă singur moartea. Dar urgia mâniei romane loveşte şi pe cel de al treilea corp de barbari: nimicirea lui o înfăţişază lupta cea mare, care pe columnă, caşi pe trofeu, se desfăşură cu o bogăţie uimitoare de amănunte.

Este, fără îndoială cea mai cruntă, cea mai sângeroasă şi mai însemnată luptă din câte cunoaştem pe întreaga columnă. Insemnată prin felul şi mulţimea trupelor; căci sunt aici cohortele vestite batavice şi ale cetăţenilor romani (Cohors civium Romanorum, cunoscute după lupoaica cu Romus şi Remus, sculptată pe scuturile soldaţilor), cohortele pretoriene şi ale veteranilor romani; dar mai presus de toate se văd trupele legionare, care foarte rar iau parte la luptă pe columnă; între acestea sé distinge legiunea a XIV Gemina Martia Victrix, mândria legiunilor Romei şi groaza duşmanilor; avem în fine aici şi artileria greoae, ale căreia catapulte şi baliste trase de catâri, iau poziţie pe muchea dealurilor din fundul scenei înfăţişate.

Desfăşurarea luptei se face în chipul clasic cunoscut. Iată în frunte trâmbiţaşii şi corniştii, care sună semnalul atacului; după ei vin vexillarii cu steagurile lor pătrate în formă de prapuri, cu ciucuri de mătase jos, iar sus având fixată ori o victorie de aur înaripată, ori vre-o pasăre legendară; mai departe păşesc solemn signiferii cu stindardul format din tăleruţe de aur, cu panglici fluturate de vânt şi sus cu câte un scutişor prins într'o cunună, sau palmă cu 5 degete, simbolul legiunilor piae fideles; şi în fine, se mişcă şi acviliferii cu toiagul purtător al acvilelor de aur, acviliferii păziţi de antesignani, o gardă de ofiţeri centurioni, care poartă platoşe de fier în solzi de peşte, brăţări de oţel la mâini şi pulpare la picioare, coif rotund pe cap cu apărătoare la fălci şi la ceafă. Cu stânga ei ţin scutul uriaş de aramă şi cu dreapta faimosul pilum, arma care a dat Romei stăpânirea lumii. Apoi în urma lor înaintează măsurat şi greoi legiunile îmbrăcate în zale de fier. De jur împrejur roesc cohortele uşoare pedestre şi călări.

Invălmăşeala a fost înfiorătoare. Romanii din porunca împăratului au învăluit de trei părţi pe barbari, care luptă cu desperarea morţii. Mulţi dintre ei zac în ţărână, morţi sau răniţi, o parte prinşi şi ferecaţi cu mâinile la spate, sunt mânaţi spre stânga către lagărul cu forma celui din Adamclissi. Câţi au mai remas îşi caută scăparea în fugă spre nişte dealuri frământate şi acoperite cu păduri de fagi, care dau tristeţii peisagiului o notă pitorească. Insemnătatea acestei lupte se mai vede încă şi din următoarele 2 fapte: un câmp întreg se întinde înaintea noastră, câmpul morţii, aşa sunt de multe cadavrele celor căzuţi dintre barbari; şi apoi, pentru întâia şi ultima oară pe columnă, întâlnim şi răniţi romani, cărora cu un realizm admirabil, doctorii le leagă rănile şi-i îngrijesc.

Această biruinţă, care pune capăt fericit celei de a doua campanii militare a împăratului, nu a remas fără răsunet în lumea romană. Vorbeam mai sus despre notiţa scriitorului vechi, care pretindea că împăratul a biruit trupele

barbare de Daci şi Sarmaţi; aceştia, după aceiaşi notiţă, sub conducerea lui Suzagus năvăliseră în Moesia inferioară.

Nu avem să refacem aici drumul pe care l'am făcut odată. E destul să spunem că monumentul din Roma, ne înfăţişează aceste raporturi cu aşa adevăr şi precizie, în cât îndoială asupra acestui punct nu mai încape.

Dar amintirea acestor lupte sângeroase s'a păstrat şi în fundul Dobrogei, în părţile de la Adamclissi. Aici se află cetatea de piatră Tropaeum Trajani, cu slăvitele-i ruini, care ne povestesc strălucirea de altă dată; aici uriaşul trofeu, ale căruia mărimi impunătoare nici timpul nici urgia omenească nu i le a putut nimici; aici altarul funerar şi aici în fine şi movila de pământ.

Fie-care din acestea au rostul şi menirea lor.

Cetatea a clădit-o Traian, pentru ca în interiorul zidurilor sale să se adăpostească trupele romane înainte de luptă. Dar a mai zidit-o Traian, fiindcă aici după eliberare, veteranii şi soldaţii peregrini, cărora împăratul drept răsplată le dăduse cetăţenimea, aveau să-şi stabilească Penaţii lor şi să-şi clădească vatră şi familie.

Trofeul l-a înălţat împăratul pentru ca printr'ânsul s'arate viitorimii mărimea faptelor sale, iar barbarilor de la hotarele imperiului urgia braţului roman, care ştia să lovească pe toţi câţi calcă cu gând vrăjmăşesc hotarul puterii romane şi îi pustiesc ogoarele. Pe de altă parte pe pereţii trofeului trebuia să se sape cu imagini de piatră strălucita epopee a biruinţelor dobândite contra barbarilor.

Altarul funerar de asemeni îşi avea rostul său: dintr'un simţimânt adânc de pietate pentru cenuşa acelor viteji, care luptaseră cu credinţă şi „muriseră pentru republică", împăratul pusese să se clădească altarul, la poalele căruia trebuia să se aducă în fie-care an jertfa funerară, pentru liniştea sufletelor celor ce adormiseră somnul de veci în umbrele Stixului. Iar pe pereţii clădirei să se sape numele celor ce căzuseră luptând, pentru ca amintirea lor să rămâe pururea neştearsă şi să slujească drept pildă generaţiilor viitoare.

Aşa dar pentru morţi, monumente şi jertfe de pioasă amintire; pentru cei vii laude şi daruri. Laudele ce împarte Traian trupelor sale în acea solemnă adlocuţie, care încheie rezboiul; daruri le dă acelor peregrini sau vetereni, care după ce au sărutat cu adâncă smerenie mâna împăratului, pornesc spre lagăr, unde îşi duc cu dânşii în saci resplata căpătată în bani şi micile lor economii strânse cu atâta trudă.

Odată aceste lucruri întocmite şi puse în ordine, împăratul se întoarce din nou la Axiopolis, unde, scoborând în nava amirală cu care venise, îşi ia calea spre Pontes, urmat de biremele cu trupe şi de năvile încărcate cu arme şi bagajii. Şi astfel se încheie o întreprindere militară, care de n'ar fi izbutit, ar fi însemnat nu numai nimicirea puterii romane la Dunăre, dar poate şi peirea civilizaţiei vechi şi începutul noei lumi. Dar ceasul din urmă al Romei nu sosise încă.

Scena următoare ne readuce iarăşi în preajma cetăţii Zanes, ale căreia ziduri şi porţi, case şi turnuri de piatră, le vedem pe muchea dealului care se înalţă râpos lângă malul Dunării. Podul de vase se întinde de a curmezişul

apei ca şi în prima campanie militară, cu deosebire numai că de astă dată atât malul drept, cât şi malul stâng al fluviului sunt întărite cu noi adaose, ziduri de piatră sau valuri cu palisadă.

Pe malul romànesc, unde primejdia din partea Dacilor era mai amenințătoare, capătul podului de lemn este sprijinit şi întărit cu valuri de piatră, două ziduri paralele, care se încheie cu o cetate rotundă de asemeni de piatră. Printre aceste ziduri păşesc solemn în primul plan trupele de cavalerie, apoi la mijloc armata legionară, şi în fine sus in fund, îndărătul valului cu palisadă, artileria greoae. Toate aceste coloane se îndreaptă spre impăratul Traian, care pe coasta unui deal înalt priveşte cu vădită mulţumire şi-i salută cu mâna.

Ca să localizeze scena şi mai bine, artistul a adaos pe culmea dealului, unde împăratul şi tovarăşii săi primesc defilarea trupelor romane, o cetate dacă, ale căreia ruini noi le-am descoperit în apropiere de Vârciorova; aici a fost odinioară vestita cetate a Oreavei, care a jucat un rol mare şi in trecutul mai nou al ţării noastre. De pe dealul Oreavei însă drumul, pe atunci şi până mai incoace în timpurile domniei lui Cuza, ducea în două direcţii: unul se cobora în valea râului Cerna, iar celalt trecea prin valea râului Topolniţei şi ducea de alungul Carpaţilor spre răsărit, până în valea Oltului. Pe acest din urmă drum porni acum împăratul şi calea era lungă şi obositoare.

La Grădeţ artistul ne arată primul popas al armatelor romane, popas, care este în acelaş timp şi o primă concentrare a legiunilor. La Bumbeşti împăratul primeşte o solie dacă, în veşminte pompoase îmbrăcată, dar a căreia cerere o respinge. La Râmnicul Vâlcea, acolo unde noi am localizat pe vechiul Castra Traiana, avem in fine cele două acte solemne, cu care se incepea ori-ce campanie rezboinică, lustratio exercitus şi adlocuţia către trupe. Cu scenele LV,LVI artistul colunmei ne transportă în părţile de la Călimăneşti, unde are loc trecerea Oltului pe pod şi croirea drumului spre Rădăcineşti. Ţinutul e prea muntos şi pădurile de nestrăbătut, stâncile ameninţau să cază peste năvălitori, aşa de strimte erau cărările, ele insăşi închise cu valuri şi turnuri de către Daci. Totuşi impăratul a ales această cale pe la Pripoare, ca mai puţin primejdioasă, de cât cea de alungul Oltului de la Călimăneşti în sus.

La Pripoare trupele auxiliare dau foc întăriturilor dace părăsite; la Racoviţa-Copăceni, pe un pod de lemn clădit pe sub poalele muntelui piramidal al Măgurei, se face trecerea acum de pe malul stâng pe cel drept al Oltului; la Sărăcineşti cetăţuia vrăjmaşului este risipită chiar sub ochii garnizonei dace, care se retrage în linişte pe valea pârâului Sărăcineşti. In fine, iată-l pe Traian ajuns la Câineni. Aici, unde se află unul din punctele strategice cele mai insemnate de pe intreaga vale a Oltului, ni se desfăşură o privelişte impunătoare, asupra căreia Dion Cassiu ne a lăsat oare care ştiri. In faţa unui lagăr puternic, în faţa legionarilor care zidesc un al doilea castru, ceva mai la stânga, în faţa legiunilor cu legatul şi stindardele sale, îngenuche un pileat dac. Cu scutul aruncat înainte-i, cu braţele rugătoare, pileatul cere cu stăruinţă, în numele regelui dac încetarea rezboiului. Pentru întâia oară regele Decebal trimite asemeni solie insemnată, aleasă nu dintre comaţi ca mai inainte, ci din-

tre nobilii ţării; semn că, sau armatele romane pătrunseseră prea adânc în inima ţării, pentru ca să le mai poată pune o stavilă în mersul lor, sau că pregătirile de rezboi ale regelui Decebal nu fuseseră, din nefericire pentru dânsul, în deajuns de înaintate. O greşală pe care avea s'o plătească regele dac nu numai cu jertfa mândriei şi mai târziu a vieţii sale, dar chiar cu neatârnarea neamului său.

Scena, privită din punct de vedere formal, nu este de cât o ilustrare parcă a cuvintelor lui Dion Cassiu „Inainte de luptă regele Decebal trimise o solie, nu dintre comaţi ca mai nainte, ci dintre pileaţii cei mai nobili. Aceştia, asvârlind armele lor la picioarele împăratului şi căzând în genuchi, cerură o întâlnire între Traian şi regele Decebal, făgăduind să împlinească tot ce li se va cere". Se vede însă că nici această solie n'a fost mai norocoasă.

In scena următoare ne aflăm în defileul cel strimt al Oltului, în părţile dintre râul Vadului şi Boiţa. Munţi cu vârfuri conice şi pleşuve se înşiră unul după altul, formând perete pe dreapta şi pe stânga Oltului; iar printre văile laterale care se deschid între dânşii, se înalţă nişte zidiri ronde de piatră cu ferestre sau poartă de intrare în faţă, cu acoperiş ascuţit deasupra şi abagea pe laturi, zidiri al căror rost de întărire nu a fost lămurit de cât prin acel „turn spart" de la jumătatea drumului dintre Boiţa şi graniţa română, despre care s'a vorbit mai sus. Un lagăr puternic păzit de trupele auxiliare romane încheie această parte a scenei, pe când spre dreapta pe culmea unui munte trunchiat se resfaţă zidurile unei cetăţi dace de piatră, precum o arată turnul cu ceardac de lemn de deasupra porţii. Printre văi scoboară şi ridică dealurile pâlcuri, pâlcuri de legionari romani, care de sigur curăţă cărările munţilor de mulţimea vrăjmaşilor. Aşa de reală este scena şi aşa de precis a lucrat artistul columnei, în cât autorul acestor rânduri a putut descoperi şi turnurile ronde şi castrul roman şi mai ales măreaţa cetate dacă de pe culmea muntelui. Scena înfăţişată cu multă artă şi în chipul cel mai plastic îşi găseşte lămurirea ei în cuvintele aceluiaş istoric amintit mai sus, care urmând mai departe cu povestirea sa, adaogă: „Iar înpăratul Traian cuceri rând pe rând munţii întăriţi cu ziduri, unde el descoperi armele, maşinele, robii şi stindardul leginnei, care căzuse în mânele Dacilor cu prilejul morţii lui Fuscus".

Cealaltă jumătate a scenei ne înfăţişază o faptă măreaţă a cavaleriei mauretane. In adevăr, Lucius Quietus, comandantul acestui corp de cavalerie, „năvălind pe altă cale în ţinutul locuit de Daci, pe mulţi i-a ucis şi încă şi mai mulţi i-a dus în robie", aşa sună notiţa lui Dion Cassiu. Ţinutul pare muntos spre stânga, şes'şi păduros spre dreapta, iar împăratul, însoţit de tovarăşii săi obişnuiţi, priveşte de pe o înălţime cum se desfăşură lupta, care a dat nemurire comandantului mauretan.

Mauretanii, înveşmântaţi cu o simplă cămaşe prinsă la mijloc cu o cingătoare şi pe umăr cu un nod, cu lancea într'o mână şi scutul rond (aşa numitul cetra) într'alta, aleargă spre dreapta pe cai mărunţi şi fără şea. In avântul mişcării lor ei restoarnă toată dârja împotrivire a Dacilor, care spăimântaţi fug să s'ascundă în sânul codrilor de stejari, care cuprind o bună parte

din scenă. Cu o măestrie rară artistul a ştiut să pue nu numai viaţă şi mişcare în tabloul său, dar a reprodus cu un simţ real până şi cele mai neînsemnate amănunte, care caracterizează peisagiul şi-I fac atrăgător. Caii sunt mărunţi, vioi, cu coama şi coada lungă, aşa precum Strabon (XVII, 828) ni-i descrie. Mauretanii cu faţa costelivă, spâni unii, păroşi alţii, cu cioc în barbă şi mustăţi căzute în jos, cu părul lung pe cap şi încolăcit în bucle, dau năvală sălbatică în contra Dacilor, care de asemeni ne apar cu înveşmântarea lor, cu stindardul lor în formă de balaur, cu scuturile lor ovale împodobite cu fel de fel de împerecheri de linii şi drepte şi încovoiate. Intr'un cuvânt, cel ce a săpat în piatră imaginea a fost nu numai un maestru artist desăvârşit, căci a ştiut să dea epizodului rezboinic,—unul din cele mai frumoase din câte cunoaştem în primul rezboi,—toată mărimea şi strălucirea, pe care probabil a avut-o lupta şi în realitate, dar şi un cunoscător adânc al vieţii de campanie a legionarului roman.

Prin această biruinţă, împăratul şi armatele sale s'au făcut stăpâne pe unul din puntele strategice cele mai însemnate din valea Oltului şi pasul Turnul roşu. Calea spre inima Ardealului era acum în mâna Romanilor, căci aceştia stăpânind pasul aveau cheia intrării în regatul dac.

De aici, de la Boiţa, drumul spre Sarmizegetusa o lua spre apus prin valea Sibiului şi a Mureşului. Pe această cale a pornit şi Traian cu legiunile sale. Insă, cu cât drumul ducea în spre şes, cu atât primejdia unui atac din partea duşmanului era mai mare. Dacii erau obişnuiţi să lupte în câmpie, unde bărbăţia lor selbatică şi dispreţul lor de moarte, se puteau desfăşura în plină voe; aici. în largul câmpiei, lupta putea să reînceapă la fie-ce colde pădure, la fie-ce trecere de apă, la fie-ce muche de deal mai înaltă, iar linia de legătură a armatelor romane cu valea Oltului ameninţată în fie-ce clipă. Şi tocmai acest lucru nu le venea la socoteală Romanilor, ale căror mişcări tactice nu aveau de scop de cât să surprindă pe barbar şi s'ajungă cât mai pe nesimţite în preajma capitalei dace, unde întreaga putere romană neştirbită şi neistovită de marşuri şi oboseală, să dea o singură bătălie, care să fie şi o biruinţă hotărâtoare în acelaş timp. De aceia, din dreptul oraşului Sebeş, împăratul în loc să se scoboare spre şesul Mureşului, ca de acolo să se îndrepte spre Sarmizegetusa, a luat din nou cărarea munţilor şi anume, de alungul văii Sebeşului, în sus de Săsciori, pe culmile munţilor, care închid această vale spre apus, a pătruns până la Crivadia, adevărata poartă de intrare, în câmpia Streiului. Am văzut mai sus pe ce se întemeiază această părere a noastră. Ea se întemeiază pe acele lagăre romane, care se găsesc şi astăzi în lungul drumului de la Săsciori la Crivadia, la Căpâlna, apoi pe şeaua muntelui din preajma Vârfului lui Pătru, la Poiana Taii, la Jigorul mare, Jigorelul, etc.

Se pare că pătrunderea în valea Streiului s'a făcut nu numai prin surprindere, dar şi prin trădarea unui şef dac, comandantul cetăţii din Crivadia, acel pileat care sărută cu atâta umilinţă mâna împăratului. Fapta lui de sigur trebue să fi turburat adânc minţile Dacilor. De aci fierberea care se vede la dânşii, în marea luptă ce se dă la poalele dealului Crivadiei, în câmpia Baru-

lui. Pe când unii tae pădurile şi lasă copacii asvârliţi pe cărări, pentru ca să împiedice înaintarea armatelor romane, pe când alţii cu stindardele lor, acele caracteristice prapuri şi legendarii balauri, suflaţi de vânt, se grăbesc s'ajungă în învălmăşală, cei mai mulţi dintre Daci, dau piept vitejeşte cu duşmanul, fie lovind cu săbiile lor încovoiate ca secerea, fie aruncând săgeţi şi suliţe din balistele aşezate în întăriri la intrarea chiar a câmpiei.

Romanii îngrijaţi de acest atac vijelios, pe de o parte se întăresc cu valuri formate din stive de lemn puse cruciş şi curmeziş, îndărătul cărora îşi rânduesc catapultele şi balistele lor, iar pe de alta asvârle în luptă cohortele auxiliare. Iată Sarmaţii Bosporani cu coiful conic şi zalea lor de fer în felul solzilor de peşte; iată arcaşii Baleari cu picioarele goale şi o simplă tunică pe trup, purtând în mâna dreaptă o praştie, iar înfăşurată pe cap şi sub bărbie o a doua, pe când cu stânga ţin în poală o grămăjue de pietre de praştie; iată şi cohortele uşoare neregulate ale Germanilor, care cu trupul gol de la brâu în sus, luptă având scut oval uriaş în stânga; în dreapta ei scutură o bâtă ghintuită sau o lance. In urma lor se pun în mişcare şirurile greoae ale trupelor legionare, care poartă platoşa de fier pe piept, coiful de oţel pe cap; cu stânga ei ţin scutul semicilindric şi în dreapta îşi cumpenesc greoiul pilum. Toate aceste armate merg măsurat şi hotărât spre ţinta statornicită de împărat, care priveşte de pe înălţimi cum se desfăşură lupta. Toate aceste figuri numeroase se mişcă într'un cadru foarte variat, pe care la stânga îl formează lagărul roman pătrat şi cetatea rondă dacă, iar spre dreapta două alte cetăţi dace, una mai sus între văile munţilor şi alta mai jos îndărătul unei simple vălcele. Iar peste întregul câmp se înalţă la fund vârful trunchiat şi cu pantă oablă a muntelui Băii.

Că biruinţa este iarăşi a împăratului, o arată cadavrele Dacilor, care acopere pământul, o arată de asemeni frământarea adâncă în care se sbat împrăştiatele cete de Daci, o arată mai ales acea grabă nepotolită, cu care Dacii din dreapta tae şi prăvălesc copacii peste cărări: un semn că vor să-şi acopere apropiata lor retragere.

In scena următoare peisagiul este altul, nu însă rezultatul luptei. In locul munţilor stâncoşi şi ascuţiţi din scena trecută, aici avem o regiune mai potolită, unde munţii au forme mai regulate şi înălţimi mai mici; păduri de stejari acopere o bună parte a scenei. Legionarii zidiseră un lagăr de piatră, pe care noi l-am stabilit la Sălaşul de sus, iar ceva mai în faţă o punte de lemn peste o apă îngustă. Spre dreapta aceiaşi prăştieşi] şi cohorte sarmate-bosporanice, pe care le-am mai văzut în scena trecută, sprijinite de trupe legionare, atacă şi sfărâmă un întreg corp de Daci, care după ce au lăsat o mulţime de cadavre pe câmpul de bătae, fug înghemuindu-se unii pe alţii îndărătul unei văi, pe care o cetăţue dacă o închide.

Această luptă, după localizarea făcută de noi, ne înfăţişază un nou moment de biruinţă al armatelor romane; cercul de fier care încinge de jur împrejur câmpia Haţegului se restrânge tot mai tare; de la Crivadia Romanii au ajuns aproape de Haţeg la localitatea Ceopea, unde am văzut că are loc lupta

cea de a doua contra Dacilor; pe de altă parte cele două căi, care duc, dealungul Streiului, de la Crivadia spre Haţeg şi cea peste plaiuri pe la Vadeei şi Păroşi spre Ostrovul mare sunt ocupate de Romani. Ce mai remâne Dacilor? Singura câmpie a Sarmizegetusei, ale căreia ziduri de apărare, precum am văzut mai sus, sunt încă neisprăvite. Indărătul acestora poate fi împotrivire îndelungată? Şi cu toate aceste nădejdea lor încă nu s'a risipit. In sufletul lor încă nu s'a stins credinţa, că norocul n'are să le surâză măcar odată şi să le dea biruinţa. Dovadă este cea de a treia luptă, aprigă şi sângeroasă pentru ambele armate, lupta localizată de noi la Ostrovul mare. Câmpia e largă, destinsă, o vale se deschide spre dreapta, întărită la capătul ei despre câmpie cu valuri şi palisade, iar spre fund, acolo unde piscurile munţilor sunt mai ascuţite şi prăpăstioase, se înalţă o mândră cetate de piatră, ale căreia forme ni le înfăţişează mai bine scena CXI din al II rezboi.

Impăratul stă pe înălţime şi cu figura îngrijată priveşte cum se desfăşură la picioarele sale peripeţiile sângeroase ale luptei. Dacii luptă cu o vitejie selbatică, primesc şi dau lovituri de moarte. Mai cu seamă acel comat din 186, de sigur imaginea simbolică a unei întregi falange dace, comat, care, ca o vijelie se asvârle asupra prăştieşului Balearic din faţă-i,—acesta şi fuge de groază,— mi se pare pus numai cu un singur gând: să întrupeze mai lămurit pentru simţul văzului, cât de mare a fost primejdia pentru Romani şi cât de disputată biruinţa. Afară de aceasta, pentru a doua oară pe columnă, când trupele legionare sunt nevoite să intre în învălmăşeală. Şi amănunt foarte interesant: aceşti legionari, precum a dedus foarte bine Cichorius din imaginea acelui legionar, care pare că fuge, aceste trupe învăţate să birue, au dat îndărăt. Fireşte în această bătălie Dacii au luptat cu virtutea, pe care le o dădea desnădejdea; doar ştieau ei bine că o învingere pentru dânşii era tot una cu robia şi peirea neamului lor.

Artistul, printr'o îndemânatică înfăţişare, ne-a arătat lămurit care a fost sfârşitul luptei: de oparte spre dreapta, Dacii, după ce au lăsat pe câmpul de bătae o sumă de cadavre, au luat-o la fugă spre adâncul văii, a căreia intrare spre şes este închisă cu o întărire. In groaza lor şi în neorânduiala fugii lor stă întipărită mărimea biruinţii romane.

Pe când însă legiunile şi cohortele auxiliare romane câştigau strălucita victorie, spre stânga şi oare cum în spatele lui Traian, alte trupe legionare rânduite sub forma de testudo, cucereau cetatea Colţii. Cine a văzut această cetate de piatră zidită pe un pisc de munte, mărginită cu abisuri adânci de trei părţi, cine cunoaşte greutatea urcuşului şi tăria grozavă a zidurilor şi turnurilor acestei cetăţui, numai acela poate pricepe toată adâncimea cuvântului lui Dion Cassiu, care zice, că între motivele care au silit pe Decebal să încheie pace cu Romanii este „şi luarea unei puternice cetăţi dace" de către Laberius Maximus. Şi tocmai luarea acestei cetăţi cade ceva mai nainte de scena cea mare a „supunerii Dacilor".

Cu această ultimă biruinţă împăratul şi-a ajuns ţinta sa: trufia regelui Decebal fusese cumplit înfrântă, iar capitala regatului dac stetea la picioarele

sale. De astă dată acvila Romei ţinea în ghiarele sale balaurul dac. Pentru întâia dată inima regatului era călcată în picioare de armatele romane ; pentru întâia dată când acei ce năvăliseră de atâtea ori peste hotarele imperiului roman şi înfrânseseră atâtea legiuni romane, steteau tremurând în genuche înaintea biruitorului, cu atât mai neîndurat, cu cât umilirea Romei în trecut fusese mai amară. Fireşte, acesta stăpân la rândul său trebuia să-şi impue hotărârile, iar cel învins s'asculte. Şi tocmai acest lucru ni-l înfăţişază cu o pompă în adevăr împărătească artistul în scena următoare. Este un tablou care, după felul întocmirei sale, după felul de repartizare a figurilor, nu numai capătă o valoare deosebită între toate celelalte tablouri sculptate în lungul columnei, dar care poate fi socotit ca o operă de artă de cea mai înaltă frumuseţe.

Câte-va linii şi atât şirurile munţilor în formă de culisă, precum sunt Iordănelul şi Tăpăliga, atât încovoietura gingaşă care alcătueşte pasul Porţii de fier Transilvane, cât şi masa piramidală a muntelui Mare cu vârful său retezat, cu valea vecină a Şelei, răsar din câmpul de piatră al scenei, precum aceştia răsar şi încadrează de jur împrejur câmpia Sarmizegetusei. Zidurile capitalei dace, cu porţile lor deschise, cu turnurile cu ceardac de lemn, cu valurile şi palisadele lor, se înşiră în lung de la stânga spre dreapta, înfăţişându-ne imaginea unui oraş părăsit, pe care armatele legionare îl ocupă. La stânga se înalţă turnul rond pe culmea unui deal, la poalele căruia izvorăşte o apă, pe care un canal sinuos o duce din fund spre în faţă, parcă într'un soiu de basin. La dreapta, Daci care dărâmă un zid, iar pe culmea unui deal frământat nişte căsuţe, unele de piatră, altele de lemn, pe care stăpânii lor le părăsesc, iată cadrul variat şi plin de poesie, în care se mişcă personagiile scenei numită „supunerea Dacilor“.

Armata romană stă înşirată pe două rânduri, paralele cu zidul cel lung al Sarmizegetusei. De o parte sunt trupele de infanterie legionare, cohortele auxiliare pretoriene, înfăţişate prin stindardele lor caracteristice, legaţii şi tribunii legiunilor şi de sigur celelalte cohorte auxiliare ; de cealaltă, de asemeni legaţii şi tribunii legiunilor cu restul infanteriėi care, spre capătul din stânga se încheie cu trupele de cavalerie, dintre soldaţii cărora unii îşi astâmpără setea din apa izvorului, care vine din poalele dealului cu turnul rond.

La mijloc între ostaşii săi, stă pe un tribunal zidit de piatră, împăratul ; cu faţa întoarsă spre dreapta, el priveşte cu linişte spre mulţimea Dacilor, care în şiruri lungi, aci în genuchi, aci în picioare, întind braţele rugătoare către dânsul.

Este meritul lui Cichorius de a fi dat o semnificare tuturor acestor figuri grupate de Daci, alăturându-le cu notiţele păstrate din Dion Cassiu. Mai întăi vin doi pileaţi daci, care, după ce au aruncat scuturile şi armele lor la picioarele împăratului, cer în genuchi mila biruitorului. Ei înfăţişază prima condiţie a păcii : Dacii să predee armele lor.

A doua grupă, alcătuită din bărbaţi înveşmântaţi cu costume dace, cu mâinele legate la spate, aşteptând îndurarea împăratului să se plece asupra lor, ar înfăţişa, după acelaş învăţat german, împlinirea celei de a doua con-

diţii, care sună: „să redea regele Decebal pe inginerii şi fugarii romani", care unii, cei dintâi, fuseseră trimeşi de către împăratul roman Domiţian, iar ceilalţi veniseră atraşi de dorinţa câştigului.

Apoi mai departe, spre dreapta se desfăşură lungul şir al Dacilor pileaţi şi comaţi, care în genuchi sau în picioare cer iertare împăratului, precum o cere şi figura impunătoare şi nobilă a acelui pileat dac, care dominând pe toţi de pe o înălţime, îşi îndreaptă şi el rugător mâinele către împărat. Acesta este însuşi regele Decebal. Notiţele istorice ne spun că regele Dacilor venind înaintea împăratului ar fi căzut în genuchi şi ar fi cerut pace. Pe columnă însă artistul, de sigur din porunca împăratului, a înlăturat acest gest de umilinţă, înfăţişând pe Decebal din contra mândru şi impunător până şi în clipa de restrişte cea mai dureroasă. Era destul să arate pe cel ce făcuse atâta timp să tremure Roma, întinzând şi el braţele rugătoare către a tot puternicul biruitor.

Spre dreapta regelui Decebal, artistul ne-a înfăţişat printr'o imagine specială împlinirea celorlalte două condiţii. Pe cea dintâi şi anume: „să dărâme Dacii întăriturile", o învederează artistul prin doi Daci. Aceştia cu casmalele izbesc zidul de piatră, care, urmând panta unui deal, se îndreaptă pieziş între două culmi de munţi. Cealaltă condiţie, adică: „să părăsească Dacii ţinutul ocupat de Romani",—acesta, fireşte în sensul arătat de noi mai sus, adică numai ţinutul din preajma puntelor strategice mai însemnate, — o arată artistul prin acea jalnică retragere a Dacilor, care coboară de pe înălţimele muntelui Selea împreună cu copiii, turmele şi tot avutul lor. Aceiaşi idee o învederează artistul de asemeni şi prin acei legionari romani, care cu bagagiul pe umere iau în stăpânire părăsita capitală a Dacilor.

Cu împlinirea acestei din urmă condiţii însă se pecetlueşte pentru totdeauna soarta poporului dac, care încetează de a mai lua parte hotărâtoare în viaţa politică a lumii de atunci; iar steaua marelui rege Decebal a apus odată cu robia neamului seu. De altminteri rezboiul începuse în împrejurări neprielnice pentru Daci: Decebal nu-şi avea măcar isprăvită reţeaua cetăţilor sale de apărare. Zidurile Sarmizegetusei, după cum arată columna, nu erau gata nici măcar la sfârşitul primului rezboi.

In acelaş timp alianţa cu celelalte popoare barbare de la Dunăre nu fusese încă bine încheiegată; ele n'au format din prima clipă un singur bloc, de care s'ar fi putut sparge energia poporului roman. Căci dacă acest bloc de popoare s'ar fi pus în mişcare de la început, dacă ar fi pornit cu rezboi deodată cu Dacii, dacă într'un cuvânt la Tapae armatele romane s'ar fi aflat în faţa tuturor barbarilor care aveau un interes obştesc de apărare la Dunărea de jos, poate că cumpăna nu s'ar fi plecat aşa de tare de partea lui Traian.

Dar, fiindcă ele au intrat în luptă târziu şi rând pe rând, n'au ajuns la nici o izbândă alta, de cât a fi strivite una câte una şi deci liniştite pentru multă vreme. Şi, fireşte, când aceste popoare au fost scoase din luptă, uşor i-a fost împăratului apoi să cadă cu toată greutatea armatelor sale numai asupra Dacilor, să-i sfărâme şi să-i aducă la supunere.

Această supunere a Dacilor o consfinţeşte columna prin acea fecioară frumoasă,—Victoria înaripată între două trofee,—care scrie pe un scut de aramă biruinţele câştigate; şi o rosteşte Dion Cassiu cu cuvintele: „Impăratul Traian lasă o garnizonă romană în Sarmizegetusa şi în restul ţării“, cuvinte care serbătorind pe împărat şi armatele sale, simbolizează în acelaş timp şi ideea că poporul dac, care părea menit să joace rolul elementului german de mai târziu, a intrat şi el în clientela romană, adică a încetat de a mai avea un ideal al său politic şi o voinţă neatârnată faţă de Roma şi de învechita ei cultură.

APENDICE

Intre hârtiile lui Antonescu s'a găsit şi următoarea precuvîntare, pe care el o schiţase pentru cartea lui, dar de care nefiind pe deplin mulţumit, nu o prescrisese pentru tipar. Credem totuşi a-i da loc în acest apendice, pentru că ea poartă cu toată neisprăvirea ei pecetea minţii cumpenitoare şi iubitoare de frumos ce a alcătuit-o.

PRECUVÎNTARE

Această operă, cuprinde numai prima parte a Columnei traiane, adică, întâiul rezboi dacic. Ea ne lămureşte rostul unui şir întreg de scene sculptate în lungul spiralei de reliefe care, după foarte mulţi învăţaţi, n'ar fi fost de cât produsul închipuirei omeneşti şi nici de cum copierea amănunţită a faptelor reale istorice şi militare, petrecute între Daci şi Romani sub divul Traian.

Gândul acesta al privirii oare-cum ideale a scenelor fără legătură cu realitatea a trebuit să piară în cele din urmă în faţa luminii adevărului: nici o scenă pe columnă, care să n'aibă în acelaş timp pe teren icoana ei adevărată. Aşa de pildă, cunosc reliefe, prinse într'un cadru patrulater, unde pe linia de jos se înfăţişează un râu larg, îndărătul acesteia un şes întins, străbătut de o apă, care venind din fund se varsă în râul cel mare; în centru şesului, acolo unde un pârâiaş care vine din spre stânga se împreună cu râul cel mic, se văd de o parte şi de alta a pârâiaşului, două stânci abrupte: cea din spre nord poartă pe vârf o cetate triunghiulară dacă, cea din spre sud din contra un ciudat lagăr roman de formă pentagonală. In fine spre fund de tot, un şir de munţi, dintre care unul are o formă ciudată, închide cadrul cel patrulater. Ei bine, aceste elemente topografice aşa de răsărite, se află reunite numai în anumit loc şi nu ori unde.

Iar toată priceperea şi ştiinţa archeologului stă tocmai în a descoperi localitatea reală, unde se regăsesc împreunate toate aceste indicări topografice de mai sus, cu rânduirea şi raporturile lor laolaltă. Numai cu preţul acesta columna poate fi, precum şi este, un izvor istoric de cea mai înaltă însemnătate.

Aşa dar, prima grije pentru un archeolog, după studierea anticvarică a figurilor,—lucrul acesta de altminteri de mult fusese săvârşit,—este : să localizeze scenele pe teren. Prin această localizare se hotărăsc în acelaş timp diferitele popasuri, pe care armatele romane le-au făcut din ziua trecerii peste Dunăre şi până când Sarmizegetusa şi trufaşul rege Decebal cad la picioarele împăratului. Acest principiu a tot stăpânitor al localizării, care ne-a dus la rezultatele cele mai fericite, este primul punt nu numai original, dar şi luminos al acestei opere; deşi învăţaţii Cichorius, Petersen şi Domaszewski,—opera acestuia din urmă apărută în timpul cercetărilor noastre,—călcaseră cu stăruinţă pe acelaş drum.

Dar ori-ce localizare, ca să fie bună, cere împlinirea unor anumite condiţii: archeologul trebue să cunoască cu deamănuntul sistemul convenţional folosit de artist la înfăţişarea reliefelor sale. Fără această cunoştinţă el e menit sau să se mulţumească numai cu bănueli, sau să rătăcească neîncetat pe marea întinsă a erorilor. Un asemeni sistem convenţional ar fi, de pildă, să ştim, dacă fie ce scenă închisă în patrulaterul său are vre-o orientare anumită, precum are o hartă geografică astă-zi, sau este lipsită de ori ce raport faţă de punctele cardinale? Această a doua părere ni se pare cu neputinţă de admis, mai ales dacă ne amintim cu ce stăruinţă artistul înseamnă până şi cel mai mic amănunt, ca să fixeze în anume spaţiu o anume scenă. Problema aceasta, care timp de 5 ani ni s'a părut de nedeslegat. a fost în fine limpezită şi din lumina ei resfrântă s'au lămurit deodată şi o sumă de alte probleme mai mici, dar care atârnau totuşi de dânsa.

Rezultatele dobândite se pot vedea în primul capitol al lucrării noastre. Această deslegare formează de altminteri al doilea punt original al operei de faţă.

Un al treilea punt original, dar cu urmări mai hotărâtoare nu numai pentru înţelegerea columnei, dar pentru cunoaşterea unei arte străvechi pe pământul Daciei, este următorul:

Urmărind pas cu pas elementele convenţionale, folosite de artist în lungul spiralei de reliefe, am deosibit între altele o sumă de cetăţi, care sau izolate pe vârfurile munţilor, sau părăsite în văi, alte ori apărate cu îndârjire contra Romanilor de către Daci, au o înfăţişare foarte ciudată: zidite din piatră ele poartă deasupra porţilor de intrare, şi ades de jur împrejurul turnurilor spre vârf, nişte ceardace de lemn cu polimar, care sunt o copie după realitate. Acest amănunt, precum şi faptul că asemeni cetăţi sunt în totdeauna apărate de ostaşii daci, m'au făcut să cred că ele au fost clădite de Daci. Şi de fapt ele au fost clădite *toate* sub Decebal. Inarmat cu acest adevăr, eu ajungeam de o dată descoperitorul unui întreg sistem de architectură, pe care nimeni mai înainte, nici nu-l cunoscuse, nici nu-l bănuise măcar.

Dar o încheiere atrage mai în totdeauna după sine o alta nouă.

Putem afirma că o architectură dacă s'a desvoltat când-va în ţinuturile noastre; urmele ei însă trebuiau descoperite: căci ele singure puteau să ne dea proba cea temeinică. In căutarea lor am întrebuinţat vacanţele mele, timp de şapte ani neîntrerupţi. N'a fost culme de deal, uneori şi pisc de stâncă mai

colțuroasă și ruptă, n'a fost strîmtoare mai îngustă de vale, e vorba de văile râurilor care puteau duce dela Dunăre spre Sarmizegetusa,—pe care să nu le fi observat cu multă luare aminte, să nu le fi ridicat planul și să nu le fi răscolit chiar. La început multe amăgiri; mai târziu însă, ceiace plutise ca icoane aproape șterse și știrbite în mintea mea, a căpătat ființă și s'a întrupat aievea pe pământ, cu forme deslușite înaintea ochilor mei. Socotesc astă-zi că numărul cetăților dace, care se înaltă pe pământul Daciei, trece peste 100, iar 30 40 din ele se află înfățișate și pe columnă. Firește, unii dintre junii noștri archeologi vor cârti, poate, vor ridica glasul cu mânie contra acestei încheieri. Dar întru cât această întîmpinare a lor va putea schimba fața adevărului? Oare suflul negării poate întuneca îndelung lumina sclipitoare a adevărului?

Spuneam mai sus, că o încheiere atrage mai în totdeauna după sine o alta nouă. De sigur, dacă este adevărat că pe pământul Daciei se află cetăți dace, cu atât mai mult trebue să fie adevărat, că și celelalte clădiri, arătate pe columnă ca fiind romane, trebue să se afle unde-va, dacă nu întregi, cel puțin urmele lor ruinate. Și de fapt, cu cât înaintăm mai adânc în înțelegerea și localizarea geografică a scenelor de pe columnă, cu atât ideea aceasta se desvelea tot mai limpede și mai luminoasă din mulțimea faptelor studiate. Cu vremea am fost silit să ridic această idee la înălțimea unui principiu de cercetare: nu este clădire, nu este lagăr roman, ori cât de ciudată i-ar fi fost forma, care să nu se găsească și în realitate. Folosirea acestor ruini la înțelegerea columnei este, așa dar, cel de al treilea punct original al lucrării de față. Principiul, e drept, îl presimțise Cichorius și-l admisese Petersen; Domaszewski îl aplicase în parte, dar nimeni nu l-a urmărit cu energie pretutindeni și nici n'a făcut dintr'însul o călăuză sigură și un mijloc de îndrumare spre localizarea acțiunilor militare ale împăratului Traian. Și numai cu prețul acesta problema, care frământase mai bine de 400 de ani spiritul archeologilor apuseni, putea fi deslegată.

Inainte de a sfârși, să-mi fie îngăduit de a mai adăoga câte-va cuvinte. In lungul timp,—aproape opt ani,—al cercetărilor mele, multe îndatoriri sufletești mi-am luat către unii și alții, pentru ca să nu-mi rostesc aici mulțumirile mele cele mai vii. E vorba de preoții și învățătorii români din Transilvania și Banat, preoți și învățători care nu numai cu dragă inimă m'au călăuzit printre bogatele și falnicele ruini lăsate de Romani sau de Daci prin părțile locului, dar care după o simplă scrisoare a mea, s'au trudit și au cercetat cu deamănuntul ținutul, până ce mi-au dat elementul hotărâtor de fixare a scenelor columnei. Acesta este un semn vădit că în sufletul lor arde încă nestins simțimântul iubirii de neam și interesul nemărginit pentru tot ceia ce alcătuește strălucirea și gloria trecutului nostru. Printre aceștia nu pot trece cu vederea numele protoereului Nicolae Munteanu din Grădiște, al lui Ilie Moga din Săsciori, al părintelui Saturn din Merișor, al părintelui Radu și învățătorului Popovici din Vărădia, al Doctorului Stefan Erdelyi din Orăștie, căruia îi datoresc o sumă de traduceri -rezumate de pe lucrările învățaților maghiari, privitoare la

columnă, al profesorilor P. P. Dragalina şi Iosif Bălan din Caransebeş, al lui Corneliu Diaconovici, fostul director al Enciclopediei române şi al atâtor alţi buni prieteni şi cunoscători ai trecutului nostru.

De asemeni ţin să aduc în special viile mele mulţumiri d-lui Spiru Haret, Ministrul Instrucţiei Publice, care în dorinţa-i aleasă de a încuraja ştiinţa, mi-a dat banii necesari pentru publicarea cărţii şi d-lui D. Onciul, bunului meu prieten. ce m-a înlesnit mult în cercetările mele.

LISTA FIGURILOR IN TEXT

LISTA PLANŞELOR

TABLA DE MATERII

Pag.

CAPITOLUL VI

CAPITOLUL VII

CAPITOLUL VIII

CAPITOLUL IX

CAPITOLUL X

ERATA

Pag.	31, nota 4,	în loc de	fig. 2,	se va ceti	fig. 1.
—	32, nota 1,	„ „ „	„ 1,	„ „ „	fig. 2.
—	153, rîndul 9,	„ „ „	met. 15,	„ „ „	met. 14 b.
—	153, rîndul 15,	„ „ „	met. 15,	„ „ „	metopa 14 b.
—	166, nota 1,	„ „ „	„ 17,	„ „ „	„ 16.
—	182, nota 1,	„ „ „	pl IX,	„ „ „	pl. XI.
—	208, nota 1,	„ „ „	fig. 2,	„ „ „	fig. 1.
—	216, nota 1,	„ „ „	fig. 1,	„ „ „	fig. 2.
—	217, nota 3,	„ „ „	fig. 2,	„ „ „	fig. 1.
—	217, nota 4,	„ „ „	fig. 2, dreapta,	se va ceti	fig. 1, dreapta.
—	238, rîndul 27,	„ „ „	sinuos [2]),	„ „ „	sinuos [3]).